KÜLTÜR BAKANLIĞI/1234 Gençlik ve Halk Kitapları/35

TÜRKİYE'DE Alevîlik ve Bektâşîlik

Prof.Dr. Mehmet Eröz

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1234
Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi/55

TÜRKİYE'DE ALEVÎLİK BEKTÂŞÎLİK

Doç. Dr. Mehmet ERÖZ

Kapak Düzeni : **Nur OKAN**

ISBN 975 - 17 - 0706 - 4

© Kültür Bakanlığı — 1990

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın 22/10/1990 tarih ve YAPKUR 928-2186 sayılı makam onayı ile birinci defa olarak 5.000 adet bastırılmıştır.
Başbakanlık Basımevi — ANKARA

KENDİSİNE ÇOK ŞEY BORÇLU OLDUĞUM RAHMETLİ HOCAM PROF. DR. ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU'NUN AZİZ HATIRASINA.

ÖNSÖZ

Ülkemize birlik ve dirlik getirmesi dileğiyle, Türk ilim dünyasına sunduğumuz bu eser, otuzbeş yıllık bir arzunun ve onbeş yıllık bir fikir çilesinin ürünüdür. Gerçekten, otuzbeş yıl kadar önce çocukluğumun en tatlı günlerini geçirdiğim, Aydın İlinin Yeniköy'ü ile Gümüş köyleri arasındaki incir bahçemize misafir olarak Tekke Köyünden gelen Tahtacılar (Kızılbaş Türkmenler), bu eserin ilk tohumlarının atılmasına ve filiz vermesine sebep olmuşlardır. Tabiatın gönüllere coşkunluk veren güzellikleri ortasında, uzun sakallı, «Abdal» adı verilen dilencilere, «Hızır» gözüyle bakarak, rahmetli anacığımın cömert ellerinden alıp saygıyla yiyecek sunarak, mutluluğun doruğuna erdiğim o demlerde, güleç yüzlü, temiz kalpli Tahtacılar bize misafir gelirdi. Ana tarafından dedem olan, **Akkuşoğlu Hasan Hüseyin Ağa**, onları hoş tutarmış. Hem adına, hem şahsına sevgi duyarlarmış. Çok sevdiği bir incir fidanı dibinde abdest alan ve beş vaktini geçirmeyen dedemin, din konusundaki müsamahakârlığı, aile çevremizde, hısımlarımızda da devam ettiğinden, Tahtacılar, ayaklarını kesmemiş, misafirliğe, komşuluğa devam etmişlerdir. Gerek onlar hakkında, gerek ilçemize pazardan pazara gelen Asıtepe Tahtacıları ve Sofular Köyü Çetmi'leri (Çepni'leri) hakkında, köy ve kasaba çevrelerinde duyduğum sözler, çocuk kafamda çözülmesi çok güç olan meselelerin düğümlen-

mesine yol açıyordu. Halkın asırlar öncesinden gelme kanaati, bu Kızılbaş Alevîlerin ahlâk bakımından düşük olduğu ve Müslümanlığın biraz dışarısında bulundukları merkezinde idi. Bu iki mühim noktayı, çocukluğuma rağmen kısmen kavrayabilmiştim. Ancak bunu bir türlü kabul edemiyordum. Benim bildiğim, gördüğüm, aynı sofrada yemek yediğim bu temiz Türkmenlerin kötü olmasına imkân yoktu. İçimi kemiren bir şüphe ateşi, doymak bilmez bir öğrenme arzusu ile yanıyordum. Kafamda büyük bir sorgu sual çengeli düğümlenmişti. İşte bu eserin ilk temel taşları, böyle bir ruh halinin harcı ile doldurulmuştu.

Yıllar, heyecan yüklü bu düşünce kırıntılarını, şuurlu birer fikir yumağı haline çevirdi. Okumağa, yorulmak bilmez bir gayretle okumağa başladım. Arada fırsat düştükçe Alevî köylerine araştırma yapmak, onları yakından tanımak için koşuyordum. İçimin en arı ve duru sesi, yakınındaki komşu Sünnî köyüne küs denebilecek durumda olan bu köylüleri bir anda büyülüyor, yılların tanışıklığına sahip imişizcesine, bize karşı çok sıcak ilgi gösteriyor, çok candan davranıyorlardı. Bu sözler, anlatılması çok uzun olan, nice tecrübenin ve müşahadenin, satırlarda görünebilen küçücük bir gölgesidir.

Çeşitli toplantılarda yaptığımız konuşmalar, tasvip görüyordu. Bu konudaki ilk dişe dokunur yazımız, **İş ve Düşünce** Dergisinin Haziran 1964 tarihli, 247 nci sayısında çıkmıştır. O yıl içinde, **Ötüken** Dergisinde de bir yazımız çıkmıştır. Alevilik ve Bektaşilikle ilgili daha derli toplu yazılarımız, 1966 da, **Cem** ve **Yol** dergilerinde yayınlanmıştır. **Cem** deki yazılarımız Alevî çevrelerinde, **Yol** daki yazılarımız ilim çevrelerinde çok müspet karşılandı. Galiba **Son Havadis** Gazetesinde Yusuf Fahir Baba, bizim yazılarımızı takdir ettiğini söylüyordu. Sadece, **Ehl-i Beyt Yolu** Dergisi, **Cem**'e ve dolayısiyle bize, sözde Alevilik adına, seviyesiz bir hücumda bulundu. Bunun üzerine, **Cem** Dergisi,

bizim yazı dizimize son verdi ve yaz sıcağında durup dinlenmeden hazırladığımız ve daktilo parası ödediğimiz bir tomar yazıyı, bizim müsaademizi almaksızın, Edebiyat Fakültesinde mezuniyet tezi hazırlıyacaklarını söyleyen Alevî gençlere teslim etti. Bunun aslını, esasını bir türlü öğrenemedik. **Yol** dergisi, sıkıntılı günlerimizde biraz ferahlık getiren, bir telif ücreti ödemişti. Fakat yazılarımızın aynı zamanda **Cem**'de de çıktığını öğrenince, oradan da telif ücreti alıyoruz sanarak yazı dizisine son verdi.

Yazılarımız Alevî çevrelerinde çok iyi karşılanmıştı. Bunu birçok vesile ve karşılaşmalarla, tanışmalarla öğrendik. Okumuş çevrelerinde de, ufak tefek tenkit ve beğenmeyisin dışında, iyi karşılanmıştı. Bu yazılarımızın yayınlanışından birkaç ay sonra, **Vatan** Gazetesinde, «Yaşayan Alevilik» adıyla bir yazı dizisi çıkmağa başladı. Kırıkkale'nin Hasandede Köyündeki araştırmalara dayandığı belirtilen bu yazı dizisinde, bizim müracaat ettiğimiz bütün kaynaklara atıfta bulunuluyor, fakat bizden bir kelime ile bile bahsedilmiyordu. Eskilerin deyimiyle bu bir, «ârifane tecahül mü?» idi, yoksa gerçekten bizim yazılarımız gözden mi kaçmıştı? Hele, sadece Tahtacılarca söylenen, Anadolu Alevilerinin kullanmadığı, bizim yazılarımızda açıklanmış olan «iç-kurban, dış kurban» terimlerinin, Hasandede Köyünde kullanılıyormuş gibi gösterilmesine ne demeli idi? Gene eskilerin deyimi ile, bu bir «intihal» mi, yoksa bir «tevarüt» mü idi? Biz iyi niyetle, ikincisine yoruyoruz.

Onbeş yıldır, esas meslekî çalışmalarımız arasında ilerletmeğe, tamamlamağa çalıştığımız bu eser, mükemmellikten çok uzaktır. Okunması gerekenin yarısını ancak okuyabildik ve yapılması gereken saha araştırmasının ancak dörtte birini yapabildik. Fakat meselenin beklemeğe tahammülü yoktur. Türkiye'nin her yerinden gelen haberler ve milliyetçi gençlerin, vatansever aydınların ısrarlı teşvik ve zorlamaları karşısında, eserin bu haliyle çıkması bir zaruret oldu. Ek-

siklerini zamanla, diğer basımlarında tamamlamayı umuyoruz.

Kısır görüşlülerin hücumlarına maruz kalması akla gelebilen bu eserin basımını kendimiz üzerimize alıyoruz. Bir müesseseye, bir kuruluşa zarar vermektense, hücumları bizzat göğüslemeğe razıyız. Zaten buna yıllardır katlandık. İlk serzenişli sitem, rahmetli babam **Serçinli Ali Efendi**'den gelmişti. Memlekete gittiğimizde bizi ziyarete gelen Tahtacıları görerek, acı ve manâlı bir gülüşle: «Alevîler bizim Mehmedi Dede yapmışlar» demişti. Bu sitem çok ağırıma gitmiş ve «Baba, ben Sünnî Türklerle Alevî Türkleri kaynaştırmağa çalışıyorum. Davamı sana anlatamazsam, kime anlatabilirim? Beni kim anlar?» diye yakınmıştım. Dinine çok bağlı olan, beş vakit namazını geçirmeyen rahmetli babam, ondan sonra bana takılmamış ve dâvamı anlayışla karşılamıştı.

Bütün eksikliklerine rağmen, kitabımızın, kanayan bir yaraya merhem olacağını umuyoruz. Sünnî Türklerle, Alevî Türklerin birbirini sevmesine, kaynaşmasına, bu eserin ufak bir yardımı dokunursa, kendimizi bahtiyar sayacağız. Bazı inanışlarına rağmen, ahlâk bakımından çok dürüst olan Alevî ve Bektâşîleri, temize çıkarabilir ve Türk milletinin bir parçası olduklarını, İslâm ümmetinden sayılmaları gerektiğini anlatabilirsek, ne mutlu bize. Böylece, tatil ve bayram, yaz ve kış dinlemeden, yıllar süren yoğun çalışmamızın yarattığı zihnî yorgunluk gidecektir.

Çeşitli yardımlarını gördüğümüz ve burada isimlerini saymaya imkân bulamadığımız pek çok kimseye kalbî teşekkürlerimizi sunarken, bu âlemden göçmüş olanlarına da Tanrıdan rahmet dileriz.

İstanbul, 23 Aralık 1976 Mehmet Eröz

İÇİNDEKİLER

Giriş 17

BİRİNCİ BÖLÜM
TERİMLER ve MÜESSESELER

I — Alevîlik 33

II — Şiîlik 40

III — Bâtınîlik 44

IV — Hulûl, Sudur, Tecessüd, Tenâsuh Nazariyeleri 46

V — Bektâşîlik 52

1 — Hacı Bektaş Devresi 53
2 — Balım Sultan Devresi 61

VI — Kızılbaşlık 80

A) Kısa Tarihçe 89

B) Âyin-i Cem Teriminin Manâsı 96

C) Cem (Toplantı) Geleneğinin Yürütülmesi 104

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLER, SİSTEMLER, CEREYANLAR VE ALEVÎLİK — BEKTAŞÎLİK

I — Müslümanlık ve Alevîlik — Bektâşîlik ... 147

II — Alevîlik — Bektâşîlik Hıristiyanlık 175

III — Alevîlik — Bektaşilik ve Masonluk — Mûsevîlik 184

IV — Alevîlik — Bektâşîlik ve Tasavvuf, Hurûfîlik 189

1 — Tasavvuf ve Tesirleri 189

A — Vahdet-i Vücûd, Vahdet-i Şuhûd 192

B — Tasavvufun Alevîlik ve Bektâşîliğe Tesirleri 200

2 — Hurûfîlik ve Alevîliğe — Bektâşîliğe Tesiri 242

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜ VE ESKİ TÜRK DİNİ İLE ALEVİLİK — BEKTÂŞİLİK ARASINDAKİ MÜNASEBET

I — Kam, Dede, Baba 257

a) Kam, Dede ve Baba Seçilme Töreni ... 258

b) Kam (Şaman, Baksı), Dede ve Baba'nın Giyim Kuşamı 266

c) Kam'ların Hayır Dua'sı ile Dede'lerin ve Baba'ların Hayırlısı 278

II — Âyin-i Cem ile Kamlık Dini Âyinleri Arasındaki Benzerlik 283

1 — Gizli Cemiyet ve Sır 283
a) Gizli Cemiyet Üyeliği 283
b) Türk Aile Ahlâkı 287

2 — Kurbanlı Âyinler, Törenler 292
Kurban Tığlama 293

Kurban Kemiğinin Kırılmaması ... 297
Şölen - Âyin-i Cem 304

b) Atalar İçin Kesilen Kurbanlar ve Atalar Kültü 324
Ölüme Bağlı Kurban ve Yas Tutma 331
c) Bahar Bayramları 353

III — Yer — Su Kültü 362
Orman Kültü 371

IV — Gök Kültü 377
Yeraltı ruhları, Tamu (Cehennem), Uçmağ (Cennet) 393

V — Uğurlu ve Uğursuz Hayvanlar ve İnsanın Hayvan Suretine Bürünmesi İnancı 396

Sonsöz 418
Resimler 424
Faydalandığımız Kaynaklar (Bibliyografya) 432

GİRİŞ

1 — Alevî ve Bektâşilerin Yaşadığı Yerler ve Sayıları.

Osmanlı Türkleri, Rumeli'de ülkeler fetheder, yerler alırken, buralara Bektaşîlik ve Alevîliği de yaymışlardı. Bu iş, bir yandan misyoner dervişlerin tesiri ile olurken, diğer yandan oralara göç ettirilen Kızılbaş Türkmen oymaklarının tesiri ile meydana gelmişti (1). Böylece, Alevîlik ve Bektaşilik, Arnavutluk ve Yugoslavya'ya kadar, bütün Rumeli'ye yayılmıştı. İran'da da Kızılbaş Türkmen oymakları mevcut idi. Onlardan başka, Şiî olan İran Azerbaycan'ı Türkleri vardır ki, bunlar, inceleme konusu ettiğimiz gruplardan başka bir nitelik arzederler. İran'daki, Suriye, Lübnan, Hindistan' daki çeşitli Alevî zümreleri, müfrit, aşırı Şiîliği (gulât) temsil ettikleri ve Türklüğün, Türkiye'nin dışında oldukları için, incelememizin dışında kalıyor.

Rumeli ve İran Türklüğü Alevilik ve Bektâşiliğine, yer yer atıflar yapmakla beraber, esas inceleme konumuzu, Türkiye'deki Alevî ve Bektâşî zümreleri teşkil edecektir.

Türkiye'de Bektâşîler sehirlerde ve Hacı Bektas ilcesine yakın köylerde oturmaktadırlar. Kızılbaş-Alevî zümre-

---

(1) Bu konuda geniş bilgi için, Prof. Ömer Lûtfi Barkan'ın, İktisat Fakültesi Mecmualarında çıkan makalelerine bakınız.

lerini ise, birkaç grupta incelemek mümkündür. Önce, Edirne-Kırklareli çevresi Kızılbaş ve Bektâşîleri, ikincisi, Balıkesir'den Muğla'ya, oradan Adana, Hatay ve kısmen Maraş'a kadar uzanan dağlar üzerinde ve dağ eteklerinde yaşayan **«Tahtacılar»** (Kızılbaş Türkmenler); üçüncüsü, Balıkesir ile Aydın arasında toplu halde bulunan ve Rize-Trabzon dağlarında seyrek olarak rastlanan, **«Çetmi» (Çepni)** köyleri. Karadeniz Çepnileri, hemen tamamen Sünnîleşmiş bulunmaktadır. Batı Anadolu Çepnileri ise, tamamen Alevî olup, «Çetmi» adıyla anılmaktadır. Ordu-Sinop arasındaki dağlarda, Çepni bakiyesi olması muhtemel olan, **«Nalcı»**lar yaşamakta imiş. Sivas çevresinde, **«Sıraç»** adıyla anılan Alevîler ve Sivas'ın Kangal'ına bağlı köylerde, kağnı arabasının ağaçlarını yapan Alevîlere, galiba «Kağnıcı» veya «Arabacı» denilmektedir. Kuzey Anadolu, iç Anadolu ve Doğu Anadolu'daki Alevî-Kızılbaş zümreleri, çok önceleri toprağa yerleşmiş, köyler kurmuş cemaatlerdir.

Görüldüğü üzere, Edirne'den Kars'a kadar, Türkiye'nin her kent ve köyünde, Alevî ve Bektâşîlere rastlamaktayız. Bunların dağılışları hakkında, çok kısa bilgi verelim.

Rumeli'deki Kızılbaş oymakları arasında tanınmışlarından biri, **«Amuca»** oymağı veya kabilesidir. «Amuca kabilesi en evvel şimdiki Bulgaristan'ın Türkiye sınırı civarında bulunan 'Belören' ve 'Gaibler' ve Türkiye'nin yine şimdiki Bulgaristan sınırı başında olan 'Ahmedler', 'Topçular' ve 'Karaabalar' köylerinde meskûn iken nüfuslarının artması üzerine Bulgaristan üzerindeki 'Dikence', 'Bokluca' ve 'Gündüzlü' köylerini kurmuşlar ve Ondokuzuncu Asrın nihayetlerinden başlayarak Yirminci Asrın ilk yıllarına doğru hepsi birden Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bugün, bu kabile ahalisi, Kırklareli, vilâyetinde 'Kofçagaz' nahiyesinin 'Ahmedler', 'Topçular', 'Tatlıpınar', 'Peyço', 'Malkoçlar', 'Yukarıkanara', 'Aşağıkanara', 'Kocatarla', 'Devletiağaç', 'Ahlatlı' köyleriyle, Dereköy nahiyesinin Yürüklerbayırı ve Düz-

orman köylerinde kâmilen, aynı nahiyenin Kapaklı ve Kuruköy adındaki köylerinde kısmen, Üsküp nahiyesinin Kızılcıkdere Köyü ile Pınarhisar Nahiyesinin Karıncak, Deveçatağı, Babaeski Kazasının Osmaniye, Lüleburgaz Kazasının Çeşmekolu, Yenitaşlı, Eskitaşlı, Omurca ve Bedir köylerinde kâmilen, Tekirdağ Vilâyetinin merkez kazasına bağlı Kılaguzlu Köyü ile Hayrabolu Kazasının Arzulu Köyünde kâmilen meskûn bulunup, bu kabile efradı bu suretle yirmibeş köyde, ikibin haneyi mütecaviz ve takriben onbeşbin nüfusa maliktir» (2).

Edirne'nin Meriç'ine bağlı, Nasuhbey ve Umurca köyleri halkı, başka koldan gelmektedir ki, bunu ileride açıklayacağız.

Çepni veya şimdi söylenilen şekli ile, Çetmi'lere gelince, Bunlardan, Hacı Bektaş Veli'nin Vilâyetnamesinde bahsedilmektedir (3). Hacı Bektaş, Çepni'lere bağlı bir oymağa misafir olmuş ve orada yerleşmiştir. Burası, o günkü adıyla Sulucakarahöyük idi. Bugünkü adı, Hacıbektaş'tır. Tarihî kayıtlara uygun şekildeki şifahî rivayetleri, Balıkesir Çetmi'lerinden dinledik. Prof. Fuad Köprülü, Çepni'ler hakkında şu zengin tarihî bilgiyi veriyor: «Oğuzların 'Üçok' kısmına mensup olan 'Çepni'ler, an'aneye göre, 'Gökhan'ın dördüncü oğlu 'Çepni'den türemişlerdir. (Divanü Lûgatit Türk, Camiüt Tevârih, Tarih-i Oğuz ve Türkân gibi ilk menbalara nazaran)... Ebulgazi Reşideddin'e istinaden, 'kahraman' manasını vermiştir (1824 Kazan tab'ı, sf. 19). İşte bu manâlara nazaran, kelimenin 'capmak' aslından geldiği kabul olunabilir. (Mahmud kaşgarî). Bu eski Oğuz boylarının daha birtakım talî şubelere ayrıldığını söylemekle be-

---

(2) A. Gölpınarlı, Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İstanbul, 1966, sf. XXVII (Vâhid Lûtfi Salcı, «Trakya'da Türk Kabileleri, I : Amuca Kabilesi», Türk Amacı, yıl : 1 İkincikânun, 1943, sayı 7, sf. 311-315'e atıf).

(3) Hacı Bektaş Veli, Vilâyetnâme, sf. 113.

raber,('Divanü Lûgatit Türk, c. 1, sf. 57), maalesef 'Çepni' lerin bu eski şubeleri hakkında hiçbir malûmatımız yoktur. Damgalarının şekli (Divanü Lûgat)te ve 'camiüt Tevârih' de tespit edilmiştir.

Çepnilerin garba muhaceretleri, Selçukîlerin ilk Anadolu istilâsı zamanındadır. Bunların bir kısmı, iptida garbî Anadoluya gelerek 'Paflagonya' havalisine ve Trabzon imparatorluğu hudutlarına yerleştirilmiş ve bilhassa 'Sinop'un Selçukiler tarafından zaptı üzerine, onlardan bir uç teşkil edilmişti. Hicrî 676 da Trabzon İmparatorunun Sinob'a hücumu üzerine 'Çepni'lerin bu hücuma kemal-i muvaffakiyetle mukabele ettiklerini biliyoruz (Houtsma, Selçukî Metinleri, c. 4, sf. 333). Tarihî bir vesika olmak üzere kıymeti bence artık her türlü şüpheden vareste olan 'Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi'nde Çepni'lerin her halde bu tarihten epey evvel oralara geldiğini gösteren sarih bir ifade vardır. (Hususî kütüphanmizdeki Velâyetnâme nüshası, varak 36). 'Anadolu'da İslâmiyet' adlı eserimizde izah ettiğimiz vechile, bunlar, meşhur 'Baba İshak' taraftarları tarafından neşredilen 'Babaî-Batınî' akidelerini, en nihayet hicrî yedinci asrın ortalarında kabul ettiler (Anadolu'da islâmiyet, sf. 63); 662 de 'Sarı Saltuk' maiyetinde 'Dobruca'ya geçerek, muahharen 'Karesioğlu İsa Beğ' zamanında tekrar Anadolu'ya dönen bu Kızılbaş Türkmenler arasında, 'Çepniler'in ekseriyeti teşkil ettiği kanaatindeyiz (Anadolu'da İslâmiyet, sf. 61-63). (Balıkesir-İzmir cevresinde yaşıyan Çepniler, bunların torunudur.)... Bu Çepniler, bu asır esnasında artık tamamile 'Kızılbaş' olmuşlardır... Trabzon İmparatorluğunun 'Fatih' tarafından imhasına kadar 'Çepniler' mütemadî surette, imkân buldukça şarka doğru sarkmaktan ve bu zayıf Hıristiyan devleti sahasında kendilerine bir vasıta-i intifa aramaktan geri durmadılar. Sekizinci asırda Candaroğullarının ordularında da kısmen hizmet ettikleri kolaylıkla kabul olunabilir. 'Trabzon' fethini müteakip o havalide

Türk-İslâm ekseriyetinin temini maksadile Fatih tarafından oraya nakl ve iskân edilen bir kısım halkdan maada oradaki Türk ekseriyetini bunlar teşkil ediyordu... Halâ bugün Giresun, Tirebolu, Görele, Büyükliman yani Vakfıkebir havalisinde yaşıyan 'Çepniler' işte bunlardır. Bunlar bir taraftan hocaların, diğer taraftan onların nüfuzuna tâbi bulunan sünniyülmezheb beğlerinin nüfuzile, eski kızılbaşlığı bırakmışlardır; ancak, bu saydığımız kazaların haricî tesiratdan azamî derecede mahfuz yüksek köylerinde, halâ kızılbaş lık bakiyelerine tesadüf edilmektedir» (4).

Trabzon'lu, Ömer Bayezid oğlu Mehmed Âşık, 1005 yılında (1589 larda) yazdığı eserinde, Fatih Sultan Mehmed Hanın, Trabzon'u aldıktan sonra, buralara pekçok Türkmen oymağı yerleştirdiğini, bunlar arasında Çepni'lerin büyük bir kalabalık teşkil ettiğini kaydeder (5). Trabzon'lu Hamamîzade İhsan Beğ, Trabzon Tarihi isimli eserinde, Tirebolu havalisinde, 'Çiğil', 'Eymür' ve 'Üregir' isimli köylerin varlığından bahsetmektedir. Bunu nakleden Köprülü, Kalkondil'e dayanan Babinger'den Çepni'ler hakkında bilgi veriyor. Buna göre, milâdî onbeşinci asırda Çepniler, Amasra'ya kadar uzanan büyük bir saha üzerine yayılmışlardı. Kâtip Çelebi, 'Cihannüma'sında, 'Canik Eyaleti'nden bahsederken, burada çok sayıda kızılbaş Türkmen olduğunu söylüyor ki (6), bunların içinde epeyce Çepni olmalıdır.

Abdülkadir İnan, bu çevrede yaptığı gezilere ve araştırmalara dayanarak, Çepniler hakkında şu bilgiyi verir: «Görele'ye yakın yukarı tarafta 'Oğuz' Köyü vardır. Burası-

---

(4) Köprülüzade Mehmed Fuad. **«Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar»**, Türkiyat Mecmuası, c. 1, İstanbul, 1925, sf. 206-208. Bu konuda ayrıca, Köprülü'nün «Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu» adlı eserine ve Prof. Faruk Sümer'in «Oğuzlar»ına bakınız.

(5) Köprülüzade, aynı makale, sf. 208.

(6) Aynı yerde.

nın ahalisine 'Çipni' diyorlar. Rize havalisinde de bazı köylüler kendilerini 'Çipni' addederler. Vakfıkebir'de (Trabzon) yirmidokuz köy 'Çipni' vardır. Vakfıkebir ve Pulatane mıntakasındaki Çipniler halis Oğuz gurubuna mensup olsalar gerektir. Oğuz, Türkelli isimleri de bunu gösteriyor. Çipnilerin işgal ettiği mıntıka 'Akhisar' Deresinden başlar ve garba doğru uzanır. Ünye havalisi de Çipni'lerden ibaret olsa gerektir. Buralarda hıristiyan köylerinin isimleri bile Türkçedir. Of etrafı da kendilerini Çepni addederler» (7).

«Balıkesir tarafındaki 'Çepni'ler tamamen Alevî oldukları halde, Trabzon taraflarında, Harşit Deresi boyundaki Çepni köylüleri külliyen Aleviliği unutmuşlardır. Eski tarihler bunları Türkmen diye gösterdikleri halde, bunlar kendilerine 'Yörük' derler. Sünnî Çepnilerde ise Yörük tâbiri de yoktur» (8).

Sünnîleşmiş ve halen Alevî olan Çepniler hakkında bu tarihî bilgiyi verdikten sonra, diğer mühim bir grup olan «Tahtacılar»a geçebiliriz. Tahtacılar, Batı Anadolu ve Güney Anadolu'nun dağlık bölgelerinde, ormanlık yerlerinde kereste işi ile uğraştıklarından ötürü bu adı almışlardır. Bir meslek adı olan Tahtacılık, zamanla bir mezhep zümresini de ifade eder olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında, Tahtacıların toprağa yerleştirilmeleri ile ilgili pek çok vesika mevcuttur. Bunlardan sadece birini nakledelim. 1126 tarihli (1710'lar) bir fermanda, «Yörükân tayifesinden Çıblaklı ve Çaylaklû» oymaklarının Kıbrıs'a sürgün edildikleri, fakat bunların bir kısmının gemi kaptanlarını öldürerek, geri kaçtıkları ve Aydın, Menteşe, Teke dağlarına sığındıkları kaydedilmekte ve başka bir fermanda da bu sürgünden vaz-

(7) Abdülkadir (İnan), Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor, İstanbul, 1930, sf. 56.

(8) Yusuf Ziya, «Anadolu'da Alevî Köyleri ve Bunların İtikatları ve Âdetleri», Hayat Mecmuası, cilt: 3, sayı: 56, 1927, sf. 18.

geçildiği anlatılmaktadır (9). Adı geçen bu oymaklar, Tahtacı oymaklarıdır. Kayıtlarda «Yörük» oldukları açıkça belirtilirken, Tahtacılar, kendilerine «Türkmen» derler. Tahtacılar, kendi içlerinden yetişen bir araştırıcının verdiği bilgiye göre, «belli başlı şu beş büyük kısımda toplanırlar: Çaylak'lar, Enseli'ler, Cingöz'ler, Aydınlı'lar, Üsküt'ler. Çaylak'lar 6 koldur: Eseli, Elemeti, Danabaş, Yağdı, Göğceli, Hay... Çaylak'lar sülâlesinden, Isparta'da altmış aile oturmaktadır... Adana ili merkezinde dağınık halde, Kozan ilçesinin İmamoğlu nahiyesine bağlı Akkaşa çiftliği. Mersin ili merkezinde dağınık halde, Isparta'da Turan mahallesi, Burdur'da Yukarı Mahalle, Antalya ilinde dağınık halde, Finike ilçesi merkezde bir iki aile ve Gökbük, Hızırkâhya, Baymak köyleri. Muğla'da dağınık halde, Köyceğiz kazasında bir kısım, Ortaca Köyü, Çakallık Köyü (Çaylak tektük). Denizli'de bir iki aile, Akkonak Köyü ve Acıpayam ilçesinde bir mahalle, Aydın'da Yılmaz ve Alamut köyleri, Çine ilçesine bağlı Madran köyü, ayrıca bu sülâleden, Koşarlı ve Rumalanı köylerinde de olduğu söyleniyor. Manisa Salihli ilçesine bağlı Kasaba, Albayrak, Şehirli köyleri, Akhisara bağlı Gebeçınar ve Gubaşdere köyleri, Bergama ilçesine bağlı, Yerli ve Kapıkaya köyleri. Balıkesir'in Türkeli köyü. Manisa'nın Soma ilçesine bağlı Gonurca ve Göveren köyleri. Balıkesir'de Edremit ilçesine bağlı Çamcı, Hacıhasan, Yastıçalı, Guşlarbayırı, Gavlak, Poyralı, Doyuran, Daşçılar, Pelitköyü, Demircideresi, Kozak köyleri (10).

Antalya Tahtacıları, onüç oymak halinde Antalya köylerine yerleşmiştir (11). Bunları bir örnek olmak üzere ve-

---

(9) Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul, 1930, sf. 148, 151.

(10) Veli Âsan, «İsparta Tahtacılarına Dair Notlar», Türk Yurdu, Ankara, 1954.

(11) Naci Kum Atabeyli, «Antalya Tahtacılarına Dair Notlar», Türk Tarih, Etnografya Derg. IV, 1940, sf. 203-204.

riyoruz; bizim tesbit ettiklerimizi de buraya eklemeğe lüzum yoktur.

Tarihî bir kayıtta, «Çaylak» adına rastlıyoruz. Bu isim, adı geçen oymağa bağlı bir şahsın adı olmalıdır. Sözünü ettiğimiz fermanda, Menemen Boğazının kuzeyindeki Yundağı üzerinde bulunan Çağa Dağında, **«Çaylak Bölükbaşı»** adlı bir şakînin beş kişilik maiyeti ile eşkiyalık yaptığına ve hakkından gelinmesine dair Aydın muhassılı vezir Abdullah Paşaya emir veriliyordu (12).

Tahtacılar'ın bir oymağının, Yörüklerin keçe çadırlarının ağaç parçalarını yaparak geçindikleri anlaşılıyor: «Bu çadırı bütün aşirete **Evciler** Oymağı adındaki bir oymak hazırlar. Muhitimizde Tahtacı diye anılan Alevî Türklerin eski oymak adlarının Evciler olduğunu yine kendilerinden işittim» (13).

Türkmen, Sıraç, Kızılbaş, Alevî, Nalcı v.s. adı verilen ve Türkiye'nin her yerine dağılmış olan Alevî-Bektaşî köylerinin üçyüz kadarının adını tesbit ettik. Tamamı hakkında kesin birşey söyleyemiyeceğiz. Ancak, Türkiye'de 6-7 milyon kadar Alevî-Bektâşî olduğunu tahmin ediyoruz.

Besim Atalay Beyin, 1924 teki tahmini, 1.5 milyon kadardır. «Çelebilerde bu köylerin bir defteri var ise de görmek mümkün olmadı» der (14). Bazı Bektaşi babaları çok mübalâğalı rakamlar verirler. Meselâ, Arnavutluk'ta Tomori Dağındaki Bektâşî Tekkesinin postnişini olan Ali Turabî Baba, 1929 da Tiran'da yayınlanan Bektaşilik hakkındaki eserinde, 1826 öncesinde (Yeniçeri Ocağının kaldırılışından önce), İmparatorluk Türkiyesinde 7.370.000 Alevî-Bektâşî olduğunu kaydeder. Bunun 7 milyonu Anadolu'da,

---

(12) M. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955, sf. 136.

(13) A. Rıza Yalgın, Cenup'ta Türkmen Oymakları, c. V, sf. 64.

(14) Besim Atalay, Bektâşilik ve Edebiyatı, İstanbul, 1340, sf. 5-19.

120.000'i İstanbul'da 100.000'i Arnavutluk'tadır; kalanı da Irak, Girit, Makedonya ve Balkanların çeşitli yerlerine dağılmış bulunmaktadır. 1933'te Arnavutluk'taki Bektâşî Cemaatinin resmi başkanı olan Niyazi Dede'nin, İmparatorluk Türkiyesi'ne ait tahmini 7.5 milyon Bektâşî idi. Bu rakama Kızılbaşlar dahil değildi (15).

2 — Alevilik-Bektâşilik Konusunda Yapılan Araştırmalar, Çalışmalar.

Sırf ilmî gayelerle veya misyonerce arzu veya ideolojik düşüncelerle, sözü edilen konuya karşı son yıllarda ilgi artmış ve birçok eser yayınlanmağa başlanmıştır. Yabancı eserler arasında, ilk önce **Von Hammer**'in adını görüyoruz. Meşhur tarihçi, Osmanlı Tarihi isimli eserinde, Hacı Bektaş ile Yeniçeri Ocağı arasındaki ilgiden bahseden geleneğe yer verirken, bu konuyla ilgilenmiştir. 1868 de **Brown**, Bektaşiliğin inançları, pratiği, sembolleri ve diğer tarikatlar hakkında geniş malzemeli bir eser yayınladı. Bu kitap daha sonra **Rose** tarafından notlar, dizinlerle ve daha iyi bir düzenleme ile yeniden basıldı (The Darvishes, Oxford Press, 1927).

Prof. Edward G. Browne, Paris'te Bibliotheque Nationale'de, Hurufîlikle ilgili iki el yazması. Bu çalışmaların neticesini, Ocak 1898 de **Journal of the Royal Asiatic Society**'de yayınladı. İkinci makalesi, yeni şeyler ilâvesiyle, aynı derginin Temmuz 1907 sayısında çıktı.

Prof. Jacob, Beiträge zur Kenntnis des Derwisch-Orders der Bektaschis isimli eserinde (1908), diğer konular arasında, Hacı Bektaş-Yeniçeri Ocağı ilişiğine yer vermiş ve esere, 1873 (1290) de İstanbul'da yayınlanan Kâşif ül Es-

---

(15) John Kingsley Birge, The Bektashi Order Of Dervishes, London, 1965, sf. 15 - 16.

rar ve Dâfi ül Esrar isimli Türkçe eserin Almanca tercümesini eklemiştir. 1909 da **Die Bektaschijje**'yi çıkardı. Bektaşilik hakkında elde bulunan bütün Doğu ve Batı kaynaklarını dikkatlice inceledi. Hıristiyanlık, Şiîlik, Gnostic ve pagan kaynaklarından, Bektaşiliğin doktrin veya pratik aldığını ısrarla belirtti.

Gezileri ve Türkiye'deki araştırmaları ile zengin bilgi toplayan **F. W. Hasluck**, 1911 den itibaren, Bektâşilerin coğrafi dağılışları, propaganda metodları, Hıristiyanların mukaddes yerleri ile Bektâşilerin mukaddes yerleri arasında münasebet hakkında makaleler neşretti. Bunlar, 1928 de Türkçeye **«Bektâşilik Tedkikleri»** adıyla çevrildi. Daha sonra büyük malzeme topladı. Ölümünden sonra karısı, 1929 da bunları, **Christianity and Islam under the Sultans»** başlığı altında yayınladı. Yeniçerilerle Hacı Bektaş ilgisi hakkındaki geleneğin doğru olabileceğini belirtti. Ayrıca, Hacı Bektaş'ın tarihî şahsiyetinden şüphe ediyor, onun olsa olsa isim bırakan bir kabile atası olabileceğinden bahsediyor, Bektâşiliğin asıl kurucusunun **Fazlullah Hurufî** olabileceğini iddia ediyordu. 1891 de **V. Luschan**, Tahtacılar hakkında bir eser çıkarmıştır (Die Tahtadji und andere peste der Alten Bevolkerung Lykiens) (16). Bu bilgiyi naklettiğimiz **J. K. Birge**'ün dolgun eserinden de söz etmek gerekir. Kızılbaş ve Yeşilbaş hakındaki Almanca bir eser; Tahtacılar, Kızılbaşlar, Şah İsmail hakkındaki Fransızca yeni neşriyat da bu arada sayılabilir.

Türkçe'de, Tahtacılar ve Alevîlik-Bektâşilik hakkında, Besim Atalay, Prof. Yusuf Ziya Yörükân ve Prof. Fuad Köprülü'nün adından bahsetmeliyiz. Çelebi Cemaleddin Efendi'nin, Sakallı Rıfkı Beyin, Prof. Hilmi Ziya Ülken'in, Vahit Lûtfi Salcı'nın, A. Gölpınarlı'nın, E.B. Şapolyo'nun, Ziya Şakir'in, Cemal Bardakçı'nın, K. Türkmanî'nin, M. Naci Kum'

(16) Aynı yerde.

un, A. Rıza Yalgın'ın, Baha Sait'in, Hasan Basri Erk'in ve M. Şerif Fırat'ın isimlerini, Alevîlik-Bektâşilikle ilgili eser ve makaleleri bakımından anmalıyız.

Son olarak, objektif olmayan bir romandan bahsedelim: Bu roman, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**'nun **Nur Baba** isimli romanıdır (17).

Alevî-Bektâşî zümreleri arasında görülen inanç ve uygulama farklılıkları, yapılan araştırma ve incelemeleri güçleştirmektedir. Buna işaret eden **Dr. Birge**, Prof. Hüseyin Pektaş'ın, birbirini lânetliyen Bektâşiler gördüğünü nakleder (Birge, 87, NO. 1). Birge'ye göre, Bektâşilik, Bektâşilere farklı şeyler ifade eder. Edebiyattaki tutarlılığa rağmen, Bektâşilerin farklı şeyler söylemelerini, verilen hakikatı anlamadaki kabiliyet farkına bağlıyor. Her ferdin seviyesi, spiritüel hakikatı görme kabiliyetine ve mürşidi olan kimsenin hayat ve düşünce kalitesine bağlıdır. Gelecek hakkında hayret edilecek derecede az konuştuklarını belirten yazar, seyahatlerinin hedefine fiilî erişme demek olan Hakka geri dönme inancının, üzerinde açıklıkla durdukları biricik fikir olduğunu kaydeder (18).

Biz de yer yer bunu farketmişizdir. «Kızılbaşlık, Hıdırellez, 12 imam, 14 masum, 17 kemerbest» ve diğer konularda, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çeşitli yorumlar vardır. Birbirini çok zaman tutmayan ve sözlü rivayetlere dayanan bu açıklamalara bir misal olmak üzere sadece şunu belirtelim: Senirkent'in Ulubey'indeki Bektâşîlerin 7-8 rehber'i (babası) içinde, 12 imam, 14 masum ve 17 kemerbest'in

---

(17) Çamlıca Bektaşi Tekkesi postnişini Nur Baba'nın oğlu Ali Baba'nın torunundan dinlediğimize göre, başta tekke şeyhi olmak üzere, tekkenin dervişleri, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nu günlerce tekkede misafir etmiş, ağırlamış, yedirip içirmişler; sonunda ortaya bu hayalî roman çıkmış. Hayal kırıklığına uğramışlar, çok üzülmüşler.

(18) Birge, aynı eser, sf. 87, 101, 131.

kimler loduğunu doğru dürüst bilen yoktu. Bunların içinde biri, çok samimî bir insan olan bir baba, bize bunu üzülerek itiraf etti ve bir mürşid geldiğinde yazdırıp, öğreneceklerini söyledi.

Tahtacılar, kendilerinin 12 erkânlı, Hacıemirlilerin 9 erkânlı, Çepniler'in 7 erkânlı, Abdallar'ın 6 erkânlı olduğunu söylerler. Erkânların, yolların farklı ve çok oluşundan yakınanlar, usananlar çoktur.

«Tâlibden tâlibe yolun farkı var
Yol içinde türlü türlü görgü var» (19).

diyerek, **Pîr Sultan Abdal** da bu vakıaya işaret etmektedir.

3 — Araştırma Yaptığımız Alevî-Bektâşî Köyleri.

Meriç'in (Edirne), Nasuhbey ve Umurca köyleri, tamamen Bektâşî olup, 1973 te ziyaret ettiğimizde, Sünnîliğe doğru kararsız bir adım atmış olduklarını gördük. Cami yapmışlar, fakat içine girmeğe korkan bir halleri var. Çünkü civar köyler, şüpheci, alaycı bir tavırla onları süzüyor ve uzaklaştırıyor. Bunun daha ibretli bir misalini, Bozüyük ilçesine bağlı Kızılcapınar Köyünde gördük. Buranın halkı, Karakeçili Yörüğüdür. Karakeçili Yörüklerinin çoğu Sünnî olduğu halde, dört tanesi Alevîdir: Kızılcapınar, Çaydere, Kapanalan, Kuyupınar. 6-7 yıl önce, bir Kurban Bayramında ziyaret ettiğimiz Kızılcapınar Köyünde, çok iyi karşılandık. Yanımızda, Sünnî bir Karakeçili vardı. Kızılbaş Karakeçililer de kurban kesmişti. Cami yapmışlar, ayakyolu, şadırvan ve diğer tesisleri ile âdeta bir külliye kurmuşlardı. Suları şırıl şırıl akıyordu, tertemiz idi. Ürkek, çekingen, bezgin ve üzgün halleri vardı. Bizi tanıdıkça açıldılar. Onlar da, bu halden yakınıyordu. Yanyana, Karakeçili köylerinin birbirine bu yabancılığı, Türk kültürü hesabına utanılacak bir hal idi.

Aynı durumu, Kayseri'nin Pazaröreni'nin Söğütlü Köyünde gördük. Bu köyün halkı Avşar idi. Yarısı Sünnî, ya-

(19) C. Öztelli, Pir Sultan Abdal, sf. 305.

rısı veya yarısına yakını Alevî idi. Aynı köyde, aynı boyun, atanın çocukları, birbirine âdeta yabancı idiler. Çevrede bunun gibi epeyce Avşar köyleri olduğunu öğrendim.

Diyarbakır'ın bir Alevî köyü ile (20), Bursa, Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı bir Çepni Köyünü ziyaret ettiğimiz halde isimlerini şimdi hatırlıyamıyoruz. Notlarımız arasında da bulamadık. Bu sonuncu köy, oradaki üç Çepni köyünden biridir ve Manav Yörüklerinin çok eskiden yerleşmesi ile kurulmuş olan bir dağ köyünün **(Eskikızılelma Köyü)** üç saat kadar (yaya yürüyüşü ile) berisinde, dağ eteğindedir. Aralarında, hiçbir kültür bağı yoktur dense olacak. Daha doğrusu, kalıplar ve şekillere bağlılık öyle gösteriyor. Aslında bir kültürü paylaştıklarının farkında değiller.

Aydın'ın Kızılcapınar ve Alamut köyleri de Tahtacı Türkmenlerinden olup, dikkat çekici bilgi topladığımız köylerdir. En zengin bilgiyi, Silifke'nin dağ sırtlarındaki Kırtıl Köyünden ve Edremit'in Çamcı Köyünden topladık. En saf Türkmen geleneklerini burada bulduk.

Balıkesir'in Bahçedere Köyündeki Çeoni'lerden de dikkat çekici bilgiler topladık. Çevredeki pekçok Çepni köyünden biri olan bu köy halkı, Yörük'ler için, «kök bir, kardeş çocuğuyuz» diyorlar. «Türkmen» dedikleri Tahtacılar'ı ise, başka kökten görüyorlar. Komşuları olan Ertuğrul Köyü, 93 Bulgaristan muhaciri. Orada iken Alevî imişler. Mürşidleri medreseye gidince, köylünün aklını çelmiş, «Sünnî olacağız» demiş ve Sünnî olmuşlar. Böyle bir Sünnîleşme hâdisesini, Ödemiş'in Bozdağ yaylasında, Karatekeli Oymağına bağlı Osman Çavuş'tan dinlemiştim. Salihli'nin Caferbey

---

(20) «Çınar» kazasına bağlı olan bu köyde, aslı esası olmayan ayrılıktan söz etmiştim. Çok duygulanan bir ihtiyar, «Sen Türk Milletini birleştirmek, ayrılığı kaldırmak istiyorsun evlât. Allah benim kalan ömürümü sana versin» diye dua etmişti. Allah'tan ona sağlıklı uzun ömür dilerken, bu satırları görmesini temennî ederiz.

Köyü halkı vaktile Alevî imiş. Şimdiye kadar (1961 e kadar) camileri yokmuş. Şimdi (1961) de yapılmış. Daha önce ihtiyarları, Salihli'ye Cuma'ya giderlermiş. Bu köy ahalisinden Turabi, kendisinden bahsettiğimiz Osman Çavuş'a: «Biz de eskiden sizin gibi çadırlıymışız. Bize Alıcı Yörüğü derlermiş. Eskiden Alevî imişiz» demiş. Bize bunları nakleden Osman Çavuş, 15 yıl önce, 83 yaşında dinç bir ihtiyardı. Allah bilir, bugün Tanrının rahmetine kavuşmuştur.

Bahçedere Köyünde (Balıkesir), Çepni Boyundan Nebi Oğuz'dan da böyle bir Sünnîleşme hâdisesi dinledik. «Burhan» Yörükleri vaktile Alevî imiş. Sonra Sünnî olmuşlar. Bir kış, mürşidleri gelip, onları Sünnîleşmiş görünce ve tarikatı terketmiş olduklarını anlayınca, sazı eline alıp, şu «deyiş»i söylemiş:

Yar yar diye arzuladım geldim
Evvelki yüzünüzün nuru galmamış
Ben sizin böyle olduğunuzu bilmezdim
Selâm verip selâmınızı almazdım
Bahçanız mamur diye bahçanıza girmezdim
Bana kokacak bir gülünüz kalmamış

Gail oldum Hakdan gelen gadanıza
Rakıplar dolmuş odanıza
Bana içecek bir gadanız galmamış

Göçtü şu ellerin kervanı göçtü
Yüzünüzdeki benlere fiskiler düştü
Bu yerden çok aşıklar geldi geçti
Bana bir aşkınız galmamış

Deli Burhan'ıdım geldim giderim
Mefasız yarlara ne iderim
Şimden sonra bir gence fidana hizmet iderim
Dökülmüş dalınız budağınız galmamış

Maraş'ın Pazarcık'ına yaptığımız gezide de, burada ve Elbistan'da Sünnîleşen köylerin adını tesbit ettik.

Konya Taşkent'ine bağlı Çepni Köyü ile, Kastamonu Tosya'sına bağlı Çepni Köyü halkı Sünnî imişler. Yozgat veya Sivas'taki bir Çepni Köyü Alevî imiş. Kars'ın Hanak'ında 15 kadar Türkmen köyü halkı, erkânı unutan Alevîler imiş.

Prof. Yusuf Ziya Yörükân, Alevîler arasındaki Sünnîleşme vetîresinden bahsederler (21).

13 yıl kadar önce gittiğimiz, İzmir'in Bademler Köyü halkı Tahtacı menşelidir. İzmir'den getirilmiş bir orkestranın önüde rokn-rollerini hünerle beceren, zeybeği terketmiş olduklarını hayretle gördüğümüz bu köy halkı, Alevîlikten sür'atle uzaklaşırken, Sünnîliğe de hiç yaklaşmış olmuyordu.

İzmir'de, Tire ve Isparta'dan gelip yerleşmiş Tahtacılar'dan da iyi bilgiler edindik. Senirkent'in, Ulubey'inde de dikkate değer müşahedelerimiz oldu. Türkiye'nin her yerinden gelmiş olan Alevî ve Bektâşilerle, zaman zaman, fırsat düştükçe yaptığımız konuşmalarda malûmat topladık. Bektâşî babalarından ve bir Alevî dedesinden, epeyce bilgi aldık.

Dedelerin otoritesinin sür'atle yıkıldığı ve Alevî cemaatlerinin bilhassa gençlerinin bir inanç boşluğu içine düştükleri bu demde, gerek yerinde yaptığımız araştırma ve soruşturmalara dayanarak, gerek nazarî ve kitabî bilgilere dayanarak, meseleyi objektif bir tahlille, aydınlığa kavuşturmağa çalışacağız.

---

(21) Prof. Yusuf Ziya Yörükân, aynı makale, sf. 5, 6, 18, 19 ve Besim Atalay, aynı eser, sf. 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

TERİMLER ve MÜESSESELER

I — Alevîlik.

İslâm tarihinde, mezhep ve tarikat edebiyatında, Arapça dil kaidesine göre, Hazreti Ali'yi sevmek ve saymak, «Alevîyet», «Alevîlik» kelimeleri ile ifade edilmiştir. Hz. Ali'yi sevene **«Alevî»** denilmiştir. Bu sevginin normal ve makul ölçüde olanı yanında, derece derece Hz. Ali'yi Tanrılığa ulaştıracak kadar marazî şekilleri de mevcut bulunmuş ve bulunmaktadır. Bu sevgi ve saygı, çok hallerde «Ehl-i Beyt» sevgi ve saygısı ile bir arada yürümektedir. **Ehl-i Beyt**, **«ev halkı»** demek oluyor. **«Ev»**den kastedilen, Hz. Muhammed ailesi, ocağıdır. Rivayete göre, bir gün Hz. Muhammed, kızı Hz. Fâtıma'yı, amcasının oğlu ve damadı Hz. Ali'yi, torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i hırkasının, abasının altına alarak, şefkat ve himaye ifade eder tarzda sağ elini abanın üzerine koymuş. Kendisi ile beş kişi olan ocak mensupları, aile üyeleri, **«Ehl-i Beyt»** adiyle anılır olmuş. Buna Arapça, **«Âl-i Abâ»** (Aba'nın altındaki soy, sülâle) ve **«Hamse-i Âl-i Abâ»** (Aba'nın altındaki beş kişiden ibaret soy, sülâle, peygamberin beş kişilik ev halkı) denilir. **«Âl»**, «soy, sülâle» demektir. Tarihte, **«Âl-i Selçuk»** (Selçuklular sülâlesi), **«Âl-i Osman»** (Osmanlılar soyu, haneda-

nı) dan bahsedilir. Halk kitleleri arasında bu «Âli» (sülâle) ile yapılan tamlama bilinmediğinden, «Ali» şekline çevrilmiş, **«Ali Osman Devleti»** diye anılır olmuştur. **«Pençe-i Âl-i Abâ»** terimi de, **«Ali Pençesi»** şeklini almıştır.

Hz. Muhammed'in soyunun kulu, kölesi mânâsına gelmek üzere, **«Abdâl»** (sülâlenin kulu) ve **«Bende-i Âl-i Abâ»** (abanın altındaki soyun kölesi) terimleri, Alevîlik edebiyatına eklenmiştir. Buradaki «âl» kelimesi de, bazı şairlerde «Ali» sözü ile ifade edilir olmuştur. **«Abd»** ve **«bende»** kelimeleri, «kul, köle» demek olduğundan, **«Ali'nin kulu»** gibi bir manâya bürünmüştür. Buna, Alevî-Bektaşî nefeslerinden bir iki misal verelim:

Tuba ağacından aldı dört yaprak
Pençe-i Abâya taksim kılarak
Bir hırka ayırdı içinde erhak
Giyindi eğnine donandı Ali (1)

Sırrî, bunu şöyle açıklar :

Bende-i Âliabayız sırrıyâ
Tâ ezelden bende-i muhtacıyız (2)

---

(1) Sadeddin Nüzhet Ergun, Bektaşî Şairleri ve Nefesleri, İstanbul, 1944, c. 1, sf. 179. Bu nefes, meşhur **Kul Himmet**'indir. Bu nefesi aldığımız bu kıymetli eser, üç cilttir ve pek çok Alevî-Bektaşî nefesini ihtiva etmektedir. Ana kaynaklarımızdan biri olarak pek çok yerde baş vuracağımız bu eserden, kısaca **«Alevî-Bektaşî Nefesleri»** diye bahsedecek ve dip notları o şekilde kaydedeceğiz.
«Pençe-i Âl-i Abâ : Hazreti Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin ve Fâtime'nin isimlerinin el pençesi şeklinde yazılan levhalara verilen addır. Bunun kazılmış olanları da vardır.» (M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, sf. 771.)

(2) Alevî-Bektâşî Nefesleri. c. 3. sf. 61.

Ehli Beyti sevenlere, **«Cüruh-i Nâcı»** adı verilir. **Sefil Abdal,** bunu şöyle açıklar :

Denir Ehl-i Beyti sevene nâcî
Âdemde ayandır Allahın veçhi
Muhammed'in giydiği hırka tâcı
Sefîl Abdal giydi Şâha aşk olsun (3)

Ehl-i Beyti sevenleri sevmeye **«Tevellâ»**, sevmiyenlerden nefret edip, onları lânetlemeye **«Teberrâ»** adı verilir. Bu hususta ki en açık örnekleri gene, bazı nefeslerden çıkarabiliyoruz. Ondokuzuncu Asır Bektâşîlerinden **Perişan Baba** diyor ki :

Çırağı şem'imiz vermekte şûle
Meydan-ı hünerde girdik usule
Tevellâmız ciddî zatı Resule
Ervah-ı Yezîdin teberrâsıyız (4)

Onaltıncı Asırda **Seher Abdal** da şöyle söyler :

Âl-i Ali'yi eyle **tevellî**
Sevmeyene sen söyle **teberrî**
Nâkıs u ahmak bâtıl-ı nâhak
Kâfir-i mutlak Şimr ile Mervan

Düşme gümâna varma yabana
Eyle **tevellâ** şâh-ı cihâna
Cism ile canda sakla bu tende
Zerrece sende kalmaya isyan (5)

(3) Aynı eser, c. 3, sf. 430.
(4) Aynı eser, c. 3, sf. 44.
(5) Aynı eser, c. 1, sf. 94.
Tevellâ : Âl-iAba'nın velâyetini tanımak, onları sevmek, onlardan medet ve şefaat istemek, onları dost bilmek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Tevellâ; birisini davet etmek, sevmek mânasına gelen Arapça tevellî'nin Farsça kullanılır tarzıdır.»
«**Teberra** : Emevîlerin ikinci hükümdarı Yezid ile, onun neslinden gelenleri ve taraftarlarını sevmemek yerinde kullanılır bir tâbirdir. Arapça aslı teberrü olup, berî olmak, sevmeyip yüz çevirmek,

Teberrâ, Yezid ve taraftarlarına lânet okumak olduğuna göre, «tevellâ» gibi, «teberrâ» da Alevîliğin ölçüsü oluyor demektir. Bu ölçü karşısında sünnet ehlinin kanaat, tutum ve davranışını tesbite çalışarak, Sünnîlik ve Alevîliği daha belirgin çizgileriyle ortaya koymak, uygun bir yol olacaktır. Bilindiği üzere **Yezid,** Muaviye'nin oğludur ve babası gibi, Hz. Peygamber çocuklarının aleyhine çalışmış, halifeliği ellerinden almış ve Hz. Muhammed'in sevgili torunlarını Kerbelâ'da şehid ettirmiştir. Müslümanların halifesi olduğunu iddia ederek, İslâm dininin kurucusunun torunlarına merhametsizce kıymıştır. Bu fâcia, İslâm dünyasında büyük fırtınalar koparmıştır. «Sünnî iki mezhebin önderleri olan Ebu Hanife ile İmam Malik de Hz. Ali evlâtlarının taraftarı ve Hilâfetin Emevî ve Abbasî Hanedanı tarafından zorla ele geçirilmesine karşı idiler» (6).

Bu konuyu **Kâtip Çelebi**'nin kaleminden takip edelim: «Şamda Emevî-oğulları devleti çıktı. Müslümanlar arasında uyuşmazlık düşüp bölük bölük oldular. Hâşim oğulları arasında kavga sürdü. Hazret-i imam Hasan Hilâfet davasından vazgeçince devlet, Emevî-oğullarında karar kıldı. Lâkin bu durum Hâşim-oğulları tarafına çok ağır gelip, ciğerlerine işledi. Hazmı üç olduğundan Hazret-i imam Hüseyini' Medine-i Münevvere'den kaldırıp devleti onların elinden koparıp almak için Arap Irakı'na götürdüler. Emevî-oğulları tarafı bunu haber alıncay ardımcıları ve onların tarafını tutanlar ne olursa olsun, savunmak üzere ayağa kalktılar. Ve Kerbelâ Vak'ası olup, o arada Hazret-i Hüseyin -Tanrı ondan razı olsun- ve ona uyanlar şehi doldular. Bu vak'a Hicretin altmışbirinci yılında (680/681) olup o za-

uzaklaşmak demektir. Sefiyye, hassaten Bektâşiler, Hazret-i Ali ile evlâtlarını sevmek yerinde kullanılan **'tevellâ'** ile 'teberra'ya çok ehemmiyet verirler.» (M. Zeki Pakalın, aynı eser, sf. 482, 430.)

(6) Sadeddin Evrin (Eski Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı), «Alevilik Nedir?», Cumhuriyet, 18 Haziran 1966.

man Şam'da Muaviye'nin oğullarından Yezid hükümdardı. Bu iş Haşim-oğullarına yürek acısı olup, kılıçla öç alamayınca dil ile Yezid'e ve onun adamlarına sövüp okumaya başladılar. Bununla hınçlarını alırlardı. Şiîler arasında bu yas ve lânet okuma o zamandan adet kalıp, giderek sünnîlere de geçti. Yüzotuziki yılında (749/750) Hâşim-oğullarından Abbas soyu çıkıp Emevî-oğullarının kökü kırılınca sövme ve lânet okuma artıp şiîlerden nicesi rıfz yoluna uyup -haşâ sümme haşâ- Şeyheyne sövmeye başladılar. Hazret-i Ali ve Ali'nin çocukları hakkında Havâriç tefrit ettiği gibi, Rafızîler ifrat eylediler. Abbas-oğulları zamanında sünnî bilginleriyle Şia arasında bu yolda nice dedikodu oldu. İslâm akaidi kitapları yazılıp Din Usulü kitapları ortaya konup peygamberin yüce arkadaşları hakkında bütün islâmlara vacip olan ehl-i sünnet itikadını böyle beyan ettiler» diyerek, sahabeler hakında iyi söz söylemek ve onlardan hayırla söz etmek lüzumundan bahseder. **Muaviye**'nin içtihatta hata ettiğini söyleyen **Kâtip Çelebi**, devamla, meseleyi şöyle açıklar: «Hak, Hazret-i Ali -Allah ondan razı olsun- tarafında idi. Ama Yezid hususunda ihtilâf ettiler. Adı geçen, sahabeden olmayıp yirmibeş yılında (645/646) doğmuş, altmışdörtte (683/684) ölmüştür. Şia bilginlerinin hepsi eski garazları dolayısıyla ona lânet okumayı câiz gördüler. Kimi sünnet ehli bilginleri de 'Yezid dinsiz ve kâfirdir, kâfir olduğuna kimi şiirleri delâlet eder' diyerek onlara uydu. Şafiî fakihlerinden beşyüzdörtte (1110/1111) ölen Ebü'l-Hasan b. Muhammed Kiyâ'l-Heresî ve sonrakilerden Sadüddin Teftâzânî gibi. Ama sünnet ehlinin çoğu caiz görmediler. **Hüccetü'l-islâm İmam Gazzalî** de câiz olmadığına mufassal fetva verip yasak ettiler. Ve İmam Siracüddin Ali b. Osman Üsî dahi kâfire ve şeytana bile bir kimsenin lânet etmemesi yeğrektir, dedi... Bundan sonra halk arasında Firavun gibi **suizan** ve günahkârlık uğursuzluk düşüncesi yerleşti, kaldı. Kötü-

leme ve sövme yerinde **Yezid** sözü darbımesel haline gelip kullanılır oldu» (7).

Görülüyor ki, bütün Sünnî bilginleri ve bütün Sünnîler, Hz. Ali'ye ve çocuklarına sevgi ve saygı göstermekte birleşirler. O halde Sünnî olanlarla olmıyanları ayırma işinde, «Tevellâ» prensibi bir şey ifade etmez. Koyu bir Sünnî çevrenin temsilcisi sayılabilecek olan Kâtip Çelebi bile, Hz. Ali'den söz ederken, «Allah ondan razı olsun» diyor, Yezid'den ise, «adı geçen» diye bahsediyor. Sünnî bilginlerinin bir kısmının Yezid'i kâfir saydıkları, lânet okudukları, yukarıdaki nakilden de anlaşılıyor. Bir kısmı ise bu işi Allah'a bırakmaktadırlar. Yukarıda da dokunduğumuz gibi, Sünnîliğin en büyük siması İmam Âzam Ebu Hanife, Ehl-i Beyt lehinde fetva vermiştir (8). Biraz ileride açıklayacağımız Şiîler gibi, Sünnîler de, Hz. Ali'yi sevmek ve onun düşmanlarını sevmemek hususunda birleşirler. «Ali taraftarlığı» demek olan «Şia», «Şiîlik» ve «Ali'yi sevmek» demek olan «Alevîlik», Sünnîler için de kullanılabilecek sıfat ve vasıflar oluyor. Ancak, ileride açıklamağa çalışacağımız sebeplerden ötürü, bu iki kelimeyi Sünnîlik için isim olarak kullanmağa imkân yoktur. Bu kelimeler Sünnîlik için, bir sıfat, bir vasıf olarak kullanılabilir. Demek istiyoruz ki, Sünnî mezheplerinin dışındaki şiî ve bâtınî zümrelerin ismi olan Şiî ve Alevî sıfatı, Sünnîlerce de makbul sayılan sıfatlardır. Ayrılık burada değil, başka noktalardadır. Bu hususu daha başka vesikalarla da destekleyip, açıklığa kavuşturmak gerekiyor sanırız. Fakat ondan önce, şunu da belirtelim ki, Hâricîler'i ve Yezid taraftarlarını bu hükümden ayrı tutmak gerekir. Sünnîlerin de, Şiî-Alevî zümrelerinin de ortak yanı

---

(7) Kâtip Çelebi, Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari 'l-Ahakk, Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1972, sf. 61-64.

(8) Ahmet Sabiri Hemedanî, İslâmda İmam Cafer Buyrukları, Çeviren Yakub Kenan, İstanbul, 1974, sf. 29-30.

olan Ehl-i Beyt sevgisi onlarda yoktur. Yezid ve adamlarının bu hususstaki tutumları malûmdur. Hâricîler ise, Sıffîn Muharebesinde ortaya çıkan bir zümredir. Hz. Ali'nin Muaviye ile olan savaşında, önce Hz. Ali'yi savaşa zorlayıp, tam savaş kazanılacağı zaman isteksizlik gösteren, Muaviye'nin hilesi sonunda uzlaştırma için başvurulan hakem usulüne itiraz eden ve Hz. Ali'yi öldürmeyi plânlayan ve onu terkedip giden bir gruptur. Zamanla sayıları kabarmıştır. İtikadî bir mezhep haline gelmişlerdir (9).

Tam manâsı ile Sünnîlik içinde gelişmiş olan tarikat ehlinin bile, gelenek ve bağlanış bakımından «Alevî» olduklarını söylersek, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin, Sünnîlerle, bâtınî zümrelerini, şiî ve Alevî zümrelerini ayırt edici bir ölçü, olmadığını görürüz. Gerçekten, tarikatlerden bir kısmı, kendilerini Hz. Ebu Bekir'e nisbet ettikleri için Sıddîkî, bir kısmı da Hz. Ali'ye nisbet ettikleri için **«Alevî»** adını alırlar. Bazıları, her iki menşe'e birden bağlanırlar (10). «Onuncu hicret asrı başında vefat eden, birçok eserlerin ve bilhassa Mevakib tefsiri adıyla meşhur olan ve **İşmail Ferruh** efendi tarafından terceme edilmiş olan 'El-Mevahibü'l-Ledünniyye' sahibi Hüseyin Vâiz Kâşifi'ye göre, tarikatların hepsi **Hz. Ali'**den intişar etmiştir» (11).

Bu Ehl-i Beyt sevgisini, Şiî-Alevî zümrelerinin başında bulunan Türk asıllı Safevî hânedanı ile savaşan Kanunî Sultan Süleyman'da bile görüyoruz. Safevîlerin tesiri ile, İran'dan Osmanlı devletine siyasî tehlike halinde yönelen Şiî-Alevî harekeitne karşı çok şiddetli davranmış olan Yavuz Sultan Selim'in oğlu olan Kanunî Sultan Süleyman, 1535 te Bağdad'ı almıştı. Bu hususta, konumuzla ilgili çok ibretli

---

(9) Geniş bilgi için bk. Doç. Dr. Yaşar Kutluay, İslâm ve Yahudi Mezhepleri, Ankara, 1965, sf. 47-74.

(10) Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesi II (İslâm Felsefesi Tarihi), İst. 1957, sf. 63.

(11) Mahir İz, Tasavvuf, İstanbul, 1969, sf. 118.

bir hâdiseyi Müneccimbaşı Tarihinden öğreniyoruz. Bu eserde açıklandığına göre, «Ramazan ayının ortalarında Süleyman Han Meşhedeyni (Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in makamlarını) ziyaret eylediler. Bağdad'a döndüklerinde Tahmasb'ın Tebrik üzerine yürüdüğünü, Ulama Bey'in kaçıp Van'a sığındığını ve Tahmasb'ın da peşini bırakmayıp Van kalesini muhasara ettiğini haber aldılar» (12).

Şerîat hükümlerinden, ehli sünnet akidesinden ayrılmamış olan **Yunus Emre**'de de aynı sevgiyi görüyoruz. Ehl-i Beyt için Yunus Emre şöyle söyler:

> Ol Allahın Habibi, dertlilerin tabibi
> Enbiyalar serveri, Resul Muhammet yatur
> Hayber kal asın yıkan, kâfiri od'a yakan
> Şahinler gibi bakan, Ali gibi er yatur
> Ata ana gülleri, Kur an okur dilleri
> Fatmana oğulları, Hasan, Hüseyin yatur (13).

Bu misaller ve açıklamalar, «Alevî» sözünün gerçek anlamını ortaya koymaktadır.

II — **Şiilik.**

«Şia», «Şiilik», Hz. Ali'yi tutanlar, Hz. Ali taraftarlığı demektir. Kelime manâsı bu oluyor. «Peygamberin ölümünden sonra Ali'nin meşru halife olarak kabul edilmesini hareket noktası addeden birbirinden çok farklı islâmî mezheplerin büyük bir zümresi için kullanılan müşterek isim» olmuştur (14).

Şiîliği üç ana kola ayırmak mümkündür :

a) **Zeydî'ler** : Sünnîlere en yakın olan Şiî koludur. «Allahın imamın şahsında tecellîsini, tamamiyle akliyeci bir mânada, sadece ilâhî 'hidayet' ile tahdit ederek, ilâhî bir kısmî nurun mûcizevî surette, muayyen bir Ali-oğlu şahsına

---

(12) Müneccimbaşı Ahmet Dede, Müneccimbaşı Tarihi, İkinci cilt, Çev. İ. Erünsal, sf. 542-543.

(13) Yunus Emre Divanı, Derleyen Burhan Toprak, İstanbul, 1934, sf. 96.

(14) **«Şia»** Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, 116. Cüz, sf. 502.

akışını reddederler; imamların şehid olmaları bunlarca daha ok siyasî mânada, nihayet insan oğlunun kılıcı ve Allah'ın yardımı ile Ali-oğullarının hâkimiyeti hedefine ulaşmak için dâima yeniden tekerrür eden tecrübeler olarak telâkki olunur. Zeydî'ler, kendi içlerinde de zuhur eden, avdetinden sonra kıyâmetten önce devletini kuracak olan **Mehdî**'ye intizâra müteallik muhtelif inançlarla başarılı olarak mücâdele etmişlerdir.

b) **Gulât** : buna tam zıt olan cenahta tecellî, fıtratta mevcut oluşa, kat'î bir hulûl'e münkalip olur; imamın beşerî kısmı tamâmiyle massolunmuştur; öyle ki, sonunda onun yanında artık Tanrı'nın bile yeri yoktur. Gulât (müfreti, tekili gâli) adı altında şia'nın itibârını zedeleyen islâmın dışına çıkan kimseler olarak bu istikametin mümessilleriyle, Zeydî'ler ve ortanın temsilcileri olan **imamî**'ler büyük bir şiddetle mücâdele ederler.

c) **İmamî'ler** : bu sonuncular için imam bir insan olarak kalmakla beraber, onnu için de kısmî bir hulûl yoluyla ilâhî bir nur cevheri mevcuttur. Gulât ve meselâ Dürzî'ler indinde, ilâhlaştırılmış olan mevcudiyetin sâdece bir kendinden geçiş' demek olan imâm'ın ölümü, imamîlerce ölmeyi sevinçle telâkki etmek için dinî kuvvet olmaktadır. Akîde ve ikaz mülâhazalariyle **bu ölümün ihtiyarîliği** tebârüz ettirilir. Allah Kerbelâ Savaşında Hüseyin'e zafer meleğini göndermişti; fakat **Hüseyin 'Allah'ın yanına gitmek' istemişti.**

Tarihî seyir içinde bir iç zarûret neticesi, bu kısmî üç istikametin her biri, hepsinin de hâi oldukları husûsî şî'î düşünce sebebiyle, bir çok şûbelere ayrıldı. ...Taberistan, Deylem, Yemen Zeydî'leri... Irak Zeydî'leri **takîve**'yi veya **kitmân**'ı daha ciddiyetle tatbik etmek sûretiyle oradaki şartlara uymak zorunda kaldılar. Peygamberin mîrasını en büyük ölçüde aşmağa cür'et eden ve bu suretle münferid teşebbüsler için çok taraflı hareket sahası sağlayan **Gulât** is-

tikameti, **Karmatî** zümreleri, **İsmailî**'ler, **Dürziler** ve nihayet **Nusayrî**'ler ve **Ali İlâhî**'ler gibi pek muhtelif şekillerde tezahür etti... Bu, ayrıca meselâ IX. (XV.) asırda **Hurûfî**'lerde de Ali-oğullarından olan imamların, Fazl Allah el-Esterâbadî' de tecessüd eden ulûhiyet (insan şeklinde beliren Tanrılık) tarafından bir kenara itilmelerini intaç etti. Ancak İmamiye'nin şiarı da içinde parçalanma tohumları ihtivâ etmektedir... (İmamlığın devamı meselesinden) **Vâkifiye Kitti'îye** veya **Kat**'iye şûbeleri teşekkül etmek imkânını buldu. **Vâkifiye**, imamın ölümü meselesinde 'tereddüt' eder, bundan dolayı onun yanında **'durur'** ve onda **Mehdî**'yi görür; **Kitti'îye**, imamın ölümünü «mukadder» addeder ve bu sebeple çizgiyi devam ettirir. Bu şekilde Vâkifiye pek çoktur. Ca'fer el Sâdık'ta duran **Caferîye**, **Musa'l-Kâzım**'da duran **Musaviye** ve Ali Rıza'da tevakkuf eden **Rizâviye** gibi. Dar mânasiyle **Vâkifiye** adı altında sâdece **Ca'ferîye** anlaşılmaktadır... Onbirinci imam olan Hasan el Hâlis'in (15) 260 (873) yılında vefatında, arkasında bir çocuk bırakmış olması çok şüphelidir; fakat imâmiye'de Muhammed Huccet Allah adında böyle bir çocuğun mevcudiyetine, esrârengiz bir surette kayboluşuna ve mehdîlik seciyesine dâir inanç kendisini kabul ettirmiştir. Böylece, her ne kadar uzun müddet bir onüçüncü imamın mevcudiyeti mes'elesi ihtilâf mevzuu olmuş ise de, İmamiye, İsnâ Aşeriye'ci (oniki imamcı) olmuştur» (16).

---

(15) Bir İslâm kaynağında 12 imam şu şekilde sıralanmaktadır : 1 - Hz. Ali, 2 - Hz. Hasan, 3 - Hz. Hüseyin, 4 - Hz. Zeynelabidin, 5 - Muhammed El-Bâkır, 6 - Cafer es Sâdık, 7 - Musa, 8 - Ali el Rıza, 9 - Muhammed Tacî, 10 - Ali Naci, 11 - Hasan el Askerî, 12 - İmam-Zaman (kayıp). Bk. Mahmood Shehabi, Islam The Straight Path, New York, sf. 180-220.
İmamların bir kısmını ölmüş kabul edenler, başka başka çocuklarından imamlığın yürüdüğüne inanlar, şaşılacak derecede şiî kolları meydana getirmişlerdir ki, bunları burada vermeğe imkân da yoktur, lüzum da yoktur.

(16) «Şia» Maddesi, sf. 504-505.

Yukarıda naklettiğimiz bilgiden anlaşılıyor ki, «Şia», «Şiîlik», İslâmiyete dahildir. Bu hükmü, **Zeydî**'lik ve **İmamî**'lik kolları için verebiliyoruz. **«Gulât»** için aynı şeyi söylemek güçtür. Bu sonuncuların İslâmî inançlarla bağdaşması zor olan müfrit inanış ve hareketleri vardır. Bu yüzdendir ki, Şiîliğin orta yolunu temsil eden İmamîler ve onlar içinde bulunan Caferîler, aşırı Şiî olan zümrelerin (Gulât'ın) inançlarını benimsememişlerdir. Gulât zümresi içinde bulunan «ismailî»lerle mücadele etmişlerdir. Buna misal olarak, İran şahlığını vaktile elinde bulunduran «Kaçar» Hânedanının tutumunu gösterebiliriz. Gerçekten «Kaçar padişahlarından Nasreddin Şah zamanında 'Ağa Han' isminde bir şahıs İranda İsmaîliye propagandasına girişerek adı geçen Şahın emri ve hükmü ile İran'dan çıkarıldı. O da Hindistana kaçtı» (17).

İsna aşeriyenin (on iki imamcıların) bir kısmını teşkil eden Caferîler, Cafer b. Ali el-Askerî'yi onikinci imam tanıyanlardır ve İmâmiye'nin tanınmış mezheplerindendir. Fıkıh bakımından Caferî olanlar, bütün isna aşeriyeciler (oniki imamcılar) ile Cafer-i Sadık'ın imâmetine inananlardır.

Zeyn el-Abidin'in oğlu Zeyd'e nisbet edilenlere Zeydî denmektedir. Bunların inanclarını ve Sünnîliğe yakın oluşlarını yukarıda kısaca açıkladık. «Zeyd, meşhur mütezile reisi Vâsıl b. Ata'dan ders görmüş olduğundan usul vesair yollarda i'tizal yoluna girmişti. Kardeşi Muhammed Bâkır da Vâsıldan ders gördüğü halde aralarında fikir ayrılığı vardı. Zeyd'e göre imamet hususunda en iyisi mevcut iken ondan daha az lâyıkının imâmeti câiz olduğundan Ali b. Ebî Tâlib, ashâbın en lâyıkı olduğu halde Ebû Bekr'in hilâfeti sahihtir ve fitneyi teskin,halkın kalbini kazanmak düşüncesi ile hilâfet, Ebû Bekr'e verilmiştir.

Zeyd, babası Ali Zeyn el-Abidin'in ölümünden sonra

---

(17) Ahmet Sabiri Hemedanî, İmam Cafer Buyrukları, sf. 50.

halife Hişam b. Abdilmelike ve karşı yanında Mufaddıla, Keysaniye ve Sâbbe'den bir toplulukla ayaklanmış, Kûfede yapılan savaşın kızıştığı bir zamanda şeyheynden (Ebû Bekr ve Ömer) teberrî etmemesinden dolayı Sâbbe kendisini terk etmekle H. 122/M. 740 yılında öldürülmüştür. Zeyd'i terk edenlere Rafıza, tevellî edenlere de Zeydiye dendi» (18).

Bu açıklamalarımızdan sonra, yer yer söz etmiş olduğumuz bazı mefhumlardan, terimlerden bu vesile ile bahsetmek ve bu arada tarihî bilgi de vermek gerekiyor. Bunlara da mümkün olduğu kadar kısa bir şekilde bakalım. Açıklanacak olan terimler, daha ziyade **Gâliye (Gulât)** ile ilgilidir. Türk Alevî-Kızılbaş zümreleri arasında bu inanlçar, kısmen mevcut bulunmuştur. Çeşitli tesirlerden bahsederken bunu da ele alacağız. Ancak bu tesirler cüz'idir. Esas tesir, Şamanizm ve Eski Türk kültürü ile ilgilidir ki, bu konu, eserimizin ağırlığını teşkil etmektedir. Cüz'i de olsa bu tesiri açıklığa kavuşturmak, ilmin vazifesi olmalıdır.

III — **Bâtınîlik** (esoterisme).

Bu doktrinin, dinî hukuk ve mezhep yönü olduğu gibi, felsefî yönü de vardır. Bu konularda birçok din adamı ve bilgin yetiştirmişlerdir. «Her zahirin (dışın) bir bâtını (içi) olduğunu ve Kur'an ile hadislerin ancak te'vil ile anlaşılabileceğini iddia eden fırkalara, V. (XII.) asırdan itibaren toptan verilen isimdir... Bâtınîlere muhtelif vesileler ile verilmiş olan isimler şunlardır: 1 - Karâmita (Karmatiye), 2 - Seb'iye (7 imam kabul eder), 3 - İsmailiye (İsmail 7. imam), 4 - Mubarekiye, 5 - Babekiye, Hurremiye, Hurremdiniye... Bâbek zamanında kırmızı elbise giymelerinden dolayı, bunlara 'Muhammare' de derler... Bunlardan başka bâtınîlere hakikatin yalnız 'masum' imamın talimi ile öğrenilebileceği-

(18) Prof. Dr. Neş et Çağatay — Doç. Dr. İ. Agâh Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, I, Ankara, 1965, sf. 53-54, 56.

ni iddialarından dolayı 'Ta'limiye' ve dinî muharremata (haramlara) riâyet etmedikleri için 'ibahiye' isimleri de verilmiştir... Muhtelif muhitlerde fikirlerini telkin etmek için o muhitlerde alışılmış olan telâkkiler ile işe başlarlardı. Bundan dolayı Şehristanî'nin 'bâtınîlerin her zamanda bir başka şekilde davetleri ve her lisan ile yeni bir itikat ve mezhepleri vardır' sözü bu manâda kabul edilir» (19).

Öğretim (Tâlim) esasına dayanmaları ve **«Dâî»** adı verilen dâvetçilerle (misyonerlerle), her zaman ve her yerde ayrı biçimde fikirlerini yaymağa çalışmaları, gelenek ve görenekleri, inanışları hesaba katarak hareket etmeleri başarılı olmalarına yol açmıştır. İleride göstereceğimiz üzere, Türk Alevî zümrelerinin eski Şamanizm inançları içine, bu inançların da sıkıştırılmış olması, bâtınî dâîlerinin usta dâvetleri sonunda meydana gelmiş olsa gerektir.

«Bâtınîlerin dâvet'den maksatları islâm seriatının esaslarından ayrılmaktı. Fakat bunu İslâm memleketlerinde açıkca söyliyemedikleri için maksatlarını birtakım hileler ve derecelerle ağır ağır anlatmakta idiler. Bâtınî doktrinine dâvet eden kimseye dâî diyorlardı. Bunlar davet gayesine erişmek için her türlü vasıtadan istifadeyi kabul ettiklerinden **jesuite**'lere benziyorlardı. Fakat doktrinin telkin yoliyle her tarafta yayılmasına çalıştıkları için onları şiy'i **missionaire**'leri de sayabiliriz.

Bâtınî'lere göre âlem kadîm'dir; yani varlığın başlangıcı yoktur. Eğer ona bazı feylesoflar **hâdis** (produit) diyorlarsa, bu onu daima vücut bulmakta olduğunu, fakat vücudunun bir başlangıcı olmadığını gösterir. Yoksa âlem, yaradış (creation) fikrinde onların dediği gibi yokluktan sonra meydana çıkmış, yoktan (ex nihilo) var olmuş değildir. Bundan dolayı da bir kısım feylesoflarla beraber «İslâmiyetin temel kanaatinin tamamen yanlış olduğuna kanidirler. Yine

---

(19) «Bâtıniye» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

bir kısım feylesoflarla beraber âlem'in kuvve halinde Akıl dedikleri ilk sebepten çıktığı zaman maddî olmayan, kesifleşmemiş basit bir cevher, bir Nur olduğunu ve bu yüzden dokuz mertebe ile bizim içinde bulunduğumuz dünyaya inildiğini kabul ederler.» (20)

Din kitaplarını dış manaları ile almak tefsir ile, iç manalar ile, mecaz yoluyla ele almak te'vil ile olur. Bâtınîliğin usulü, te'vildir. Bu bir sembolizm doğurur. Bâtınîliğe göre imamların ilâhî cevhere sahip olmaları, dört vasıfla açıklanır. Bunlar, **ismet** (imamların küçük ve büyük günahlardan, kusurlardan, hatalardan uzak olmaları), **Mehdî** telâkkisi. Mehdî, «hidayete ermiş» demektir. Dünyayı düzeltmek üzere geleceğine inanılan imama (beklenen kurtarıcıya), **Mehdî** denir. Allah'ın, Âdem'den beri birçok seçkin insanlara ve sonunda Hz. Ali ve çocuklarına hulûl ettiğini ve onların vücudunda göründüğünü (incarnation) söylerler.

Takîya, göründüğü gibi olmamak, sır saklamaktır, İslâmın kaidelerine uyar görünüp, asıl maksadı gizlemektir. Tasavvufta Takîya, Takva'nın zıddı sayılır. Takva, samimî ve derin dindarlığı ifade ederken, diğeri dindar görünmeyi gaye edinir. Bu hal, bâtınî cemiyetinde güven ve samimiyetin yer bulmasını önlemektedir. Dördüncü, **Rec'a** veya **Ric'at**'tir. Bu inanca göre, imamlar yeniden dünyaya gelecek, kendilerine kötülük edenlerden intikam alacaklardır. (21)

IV — Hulûl, Sudur, Tecessüd, Tenâsuh Nazariyeleri,

Bâtınîler, ruhun, bir bedenden bir bedene, bir cisimden başka bir cisime geçeceğine inanırlar. Buna **«Tenâsuh»** inancı ve «Devir» kaidesi renir. «Kötü ruhların cesetten cesede,

---

(20) Hilmi Ziya Ülken, İslâm Felsefesi Tarihi, sf. 55-58.
(21) Hilmi Ziya Ülken,aynı eser, sf. 60 - 62.

cisimden cisime geçeceğini, muhtelif unsurlar halini aldıktan sonra tabiî bir devirle yeryüzünün azabını çekmeye mahkûm olduğunu söylerler. İyi ruhlarsa, maddeden sıyrılarak nurdan ibaret olan varlıkla birleşirler. Bu suretle bâtınî doktrini cesetlerin mahşerde ruhlarla birleşeceğini **(resurrection)** kabul eden semavî dinlerin ve bundan dolayı da islâmiyetin kanaatine aykırıdır.» (22)

«Hulûl» nazariyesi, Allah'ın her yerde mevcut olduğunu ve çeşitli dillerle konuşan insanlar olduğunu ileri sürer. Yani Tanrı, insanda, Âdem'de tecellî etmiş, insana hulûl etmiştir. (23) **«Tenasuh» (Metemptsychose)** itikadı, Mevlâna, Muhiddin-i Arabî ve Yunus gibi büyük mutasavvıflarda yoktur. (24)

a) Mu'tezile ve İtizâl

Ayrılmak ve **ayrılanlar** manâsına gelen bu kelimeler, din ve kelâm bakımından Vâsıl b. al-Gazzâl (ölm. H. 131/M. 748), dinî meselelerde hocasından ayrılması ile başlamıştır. Kader konusunda, insanın irade ve ihtiyar sahibi olduğunu ve fiillerinin, işlerinin yaratıcısı bulunduğunu iddia ediyorlardı. Kelâm bahsinde de ayrılıkları görülmüştür. (25)

b) Hurufîlik

Bâtınîliğin daha sonraki zamanlarda aldığı en müfrit şekildir. Şihâbüddin Fazlullah (1340/1394) tarafından kurulmuş, geliştirilmiştir. Fallullah, bâtınî olduğu anlaşılan Şeyh Hasan'a intisap etmiş ve daha sonra Azerbaycan'da ve İran'ın çeşitli yerlerinde yıllarca yoğun bir telkin ve pro-

---

(22) Aynı eser, sf. 58 - 59.

(23) Çağatay - Çubukçu, aynı eser, sf. 60 - 61.

(24) Prof. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1966, sf. 275 - 278.

(25) Çağatay - Çubukçu, aynı eser, sf. 91 - 95; Dr. Ali Arslan Aydın, İslâm İnançları ve Felsefesi, I, Ankara, sf. 201 - 276.

pagandaya girişmiş, dine aykırı fikirleri yüzünden Şamahı'-da yakalanarak, Alıncak'ta öldürülmüştür.

Hulûl, tecelli iddialarını yayan ve Tanrılığını ilân eden Fazlallah, hurufîliğini, ses ve harflere dayandırmıştır. Ona göre ses, gayb âleminden madde âlemine gelen ve maddî varlığa bürünen her şeyde vardar. «Ancak canlılarda bilfiil, yani istediği zaman ve bir sebeple zâhir olur; cansızlardaysa bilkuvve mevcuttur; cansız iki şeyi birbirine vurunca ses duyulur. Sesin kemâli sözdür; bu da ancak insandadır. Sözler, harflerden meydana gelmiştir. Şu halde sesin ve sözün aslı harftir. Hz. Muhammed yirmi sekiz harfle konuşmuştur; yani Arabçada yirmi sekiz harf vardır ve Kur'an, yirmi sekiz harften meydana gelmiştir. Farsçadaysa otuz iki harf vardır; Fazl'ın mukaddes kitabı **'Câvidân'** otuz iki harften meydana gelmiştir. Farsçada olup Arapçada bulunmayan dört harf 'p,ç,j,g' dir. Kur'an'da bu dört harf yerine 'lâmelif' gelmiştir; çünkü 'lâmelif' bast edilirse, yâni söylendiği gibi yazılırsa, tekrarlanmayan dört harf meydana gelir: 'lâm, elif, mim, fe' . Bu dört harf, Farçadaki dört harfe karşılıktır. İnsanın yüzünde yedi siyah kat (kıllar) vardır: iki kaş, dört kiprik, bir saç. İnsan anadan bu yedi hatla doğduğu için bunlara 'Hutût-ı Ümmiyye-Ana hatları' denir. Bunlar 'hâl' ve 'mahal', yani kendileri ve yerleri bakımından ondört. Erkekte, erginlik çağında beliren yedi hat daha vardır: Sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun hatları, bir enfaka, yani çene altındaki hat. Bunlara da 'Hutût-ı Ebiyye-Baba hatları' adı verilir. Bunlar da hâl ve mahal itibariyle ondört olur ki, tutarı yirmisekiz eder. Kur'an'daki yirmisekiz harfe karşılıktır. Saç ve çene altındaki hat ortadan ayrılırsa sekiz olur; tutarı onaltı eder. Hâl ve mahal itibariyle otuz iki olur ki, 'Câvidân'ın yazıldığı otuziki harfe karşılıktır. (26)

---

(26) Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul. 1969. sf. 144 - 146.

Akıl ve ilim erbabının yadırgayıp, bir kenara atacağı bu itikat, birçok saf insanın aklını çelmiştir. Nitekim, bizdeki Türk Alevî ve Bektaşiliğinde de bunun izlerini görebiliriz. Meselâ **Gencî**, Tanrı'nın cemâlinde yedi hat olduğunu söyler:

«Cemâlin heft-âyettir»

Güya Hz. Muhammed bir hadis'inde diyesi imiş ki: «Ben, Rabbimi, Miraç gecesinde tüysüz olarak —yani, sakalsız, bıyıksız bir mahbub delikanlı— suretinde gördüm.» Kitabının kapağına hurufîliği canlandırırcasına bir resim koyarak altına «Vech-i Âdem'de tecellî eyliyen Allah'tır» yazısını yazan bir Bektâşilik yazarı yukarıdaki açıklamayı şöyle tamamlar: Güzel (cemâl de beliren bu yedi hat «mahbub bir genci, olağanüstü cemîl vemelîh gösteren hatlar»dır. (27)

Kur'an'da geçen âyetleri **muhkemât** ve **müteşabihât** diye ayıran Hurûfîler, buradan neticeler çıkarırlar. Meselâ bir âyetten geçen «Fazlallah» kelimesinin, «Fazl Hurufî»yi ifade ettiğini söylerler. **Mi'raç**'tan maksat, vech-i insandaki hatları görmekten ibarettir; sidret-ü'l-Müntehâ'dan maksad, sûret-î Âdem'de görülen Fazl'ın burun delikleridir; Mi'raç'ta Hz. Peygambere görünen Şâb-i Emred Fazl Hurufî'dir, tarzında birçok garip tevillerde bulunurlar. Harflerin sayısı ve esrarı üzerine ekseriya zoraki yapılan bu gibi tevillerin ne kadar çocukça ve gülünç olduğunu izaha lüzum bile yoktur. Hurufîler, bu gibi ilâve ve tevillerle mesleklerinin esasını teşkil eden felsefî telâkkilerden de uzaklaşmışlardır...» Harflerin, sembolizmin, müteşâbihâtın İslâm tasavvufunda yeri olmakla beraber, esasta ayrılırlar. Ortak noktaları, «esrâr-ı huruf (harflerdeki sır), insan-ı kâmil, devr, te'vil meseleleri»dir ki, bunlar «Fazl Hurûfî'nin icadı olmayıp, İslâm tasavvufundan alınmış, lâkin **tenâsuh** ve **hulûl** ve **ittihad** gi-

---

(27) M. Tevfik Oyton, Bektaşiliğin İçyüzü, C. I, İstanbul, 4. Baskı, sf. 63 - 64.

bi onunla uyuşması mümkün olmayan şeylerin ve Fazl'ı Allah yapmak için konulan çocukça birtakım te'villerin ilâvesiyle onlar pek gülünç bir şekle sokulmuştur.» (28)

c) Noktavîlik, Hayderîlik, Kalenderîlik

Fazlallah Esterâbâdî hurufîliği kurmuş, ondan sonra gelenler bunu geliştirip yaymışlardır. Bu tesirleri ilerideki bahislerde ele almak imkânını bulacağız. Fazl'ın «halefi Firişteh ona Noktavîlik şeklini verdi. Kur'an'ın harf ve noklarına **esoterique** bir manâ vermek suretiyle, **genosticism'e** dayanan tamamen İslâmiyet dışında bir doktrin meydana getirdiler. Bu itikatlar dokuz-onuncu hicret asrında Anadolu'ya sokuldu ve Bektâşilikle karıştı. Anadolu'da **divân** sahibi Nesimî, Işknâme müellifi Firişteoğlu ve onların ardından gelen Bektâşi edebiyatının birçok şair ve müellifi bu cereyana mensuptur. Kalenderîlik ile Hayderîlik, bu hareketin dallarıdır. **Esoteque'**ler dinî sembolizmleri vasıtasiyle, İslâmiyete yaklaşılmaz bir çeşitlilik veriyorlar, çok muhtelif kaynaklardan gelen temayülleri, dinî bir ifade altında topluyorlardı. Fakat bu zenginlik yalnız görünüşten ibarettl. Bütün bu 'esrar ve 'derinlik' iddiasına rağmen, son bâtınî hareketlerinin vücuda getirdikleri eserler, eski doktrinlerin fakirleşmiş **catechisme** halini almış tekrarından başka birşey değildir.» (29)

ç) Mücessime, Müşebbihe.

«Mücessime, Allah'ı cisim sayanları; müşebbihe de, Allah'ı insana benzetenler anlamına gelir... Allah'ı insana benzetenler, onu cisim sananlar, bütün bu mecazî anlamları bir yana atıp, 'Allah'ın sözlerini yorumlayamayız; yüzü, gözü, elleri olduğunu, arş üstünde oturduğunu, hattâ bazı

---

(28) Köprülü, aynı eser, s. 283.
(29) Ülken, aynı eser, sf. 64.

hadislere göre yeryüzüne indiğini, göğe ağdığını anlıyoruz; yalnız bunların keyfiyetini bilmeyiz' derler.» (30)

Bâtınî doktrini, önceleri fikir plânında kalır, sadece propaganda ile faaliyet gösterirken, Alamut Kalesi'ni merkez üssü haline getiren **Hasan Sabbah**'la birlikte, siyasî bir renge bürünmüştür. (31) Ondan önce de bazı Bâtınî - Şiî hareketlerine rastlanmaktadır. Mâveraünneyr'de 1044 - 1045 yılında büyük bir şiî ayaklanması meydana gelmiştir. Karahanlı hükümdar Buğra Han, İsmailîleri katletmiştir. (32) Bağdat Şiîlerinin Muharrem ayındaki yas törenleri ve **Gadir - Hum** (Hz. Muhammed'ın **Veda Haccı** dönüşü, yerine Hz. Ali'yi halife olarak bıraktığı söylenilen yer) **Bayramı** sırasında, Bağdad Sünnîleri ile büyük kavgaları oluyordu. **Tuğrul Bey** zamanında da böyle huzursuzluklar olmuş, asayiş kalmamış, çarşılar kapatılmıştı. Bunun üzerine Türk birlikleri Dicle'yi geçip, Bağdad'ın Kerh yakasına çadırlarını kurmuşlardı. Bunun üzerine durum biraz sakinleşmişti. (33) Sultan Alparslan da bâtınîlerle mücadele etmiştir. Sultan Sancar da bu konuda hassa idi. Samarra Şiîleri, «Mehdî»-

---

(30) Gölpınarlı, aynı eser, sf. 80 - 81.

(31) İsmailiye'ye bağlı fedaîler yetiştiren bu bâtınî karargâhında, esrar (haşhaş) kullanıldığından ötürü, bunlara **Haşşaşîn** adı verilmekte idi. Pek çok siyasî cinayete karışmışlardır. Çok dayanıklı bir kale olan Alamut'a çekilerek, bu işleri idare eden Hasan Sabbah, çeşitli usullerle, masum insanları kandırıyor ve dünya cennetine onları inandırıyordu. 1256 yılı temmuzunda Hulâgü'nün birlikleri sıkı bir savaştan sonra Alamut Kalesi'ni ele geçirdiler. İsmaililer, 1275 yılına kadar propaganda ve faaliyetlerine devam ettiler, kaleyi bir aralık ele de geçirdiler. Fakat kısa bir müddet sonra güçleri kalmadı. Sadece Farsça konuşulan yerlerde, Doğu İran'da ve Afganistan'da barınabildiler. Geniş bilgi için bakınız: Bernard Lewis, The Assasins, London, sf. 1 - 30, 95. Bertold Spuler, İran Moğolları, Ankara, 1967, Çeviren: Cemal Köprülü, sf. 60 - 61.

(32) Fuad Köprülü, aynı eser, sf. 58 ve 13 - 14.

(33) Mehmed Şerafeddin, **«Selçukîler Devrinde Mezâhib»**, Türkiyat Mecmuası, C. I, 1925, sf. 115 - 116.

nin çıkmasını teşvik etmek için her cuma günü namazdan sonra, Samarra Camilndeki Gark Kapısı'na, altın eyerli gayet güzel bir at hazır eder ve Mehdî'nin gelmesini beklerlerdi. Sultan Sancar, zaferle bu ülkeye girdiği zaman, bir cuma günü, Şiîler tarafından Mehdî'nin çıkışını teşvik için getirilmiş olan güzel at yaklaşarak, «Bu at bende emanet kalsın. İmam her ne zaman zuhur ederse teslim ederim» diye üzerine binmis ve atı alıp götürmüş idi. (34)

V — Bektâşilik

Kelimeden acıkca anlaşılmaktadır ki, **Bektâşiiik, Hacı Bektâş Veli'ye** bağlı olan, onun yolunda giden anlamını vermektedir. Yol'larının, tarîklerinin pîr'i olarak Hacı Bektâş Veli'yi kabul edenler, Bektâşî Tarikatı'nın usul ve erkânına uygun bir yaşayışa sahip olmalarına bakarak, Ehl-i Beyt, sevgisi, tevellâ ve teberra prensibi gibi hususlara bağlı olmalarına bakarak, Beştâşîlere, Alevî diyebiliriz. Ancak, bu Alevîlik, Sünnîlerin Ehl-i Beyt'e olan sevgilerini ifade eder manâdan öteye geçemez. Çünkü Türkiye'de her Bektâşî Alevî olduğu halde, her Alevî, Hacı Bektâş'ı «Horasan Erenî» sayıp, hürmet etmesine rağmen, Bektâşî değildir. Bu yüzden, **«Köy Bektaşisi», «Şehir Bektâşisi»** ayırımı yapılmaktadır. Köy Bektâşilerine **«Alevî»** dendiği halde, «Şehir Bektâşilerine, «Bektâşi» denir. Kırşehir çebresinde kalan köylerdeki ve Balıkesir - Aydın arasındaki köylerdeki (Çepniler) cemaatler, bu kaidenin dışına çıkarak, kendilerine «Bektâşi» derler. Keza, Edirne ve Kırklareli köylüklerinde oturanlar da, kendilerine Bektâşî derler. Gene bu kaidenin dışında, Anadolu'nun birçok yerlerinde, bilhassa Malatya taraflarında, şehirlerde oturan Alevîlerin olduğunu söylemeliyiz. İstanbul'da bile, Bektâşiler yanında Alevîler de vardır veya diğer bir deyişle Kızılbaşlar —ki manâsını daha sonra açıklıyacağız— yüzlerce yıldır devamlı şekilde köy-

(34) Aynı makale, sf. 116 - 117 - 118.

lerde oturmuş, diğer Türk topluluklarından, çeşitli sebeplerin tesiri altında, ayrı bulunmuşlardır. Bu bakımdan, «Köy Bektaşiliği» (Alevîlik» ve «Şehir Bektaşiliği» terimleri bir dereceye kadar yerindedir.

Alevîler (Köy Bektâşileri), İzmir'in Narlıdere'sindeki, Ankara'nın Hasandede'sindeki «Ocak»lara veya Peygamber soyundan geldiğine inandıkları «seyyid»lere, «dede»lere ve bir aralık (Onaltı Asırda) Erdebil Ocağına (Safevîlere) bütün varlıkları ile bağlı bulunurken, Bektâşiler (Şehir Bektâşileri ve bir kısım Köy Bektâşileri) Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı kalmışlardır. Yalnız bağlı bulundukları makamda değil, usul ve erkânda ve temel felsefelerinde oldukça farklılıklar görülmektedir. Köy Bektâşîliğini «Kızılbaşlık» bahsi içinde inceleyeceğimizden ötürü, burada Bektâşiliği ele alacak, onun esaslarını belirtmeğe çalışacağız. Bu arada, ikisi arasındaki farklara yer yer işaret etmek fırsatını bulacağız.

Bektâşî Tarikatı'nda iki devre ayırt etmek gerekir:

1 — Hacı Bektaş Veli devresi, 2 — Balım Sultan devresi.

1 — Hacı Bektaş Devresi

Bektâşî geleneğine göre, **Hacı Bektaş Veli**, Horasan erenlerindendir. Horasan'da, Nişâbur Şehri'nde doğmuştur. Soyu Hz. Muhammed'e çıkmaktadır. Hacı Bektaş Veli menkıbelerini anlatan «Velâyet-Nâme» veya «Vilâyet-Nâme»lerde, Horasan'daki çocukluğu, kerametleri,**Şeyh Lokmân-ı Perende**'ye ve **Hoca Ahmed Yesevî**'ye intisap edişi anlatılır. Bir rivayete göre, Hoca Ahmed Yesevî doğrudan doğruya onun pîr'i, mürşid'i olmamış, Yesevî'nin müridi Lokman Perende, Hacı Bektaş'ı yetiştirmiştir. Bektaş Veli'nin henüz oniki yaşında bir çocuk iken kazandığı mertebeyi keşfeden pîr'i, ona büyük saygı göstermektedir. Şeyhlerinin, ufa-

cak çocuğa gösterdiği bu saygıdan alınan Horasan erenlerine, şeyhinin isteği üzerine Bektaş Veli kerametler gösterecektir. Susam çiçeği üzerine seccadesini serip namaz kılmak; darı yaprağı üzerinde namaz kılmak; şeyhinin kuşandırdığı «tahta kılıç» ile, Çin ülkesindeki ejderhayı öldürmek; yedi yıldır Bedahşan kâfirlerinin elinde tutsak olan Hoca Ahmed Yesevî'nin oğlunu kurtarmak ve Bedahşan'lıları Müslüman etmek; Hac'da, Arafat törenleri sırasında, 'şimdi bizim oralarda bişi bişirirler' diyerek canı ülke yemeklerini çeken Şeyh Lokman-ı Perende'ye sofra çıkarmak, bışi götürmek ve bu yüzden şeyhi tarafından kendisine «Hacı» ünvanının verilmesi; Hoca Ahmed Yesevî'de mevcut olan Peygamber devrinden gelme emanetlerin (tac, hırka, sofra, seccade, çerağ ve alem) Bektaş Veli'ye verilip, kendisinin Rum ülkesini (Anadolu ve Rumeli'yi) kâfir elinden alıp, İslâmlaştırmak vazifesi ile, manevî fatih olarak Batı'ya gönderilmesi; Bektaş Veli'nin Peygamber diyarını dolaştıktan sonra Anadolu'ya gelişi ve Anadolu erenleri tarafından karşılanışı; Karaca Ahmed'in yırtıcı hayvanlara binip, yılanı kamçı olarak kullanılmasına karşılık, Bektaş Veli'nin, «cansız duvara binip, onu yürütmesi»; Akçakoca, Karaca Ahmed, Ahı Evran, Tapduk Emre, Yunus Emre ve Mevlâna gibi Anadolu'nun meşhur evliyasının kendisine bağlı gösterilişi hep bu kerametler dizisindendir. (35)

Bektaş Veli'nin yanında kardeşi **«Menteş»** vardır. Bir müddet beraber olurlar. Sonra «Menteş» Sivas taraflarına giderek, orada şehid olurlar. Hacı Bektaş, Kırşehir'e, Suluca Karahöyük'e (bugünkü Hacıbektaş İlçesi) gelir. Burada, Çepni boyundan bir oymak oturmaktadır. Ulusları Yunus Mukri'dir. Yunus Mukri, okumuş yazmış bir insan olup, dört oğlu vardır: İbrahim, Süleyman, İdris ve Saru. İdris ile Saru da okumuşlardır. İdris'in karısı, Bektâşîler tarafından sonradan kutlu sayılacak olan, «Kadıncık Ana-Kutlu

Melek»tir. Kadıncık Ana'nın çocuğu olmamaktadır. Birgün rüyasında, ondört dolunay koynuna girer. İdris Hoca, bunun çocuğu olacağı manâsına geldiğini müjdeler. Daha sonra Bektaş Veli çıkagelir. Kadıncık Ana'yı evlât edinir. Onun duası sayesinde ve burun kanı kerametiyle. Kutlu Meleğin çocuğu olur. Doğan çocuğun adı, **Timurtaş** veya **Seyyid Ali Sultan**'dır.

Vilâyet-Nâme'de, Hacı Bektaş'ın birçok kerameti anlatılır. Bunların içinde en mühimi, Horasan'da çocukluk yaşlarında, Hz. Muhammed'le, Hz. Ali'nin kendisine Kur'an okumasını öğretmeleridir. Şeyhi gelince misafirler kaybolur. Şeyhi bu işten birşey anlamaz. Hacı Bektaş Horasan erlerine, ağzının içindeki iki yeşil ben'i de, nişan olarak gösterir. (36)

Bektâşîliğin kökü hakkında rivayete dayanan, menkıbeye dayanan bilgilerden kısaca bahsettikten sonra, şimdi biraz da tarihî kaynaklara başvuralım; bu kaynaklarda, Hoca Ahmed Yesevi'nin, Lokman Perende'nin ve Hacı Bektaş Veli'nin tarihî şahsiyetler olup olmadıklarını inceliyelim. Yesevî'ye tarikatının kurucusu Hoca Ahmed Yesevî, Doğu Türkistan'ın Aksu Sancağına bağlı Sayram Kasabasında, Hicrî Beşinci Asırda dünyaya gelmiştir. Sayram'ın tanınmış şeyhlerinden Şeyh İbrahim'in oğludur. Anası Ayşe Hatun'dur. Yesevî, Aslan Baba tarafından yetiştirilmiştir. Nakşîlik ve Bektaşîlik, bu tarikata kendilerini bağlı sayarlar.(37) Şeyh Lokman-ı Perende de tarihî şahsiyettir. Herat'ta çok meşhur bir tekkesi ve mezarlığı vardır. Yalnız, Hacı Bektaş'la bağını gösteren tarih vesikasına sahip değiliz. (38)

---

(35) ve (36) Vilâyet - Nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul. Bu konuda, adı geçen eserin çeşitli sayfalarına bakınız.

(37) Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 49 - 107.

(38) Aynı eser, sf. 41 - 44 (Ravzatu's Safâ, VII, 122'ye atıf).

Aynı şeyi, Yesevîlik ve Bektâşîlik bağı için de söylemek mümkündür. (39)

Hacı Bektaş Veli'nin. Osmanlılardan önce Anadolu'ya geldiği anlaşılıyor. Gerçi, Vilâyet-Nâme'de, Bektaş Veli'nin Osmancık'la (Osman Gazi) ile görüştüğü söyleniyor ise de (40), Âşıkpaşazâde, meşhur tarihinde, bunun aslı olmadığını açıkça söylemektedir. Âşıkpaşazâde'nin, Hacı Bektaş'la ilgili haberlerini aynen alıyoruz:

«Hacı Bektaş Âl-i Osman neslinden hiç kimse ile musâhabet etmedi... Hacı Bektaş kim Horasan'dan kalktı, bir kandaşı dahı var idi. Menteş derler idi. Bile kalkdılar. geldiler. Doğru Sivasa geldiler. Ve andan Baba İlyas'a geldiler. Ve andan Kırşehiri'ye geldiler. Kayseri'den kardaşı Menteş yine Sivas'a vardı. Anda eceli mukadder imiş. Anı şehid ettiler. Bunların kıssası çokdur. Cem'isine ilmim yetmişdür. Bilmişemdür. Hacı Bektaş Kayseri'den Karayola (K. Sulucakaraöyük'e) geldi. Şimdi mezar-ı şerifi andadur. Ve hem bu Rum da dört tayfa vardur kim misâfirler içinde anılur: Biri Gaziyân-ı Rûm, biri Ahıyân-ı Rûm, biri Abdâlân-ı Rûm, ve biri Bacıyân-ı Rûm. İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bacıyân-ı Rûm'ı ihtiyar etdi kim o Hatun Anadur. Anı kız edindi. Keşf-ü kerametini ana gösterdi. Teslim etdi. Kendü Allah rahmetine vardı.

Sual: Bu Hacı Bektaş Hazretinün bunca müridi ve muhibi vardur. Bunlarun biatları ve silsileleri nereden olur?

Cevap: Hacı Bektaş, Hatun Ana'ya ısmarladı nesi var ise. Kendü bir meczub, budala aziz idi. Şeyhlikten ve müridlikden farig idi. Abdal Musa derler idi. bir derviş var idi. Hatun Ana'nun muhibbi idi. Ol zamanda şeyhlik ve müridlik igen zâhir değül idi. Silsileden dahı farigler idi. Hatun Ana ol azizün üzerine mezar etdi. Geldi, bu Abdal

(39) Aynı eser, sf. 95 - 96.
(40) Vilâyet - Nâme, sf. 73 - 76.

Musa, bunun üzerinde bir nüce gün sakin oldu. Orhan devri geldi. Gazalar etdi.

Sual: Bu Bektâşîler eyidürler kim Yeniçerilerün başındaki tac Hacı Bektaşundur derler.

Cevap: Yalandur! Ve bu börk hod Bilecük'de Orhan zamanında zahir oldı. ... Ve illâ Bektaşılar geymege sebeb: Abdal Musa, Orhan zamanında gazaya geldi ve bu Yeniçerünün arasında bile yüridi ve bir Yeniçeriden bir eski börk dilɛdi. Yeniçeri üsküfini çıkardı. Bunun başına geydürdi. Abdal Musa vilâyetine geldi ol börk bile başında. Sordılar kim: 'bu başundaki nedür?' Ol eyitdi: 'Buna elif derler' dedi. Vallahî bunların taclarunun hakikatu budur.

Sual: Bu Hacı Bektaşıcğlı Mahmud Çelebi kim ol Resul Çelebi'nün oğlıdur, ya anın müridlerinden ehl-i ilimden kimse var mıdur?

Cevap: Vardur. Bengi ve zankı, dobalak ve zobalak ve şeytanî âdetler bunlarda çokdur. Ve bu halk bilmezler anı şeytanî midür veya rahmanî midür. Ve her kimse kim Hacı Bektaş, Âl-i Osman'dan kimse ile musahabet etdi der ise yalandur, böyle bilesiz.» (41)

Yukarıya aynen aktardığımız bu zengin tarihî vesikadan pek çok şey öğreniyoruz. Yukarda da kısaca söylediğimiz gibi, Hacı Bektaş, Osman Gazi devrine yetişmemiş ve belki de Osman Gazi'nin beyliğinden kısa bir müddet önce Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Bu konuda, menkıbeler, tarihî kayıtlara uymamaktadır. Menkıbelerle tarihî kayıtların birbirine uyduğu noktalar, Horasan'dan gelişi, Menteş isimli bir kardeşinin oluşu, onun şehid düşüşü, Hacı Bektaş Veli ve Kadıncık Ana, böylece tarihî birer şahsiyet

(41) Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî, Tevârih-i Al-i Osman, Düzenleyen N Atsız, İstanbul, 1949, sf. 273 - 238.

demek oluyorlar. Adı geçen tarihî vesika, Bektaş Veli'nin, şeyhlik yapma ve mürid elde etme gücünde olmayan, kendi halinde meczup bir derviş olduğunu belirtiyor. Fakat Hacı Bektaş'ın ölümünden az sonra, birçok «mürid ve muhibbi»-nin ortaya çıkmış bulunduğunu ve bu kimselerin **Bektâşî** adını alan bir tarikata mensup olduklarını yine aynı kaynaktan öğreniyoruz. Bu bilgilerin ışığında, Hacı Bektaş'ın, Horasan'dan birtakım İslâmî ve tasavvufî fikirlerle karışık olarak eski Türk geleneklerini getirdiği sonucuna varabiliriz. Her ne kadar bir tarikat kurma ve teşkilât geliştirme gücüne sahip bulunmuyor olsa bile, yine de Allah yolunda bir cezbe adamının etrafında pervaneler kendiliğinden toplanabilir. Bunlardan biri «Hatun Ana» veya «Kadıncık Ana»dır. Âşıkpaşaoğlu (Âşıkpaşazâde), **«Hatun Ana»** diye bahsederken, Vilâyet-Nâme'de ve Bektâşî geleneğinde «Kadıncık Ana» diye geçmektedir. Ele aldığımız tarihî kaynakta, «...Hatun Ana'dur. Anı kız edindi. Keşf-ü kerâ'metini ana gösterdi. Teslim etdi. Kendü Allah rahmetine vardı» denildiğine göre, Bektaşîliğin kuruluş ve yayılışında, Kadıncık Ana'nın (Hatun Ana'nın) rolü olduğu anlaşılıyor. Kadıncık Ana, manevî babasının henüz filiz halinde bulunan, mistik düşüncelerini, sâdık bir mürid, hayırlı bir evlât olarak yaymıştır. Antalya'nın Elmalı kazasının Tekke Köyünde, kendi adıyla anılan tekkede gömülü bulunan ve Bektâşî geleneğinde büyük ünü olan Abdal Musa da, Kadıncık Ana vasıtası ile, Hacı Bektaş'ın dervişâne hallerini öğrenmiş, vasıtalı şekilde ona mürid olmuştur. Abdal Musa'nın Yeniceriler arasında seferlere katılması, börk giymesi, Orhan Gazi devrinde yaşaması, hep birer tarihî hakikat oluyor. Abdal Musa, Bektâşî geleneğine göre, Alâiye Beyi'nin oğlu Gaybî'nin mürşididir. Gaybî, geyik avındaki mucize yüzünden, dünyadan el etek çekip, tekkeye mürid olmuş, sonradan Kaygusuz Abdal adıyla tanınmıştır.

Biraz aşağıda göreceğimiz üzere, Bektâşilik Tarikatı-

nın esas kurucusunun Balım Sultan olduğunu, bu yüzden esas kuruluş tarihinin Onaltıncı Asır olması gerektiğini söyleyenler vardır. Bazı araştırıcılar ise, Bektâşiliğin Onbeşinci Asırda kurulmuş olduğunu kabul etmektedir. (42) Biz ise, Âşıkpaşaoğlu'nun, «Bu Hacı Bektaşoğlı Mahmud Çelebi kim ol Resul Çelebi'nün oğlıdur. ya anın müridlerinden ehl-i ilimden kimse var mıdur?» ifadesine dayanarak, Tarikatın, şeyhleri ve müridleri ile birlikte, Hacı Bektaş'ın ölümünden bir nesil sonra teşekkül etmiş olduğu sonucuna varıyoruz. Ancak bu tarikat, din çevrelerinde pek itibar görmemekte; ilim çevreleri de bu tarikat mensuplarını ve âdetlerini, «ben-

---

(42) Prof. Fuad Köprülü nün incelemelerine göre, **Dr. Jacob,** Bektâşîlik hakkındaki araştırmalarında bu tarikatın H. 922 (M. 1516) da ölen **Balım Sultan** tarafından kurulduğunu ve XVI. asrın başlarından beri bu tarikata rastlandığını yazıyor. **Dr. Tchudi** de aynı görüşü paylaşıyor. **Şemseddin Sami,** Kâmûsü'l-A'lâm'ında, Bektâşi Tarikatının âyin ve âdabının Balım Sultan tarafından konulduğunu tasdik etmektedir. Köprülü, kendi hususî kütüphanesindeki el yazması, biricik nüshaya dayanarak, bu tarihi bir asır öne alıyor. Köprülü'nün açıklamasına göre, **Muhyiddin** isimli bir Bektâşî şâirinin H. 880 (1475-76) da yazdığı **Hızır-Nâme** adlı şiirde, «Hünkâr Hacı Bektaş Veli»den bahsedilmekte, hatta Sarı Saltuk, Yunus Emre, Ahmed Bedevî, Mevlâna, Sultan Veled, Mahmud Hayrânî, Karaca Ahmed, Fâtıma Bacı gibi, sonradan Bektaş Velâyet-Nâme'sine veya silsile-nâmelere giren tanınmış şahsiyetler ve diğer birçok Anadolu erenleri hep Bektaş Veli ye bağlı gösterilmektedir.

Gene Köprülü nün açıklamasına göre, Emnü'ddin Baba b. Dâvud Fakih tarafından H. 903 (M. 1497-98) de Sultan İkinci Bayezid'e hitaben yazılmış olan **Risâle-i Kudsiyye**'de şeyhlerin taclarındaki alâmetlerden söz edilirken, Bektâşî geleneğindeki meşhur **«Elfi tâc»**dan söz edilmektedir. Köprülü buradan şu neticeyi çıkarıyor: «İşte bu iki vesika, yalnız Bektâşî menkıbesinin değil, Bektâşî tarikatının da —hatta tacının şekil ve mahiyetine kadar— bütün resmî âyin ve âdabı ile IX. (15.) asırda kurulduğunu gösterebilir» (Köprülü, İlk Mutasavvıflar, sf. 94-95.)

gı ve zankı, dobalak ve zobalak ve şeytanî âdetler) olarak kabul etmektedir. **«Mengü»**, **«Bengü»**, **«Bengi»**, Toros Tahtacılarında oynanan **«samah»** (sema) ve Balıkesir'de oynanan zeybek oyunudur. Öyle anlaşılıyor ki, bugünkü Kızılbaş - Alevî cemaatlerinde gördüğümüz, cem ve samah'ları tam manâsıyla yerine getiren ilk Bektâşiler, okumuş çevrede hor görülmüşlerdir. Pek çok Şaman geleneği taşıyan böyle bir yolun, Müslümanlığı gaza bayraklarıyla Kızıl - Elma burçlarına dikmeyi ideal edinmiş olan Osmanlıların hiç değilse münevver çevrelerin de hoş karşılanmaması yadırganacak bir şey değildir. Bektâşîliğin Yeniçerilerle olan ilgisi ise, üzerinde ayrıca durulacak hususdur.

Bazı rivayetlerde, Hacı Bektaş'ın, İdris Hoca'nın kızı olan Kadıncık Ana ile evlendiği belirtilmektedir. Fakat tarihî vesikanın açıkça belirttiği gibi, Kadıncık Ana (Hatun Ana), Hacı Bektaş'ın manevî kızıdır ve ondan olan çocuklar da, onun mânevî evlâtlarıdır. «Bektaşoğlı» olarak anılan **Resul Çelebi** ve oğlu **Muhammed Çelebi**, onun mânevî çocuklarıdır. Bunu Bektâşîlik terimleri ile ifade edersek, **«Bel evlâdı»**değil, **«Yel evlâdı»**dır diyebiliriz. Bizim gördüğümüz Alevî cemaatleri bunu böyle kabul ediyorlardı. Balıkesir Çepnileri ise, bu husus üzerinde ısrarla duruyordu. Yol evlâtları, onun yol'unu devam ettirmişlerdir. «Bazı sûfiyâne eserleri son zamanlarda meydana» çıkarıldı (43) deniyorsa da tarikat, esas itibariyle, gelenek ve göreneklere, sözlü aktarma ve öğretişlere dayanmaktadır. Şehir Bektâşîlerinde ise, Balım Sultan erkânı esas olmuştur.

Osmanlı okumuş zümreleri arasında pek hoş görülmemesine karşılık, «Anadolu'da rum-gazileri denilen mücahid zümreleri ve askerî tâifeler arasında yayılmış bulunan bektâşilik, Osmanlı fütuhatı ile, Balkanlara da geçmiş ve Tu-

(43) «Bektâşîlik» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

na kıyılarından Arnavutluk'a kadar çok geniş sahalarda kurduğu tekkelerde, Balkanların islâmlaşmasında, sonradan bektâşîler ile karışmış sâir birtakım derviş zümreleri ile birlikte rol oynamıştır. ...XVIII. asırda imparatorluk memleketlerinin birçok sâhalarında inkişaf gösteren bektâşiliğin, XVIII. ve XIX. asırlarda Arnavutluk ve Epir kıt'alarında inkişafını ve islâmlaştırma faaliyetini devam ettirdiği görülüyor» (44).

Anadolu'nun göçebe ve yerleşik Türkmenleri arasında da yayılmağa başlamıştı. Bunu, Hacı Bektaş Veli'nin, «Babaî»lerin meşhur şeyhi «Baba İshak»ın halifesi oluşuna bağlıyan incelemeler vardır (45). Gerç Onüçüncü Asırda Türkmenler arasında babaîlerin taraftarları var ise de Hacı Bektaş'a Türkmenlerin bağlanışını, «töre» de aramak gerekir. Bektaşiliğin ilk devirleri, Türk Töresini geniş şekilde aksettiriyor olsa gerektir. Bu bağlanış, sonradan biraz zayıflayacak ve Erdebil Ocağı lehine gelişecektir.

2 — Balım Sultan Devresi

Hacı Bektaş Veli veya mânevî evlâtları tarafından kurulmuş olan ve eski Türk dinî inanış ve geleneklerinin, islâm dininin ve bir kısım bâtınî fikirlerin bir halitası olduğu anlaşılan Bektâşî Tarikatı, Balım Sultan tarafından yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Bu değişme esnasında, esaslarda da büyük değişmeler olduğu göze çarpmaktadır. Tarikatın ikinci kurucusu sayılan Balım Sultan (ölümü 1516), «âyîn ve erkân itibariyle bazı yenilikler yapmış, tekkelerin iç teşkilâtını daha sıkı ve muntazam bir hâle sokmuş, bir tekke meratebesi te'sis etmiş ve o zamana kadar daha ziyade köy ve kasabalar civarındaki tekkelerin etrafında, dinî bir tâife mâ-

(44) Aynı madde.
(45) Aynı madde ve İlk Mutasavvıflar, sf. 177 - 178

hıyetinde inkişaf gösteren bir tarikat teşkilâtının bel kemiği mâhiyetinde olmak üzere, bir mücerred (evlenmemiş) dervişler teşkilâtı vücude getirmiş idi. Hiç evlenmeyerek, tekkelerde yaşayan bu dervişler, terk ve tecrid alâmeti olmak üzere, kulaklarına demir halkalar takıyorlar idi» (46).

Bu tarihten sonra, köy Bektâşiliği ile, şehir Bektâşiliği farkının ortaya çıktığına hükomlunabilir. Çünkü şehir Bektâşiliği, «Cem bezmi» üzerinde mühim değişiklikler yapmıştır. «Balım Sultan'a atfedilen sonradan yapılma bir Erkân name vücut bulmuştur. Halbuki köy alevî kabilelerinin cümlesi bu tâdile (değişikliğe) asırlardan beri muhalefet etmişlerdir. Hacı Bektaş'ın ve ondan önce gelen alevî ulularının güttükleri erkânın kendi yürüttükleri erkân gibi olduğunu iddia ederler ve kısmen de haklıdırlar» (47).

Şehir Bektâşîliğine **«Nâzenîn Tarikatı»** veya **«Babagân Ko'u»** (Babalar Kolu) adı verilir. «Babagân kolundan olan bir Bektâşi, köy Bektâşîlerinin her cemiyetine girebilirse de, asıl Bektâşîlerin, Nâzenîn Tarikatındakilerin âyin ve cemiyetlerine köylü Bektâşiler alınmaz. Alevîler ayrıca babalara ikrâr vermişlerse girebilirler. Çünkü Babagân kolundaki Bektaşîler, köy Bektaşilerine ve Yörüklere Bektâşî nazarile bakmazlar. Zaten köy Bektâşileri kendilerine 'hem Bektâşî ve hem Alevîyiz derler... (H.922) de vefat eden Balım Sultan yahut Bali Çelebi, mücerred yolunu çıkarmış, tarikatın usul ve erkânını vaz'eylemiştir. Anadolu'da görülen Alevîlik Balım Sultan'dan evvel de mevcuttu. Nitekim bugün bile kendilerini Bektâşi'den ziyade Alevî sayan köyler, babalarla çe-

---

(46) «Hacı Bektaş Veli» maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

(47) Vahit Lûtfi Salcı, Gizli Türk Dinî Oyunları, İstanbul, 1941, sf. 24. Günümüzün tanınmış ve ileri gelen Bektâşîlerinden olan Vahit Lûtfi Salcı, köy ve şehir Bektâşîleri arasındaki farkın, değişik edeb ve erkâna dayanmaktan meydana gelmiş olduğunu açıkça ifade ediyor. Bu hususu biraz aşağıda daha geniş şekilde ele alacağız.

lebiler arasında derin bir nefret ve husumet vardır. Babalar Pîr evinin her hizmetini benimsemişlerdir. Çelebiler konaklarına çekilmişlerdir. Bugün dergâhta üç muhtelif cereyan vardır. Birisi Çelebiler taraftarları, birisi Babalar tarafgirliği, biri de Nakşî Şeyhi. Hele bu sonuncusunun vaziyeti çok gülünçtür... Mücerred kolundaki dervişlerin bazılarının kulakları küpelidir. Gûya Balım Sultan'ın dervişlerinden birisini bilmiyerek öldürmüşler, bunun üzerine alâmet olmak üzere Balım Sultan küpeyi âdet etmiş. Küpeye 'Teslim halkası' dahi denilir. Bugün mücerred kalacak olan bir dervişin kulağı Balım Sultan'ın türbesi eşiğinde delinir. Bu suretle 'Pîrin kulağı küpeli kölesi' olmuş bulunur. Artık o derviş evlenemez; dünyadan bekâr gelir geçer. Mücerredler dergâhta ve zaviyelerde -tariki dünyalar gibi- otururlar, yerler, içerler... Babagân kolunda ve dergâhda bulunan babalar ve türbedarlar hemen tamamile Arnavudlardan ibarettir. Dergâhdaki Âyin-i cemlere bunlar riyaset ederek Çelebi Efendileri karıştırmazlar. Mücerred postu Balım Sultana kadar mevcut değilmiş. Müşarünileyh icad etmiştir.» Bu kıymetli eserde, Bulgaristan Bektâşîlerinin, Çelebilere bağlı olduğu kaydedilmektedir (48).

---

(48) Besim Atalay, Bektaşilik, İstanbul, 1340, sf. 23-24.

Babagân Koluna bağlı olanlarla Çelebiler'in çekişmesi, bir Bektâşî şairinin şiirin de çok güzel dile getirilmiştir (bk. Alevî-Bektâşî Nefesleri, c. 3, sf. 120-133). Ayrıca Çelebi Cemaleddin Efendi'nin **«Müdafaanâme»**si de meşhurdur. Biz bu eseri okumak fırsatını bulamadık.

Çelebiler, bir rivayete göre, Hacı Bektaş'ın «yol evlâdı» olduklarını, bir rivayete göre, Hacı Bektaş'ın «yol evlâtları»nın, «bel evlâdı» olduklarını iddia etmektedirler. (Geniş bilgi için Besim Atalay Bey'in 52 yıl önce yazdığı, yukarda adı geçen eserine bakınız). Çelebiler meselesinde iki vesika ışık tutucu olabilir. Vilâyet-Nâme'de (sf. 47) Saru Saltuk'un, Hünkâr'ın ölümünden yıllar sonra «Çelebiler zamanında Hacı Bektaş tekkesine» gelip ziyaret ettiği anlatılmaktadır. «Künhü'l-Ahbâr yazarı Âli, 1596/1597 de

Alevî-Kızılbaş topluluklarında, köy Bektâşilerinde evlilik ve aile müessesesi esas olduğu halde, Balım Sultan hiç evlenmiyen (mücerret) dervişler zümresi yaratmakla, en büyük farkı ortaya koymuş oldu. Balım Sultan'ın Bektâşî dervişleri için evlenme yasaktır. Saklı, gizli evlenmelerin olmaması için, Balım Sultan tarafından, küpe takma usulü bulunmuştur. Bektâşî edebiyatında bu küpeye, **«Mengûş»** adı verilmektedir. «Mengûş», Farsça «Küpe» demek oluyor. «Nur-ul-Hüda Limen-i ihteda» yazarı «Haydarî»ler bahsinde şöyle diyor: «Gûşlerinde (kulaklarında) birer mengûş, Haydar-ı kerrare (Hazret-i Ali'ye) bend-i halka begûş (kulaklarından bağlı) geçinirler» (49).

Bu konuda, en selâhiyetli bir kalemin (Günümüz Türkiyesindeki şehir Bektâşîlerinin **Dede-Baba**'sı Doç. Dr. Bedri Noyan'ın) verdiği bilgiye bakalım. Yazar, bu küpe takma âdeti için şunları söylüyor:

«Mücerred ikrârı veren, yani hiç evlenmemiş ve evlen-

Bektaş Veli Dergâhını ziyaret ediyor ve Balım Sultan evlâdından İskender Çelebi ile görüşüyor (İlk Mutasavvıflar, sf. 48). Bu ikinci kaynakta, Çelebiler, Balım Sultan evlâdı olarak gösteriliyor. Halbuki Balım Sultan, Babagân Kolunu kurmuş ve babalar tarafını tutmuştur. Ayrıca, Balım Sultan'ın, Hacı Bektaş çocuklarından olmayıp, başka menşeden geldiğini gösteren kayıtlar da vardır Meselâ, Enver Behnan Şapolyo, Manisa'daki (Valide Camii Kütüphanesi), Tire'deki (Hacı Necip Paşa Kütüphanesi) yazma eserlere dayanarak, Balım Sultan'ın aslını şöyle açıklıyor: Fâtih devrinde savaş esirleri arasında iki kardeş olan bir Sırp prensi ile bir Sırp prensesi de vardı. Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan Dergâhına getirildiler. Orada yetişip, Bektâşî oldular. Dergâhın pîri Sersem Ali Baba, bu kızla evlendi ve bu evlilikten Balım Sultan dünyaya geldi. Yetişip büyüdükten sonra, Bâyezid (II.), Anadolu'daki Kızılbaşları, Şiî-Safevî tesirinden kurtarmak için onu vazifelendirip, Hacı Bektaş Dergâhına gönderdi. (Bk. Enver Behnan Şapolyo, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul, 19..., 320.)

(49) Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, sf. 475.

memeye de söz veren dervişlerin sağ kulaklarına takılan küpedir. Pîr evinde, ikrâr töreni sabahında Balım Sultan yatırının iç kapısının eşiğinde, tahta bir kaşığın sivriltilmiş sapıyla kulak memesini delerlerdi. Orta kısmı bir santim çapında olan iki uçları sivri, beş santim boyunda bir şimşir şiş ile de delindiği olur ve bu şiş kulak memesinde bırakılır, onbeş gün kadar sonra alınırdı. Kulakta açılan deliğin ufalmaması için, şimşir çıkarıldıktan sonra, 'Yıldız taşı' denen bir santim boyunda ve çapında üstüvanî bir taş deliğe yerleştirilirdi.

Kulaktaki yara tamamen iyileştikten sonra, Dervişlerin kalaydan yaptıkları Mengûş'ler kulağa takılırdı. Bunların Balım taşından yapılmışlarını da gördüm. Bir tanesinin üzerinde kaşık kabartması vardı.

Eski bir yazmada, mengûş'un Hz. Ali'nin Düldül'ünün nalı olduğu, Kûfe'den Bağdad'a giderken düşen nalı, seyisi Kanber'in alarak kulağına küpe diye taktığı şeklinde bir kayıt gördüm» (50).

Mücerredlik (hiç evlenmeyiş) ve mengûş (küpe) takma hakkında, Bektâşî edebiyatından bazı örnekler verelim.

---

(50) Doç. Dr. Bedri Noyan, «Bektaşilik-Alevilik Nedir?», Yeni Gazete, 8/7/1966 (19. Yazı).

Türkiye'de Bektâşilerin Babagân Kolunun en büyük makamını (Dede-Babalığı) elinde bulunduran Doç. Dr. Bedri Noyan'dan, Aydın'daki muayenehanesinde dinlediğimize göre, kaçamak yapıp evlenen dervislerin kulakları, bizzat Balım Sultan tarafından küpeleri aşağı doğru çekilmek suretiyle yırtılırmış. «Eski kulağı kesik» deyimi buradan kalma imiş.

Yukarıdaki yazısında, Doç B. Noyan, Yavuz Selim'in küpe takmasını, «mücerred bir insan olmadığına göre, göz boyamak» olarak vasıflandırmaktadır. Bu, eski bir Türk geleneği olsa gerektir. Oğuz Beyleri de altın küpe takarmış (Bk. Köprülü, «Altın küpeli Oğuz beyleri», Azerbaycan Yurtbilgisi Mec. s. 1, sf. 17-21) **Vamberi**, Buhara'lıların uzun küpeler taktıklarını, bunun Moğol âdeti olduğunu belirtir (Bk. A Vambery. History, of Bokhara, London, 1873, sf. 195).

(Burada, Bektâşî edebiyatı içinde, Alevî-Kızılbaş edebiyatı da mevcut sayılmaktadır).

Kul Himmet, bir nefesinde, küpe ile ilgili olarak şunları söyler :

Dervişleri mengûşesin takınır
Korkarım ki rakibinden sakınır
Anda Bismillâh âyeti okunur
Dervişleri gül göründü gözüme (51)

Ne zaman yaşadığı bilinmiyen **Mefharî**'nin bir nefesinde de aynı şey işlenir:

Erkân kapısından içeri girdim
Erenler pîrine ben ikrar verdim
Muradımı aldım maksûda erdim
Kemerbest ol, mengûş tak tak dediler (52)

Mücerredlik (evlenmeyiş, bekâr kalış) hakkında da şu örnekleri verebiliriz:

Yanyalı Âbidin Baba nın nefesi

Âbidin bin ikiyüz doksan üçte bermurad oldu
Mücerredhanei Bektaşî Balım rehnümadır bu (53)

19. Asır Bektâşîlerinden **Perişan Baba**'nın bir nefesi :

Aşkın katarında merdi mücerret
Biz bu Dehrin hem bay hem gedasıyız
Akdemden akdemiz Hakkı müeyyet
Hem biz bu Âlemin intihasıyız (54).

1917 de ölen, son devrin meşhur Bektâşîlerinden **Edib Harabı**, konuyu açık bir şekilde belirtiyor:

---

(51) Alevî-Bektâşî Nefesleri (S. Nüzhet Ergun), c. 1, sf. 193.
(52) Aynı eser, c. 3, sf. 384.
(53) Aynı eser, c. 3, sf. 10.
(54) Aynı eser, c. 3, sf. 44.

Bendegânı râh-ı Hudâ'da haktır
Vâkıf-ı esrâr-ı Şâh-ı Levlâk'tır
Merd-i mücerreddir tâhir ü pâktır
Pir Balım Sultan'ın hep dervîşânı (55).

Alevî-kızılbaş topluluklarında, cemaatin veya köyün bütün mensupları, Alevîdir. Bu üyelik, «Musahip» adı verilen müessese ile, ikrar vermek suretiyle pekleştirilir. Sosyolojik manâsiyle cemiyet üyeliği tam bir şekilde kazanılmış olur. Ancak, bu statü, erginlik yıllarına, evlilik çağına ait bir içtimaî mevkidir. İçtimaî mevki ve itibar, doğuştan kazanılır. Alevî-Kızılbaş cemiyetinin her çocuğu doğuştan Alevîdir. Bektâşîlikte ise, dışarıdan girme, bir derneğe katılma gibi, intisap ediş vardır. Belli şartları yerine getirip, belli kaidelere uymak ve bir Baba'dan «Nasip almak» suretiyle, her isteyen «Bektâşî» olabilir. Alevî-Kızılbaş Türkmenler, bu ikisinin farkını, **«Kökten bitme», «Daldan yetme»** deyimleri ile açıklarlar. Anası babası Alevî olmayanın, Alevî-Kızılbaş olması mümkün değildir; Bektâşî olması ise mümkündür. Yukardaki iki deyim bunu ifade etmektedir.

Bektâşîliğe girecek, «mürid» olacak olan «tâlib»e, belli şartlar yerine getirtildikten sonra, törenle «nasip» verilir. Tâlip, böylece «Nasib alarak», Bektâşı olur. Bu törende, Alevî erkânından biraz farklı olarak, «nefs'in kurban edildiğini» sembolize etmek için, tâlibin boynuna bir ip **(«Tîğ-ı bend»)** bağlanır (56). Bu törenden sonra, hangi dinden ve

---

(55) Aynı eser, c. 3, sf. 255.

(56) Aslen Beypazarı'nın Karaşar Köyü Alevîlerinden olup, sonradan bir Bektâşî babasından nasip alarak Bektâşî olmuş ve kabiliyeti, dirayeti, dürüstlüğü, efendiliği sâyesinde «Bektâşî Babası» olmuş olan bir zâttan çok güzel bilgiler edindik. Kayınbabası Çerkeş'li olup, Halvetî imiş. 1975 Ramazanının son günlerinde evlerini ziyaret ettiğimde, aile halkı hepsi oruçlu idi. Hanımı, Sünnî Türklerle, Alevî-Bektâşî Türkler arasındaki ayrılıktan yakınıyor, kendilerine edilen kötü iftiralara üzülüyor ve tarafsız bir ilim adamı olarak

hangi cemaatten olursa olsun, bir kimse Bektâşî olmuş olur. Buna dair pek çok örnek vardır. Onları yeri geldiğinde belirtmek üzere, adı geçen «ip (kement, tîğ-ı bend)» hakkında, Bektâşî nefeslerinden bir iki örnek verelim.

Âhû'nun bir nefesinde, «kement»ten bahsedilir:

Şeriat sancağı geldi dikildi
Marifet yoluna nurlar döküldü
Hayır himmet oldu gülbank çekildi
Tarikat kemendin erkândan aldım

Müsavat tecellî göründü Tûrda
Mestedip aklını şaşırdı
Enelhak sırrını görüp Mansurda
Hakikat kemendin gerdandan aldım (57).

1909 da ölen Tekirdağ'lı Bektâşî, **«Ferdî»**'nın bir nefesinde, «tiğbent» terimi yanında birçok Alevî-Bektâşî terimine rastlıyoruz:

---

hizmetimizin çok büyük olacağını belirterek, bize dualar ediyordu.

Bu muhterem hanımın anlattığına göre, kocası Bektâşî olduktan sonra, bir ara Karaşar Köyünü ziyarete gitmişler. «Hoşgeldin'e gelen» yaşlı kadınlar kendisine üzülerek:

«..... iplenmiş; doğru mu?» diye sormuşlar. O da:

«Aslandı. Bir ağaca aşı yapınca fena mı olur? Bu da öyle» diye karşılık vermiş. Alevî ihtiyar kadınlar, bu cevap üzerine rahatlamış ve onun Alevîlikten ayrılmadığına kanaat getirmişler.

Bu kibar, misafirsever «Baba»ya göre, «Alevîlikte herkes, bütün köy halkı Alevî olur. Musahiplidirler. Bektâşilikte, 'elyak olanlar' nasip alınca Bektâşî olurlar». Lâyık olan Dede-baba'lığa kadar yükselebilir. Alevilikte Dedelik ise, soy takip eder.

Bektaşîliğin, Alevîliğe nazaran, «daha ince, gelişmiş ve derin» olduğunu söylüyordu.

(57) Alevî-eBktâşî Nefesleri, c. 2, sf. 33. Diyarbakır'lıdır. Asıl adı Ali olup, «Karaoğlu» diye şöhret kazanmıştır. Dördüncü Murad ve Dördüncü Mehmed devrinde **«Baba Âhû»** diye ünü olduğunu Hammer kaydediyormuş (aynı eser, sf. 31).

— 1 —

Vardım Kırklar meydanına
Gel otur can dediler
Yüz sürüp ayaklarına
Yüz sürüp ayaklarına
Doğru gel canan dediler

— 2 —

Niyaz edip dâra durdum
Mürüvvet kapusun buldum
Derdimin dermânın sordum
Bu meydan derman dediler

— 3 —

Kurdular erkân ü yolu
Kim demiştik ezel beli
Verdiler ol cemde eli
Pîrden bu ihsan dediler

— 4 —

Pîrden nasibimi aldım
Rehberim nolduğun bildim
Tiğbentle niyaz kıldım
Yol budur ey can dediler

— 5 —

Kırklar tası doldu geldi
Erenlere hep sunuldu
Ferdî'ye bu nutuk oldu
Nûşedip de kan dediler (58).

1825 yılında, Yeniçeriler ve Bektâşiler ortadan kaldı-

(58) Aynı eser, c. 3, sf 232-233.

rılırken, İstanbul (Aksaray) da öldürülen **Esat Baba**'nın bir nefesi :

Dün gece serimde bir âli divan
Kırklar oturmuş ta sürerler erkân
Tiğbendi takınıp ettiler kurban
Dediler bu sır ezeliden gelir (59).

Hangi asırda yaşadığı bilinmiyen **Nehrî**'nin bir nefesinde konumuzla ilgili zengin bilgiye rastlıyoruz:

— 1 —

İsmâil'in sırrı ol aşk çün ayân
Kurbânım göklerden geldi ol zamân
Tekbir-i merdanla teslim etti cân
Bu ulu esrârın Ali değil mi

— 2 —

Üryan koşub şahlar şâhına vardım
Edeb erkân ile cemâlin gördüm
Boynuma kemendim taktım da durdum
Görmüşüm dîdârın Ali değil mi

— 3 —

Rehberim destine verdi kemendim
Koç kuzulu kurban deyu satıldım
Hasen'le Hüseyn'e belim bağladım
Bu iki serdârın Ali değil mi

— 4 —

Telkîn etti kulağıma bir esrâr
On sekiz bin âlem Hayder-i Kerrâr
Açub gözün bir bak bunda neler var
Gör ulu Settâr'ın Ali değil mi

(59) Aynı eser, c. 3, sf. 26.

— 5 —

Rehberim oturdu kalktım ayağa
Niyaz ile vardım ol şehinşâha
Kardaşlara dahi geçdim ayağa
İşte bu pazarın Ali değil mi (60).

Bektâşî edebiyatında, kulağa takılan küpeye «Mengûş» dendiği gibi, «Şebpîr ve şübper veya şebper» denilmekte ve bunların, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Buna dair de, nefes'lerden bir iki örnek verelim. XVI. Asırda yaşamış olan meşhur **Seher Abdal** şöyle söyler:

Gel levh-i dilin üstüne ur sikke-i Hayder
Hayder'dir eyâ bil ki imâmeyn-i şehîdeyn
Ya'ni ki Hasen bir Hüseyn Şebpir ü Şebper
Şebper şeh-i âdilden ü hem Zeyn-i abâ'dan
Hayder-i safder Şebpîr ü Şübper (61).

. . . . . .

Ne zaman yaşadığı bilinmiyen **«Noksanî»**, bu konuda şöyle diyor:

---

(60) Aynı eser, c. 3, sf. 392.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde, **«Tığ-ı Bend»** şöyle açıklanıyor sf. 493): «Bektâşî tarikine girecek olan tâlibin intisap günü kurban edilmek üzere gönderdiği koyunun tüylerinden mensup kadınlar, muhibbeler tarafından örülmüş ince bağ adıdır. Bu bağ, rehber tarafından âşıkın boynuna takılır, ucundan çekerek meydan evine getirilirdi. Evvelce meydana dahil olmuş olan talip bir kısım merasimin icrasına sonra abdest almak üzere rehber ile birlikte dışarı çıkar, abdest aldıktan sonra baş açık ve yalın ayak olduğu halde yine rehberin delâletiyle mütebaki merasim yapılmak üzere meydana girerdi. Rehber tığ-ı bendi talibin boynuna takarken 'destûr' der ve... (Besmeleden sonra) 'Pür cemal Muhammed kemal, Hüseyin Ali ra salevat'. Bu tâbir Mevlevîlerde de vardır.»

(61) Aynı eser, c. 1, sf. 89-90.

Muhammed'in tacıdır şems ile kamer
Aliyyel-Mürtezâ belinde kemer
İki kulağında Şebper ü Şübper
Hasen Hüseyin'dir zebân içinde (62).

Kanberî, Hacı Bektaş hakkındaki nefesinde şunları söyler :

Mustafâ'nın sırrısın hem Şâh-ı merdan oğlusun
Şebper ü Şübper İbâd-ı nûr-ı Yezdan oğlusun (63).

Şiirlerinde Alevîlik, Hurufîlik, Melâmilik görüşlerini bağdaştıran; önce Celvetî olup, sonra Bektâşî olan, 18. Asır Bektâşîlerinden Üsküdar'lı **Hâşim Baba'**nın bir nefesinden:

Şepper ü Şüpper
Mürşid ü rehber
Sundular kevser
Elhamdülillâh (64).

Edib Harabî'nin nefesinde de konu şöyle işlenir :

Muhammed Mustafa cenâb-ı Hayder
Fâtımatü'z-Zehrâ Şebpîr ü Şebper
Enbiyâ evliyâ cümle erenler
Pîr Balım Sultan'ın hep senâhânı (65).

Bu bahsi, 19. Asır Bektâşîlerinden olan **Kemterî'**nin «Mengûş» hakkındaki deyişiyle bitirelim:

Ehl-i Beyt'in halka mengûş bendesiyim zâhidâ (66).

Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a ve Balım Sultan dan zamanımıza kadar gelen Bektâşî Tarikatının, usul ve erkânını kısa bir şekilde gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bu konuya, ileriki bahislerde fırsat düştükçe gene dokunacağız

---

(62) Aynı eser, c. 3, sf. 399.
(63) Aynı eser, c. 1, sf. 80.
(64) Aynı eser, c. 2, sf. 143
(65) Aynı eser, c. 3, sf. 256.
(66) Aynı eser, c. 3, sf. 150.

Balım Sultan erkânının oldukça farklı olduğu anlaşıldı. Bunlardan biri, Bektâşî dervişlerinin evlenmemesidir (mücerredlik müessesesi). Bunun istisnasını da görebiliyoruz. Meselâ, 50 numaralı dipnotta kendisinden bahsettiğimiz, Türkiye Bektâşîlerinin Dede-Babası evlidir; ve 56 numaralı dipnotta kendisinden bahsettiğimiz Bektâşî Babası da evlidir, çoluk çocuk sahibidir.

Balım Sultan'ın getirdiği erkânın Alevîler ile Bektâşîler arasında farklılık yarattığı bilinmektedir. Bu hal, Bektâşîlerin, köy Bektâşîlerini (Alevîleri) biraz hafife almaları şeklinde tezahür etmektedir. «Bektaşîler, Alevî-Kızılbaşlardan tamamiyle ayrı olup, onları 'Sofu süreği, sofuyan, sopaya tapanlar' diye tezyif ederler, meydanlarına almazlar. Bir Kızılbaş'ın Bektâşî olabilmesi, bir Bektâşî babasından 'Nasib alma'siyle kabildir. Mehmet Ali Hilmi Dede Babanın matbu dîvanında da bulunan ve;

Sofu niçin taptın kuru değneğe
Tapacak pençe-i Âl-i abâdır
Değneğe hebâdır emek vermeğe
Ehl-i beyt pençesi derde devadır

dörtlüğü ile başlayan nefesi, Kızılbaşları tezyif yolunda yazılmış bir hicviyedir. Bazı Bektâşîler, sırf Ehl-i beyt sevgisi yüzünden bunları da mümkün mertebe hoş görürler. Konya'lı Hafız Perişan Baba (1283 Hicrî) dan rivayet edilen,

Sürek olsun, çörek olsun, Ehl-i beyti sever olsun!

sözü bu telâkkiyi gösterir; fakat bu sözde bile bir aşağılama vardır. Kızılbaşlar da Bektâşileri hiç sevmezler, onlara 'Purut', Babalara 'Mezartaşı' derler. Hattâ 'Ocak' dedikleri ve Seyyid olduklarına inandıkları Dedelere tâbi bulunan bu zümre erbabınca Hacı Bektâş-ı Velî bile tâbi bir mahiyeti haizdir» (67).

---

(67) Abdülbaki Gölpınarlı, «İ. Hakkı Akbay, Çepniler, Balıkesir, 1935» Hakkında Kitabiyat, Ülkü Mecmuası, Temmuz, 1936, sayı: 41. (Burada söylenenlerin tümüne katılmak mümkün değildir.)

Asıl adı Mehmed olup, İhlâsî mahlâsını almış olan ve halk arasında «Tokmak Baba» diye ünü bulunan Karamürselli Bektâşi babasının da bağdaştırıcı tutumu görülmekte idi. Bağ ve zeytiniikleriyle uğraşmaktan zevk duyan bu baba, her gördüğü kimseye «Sürek olsun, çörek olsun, ehlibeyti seven olsun» dermiş. Bu söz «İstanbul Bektâşîleri arasında darbımesel hükmüne geçmiştir. Eyüp Sultanda Gümüşsuyunda kendi babasının postnişin olduğu 'Karyağdı Baba' tekkesinde bir müddet babalık» ettikten sonra, 1899 da ölmüş ve aynı dergâha gömülmüştür (68).

«Kâtib» isimli bir Bektâşî şairinin aşağıdaki nefesinde de, Alevî âdetleri, sürekleri yerilmektedir:

— 1 —

Evliya cem'in arzû eden sofî
Yolu düzde koymuş sarpa kaçarsın
Muhammed Ali'nin yolu deyüp de
Gelmiş de tâlibe pinhân edersin

— 2 —

Yol budur deyüp de sürek sürersin
Câhili kinliyi başa derersin
Yılda bir hayvan kanına girersin
Aklınca boynunun borcunu ödersin

— 3 —

Gel benlik eyleme nefsini öldür
Hak yoluna canın armağan getür
Kin ile kibiri aradan kaldır
Getürme benliği yükü nidersin

— 4 —

Aşk ile yırtılub hâk olmamışsın
Nefs-i emmâreden pâk olmamışsın
Ayaklar altında hâk olmamışsın
Gelmiş de meydanda lokma yutarsın

(68) Alevî-Bektâşî Nefesleri (S. Nüzhet Ergun), c. 3, sf. 217.

— 5 —

Senin elindedir şerr ile hayır
Nefs-i emmâreden özünü ayır
Kâtib'im de der ki kendini kayır
Neyleyip de halkın zemmin edersin (69).

Kendisi de Alevî veya Bektâşî olan kıymetli bir araştırıcı da bu ayrılığa şöyle işaret etmektedir: «(Alevîler) Cem âyinlerine bekâr erkek ve kız almazlar; evlenmiyenlere nasip verilmez. Tekke bektaşiliğinde ise mücerretlere nasip verilir ve hattâ ölünciye kadar bekâr kalacakların kulakları delinir; evli olup ta erkek veya kadın yalnız birer taraflı nasip alacaklar için de cevaz vardır; fakat Sürek-Sofiyan'larda böyle olmaz. Bu suretle birbirlerine biraz yabancı kalmışlardır» (70).

Dediklerimizin sonucu şudur : Bektâşîlik Balım Sultan'dan sonra büyük itibar kazanmış, Anadolu'da ve bilhassa Rumeli'de yayılmıştır. Devlet nezdinde himaye ve ilgi görmüştür. Yeniçeri Ocağı da, mânen Bektâşiliğe bağlanmıştır. Bunun ne zaman meydana geldiği ihtilâflıdır. Belki Sultan Murad devrinden itibaren başlamıştır.

Anadolu ve Rumeli'de ve diğer ülkelerde bulunan ve Hacı Bektaş Dergâhına manevî bağla bağlı bulunan Bektâşi tekkeleri ve yerleri şunlardır:

Emrem Yunus Sultan, Beypazarı (Ankara); Haydar Sultan, Keskin (Ankara); Hasan Dede, Kırıkkale (71); Seydim

---

(69) Aynı eser, c. 2, sf. 130. (Yukarıdaki satırlar, Bektâşîlerin tasavvuf felsefesine daha yakın olduklarını; Kızılbaşların ise, Şamanizm geleneklerini daha canlı bir şekilde yaşattıklarını göstermektedir.)

(70) Naci Kum Atabeyli, «**Antalya Tahtacılarına Dair Notlar**», Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, No. 4'den ayrıbasım, İstanbul, 1940, sf. 211.

(71) Hasan Dede ve diğer bazıları müstakil «ocak» iken, burada Hacı Bektaş Dergâhına bağlı gösterilmiştir.

Sultan, Çorum; Banun Sultan, Kırşehir; Nureddin Baba, Nevşehir; Abdal Musa, Elmalı (Antalya); Kafi Baba, Finike (Antalya); Mızraklı Baba, İzmir; Karadutlu, İzmir; Horasanlı Ali Baba, Tire (İzmir); Hamza Baba, Turgutlu (Manisa); Bekri Baba, Menemen (Manisa); Niyazi Baba, Manisa; Abdal Murat, Bursa; Geyikli Baba, Bursa; Suceatdin ve Uryan Baba, Seyitgazi (Eskişehir); Resül Baba, Altıntaş; Kolu Açık Hacim Sultan, Uşak; Seyit Cemal Sultan, Balıkesir; İncir Baba, Çanakkale; Mehmet Şeyh Dede, Çankırı; Masumlar, Sivas; Piri Baba, Merzifon; Gani Baba, Divrik; Koyun Baba, Osmancık; Gulgul Baba, Irak; Kaygusuz Abdal, Mısır; Teslim Sultan, Denizli; Koço Baba, Kalecik (Ankara); Seyit Ali Sultan, Dimetoka; Hıdır Abdal, Malatya; Saltuk Baba, Babaeski; Horasanlı Ali Baba, Girit (şimdi Tarsus'a, Caferi Sadık Baba'ya nakledilmiş); Gül Baba, Budapeşte (Macaristan); Amerika'da Michigan (72); İstanbul Tekkeleri: Ru-

(72) Michigan'da kurulan Bektâşi Tekkesi hakkında, Doç. Bedri Noyan'ın kaleminden şu bilgiyi ediniyoruz: «İkinci Dünya Savaşından sonra Arnavutluk komünistlerin eline geçince ve hususiyle Başdede Salih Niyazi komünistler tarafından feci bir şekilde katledilince (22 Ekim 1941), bir çok Arnavut Bektaşi İtalya'ya, oradan da -çoğu Birleşik Amerika'ya göç etmişlerdir. İşte Amerika'da -orada öteden beri yaşamakta olan bir kaç bin Bektaşinin yardımiyle- ilk Bektaşi tekkesini kuranlar bu göçmenlerdir. B. Amerika'nın Michigan eyaleti içindeki Detroit şehrinin 20 kilometre uzağındaki Taylor'da kurulan bu tekke için, Bektaşilerin kendi aralarında iane yolu ile topladıkları 25.000 dolar ile, 2 katlı, 8 odalı, altında büyük bir kileri, 80 dönüm arazisi 500 meyve ağacı ve 3000 tavuğu olan küçük bir çiftlik satın alınmış. Tekke ilk defa kapılarını 15 Mayıs 1954'te açmıştır, sonradan 50.000 dolar daha toplanarak yeni bir bina inşa edilmiştir. Bunun bir 'Meydan'ı, bir kabul salonu, yazıhanesi, kitaplığı, baba odası, derviş odası, 15x25 metre genişliğinde bir tören mahfili vardır. Tekkenin giriş kapısında tunçtan büyük bir Taç ve ...Arnavutça ve İngilizce bir tabelâ bulunan yeni binanın resmî açılış töreni, Michigan valisi ve Amerika'nın her tarafından gelen yüzlerce muhibin katılışıyla yapılmıştır.» (Yeni Gazete, 6 Haziran 1965)

melihisar, Öküzlimanı, Karaağaç, Yedikule, Sütlüce, Eyüp, Üsküdar, Merdivenköy, Çamlıca, Karaca Ahmet (73).

Bektâşîliğin Arnavutluk'taki parlak devri, Tepedelenli Ali Paşa zamanına (74) ve Mısır'daki canlanma devri, Mısır Valisi Tahir Paşa zamanına (75) rastlamaktadır.

Bu bahsi, son devrin tanınmış Bektâşî babalarından bir zâtın, Bektâşilik hakkındaki özlü açıklama ve sınırlandırması ile bitirmek istiyoruz. Bu zât **(Yusuf Fahir Baba)** yazısın-

---

(73) Ali Sümer (Hacı Bektaş Müzesi Müdürü), Hacı Bektaş Veli, Ankara, 1970, sf. 32-33.

(74) Doç. Bedri Noyan'ın açıklamasına göre, «Tepedelenli (Ali Paşa) Teselya ve Arnavutluk dağlarındaki Bektaşi tekkelerini stratejik düşüncelerle himaye etmiştir. 1925 ten sonraki gelişme ise, tarikat ve tekkeleri ortadan kaldıran 30 Kasım 1925 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra başlamıştır. O kanunun neşrinden sonra Hacı Bektaş Tekkesi postneşini Salih Niyazi Dede, birkaç müritle birlikte memleketi olan Arnavutluğa giderek oradaki Bektaşilerin başına geçmiştir. Onun zamanında, Bektaşilik tarihinde ilk defa olarak Arnavut Bektaşileri Görice Şehri dolaylarındaki **'Turan'** tekkesinde kongre halinde toplanarak (1929) kendi teşkilâtlarına yeni bir çeki düzen vermişler dir. Bütün Babalarla mürit ve muhiplerin katıldığı bu büyük kongre -Bektaşilik tarihinde yine ilk defa olarak- bir 'Bektaşi Cemaati Nizamnamesi' müzakere ve kabul etmiştir. Bektaşiliği ayrı bir cemaat statüsü ile, Başdedelik Tiran'da olmak üzere, altı dedeliğe ayıran bu nizamname Arnavut Millet Meclisi tarafından da kabul edildikten sonra, devlet kanunu kuvveti kazanmıştır. (Başdede Salih Niyazi, İkinci Dünya Harbinden sonra, Arnavut Komünistleri tarafından öldürülmüştür)» (Yeni Gazete, 6 Haziran 1965).

(75) Köprülü'nün, Cevdet Tarihindeki bir kayıda (c. 7, sf. 223) dayanarak verdiği bilgiye göre, «Mehmet Ali'den evvelki Mısır valilerinden Arnavut Tahir Paşa'nın dervişlere ve meczublara pek ziyade düşkün olduğu anlaşılmaktadır. Bunun zamanında umumiyetle Bektaşıların ve bilhassa Arnavut Bektaşıların Mısır'da çoğaldıkları ve ehemmiyet kazandıkları tahmin olunabilir.» (Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü, «Mısır'da Bektaşılık», Türkiyat Mecmuası, c. VI, İstanbul, 1936-39, sf. 28).

da şöyle diyor: «Bektâşî olduklarını söyleyen, ben bektâşiyim diyenlerin de kanaatleri ve itikatları ayrı ayrıdır. Bunları da dört kısma ayırabiliriz: 1 — Tıpkı bugünün Müslümanları gibi ana ve babasından kalma Bektâşîliktir. Bunlar, babalarının ve ecdatlarının yoluna girmiş olmaktan başka bir gaye gütmezler. Bektaşiliği yalnız 'Tevellâ ve teberrâdan yani Hazreti Muhammed ve Hazreti Ali'yi sevmek ve onların düşmanlarını sevmeyip buğz etmek. bir de onlarca malûm olan erkân ile 'ayini cem' meydanına girerek meydan görmek, nasip almaktan ibaret bilirler. 2 — Bu ikinci kısım Bektâşîliği serbest bir kanaat ve meslek olarak görenlerdir. Orada içki, saz, kadın alemleri bulunduğu için, hayvanî hislerini ve hevesat-ınefislerini tatmin edeceklerini düşünürler. Bunun için Bektâşîlik, yalnız sarhoşluk ve zevktir. 3 — Bu yoldan menfaat teminini düşünenlerdir ki, o zamanki tekkelerde karın doyurmak için oturanların ve sonunda baba olmak suretiyle kendilerine mürşit süsü verenlerin ekserisi bu nevidendir. Bunlar, babalığa mezuniyet demek olan bir 'icazetname' alarak baba olduktan sonra evini tekke yapmak veyahut mevcut olan tekkelerden birinin babalığını kaparak geçinmesini temin etmeğe çalışmaktan başka birşey bilmezler. 4 — Ya ecdadından veya babasından intikal eden bir meslek ve itikat olması ve bu itikatlara bağlı bulunması sebebiyle, Bektâşîliği sevip, bu tarika girenler ve tarik hakkında lâzım geldiği kadar derin ve hakiki bilgilere sahip olanlar veyahut bir tasavvuf yolu olarak kabul ettikleri bu tarikte; tarikin an'anelerine ve imkânlarına uyarak feyz almağa çalışanlardır ki, bizce hakikî Bektâşî bunlardır.» (76)

Bektâşiliği en iyi bilenlerden biri olan Yusuf Fahir Baba'nın yazısını naklettik. Sınıflandırması içine aldığı, iş-

---

(76) Yusuf Fahir Baba, **«Bektaşilik»**, Tarih Dünyası, 15 Eylül 1951, sayı: 25.

ret, içki ve kadın sefaları bahsini, cem âyinleri ile karıştırmamak gerekir. Bunları, Alevî - Kızılbaşlık hakkındaki açıklamalarımızda, «cem» hakkındaki izahlarımızda ve kitabımızın sonundaki esas bahislerde ele alıp, esas mahiyetini göstereceğiz. Şehir Bektâşiliğinde, tekke bünyesi içinde değil, onun dışında, felsefî bir kanaat, liberal bir düşünce havasında, böyle zevk ve sefaya yer verildiği ve buna Bektâşilik rengi verilmek arzu edildiği akla gelebilir ve bu hal gerçek de olabilir. Fakat, adı geçen zatın belirttiği gibi, bu hakikî Bektâşilik değildir. Hele, köy Bektâşiliğindeki içki ve toplantılar, Türk Töresinin kaidelerine sıkı sıkıya bağlı bulunduğundan, orada, dedikoduların sakızı olan işreti bulmak boşuna gayret olur. Bunları yeri geldiğinde en açık şekilde belirteceğiz. Şimdi, Edirne köylerinde, Bektâşiliğin nasıl anlaşıldığına dair bir misal vererek, bu konuyu bitireceğiz.

1974 Mayısında, Edirne'nin Meriç İlçesinin, Nasuhbey köyünde, yemyeşil bir kır yerinde, **«Dallık»** (Hıdırellez) eğlenceleri esnasında, Bektâşi olan köylülerle, Bektâşilik üzerine konuşurken, içlerinden birinin söylediklerini dikkat çekici bularak kaydetmiştik. **Hasan Hüseyin Kaplan** ismindeki bu uyanık, sıcak Bektâşî köylüsü, Bektâşilik ve soyları hakkında şu açıklamayı yapmıştı: «Ben anneme sorardım, Allah rahmet eylesin, 'Biz, Eroğullarındanız oğlum' derdi.» «Buraya, bu dağ koluna Eroğlu Kavmi denir. Dimetoka'daki Seyyit Ali Sultan'a, Kızıl Deli'ye bağlıdırlar. Bektâşilik demek, tertemiz kalpli insan demektir. Kötü kalpliyi, iyi yola götürmeye çalışan insan demektir. Kötülüğü, adam öldürmeyi ne yapalım. Şu yeşilliğe bak. İyilik, güzellik. 'Ben hocamdan böyle aldım dersimi, elif okurum, b diye' demiş Bektâşi.» Bu Bektâşî köylüsünün sözleri, ileride açıklayacağımız, İslâm tasavvufunun Vahdet-i Vücûd felsefesindeki akîdenin (âlemde sadece hayır ve iyilik bulunduğu görüşünün) halka inmiş şeklini gösterir.

VI — Kızılbaşlık

Türkiye'deki bütün köy Bektâşilerini, Alevî - Kızılbaş adı altında toplamak mümkündür. Şimdi anlatacağımız meseleleri, Alevîlik bahsî içinde de verebilirdik. Fakat, Alevîliğin kelime manâsı üzerinde durmakla yetindik. Orada, Şiî, Kızılbaş ve Sünnî olan hemen hemen bütün islâm cemaatlerinin, Ehl-i Beyt sevgisi manâsında Alevî olduklarını ve ayrılığın manâsızlığını göstermeğe çalıştık. O yüzden, Alevî - Kızılbaş topluluklarının, töre, usul - erkân ve müesseselerinin açıklanmasını burada yapacağız. Bu açıklamaya, «Kızılbaş» kelimesinin izahı ile başlamak uygun olacaktır.

Tarihî kaynaklarda, Safevî Hanedânı idaresindeki İran'dan, «Kızılbaş» diye bahsedildiği gibi, Anadolu ve Rumeli'deki Türkmen oymaklarına ve Alevî köyleri halkına da bu isim verilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde «Kızılbaş» kelimesi, «mumsöndü yapanlar, aile ve namusa ehemmiyet vermiyenler» manâsına gelmektedir. Fısıltı ve dedikodu halinde, halk vicdanına musallat olan bu sakat kanaat, milletimiz için tehlikeler arzeden, insafsızca ve bilgisizce çıkarılıp, devam ettirilen bir inançtır. Kelimenin ne manâya geldiğini, bu sıfat ve ismin ne demek olduğunu açıklayınca ve Kızılbaşların töre ve inanışlarını, müesseselerini inceleyince, yüzyıllarca sürmüş ve sürmekte olan ayrılığın ve birbirini yanlış anlayışın, ne derece köksüz ve yersiz olduğu iyice anlaşılacaktır.

1 — Kızılbaş' Teriminin Manâsı

Kırmızı börk veya başlık giyenlere «Kızılbaş» adı verilmiştir. Vaktile, Sünnî olsun, Alevî olsun, bütün Türkmen oymakları halkı, kızıl börk giyerlerdi. Anlaşılan Sünnîler, zamanla kırmızı börkü terkedince, yalnız Alevî topluluklarının şapkası hükmüne girmiş. Bu yüzden, baş giyimlerine izafeten Alevîlere «Kızılbaş» denmeğe başlanmış. Cem âyinlerinden, gizli toplantılarından, içki içmelerinden ve sır sak-

lamalarından ötürü, yakıştırmalar ve suçlamalar yapılmış ve neticede, Kızılbaş kelimesi, bugünkü ifadesini kazanmıştır. Biraz aşağıda açıklayacağımız, cem ve içki âdeti ve eserimizin sonunda, Orta Asya ile bağ kurarak ele alacağımız gizli toplantılar, işin aslını ortaya koyacaktır. Biz şimdi, kızıl börk ile ilgili tarihî kayıtlara bakalım.

Türkler arasında, baş giyimine izafeten, uruğ, boy ve oymak isimlerine rastlanmaktadır. Siyah başlık (papak, kalpak) giyen bir Türk uruğunun adı **«Karapapak»** veya **«Karakalpak»**tır. **Kazak**'ların Büyük Orda (Ordu)sına bağlı**«Abdan»** ve Suvan uruğları, **«Kızılbörk»** ve **«Konurbörk»** kollarına ayrılıyordu. (77) **Kırgız**'lar, sağ «ong» ve sol kollara ayrılır. Sağ kolun uruğları, **Adigene ve Tagay**'dır. **Adigene** uruğunun boyları, **Adigene, İçkilik** ve **Monguş**'tur. **İçkilik**'e bağlı oymaklardan birinin adı ise, **«Kızılbaş»tır** (78) Afganistan'da bütün Şiî halka, bu isim verilmektedir. (79) **Abakan Tatar**larından bir oymağın adı **«Kızıl»**dır. (80) **Kıpçak**'ların bir uruğunun adı, **«Karabörklü»**dür. (81) **Lezgi** oymaklarından birinin adı da **«Karabörklü»**dür. (82) **«Yeşilbaş»** ismi de, Buhara Mektebine mensup bir Sünnî tarikatını ifade etmektedir. (83) Türkiye'de, «Karabörk», «Karabörklü», «Kızılbörklü», «Akbaşlı» ve «Akbaşlar» isimli pekçok köy vardır ki, bunların aynı isimdeki oymakların toprağa yer-

---

(77) P. P. İvanov, **«Karakalpakların Tarihine Dair Materiyaller»**, Ülkü Mecmuası, c. XI, sayı: 65, Temmuz, 1938, çeviren H. Ortekin.

(78) Prof. Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, Ankara, 1968, sf. 6-7.

(79) Ahmet Caferoğlu, **«Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpuş»**, 1957 VIII. Türk Dil Kurultayına Okunan Tebliğden ayrıbasım, sf. 123.

(80) W. Radloff, Sibirya'dan, c. I, İstanbul, 1956, sf. 211. **Vambery, Göklen** ve **Sarık** (Serik) lara bağlı iki **«Kızıl»** oymağından bahseder (Travels In Central Asia, sf. 306-308.)

(81) Prof. Dr. L. Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, sf. 145.

(82) Caferoğlu, aynı tebliğ, sf. 119-120.

(83) Aynı tebliğ, sf. 123.

leşmesi ile kurulduğu anlaşılmaktadır. **Kırgız**'ların meşhur destan kahramanı **Manas**'ın karılarından birinin adı, **«Karabörk»**tür. (84) Anadolu Selçukluları beylerbeylerinden birinin adı, **Emir Seyfeddin Kızıl Bey**'dir. (85) **Sultan Melikşah**'ın **Zübeyde Hatun**'dan olan oğlunun adı **«Berkyaruk»**tur. (86) Bu adın, **«Börküyaruk»** olması gerekir. Çünkü Türkler, çocuklarını fena ruhlardan korumak için onlara kötü isimler verirlerdi. **Vambery**, Orta Asya'da yaptığı seyahatlerde, Türkmen'lere de rastlamış, onlar hakkında bilgi vermiş ve içtimaî teşkilâtlarından bahsetmiştir. Kaydettiği oymaklar arasında, çok kötü isimler alanlarını da görüyoruz ki, bunlar, oymağa isim veren şahıslara aittir. Türk geleneğinde, oymağın yaşlısının veya hatırı sayılanının adı, oymağın adı olur. (87)

---

(84) Abdülkadir İnan, aynı eser, sf. 162.

(85) Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, İstanbul, 1974, sf. 62, 163.

(86) İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul, 1953, sf. 15.

Türkoloji doktoru Şükrü Güllüoğlu Bey, bunun «Börküyaruk» okunması gerektiğini söyleyerek görüşümüzü paylaşmaktadır. Bu konuyu, 87. dipnotta daha geniş şekilde ele alacağız.

(87) Vambery'nin kayıtlarından şu oymak isimlerini çıkarabiliyoruz: **Bokkara** (Salur), **Sıçmaz** (Ötemiş-Teke), **Bokburun** (Toktamış-Teke), **Sığırsiki** (Göklen-Karabalkan). **Kötü** (Yangak-Göklen), **Kancık** (Ay Derviş-Göklen), **Öküz** (Şeref Cuni-Yomut), **Salak** (Şeref Cuni-Yomut), **Gazilikör ve Hasankululu kör Pankötek** (Nurali-Caferbay-Yomut) (A. Vambery, Travels In Central Asia, sf. 305-308).

Hatay'da, Sivas tarafında **«Çirkin»** adıyla anılan geniş aileler vardır. İzmir'in Selçuk ilçesine bağlı **«Çirkince»** Köyünde, Hıristiyan Türkler oturuyordu. Anadilleri Türkçe idi. İhtiyar Kızılbaş Türkmenlerden duyduğuma göre, bunlar da vaktile Yörük imiş. Papazlar (misyonerler) onları Hıristiyan etmiş ve o köye yerleştirmiş. Çocuklarına Rumca öğretmek için mektep açmışlar. Mübadelede Yunanistan'a gitmişler. Örf-âdet tıpkı Türkler gibi imiş. **Abdülkadir İnan** da, Türklerde, çocuğa kötü isim verme geleneğine işaret eder..

Pakistan Maliye Bakanı'nın adı da, **Nawab Muzaffer Ali Han Kızılbaş**'tır. (88)

İnsan, oymak, boy ve uruk isimlerinde kullanılan **«Börk»**, Türklerin eski bir baş giyimidir. Türk ağızlarında yakın şekilde telâffuz edilir.. Kırgızlarda, **«Börük»**, Çağatay ve Doğu Türkistan lehçelerinde **«Börk»**, Azerîlerde de «Börk», Osmanlılarda **«Bürk»**, Kazaklarda **«Bürik»** şeklinde söylenir. (89) Bizim gezip gördüğümüz Yörük ve Türkmenlerde, **«Börk»** diye anılmaktadır. Kayseri çevresindeki Avşar'larda, börk üzerine küfür bile vardır. Evliya Çelebi de, Türkmenlerin kıya'fetleri arasında, «börk» ve «edik» bulunduğundan bahseder. Şimdi, tarih sırası takip ederek, Türk topluluklarında börk giyilmesine dair kısa bir bilgi verelim ve bilgiyi, «Kızılbaş» terimi ile birleştirelim.

Hun Türklerinin de börk giydikleri anlaşılmaktadır. Hun hakanı, «kışın samurdan bir külâh giyer. Yazın külâhta altın düğmeler bulunur. Külâhın ucu sivri ve sonu kıvrılmıştır. Daha aşağı mevkide bulunanların hepsi beyaz keçe külâh giyer.» (90) Kaşgarlı Mahmud, börk hakkında bilgi verdikten sonra, börk hakkında bir atasözü kaydeder ve Çiğil'lerin börkünden söz eder: «Tatsız Türk bolmas, başsız börk bolmas» (Tatsız Türk, başsız börk olmaz. Tat, Farsça konuşanlara denir. Göçebe Kazak'lara göre, şehirlerdeki Uygurlar ve Tarancılar, Tat'dır. Bu inanç, Türkiye Yörüklerinde, «Manav» kelimesi ile ifade edilir ki, Kaşgarlı Mahmud bu göçebe zihniyetinin Oğuzlar'da olduğunu söyler. Onlar, şehirlerden çıkmayanlara, «yatuk» derler ve korkak görürmüş.) «Kıymaç börk: Tiftikten yapılan beyaz başlık olup, Çiğiller giyer.» (91) Dede Korkut'ta, «ip üzengülü kiçe börk-

---

(88) Pakistan Postası, c. 18, sayı: 2, Şubat 1970, sf. 12.

(89) Caferoğlu, aynı tebliğ, sf. 119.

(90) Prof. D. W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 68.

(91) Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lûgatit Türk, II, 281; III, 175, Ankara, 1940-41.

lü» bir taifeden bahsedilir. (92) Anadolu Selçuklularının son zamanlarında Konya çevresinde, ve Konya'ya yapılan baskınlarda «Kırmızı külâhlı, çarıklı Türkmenler»in büyük rolü olmuştur. (93) Osman Gazi'nin giydiği börke, **«Börk-i Horasanî»** denir. «Fes büyüklüğünde kırmızı kadife veya çuhadan yapılır, üzerine Tatar usulünde destar sarılırdı.» (94)

Orhan Gazi, babası **Osman Gazi** gibi kızıl börk giyiyor ve askerine de giydiriyordu. Kardeşi **Alâaddin Paşa,** bu konuda kendisine şu öğüdü evriyordu: 'Hanum! Elhamdülillâh kim seni padişah gördüm. İmdi senün dahı birlevük leşkerün yevmen feyevmen ziyâde olsa gerekdür. İmdi senün askeründe bir nişan ko kim gayrı askerde olmasun' dedi. Orhan Gazi eyidür: 'Kardaş! Her ne kimsen eyidürsin ben anı kabul ederin' dedi. Ol eyitdi: 'İmdi, etrafdağı beglerün börkleri kızıldur. Senün ağ olsun' dedi. Orhan Gazi emr etdi. Bilecükde ak börk işlediler. Orhan Gazi geydi. Ve cemi' tevâbii bile ak börk geydiler» (95) **Orhan Gazi,** babasından devraldığı askerî teşkilâtı geliştirdi; atlı olan **«Müsellem»**ler yerine, gene atlı olan **«Sipah»** zümresini ve **«Yaya»** lar yerine, gene yaya olan **«Azap»** teşkilâtını kurdu. Timarlı sipahiler, yaya ve müsellemlerden ibaret **«Kamû leşkeri», «Kırmızı börk»** giyerken, «azap» ve «sipah»lardan ibaret **kapı askeri, beyaz börk** giyiyordu (96) **Aydınoğlu Mehmed**

---

(92) Caferoğlu, sf. 120.

(93) Köprülüzade M. Fuad, **«Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar»,** Türkiyat Mecmuası, c. II, İstanbul, 1928, sf. 21 ve aynı yazarın Osmanlı Devletinin Kuruluşu, sf. 49.

(94) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, sf. 244.

Orhan Şaik Gökyay'ın hazırladığı **Dedem Korkud'un Kitabı** isimli hacimli ve değerli eserde, **«börk»** hakkında çok zengin bilgi verilmektedir. Ondan faydalanmayı ikinci basıma bırakıyoruz.

(95) Âşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Âl-i Osman, Atsız neşri, İstanbul, 1949, sf. 117.

(96) Mustafa Akdağ, aynı eser, c. 1, sf. 412-414.

Bey de «uclardaki askerî kuvvet için Türkmenlerin umumiyetle giydikleri kızıl külâhlardan farklı olarak beyaz külâh icad etmişti; İbn Battuta'nın bahsettiği 'Ahiler'in beyaz serpuşu' ile Osmanlı hükümdarı Orhan'ın ve maiyetinin giydiklerinden bahsolunan beyaz sarpuş (Ak Börk)ün menşei» aynı olsa gerektir. (97)

Anadolu Beyliklerindeki donanma kuvvetleri arasında, **«Azap»** denilen yaya bekârlar da vardı; bunlar başlarına **Çubuk Börk** giyerlerdi.» Bu deniz kuvvetleri arasında, **Aydınoğlu UMUR Bey'**in **Gazi** isimli, yeşil bayraklı kadırgası meşhurdu. (98)

Yeniçerilerin giydikleri ak keçe külâhlara da «Börk» adı veriliyordu. Askerî teşkilâtın diğer bölümleri için ak keçe külâh giyilmesi kanunlarla yasak edilmişti: «Ve yasağ oluna ki tüfenkci tâyifesi yeniçeri suretinde ak börk giymeye Eslemeyüb giyenlere muhkem siyaset oluna.» (99) Yıldırım Bayezid devrinde bir vakfın adı, «Kiçe Börklü Vakfı» idi. (100) Orhan Gazi zamanında, **«Akbaş»**lar Kocaeli çevresine yerleştirilmişti: **«Kunduz Pazarı»**nı ve vilâyetini **Akbaş** halkına verdiler. Şimdi halâ bunların nesli vardır. **Fazlullah Gazi** ki **Gelibolu**'da tekkesi vardır. **Kocaeli**'ni, **Konurapa**'yı ve **Bolu** vilâyetini bunlar açmışlardı.» (101) Orhan devrinde Kandıra eyâleti reisinin adı ve II. Bayezid zamanında Varsak Boyu beylerinden birinin soyadı **«Akbaşoğlu»** (102) idi. Yukarda, Orta Asya ve diğer Türk ülkelerine ait, baş giyimi ile insan ve içtimaî teşkilât isimleri arasındaki bağa

---

(97) Köprülü, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, sf. 75.
(98) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara, 1970, sf. 146.
(99) Prof. Ö. Lûtfi Barkan, Kanunlar, c. I, İstanbul, 1943, sf. 356.
(100) Caferoğlu, aynı tebliğ, sf. 120.
(101) Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan Atsız, İstinabul, 1972, sf. 33.
(102) Caferoğlu, aynı yazı, sf. 123.

işaret etmiştik. En son belirttiğimiz hususlar da, bunları tamamlamaktadır.

İran'ın Kuzeydoğusundaki Türkmen bozkırında, göçebe hayatı yaşayan Türkmenler, diz kapaklarına kadar uzanan kırmızı palto giyerlerdi. Bellerinde deri kuşak, başlarında koyun derisinden **karakalpak**, ayaklarında uzun konçlu çizme vardı. Kadınlar uzun kollu, uzun etekli kırmızı veya mor paltolar giyiyorlardı. Yüzleri peçesizdi. Bütün işleri kadınlar görüyordu. Erkekler baskın yapılmadığı zamanlarda çadırlarının önünde oturup, bol bol çay içiyorlardı. (103) Bu Türkmenler Sünnîdirler; giyimlerinde ise kırmızı renk hâkimdir. Kırmızı renk, Türklerin sevdiği renk idi. Çin'lilerin verdiği haberler de bunu doğrulamaktadır. Çin vesikalarında Hun Türklerinden bahsedilirken, «Bir bayrak (Tu, türkçe tuğ) altında toplanırlar ve kırmızı renge hürmet gösterirler» deniyordu (104)

Altaylı şamanlar âyin esnasında, «hayvan derisinden bir göğüslüğü olan açık cübbe ve üzerinde dağ tavuğu tüyü bulunan kırınızı bir külâh» giyerlerdi. (105) Bu kıyafet, Alevî dedelerinin ve Bektâşî babalarının kılığına çok benzemektedir. Nitekim, Isparta Tahtacılarından olup, İzmir'de oturan Veli Çavuş'tan aldığımız bilgiye göre, «Pîr»ler, «iç kurban»da, «Kızıl börk» (Kızıl tac), «dış kurban» da «kızıl poşu» giyerler. Şaman tacları ile, Bektâşî - Alevî «Elfî Tac» ları arasında büyük benzerlik vardır. Hentze, «Han devrindeki mezarlarda bulunan Kora başlıklarını Şaman taclarına» benzemektedir. (106)

Buraya kadar verdiğimiz bilgi, kızılbaşlığın, kızıl börk giymenin nerelere dayandığını gösterir sanırız.. Yukarda baş giyimine göre isim almış oymaklardan bahsederken, «Ka-

---

(103) Hassan Arfa, Under Five Shahs, London, 1964, sf. 178.
(104) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 68.
(105) W. Radloff, Sibirya'dan, II, 20.
(106) Eberhard, aynı eser, sf. 30.

rapapak» (Karakalpak)lardan da bahsetmiştik. Bugün bunlar, İran Azerbaycan'ında Kars'ta ve Adana'nın Osmaniye ilçesinde yaşamaktadırlar. Bu durumda, Kızılbaş terimi, gerçek yerine oturtulmalıdır. Yanlış değerlendirme yalnız Sünnî çevrelerinde değil, Alevî - Bektâşî çevrelerinde de olmaktadır. «Sâsânîler devrinde, Zerdüşt dininin mülhidleri tanınan zümre ile İslâm devrinde zuhur eden bâtınîlerin kırmızı elbise kabul» eylemeleri (107) mefhum kargaşalığına yol açan amillerden biridir. Şi'anın imâmiye mezhebine mensup olan ve Safevî devletini kuran Erdebil sûfilerinin 12 dilimli kızıl tac» giymelerini ve mensuplarının da bunu kabul etmelerini Zerdüşt ve batınî geleneğine bağlamak (108) bize göre yanlıştır. Bu gelenek, yukarıda belirttiğimiz gibi, Hun Türklerine kadar çıkan bir Türk geleneğidir.

Alevî çevrelerinde elbisenin, kızıl tacın kutluluğu hakkında eserler yazılmış, bunu başka kaynaklara bağlamaya çalışılmıştır (109), Alevî - Bektâşî topluluklarında, kızıl tac giyilmesi, pek farklı şekilde izah edilmektedir. Bazısı Hz. Ali'ye, bazısı Hz. Muhammed'e, Uhud, Hayber, Sıffîn muharebelerine bağlamaktadır. Yukarda bahsettiğimiz Bektâşî Babası, şöyle açıklıyordu: Hayber Kalesi'ni almak için giden, başaramadan dönüyormuş. Hz. Ali kızıp gitmiş. Nara atıp, büyük demir kapıyı sökmüş. Kapıyı hendeğin üzerine yatırıp, üzerinden yürüyerek kaleye girmiş. Arkasından da askerleri geliyormuş. Kale kumandanı, etrafındakilere korku ile sormuş: «Kim o ilk giren?» «İlk giren kızılbaş» demişler. Hz. Ali'nin başında kızıl başlık olduğu için böyle söylemişler ve Kızılbaş ismi buradan ve kızıl tac giyme geleneği bu hâdiseden kalmış. Bu ve buna benzer diğer

---

(107) «Kızılbaş» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, cüz: 64, sf. 789.

(108) Aynı madde.

(109) Bisati'nin, Menakib el-esrâr behcet el-ahrâr'ında ve Eğribozlu Yeminî'nin Fazilet-nâme'sinde, kızıl elbisenin, kızıl tacın kudsiyetinden bahsedilir (Bk. «Kızıl baş» maddesi, İslâm Ansk.)

rivayetler, tarihî bir kıymet taşımamakta, efsanevî bir mahiyet arz etmektedir. Bu rivayetleri bir kaynakta derli toplu olarak şöyle sıralanmış buluyoruz: 1 — Uhud muharebesinde, Hz. Muhammed'i korumak için kendini siper eden Ebu Deccâne'nin başındaki sarık al kana boyanmış, kızıl olmuştu. 2 — Hayber muharebesinde Hz. Ali başına kırmızı sarık sarmıştı. 3 — Sıffeyn muharebesinde, Muaviye askerlerinden ayırt etmek için Hz. Ali askerinin başlarına kırmızı sarık sardırmış, kendisi de bağlamıştır. 4 — Hz. Ali, Kûfe'de İbn-i Mülcem'in vurduğu kılıçla başından yaralanmıştı. Başındaki bez, akan kanlarla, **kızıl taca** benzemişti. 5 — Safevî hanedanının ceddi sayılan «Şah Feyruz» bazen başına kırmızı külâh giyerdi. 6 — Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar babasını öldüren Sultan Halil'den intikam almak için Şirvan'a yürürken, askerine kırmızı sarık bağlattı. 7 — Şeyh Haydar'ın oğlu «Sultan Yâr Ali» de askerine sarık giydirmişti. 8 — Şah İsmail ordusu ((Kızılbaş Ordusu) kızıl sarıklı idi (110). Bu rivayetlerin bir kısmında tarihî gerçekler olsa bile, kızıl börk giyilmesinin köklerini başka noktalarda aramak lâzımdır.

2 — Kızılbaş İnanç, Gelenek, Görenek ve Töresi.

Çokluğu Türkmen oymaklarından ibaret Kızılbaş topluluklarının inanç ve âdetlerine **«Yol»** ve **«Sürek»** adı verilir. **«Sürek sürmek»** adını verdikleri yolları, göreneğe ve şifahî rivayetlere dayanır. Yol ve sürek denilen töre'lerinin esaslarını gösteren kitaplara sahip değillerdir. Bunun bir iki istisnasından bahsedilebilir. Onun dışında, her şey cemaat içinde, büyüklerden, dinî lider denebilecek kimselerden (dede, rehber ve diğer tecrübeli ihtiyarlardan) öğrenilir. Heca vezni ile yazılmış, **«deyiş»**, **«buyruk»**, **«âyet»** adı da verilen **«nefes»**ler, **«hayırlı»** adı verilen, hayır dualar (gül-

(110) Hasan Basri Erk, Tarih Boyunca Alevilik, İstanbul, 1954, sf. 36 - 38

banklar), çeşitli toplantılarda, saz çalınarak veya sözlü olarak okunur ve yol'un, sürek'in esasları bunlar vasıtası ile öğrenilir, öğretilir. Büyük çokluğu okumamış Türk köylülerinden, temiz fakat kandırılabilen saf Türkmenlerden meydana gelen bu topluluk, Orta Asya'dan getirdikleri, islâmlık öncesi dinî inançlarını inatçı bir ısrarla, «Alevilik» adını verdikleri İslâmî bir cilâ altında muhafaza etmişlerdir. Bu inançlar bütünü içine, bazı Hurufî düşünceleri ve diğer birtakım hurafeler karışmış olsa da, temeli, Türk Töresi'nden ve kısmen de İslâm inançlarından ibarettir. Bunları ileriki bahislerde göreceğiz.

A) **Kısa Tarihçe.**

Bu saf kitleleri kandıran ve kışkırtanlar kolaylıkla başarıya ulaşıyordu. Çeşitli sebeplerin de yardımı ile, küskün olan bu kitleler karışıklık ve anarşi unsuru haline gelebiliyorlardı. Bu yüzden, Osmanlı Devleti, hem bu karışıklığı gidermek, hem de Rumeli'deki askerî birliklerimizin emniyetini sağlamak ve oraları şenlendirmek için, bir kısım Kızılbaş Türkmen oymağını, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'a sürmüştür (111). Bu sürgünler arasında en mühimi, «Bayezit II zamanında (908/1502) Teke ve Hamit taflarından bir kısım Kızılbaş Türkmen'lerin Mora yarımadasına, Mudon ve Koron taraflarına sürülmesi» hâdisesidir (112).

«Bektaşilik, Osmanlı idaresinde, tasvip ve hatta babaları izaz ve tebcil» edilirken, Kızılbaşlık, «Râfızîlik» adı ile

---

(111) Prof. Ö. Lûtfi Barkan, **«Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler»,** İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XIII, No. 1-4, İstanbul, 1954'ten ayrı basım, sf. 10-12.

(112) Prof. Ö. L. Barkan, **«Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler»,** İktisat Fakültesi Mecmuası, c. 15, sayı : 1-4'ten ayrı basım, sf. 20.

tanınmış ve sıkı bir takibata uğramıştır (113). Safevî misyonerlerinin Anadolu'daki propagandası sonunda birçok Türkmen boyu, Şah İsmail saflarına geçmişti. Bunlar arasında **«Ustaclu», «Karamanlu», «Tekelü», «Bayat»** ve **«Varsak»**lar, Safevî devletinin vurucu gücü haline gelmişlerdi (114).

Teke-eli'nden İran'a iltica eden Türkmenler o derece çok idi ki, bundan Şah İsmail bile ürktü. Onları kısım kısım ayırmak zorunda kaldı. Bu Türkmenlerin başkanlarına, boy beylerine, İkinci Bayezid'e neden isyan ettiklerini sorduğu zaman, şu cevabı aldı: «Bayezid Han gayet pir ve zaif, şikeste mizac ve nahif olub pirlik âfetin almış ve tedbiri ümurundan kalmış ve zimamı devleti vüzerasına teslim itmekle memlekete ihtilâl gelüb reaya ve beraya ayak altında payimal oldu. Zulümlerine tahammül idemeyüb bu sureti ihtiyar itdik.» «Şah İsmail bunları uzun ve manasız suallerle dinliyordu. Neticede hepsine ihanet etmekten geri durmadı. Sebebi de, onların kendisine taraftar bir fikirde bulunmayışları idi.» (115). Bu son hükmün ne derece doğru olduğunu bilmiyoruz. Fakat bir yandan yoğun bir propaganda, diğer yandan çeşitli zorlayıcı sebepler, Kızılbaş Türkmenleri küskün hale getirmişti. Nitekim aynı yazar, «Osmanoğullarından bîzar olan Anadolu halkından çoğu Nur Ali'ye 'iradet' getirmişlerdi. Tokat ve Amasya havalisi Osmanoğullarının nüfuzundan kâmilen çıkmıştı» diyor ve bu isyanların «kanla ve ateşle bastırıldığını» söylüyor (116). Bozok Sancağı'nda Kızılbaş köyleri, «hass-ı hümâyûna ait

---

(113) Ahmet Refik, XVI. Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik, İstanbul, 1932, sf. 3.

(114) Dr. Bekir Kütükoğlu, Osmanlı - İran Siyasî Münasebetleri, I, İstanbul, 1962, sf. 2.

(115) Ahmet Refik, aynı eser, sf. 9.

(116) Ahmet Refik, aynı eser, sf. 3, 7, 9.

vergileri vermedikleri gibi, içlerine hiç bir hükûmet memurunu almıyorlardı» (117).

Kızılbaş Türkmen oymaklarını, bu saf insanları kandırmak için çok yoğun bir propagandaya girişilmişti. «1577 senesinde Suriye tarafında, Şam Diyade adındaki Türkmen aşiretinden bir şahıs Şah İsmail olduğunu iddia ile Güney-Doğu Türkmenleri arasında büyük bir taraftar topluluğu ile Malatya tarafının aşiretlerini ayaklandırmış, başına elli bin kişi toplamış idi. Kırşehir'e gelerek Hacı Bektaş Türbesi'nde büyük bir kalabalık önünde kurban kesti. Bozok'a yolladığı halifesi de bütün o tarafların kızılbaşlarını yalancı şahın etrafında toplanmaya davet etmekte idi» (118).

Bu propaganda çok daha eski tarihlere gidiyordu. Erdebîlîye Tarikatı'nın ilk kurucuları, Şiî değillerdi. «Bu hânedanın Şiîliği benimsemesi, bu sülâleden ilk saltanat dâvasına kalkışan ve sofi al - Din Erdebilî'nin torunun torunu Şeyh Şah İbrahim (ölm. 1447)'in oğlu Şeyh Cüneyd (1460) zamanındadır. Zaten Şeyh Cüneyd'in, her halde Suriye, Anadolu ve Azerbeycan'daki şiî - bâtınî boyları elde etmek hatta Simavna kadısı oğlu Bedr el-Din'in yoluna mensup sûfileri yanına toplamak için, şiîliği kabul ettiğini ve bu yüzden Osmanoğulları ülkesinde ve Karaman'da kalamadığını Âşık Paşazâde'den öğreniyoruz. Şeyh Cüneyd'in öldürülmesinden sonra, Erdebil sûfileri tarafından pîr, hatta «'Tanrı'nın zuhuru' tanınan oğlu Şeyh Haydar 12 dilimli kızıl tac giymeye, kızıl sarık sarınmaya başlamış, müridlerine de derecelerine göre aynı tacı, sarıklı veya sarıksız olarak giydirmiştir» (119). Bu propagandalar, Anadolu Selçukluları devrindeki Babaîlere —(Baba İlyas ve Baba İshak hareketleri. Baba İlyas'ın Rum dönmesi olduğunu Köprülü, İlk Mutasavvıflar'ında açıklıyor)— ve Şeyh Bedreddin Hareketine

---

(117) Prof. Dr. Mustafa Akdağ, Celâli İsyanları, Ankara, 1963, sf. 119.
(118) Aynı eser, sf. 119.
(119) «Kızılbas» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, sf. 789.

—(etrafına Kızılbaş Türkmenler ve Hıristiyan Rumlar toplanmıştı.)— kadar çıkabilir.

Selçuklu'lar zamanında görülen bu bâtını hareketlerinin, ülke için arzettiği tehlikeyi çok iyi anlamış olan ilk Osmanlı hakanları, bunlara karşı sert tedbirler aldılar. «Sultan Orhan 'ışıklar' denen bütün abdalları yakalatarak şuraya buraya sürdürdü. **Kemalpaşazade**'nin ifadesine göre, İnegöl civarında tekkesi olan **'Geyikli Baba'**, Turgut Alp adındaki gazinin (İnegöl'e timar üzere sahipti) dürüstlüğüne şahitliği sayesinde kendisini kurtardı ve hatta yeniden taltif de olundu» (120). Sonradan Şeyh Bedreddin Hareketi de çok uğraştırdı. Bedreddin yakalanıp Serez Çarşısı'nde astırıldı. Daha önce adamları Aydın'da yakalanmış, Hıristiyan asıllı olması muhtemel olan **Torlak Hu Kemal,** Selçuk'da, haça gerilmek suretiyle öldürülmüştü. **Şeyh Cüneyd,** Karaman'da barınamayıp, adamlarını Canik'e davet etti. Üzerine, **Uzuyir oğlu** ve **«Rûm Beglerbegisi Hızır Ağa»** gidince, Trabzon'a kaçtı, orayı talan edip Tebriz tarafına, Şamakı'ya gitti. Şamakı Beyi ile yaptığı savaşta öldürüldü. Ölümünden bir ay sonra oğlu oldu, adını Haydar koydular. Birçok insan onun etrafında toplandı. Büyüyünce, o da ayaklandı. Tebriz Beyi'nin yardımı ile, Şamakı'da Şeyh Haydar da, savaşta okla vurulup öldürüldü. Oğlu **«Hoca Ali»** de sonraki savaşlarda öldürüldü. En son, bu hareketin başına Şah İsmail geçti (121). Yukarda bahsettiğimiz gibi, Şah İsmail'in, Anadolu Türkmenlerinin, İran Azerbaycan'ına kaçışında propagandasının tesiri büyük oldu.

Ziya Gökalp, Kızılbaş Türkmen oymaklarının bu küskünlük ve tahriklere kapılış sebeplerini şöyle açıklar: «Şah İsmail'in dedesi olan Şeyh Cüneyd, Oğuz boyları arasında **Oğul mu önce gelir, yoksa sahâbeler** mi diyerek propaganda

---

(120) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, c. I, İstanbul, 1974, sf. 340.

(121) Âşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Âl-i Osman, sf. 250 - 251.

yapıyordu. Oğuz boyları, Oğuz Han'ın çocukları ve Kayılar'ın amca oğulları değil miydiler? Nasıl oluyordu da, padişahın Enderun'dan çıkan devşirmelerden mürekkep olan sahabeleri (yakın adamları) bunlara tercih ediliyordu. O tarihteki halk şeyhleri, Türklerin o zamanki zulme maruz kalışlarını vaktiyle Ehl-i Beyt'in (Peygamber Soyu) uğramış olduğu eziyete benzetiyorlardı. O zaman, Türkmenlerin büyük bir kısmı, bu benzeyişe aldanarak, baba ocağından ayrıldılar; kendi kendilerine ayrı bir edebiyat, ayrı bir felsefe, ayrı bir mâbed yaptılar» (122). Âşıkpaşazâde, burada bahsi geçen propagandayı, sadece Ehl-i Beyt'le ilgili bir iddia olarak göstermekte, Oğuzlarla, Kayılarla, onların bir kenara itilip, mağdur edilişleri ile ilgili hiç bir şey söylememektedir. Onun yazdığına göre, hâdise şöyledir: «Şeyh Safî neslinden Şeyh Cüneyd adlu bir kimse zâhir oldı Sultan Murad zamanında. Erdebil'den, emmisine küsdi, geldi, Rûm'a çıkdı. Sultan Murad'a hediyeler göndürdi. Bir seccâde ve bir mushaf ve bir tazbih göndürdi bir müridiyle. Dedi kim: 'Kurt Beli'ni bana versün. Mesken edineyin. Du'âlarına meşgul olayın' dedi.» Sultan Murad hediyeleri kabul etmekle beraber, veziri Halil Paşa ile müşavere etti. Gelen dervişlere bin akça harçlık vererek, Şeyh Cüneyd'e iki yüz filöri gönderdi ve «Bir tahtda iki padişah sığmaz» diye cevap verdi. Şeyh Cüneyd bunun üzerine Konya'ya gitti ve «Sadreddîn-i Konevî zâviyesine kondı». Bir müddet orada kaldı ve bir gün Şeyh Abdüllâtif'le ilmî münazaraya girdi. Şeyh Cüneyd, Şeyh Abdüllâtif'e: «Ataya eshâb mı evlâdur, yohsa evlâd mı evlâdur» diye sual sordu. Şeyh Abdüllâtif cevap verdi ki: «Sual etdüğün makamda eshâb evlâdur. Zira eshabın hakkında Kelâm-ı Kadîm,de 'Muhâcirîn ve l-ensâr' deyü anılmısdur. Ve dahı mezâhib-i erba'a eshâbden alınmışdur. Evlâddan alınmış degüldür». Şeyh Cüneyd dahi, Şeyh Ab-

---

(122) Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1970, Hazırlayan Mehmet Kaplan, sf. 38 - 39.

düllâtif'e: «Ol âyetler eshâb hakkında nâzil olduğı vakıt sen anda bile miyidün?» diye sordu. Şeyh Abdüllâtif, «Sen bu îtikad ile kâfirün oldun ve dahı bu îtikad ile sana uyanlar dahı kâfir olur» dedi (123). Bunun üzerine Şeyh Cüneyd oradan ayrıldı ve kendisine bağlı olanları Canik'e (Amasya - Tokat - Samsun çevresine) çağırarak, siyasî hareket ve ayaklanmalara girişti ve bilinen akıbete uğradı.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra, Tokat taraflarında, asıl adı Bozok'lu Ceâl olan bir Şeyh ortaya çıktı ve Şeyh Cüneyd olduğunu iddia ederek etrafına, 20.000 kişi toplayarak isyan etti. Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından Akşehir civarında imha edildi (124).

Kızılbaş Türkmenlerin aldatılmasının günahı yalnız onlarda değildi. Ziya Gökalp'in yukarda dokunduğumuz fikirlerinde de hakikat payı vardır. Türk halkı, birçok sebeplerden ihmale uğramış, küstürülmüştü. Bu küskünler arasında, timarlı sipahiler de vardı. Çeşitli yerlerdeki ve bilhassa Teke-ili'ndeki timarları ellerinden alınan sipâhiler, Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı'nın büyüyüp, Anadolu'yu tehdit etmesinde büyük rol oynamışlardır. Bu sipahiler, küserek, aileleri ve çevreleri ile birlikte, kitleler halinde İran'a, Safevîler tarafına gitmişlerdi (125).

Kendilerini öksüz hissetmelerinden, haksızlığa uğradıklarına inandıklarından ötürü, Şah İsmail'e bir kurtarıcı gibi sarılmışlardı. Bugün bile, Şah İsmail'in **«Sah Hatâyî»** mahlâslı (takma adlı) nefesleri, bütün Alevî ve Bektâşî toplantılarında huşû ile okunup, söylenir, çalınır. Topluluk ruhuna işleyen bu sevgi ve saygının izlerini, Sünnî Yörüklerde bile görmüşüzdür. 1961 yılında, Toroslar'da, «Uzunlar

---

(123) Âşıkpaşaoğlu, aynı eser, sf. 249 - 250.

(124) Aynı eser, sf. 251 ve Ahmet Refik, XVI. Asırda Rafızîlik ve Bektaşîlik, sf. 9.

(125) Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ, **«Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı»**, Belgelerle Türk Tarihi, sayı : 3, Aralık 1967, sf. 34 - 39.

Yaylası»nda ziyaret ettiğimiz Manavgat Yörükleri arasında, doksan yaşındaki «Cuppala Mustafa Ağa»dan dinlediğimiz Şah İsmail'le ilgili bir dörtlük çok dikkat çekicidir. Bu Yörükler, dağ başına mescit yapıp, namazlarını kıldıkları halde, eski günlerin hatırası şuurlarının derin köşelerinde belirsiz şekilde yaşıyor demektir. Dörtlük şöyle idi:

Türkmen mayaları çekildi
Üçmeyaneli'ne yıkıldı
Ben bir guşuka tüyüm tümem döküldü
Gadir Mevlâm sen yarılga Şah İsmail'i

Anadolu Kızılbaş Türkmenlerinin gönlünü kazanmak ve kendi saflarına çekmek için yapılan propagandalar, şifahî oluyor, misyoner dervişler, (propagandacılar) tarafından yapılıyordu. Bu arada yazılı iki metin de vardır. Bunlardan biri, Şeyh Safiyüddin-i Erdebilî ile oğlu Şeyh Sadrüddin'in konuşmalarını ve onların tarikat esaslarını açıklayan sözlerini ihtiva eden ve Şah Hatâyî'ye (Şah İsmail'e) isnad olunan **«Menakıbül esrar»** olup, diğeri, Şeyh Safî'ye isnad edilen **«Buyruk»**tur (126). Anadolu bu türlü mezhep hareketleri ile çalkalanırken, bunların önünü almak için sadece sert tedbirlere başvurmakla yetinildiği anlaşılmaktadır. Bizim görebildiğimiz biricik akıllı ve şiddetten uzak tedbir,, Onyedinci Asırda Şeyh Aziz Hüdayî Efendi'nin padişaha yaptığı şu tavsiyede bulunmaktadır: «Ve her köye bir sünnî imam nasboluna» (127).

Kendilerinden tarihî bir bakış içinde kısaca söz ettiğimiz ve Türkiye'deki Alevî - Bektâşî kitlelerinin büyük çokluğunu teşkil eden Kızılbaş Türkmenler (Alevî cemaatler)in törelerini şimdi ele alabiliriz. Bu cemaatlerin, bütün içtimaî

---

(126) Abdülbaki Gölpınarlı, (Bir Kitabiyat), Ülkü Mecmuası, Temmuz 1936, sayı : 41.

(**«Buyruk»**, 1958 Yılında Ankara'da folklor derlemesi kisvesı altında basılmıştır. Yeri geldikçe ona da atıfta bulunacağız.)

(127) Ahmet Refik, aynı eser, sf. 12.

hayatları, **«Âyin-i cem», «Ayn-el-cem», «Ayn-ül-cem»** adı verilen ve ço ksıkı bir dayanışma içinde bulunmalarını sağlayan müessese etrafında şekillenmektedir. Bazı hallerde, «Pîr», çok zaman «mürşid» adı verilen «Dede»nin gözetim ve başkanlığı altında yürütülen ve **«yol, sürek, töre»** denilen kaideler çerçevesi içinde cereyan eden bu sosyal hayatı, en kolay şekilde «cem âyinleri» vasıtasıyle anlayabileceğimizden, biz bu yolu seçmiş bulunuyoruz.

B) **Ayin-i Cem Teriminin Manâsı.**

Göçebe ve yerleşik Türkmen oymaklarının (Kızılbaş - Alevîlerin) kış aylarında, çok zaman cuma akşamları yaptıkları toplantılara ve Bektâşîlerin toplantılarına bu isim verilir. Bu terimin manâsını herkes başka türlü yorumlamıştır. Kimi mantıkî yoldan açıklamaya çalışmış, kimi, içki içilmesinden ötürü İran'lı Cemşid'le bağ kurmaya uğraşmıştır. Bu konuda iki misâl verdikten sonra mefhumun aslını göstermeye çalışacağız.

Doç. Bedri Noyan'ın açıklaması şöyledir: «Âyin-i cem sözü galattır. Ayn-ül-cem'den bozmadır. Ayn: varlık, gerçek öz anlamına gelir. Böylece gerçek birleşme, birliğin özü anlamlarına gelen bir deyim olarak Bektâşîler ve Mevlevîler arasında kullanılmaktadır. Bir toplantının ayn-ül-cem adını alabilmesi için **Kurban tığlamak, Helva pişirmek** şarttır. Toplantının yapılış sebebine göre muhib ayn-ül-cem'i, derviş, Baba, Halife ayn-ül-cem'i denir. İran mitolojisindeki Cem (veya Cemşid)in içki meclisi olan âyin-i Cem efsânesiyle ayn-ül-cem'in hiç bir ilgisi yoktur. Bir söz benzerliği yüzünden Bektâşî ve Alevîlerin Ayn-ül-cem'lerinde içki içildiği tarzında uydurma ve yalanlar, bilerek bilmeyerek ortaya atılan iftirâdır. Bu Ayn-ül-cem'lerde bir damla bile içki içilmez» (128). Bu açıklamanın eksik olduğunu söy-

---

(128) Doç. Dr. Bedri Noyan, **«Bektaşilik - Alevilik Nedir?»**, Yeni Gazete, 16/7/1966

lemek zorundayız. Bir kere, cem'lerde içki içilir; hiç değilse töreyi unutmamış olan Türkmenlerde, Tahtacılarda ve hattâ (Bektâşîlerde cem'den sonra) içildiği görülür. Bunu biraz aşağıda açıklayacağız. Cem ve âyin kelimeleri için yapılan açıklamalar da yanlıştır. Bunun neden böyle olduğunu bir başka yazarın yanlışına da isabet ettikten sonra, açıklayacağız. Merhum Enver Behnan Şapolyo, «Ayini cem, şölenin bir devamıdır» dedikten sonra, bu ifade ile tam bir tezat teşkil eden aşağıdaki açıklamayı yapıyor: «Ayini cem, şarabın mucidi olan (Cemşid)e nisbetle yapılan âyindir.» (129) Cem âyininin, İran mitolojisindeki «Cem» veya «Cemşid»le ilgisi olmaması konusunda, Bedri Noyan'la aynı fikirdeyiz. Ancak, Cemşid'e izafe edilen içki toplantılarına, «âyin-i cem» dendiğini biz bilmiyoruz. Bu olsa olsa rastgele bir içki meclisidir ki, belli bir adı yoktur. Alevî cemaatlerinin içkili toplantısı ise, bir içki meclisi ile karıştırılması büyük hata olan, temiz, nezih, edebli bir meclistir. Burada içki de içilir; fakat bu içki, içki olmaktan çıkmış, **«dolu - tolu» adını** almıştır ki, bunun nerelere vardığını, eserimizin sonunda açıklamak fırsatını bulacağız. Bu cemlerin içkisiz olanları da vardır. İç Anadolu'dakilerin ve Doğu Anadolu'dakilerin çoğu böyledir. Cem'in mahiyeti hakkında bir fikir vermek için hemen belirtelim: Malatyalı olan bir arkadaşımızın babası, Cem'de o derece dinî vecde ve cezbeye kapılmış, heyecanlanmıştır ki, «Ya Ali!» diye feryad ederek ruhunu teslim etmiştir. Bu gerçekleri bilmeden, gizli cem toplantılarında, «mum söndü» yapıldığı isnadı ile, bu temiz, saf insanları karalamak. büyük insafsızlık büyük bilgisizlik olur. Cem'in içki ile olan münasebetini böylece kısa bir şekilde gördükten sonra, yukardaki tenkitlerimizin esasına gelebiliriz.

Ayin-i Cem, ayn-el-cem, Âyn-ül-cem, «Toplantı Töresi»

---

(129) Enver Behnan Şapolyo. Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul. 1964, sf. 314.

demektir. Şöyle ki: Değerli Osmanlı bilgini Kemalpaşazade, «Dekayik-ül-hakayik» adlı eserinde, **«âyin»** kelimesinin **«töre»** manâsına geldiğini şöyle açıklıyor: «Âyin Farsçadır. Sol nesnenin ismidir ki Arap dilinde ona kanun derler, resim derler. Türk dilinde türe derler ve âdette lüzum olduğundan ötürüdür.» (130)

Kâtip Çelebi de kelimeye aynı manâyı veriyor. Onun açıklamasına göre, **«Âyin,** âdet, görenek, kanun, töre» demektir. **«İbadet âyinleri,** ibadet görenekleri, ibadet merasimi, tapma şekilleri» demek oluyor. **«Âyin koymak,** din getirmek, ibadet töreleri koymak, din inançları ve şekilleri yerleştirmek» manâlarına geliyor.» (131) Açıkça görülmektedir ki, **«âyin», «kanun, töre** ve **âdet»** demek oluyor ve **ayn** (varlık)la bir ilgisi bulunmuyor. Âyin-i cem ise, toplantı töresi, cem âdeti demektir. **«Cem»,** «cemiyet, toplanma, toplantı» manâsına gelir ki, bunu da Alevî - Bektâşî nefeslerinden alacağımız örneklerle gösterelim.

XVI. asrın meşhur Bektâşilerinden Vardar Yenicesinden **Hayreti,** «cem»i, toplanmak, bir araya gelmek manâsında şöyle kullanır:

> Cem olup bir araya sohbet-i rindân idelim
> Cür'adâr getür Abdal yine hayran olalım
> Nice bir âyine-i câm ile hodbîn olalım
> Nice bir bâde-i hamrâ gibi rengîn olalım (132).

19. asır Bektâşilerinden **Perişan Baba,** «cem»den bahsederken şöyle der:

---

(130) **«Türe» Maddesi,** Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.

(131) Kâtip Çelebi'den Seçmeler, İstanbul, 1968, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, sf. 125, 136, 176.

(132) Alevî - Bektâşî Nefesleri, c. 1, sf. 108.

Bir sahn-ı vâsi' hazin tamam gördüm
Ki cem olmuş ashâb-ı enam gördüm
İkrar verdim anda sîn ü lâm gördüm
Makbul oldum ehl-i binâ içinde (133).

19. asır Bektâşilerinden **Dertli**'nin bir nefesi:

Bir yere cemolmuş beş on âşıklar
Birbirleriyle meydan ederler
Dönmez ikrarından kavli sadıklar
Mahabbet sırrını pinhan ederler (134)

Halim Hamdi'nin bir nefesi:

Cem'olup erenler yerli yerine
Erler yâ Muhammed Ali çağırır
Mürşidinin âgâh olur sırrına
Pirler yâ Muhammed Ali Çağırır (135)

Sâkine Bacı'nın bir nefesi:

Cem cemiyet cümle şeyden uludur
Ayn-ı cem kardeşler Ali kuludur
Üstümüzde duran kudret elidir
Böyle bir mübarek el bulunur mu (136).

Bu Alevi - Bektâşî nefesleri açıkça göstermektedir ki, **«cem»**, «cem olmak, toplanmak» manâlarına geliyor. Öyleyse, **«âyin»**, «kanun, töre, âdet» demek olduğuna göre, **«âyin-i cem», «cem töresi, toplantı töresi, bir araya gelme yolu, âdeti»** demek oluyor.

Kızılbaş Alevîler, cem usulüne ve diğer âdetlerine, **«görgü», «sürek», «yol»** adını verirler. Türk kültüründe de, **«yol», «töre»** demek oluyor. Bunu, **Pir Sultan Abdal**'ın bir nefesinde, en belirgin şekilde görebiliyoruz:

Pir Sultan'ım katı yüksek uçarsın
Selâmsız sabahsız gelir geçersin
Dilber muhabbetten niçin kaçarsın
Böyle midir yolumuzun türesi (137).

(133, 134, 135, 136) Aynı eser, c. 3, sf. 47, 16, 359, 288.
(137) Alevî - Bektâşî Nefesleri, c. 1, sf. 161.

Kazak - Kırgızlar da örf-âdet hukuklarına, **«yol»** veya **«türe»** adını vermektedirler. **«Yol»** kelimesi bütün Türklerde «usûl» ve «kaide» manâlarına gelmektedir. **«Yazıcı-oğlu Alı»**-nin rivayetinde de «yol» aynı manâda kullanılmıştır:

Hanlar atası Oğuz Han söyledi
Böyle türe vü erkân eyledi
İşbu resmile vasiyet kıldı ol
Ta ola oğlanlarına türe yol (138).

Bu bahsi daha çok aydınlığa kavuşturmak için, **Pir Sultan Abdal, Şah Hatayı** ve **Kul Himmet**'ten seçtiğimiz üç uzun nefesi kaydetmeden geçemiyeceğiz. **Pir Sultan, tuttukları, gittikleri, «sürdükleri» yolu** şöyle açıklar:

Muhammed Ali'nin kurduğu yoldur
Ak üstünde kara seçebilirsen
İ'tikadı dilden söyleyen dildir
Ali'nin sırrına erebilirsen

Serim verdim erenlerin yoluna
Gönül arzu çeker cennet bağına
Ol Muhammed Mustafâ'nın yoluna
Uğrayan mürûrun yolu kandedir

Pir Sultan'ım eydür üçler yediler
Yolun kılıcını yola kodular
Dil verüp de söyle kılıç dediler
On iki imamın yolu kandedir

Pir Sultan der ki Hak'kadır yolumuz
Evvel kurban verdik şâha serimiz
On iki imam meydanında dârımız
Biz şehîdiz serdarımız Ali'dir

(138) Abdülkadir İnan **«Orun ve Ülüş Meselesi»**, Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. 1, İstanbul, 1931, sf. 127. **«Töre»**, hakkında, Töre Dergisinin 13 sayısındaki (Haziran, 1972) yazımıza bakınız.

Gözün açık ise gel gir katara
Bu yol görenindir körün değildir
Ne yitirdin ne ararsın bu yerde
Bu gül bülbülündür hârın değildir

Çıkalım meydan yerine
Erelim Ali sırrına
Cân ü başı Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi

Yol içinde yol ararsın
Yol Muhammed Ali'nindir
Yetmiş iki dil içinde
Dil Muhammed Ali'nindir

Uyan bu gaflet hâbından
İsbat ederler bâtından
Her âşıka sohbetinden
İkrâr ile yol isterler

Erenler oynar utulmaz
Bu yola hile katılmaz
Bunda harmühre satılmaz
Ya gevher ya lâ'l isterler

Kılı kırk pâre ederler
Birin yol tutup giderler
Dile n-itibâr ederler
Hâl içinde hâl isterler (139).

Şah Hatâyî'nin şu uzun deyişinde, yol, erkân gösterilmektedir:

Erenler gittiği yolları gözle
Gözet bir kâmilin izini izle
Mü'min kardeşlerin aybını gizle
Girmek ister isen rahmet gölüne

(139) Alevi - Bektâşi Nefesleri, c. 1, sf. 163, 166, 167, 169, 170.

Mürşide rehbere eyle itâat
Zahirde bâtında gözle sadâkat
Muhammed Ali den kaldı emânet
Bahçe donanınca güller alına

Muhammed Ali'nin aldım elini
Hak deyüp tutuğum elden ayrılmam
On iki imam'ın tuttum yolunu
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Mürşid'in nefesi Hak nefesidir
Mürşid sözün tutmayanlar âsidir
Mürşidin rızâsı Hak rızâsıdır
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Mürşidin gittiği veli yoludur
Gitme dediğine gitmemelidir
Zâhir, bâtın Muhammed Ali'dir
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Hak erenler bir araya derilse
Cümle âşıklara nasîb verilse
Aşikâre Hak gözüyle görülse
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Şah Hatâyim Hak bil tuttuğum eli
Zâhirde bâtında Hak gördü seni
Gerçek erenlerden aldım haberi
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Yola beli deyen can ulu olur
Kaynar kudret küresinden el olur
Dünyâdan ahrete doğru yol olur
Verdiğin ikrâra durabilirsen

Teslimiyet seni yola getürür
Eksik olan işlerini bitürür
Bir kardasın alub Hak'ka götürür
Özünden Mervân'ı sürebilirsen

Şâh Hatâyîm eder yola getüren
Yerini bekleyüb posta oturan
Tâlibi rehberdir Hak'ka yetüren
Cennette Rıdvân'ı görebilirsen

Sofî isen alup satma
Helâlüne haram katma
Yolun eğrisine gitme
Doğru yola nazar eyle

Bahçede açılan güldür
Hakkı söyleyen de dildür
Pes ezelden yol kadimdür
Kalsun gönül yol kalmasun

Başındadur altın tacı
Budur erenler miracı
Keskindir yolun kılıncı
Kalsun gönül yol kalmasun

İbtidâdır yol sorarsan
Yol Muhammed Ali'nindür
Yetmiş iki dil sorarsan
Dil Muhammed Ali'nindür (140).

Onaltıncı asrın son yarısında yetişen meşhur Kızılbaş şairlerinden **Kul Himmet'in yol ve erkân** hakkındaki deyişlerini de sunuyoruz. Sadeddin Nüzhet Ergun'un dediğine göre, «Bektâşilerin tertip ettikleri mecmualarda Hatâyî ve Pîr Sultan'la beraber en çok bu şairin manzumelerine tesadüf edilmektedir. Büyük bir şöhreti vardır.»

Erenler şâhına kimse eremez
Şâhın Kanberine kul olmayınca
Her Kanberim deyen Kanber olamaz
Edeb ile erkân yol olmayınca

(140) Alevî - Bektâşî Nefesleri, c. 1, sf. 36, 37, 42 - 43, 46, 49, 52.

Arama ıraktan vardır yakını
Gerçek olan talip bulur hakkını
Yükletmezler sana yolun yükünü
Bükülüp kametin dal olmayınca

Hu deyüp birliğe kuruldu erkân
Hakikat sürüldü dem ile devran
Semaa kalktılar cümle âşıkan
Kırk kerre meydanı dolandı Ali

Zeynel yaralandı akıyor kanı
Bâkırın kazanda yıkandı donu
İmam Câfer elindedir erkânı
Lâilâheillallah yazılı

Otuz bin tarikat iptida hali
Evvel rehberinden sundular eli
Gösterdi erkânı sürdüler yolu
Hoş bekle dedi post ile kıyamı

Seyran edip bu Âlemi gezerim
Uğradım gördüm bir bölük canlar
Cümlesinin erkânı bir yolu bir
Muhammed Ali'ye çıkar yolları (141).

c) Cem (Toplantı) Geleneğinin Yürütülmesi ve Kızılbaş Cemiyetinde İçtimaî Hayat

Kızılbaş cemiyeti; töre, yol, erkân prensipleri ve müeyyidelerine göre teşkilâtlanmış; dayanışmaya, sevgiye, saygıya ve disipline dayanan bir cemiyettir. Vaktile göçebe halinde yaşayan, bugün yerleşik köy ve ziraat hayatına geçmiş bulunan bu topluluklar, Sünnî köylerine karşı büsbütün içlerine kapanmış, dayanışması çok kuvvetli kapalı cemaatler haline gelmişlerdir. Bu kapalılık, Sünnî köyleri halkı ile olan sosyal münasebetlerini yer yer zayıflatmış, kültür alış verisi, iktisadî münasebetler bile, pek azalmış-

(141) Alevî - Bektâşî, c. 1, sf. 171, 179, 180, 181, 182.

tır. Sosyal ve kültürel değişmelerin diğer yerlere nazaran daha ağır bir şekilde cereyan etmesi, asırlar boyu aynı içtimaî bünyenin muhafazasını sağlamış, oldukça istikrarlı bir cemiyetin devamını mümkün kılmıştır. Son yıllarda ise, bu toplulukların şaşırtıcı bir değişikliğe uğradığı, inanç ve müesseselerin sarsıldığı gözden kaçmamaktadır. Bu hal, şehirlerle teması daha fazla olan, yüksek tahsil yapanları çok olan, ideolojilerin tesirine kapılan köylerde görülmektedir. Buralarda, dedelerin otoritesi sarsılmış, töreye dayanan yarı dinî mertebe ve müessese ve törenler yıkılmaya yüz tutmuştur. Fakat, Kızılbaş-Alevî cemaatlerinin çoğunun halâ eski töreyi-yolu devam ettirdiklerini, sürek sürdüklerini söyleyebiliriz. Böyle olunca da, sarsıntıdan önceki hallerini veya sarsıntıya uğramamış cemaatlerin sosyal yapısı ve kültürünü göz önünde bulundurarak bu bahsi ele alacağız. Elbette bu açıklamalar, aslına ve derinliğine inebildiğimiz nisbette olacaktır. İç yüzünü, eserimizin sonlarında açıklamağa çalışacağımız **Alevî-Bektâşî Sırrı**'nın mevcudiyeti, cem'lerin kapalı oluşu, Alevî cemaatlerine mensup bulunmayışımız, bu konudaki bilgimizin artmasını önleyen engellerdir. Buna rağmen, Kızılbaş köylerinde yaptığımız araştırmalar, bazı dede ve babalardan edindiğimiz malûmat, sezgi ve müşahadelerimiz, Alevî - Bektâşî nefeslerindeki açıklamalar, kitabî bilgiler, meselenin oldukça aydınlanmış bir şekilde ortaya konmasına yardım edecek durumdadır.

Peygamber soyundan geldiklerine inanılan ve **«Seyyid», «Ocakzâde, Ocağoğlu»** adı verilen **«Dede»**ler dışında, bütün köy halkı hemen hemen aynı içtimaî mevki ve itibara sahiptir. Mevki ve itibar, servet ve soydan ziyade, yol'erkân'a bağlılıkla ölçülür. Gerçi, cem'lerde dede'ye yardımcı olan, köyde dedenin temsilcisi sayılan **«rehber»**in ve aşağıdaki açıklayacağımız hizmet sahiplerinin, mevkiî ve itibarları biraz farklı ise de, Kızılbaş cemiyetlerinde, köy cema-

atlerinde, sosyal mesafesi büyük olan bir tabakalaşmaya rastlanmaz.

Kızılbaş - Alevî köylerinde, içtimaî hayat, kış aylarında canlanır. Gelenek ve göreneğe dayanan din hayatı, bütün sosyal hayatlarının esasını teşkil eder, dense yeridir. Mahsulünü kaldıran, yayladaki hayvancılık ve ağaç işlerini bitiren köylüler, bağlarından, bahçelerinden, tarlalarından, yaylalarından köylerine dönerler. Köy kalabalıklaşır ve ilkbahara kadar sürecek olan yoğun bir faaliyet göze çarpar. Düğünler, dernekler yapılır. Esas toplantılar, Cem toplantıları, Âyin-i Cem'lerdir. Bunlar, bütün kış boyunca, hemen her cuma akşamı yapılan toplantılardır. Cemaat sıkı bir disiplin altında bulunmakta, kaideler ve müeyyidelere göre hareket etmektedir. Yazın dağınık halde bulundukları halde, hepsini manevî bir baskı ve kontrol altında bulunduran bir otorite mevcuttur. Bu otorite, dedenin şahsında beliren ve cemaatin titiz ve tenkitçi bir dikkati ile kuvvetlenen din esaslarıdır. Cemaatin, **«Musahiplik Müessesesi»** denilen, biraz sonra açıklayacağımız, ikişer ailelik nüveler halinde teşkilâtlanmış bulunması, kontrol ve dayanışmayı sağlayan unsur olmaktadır.

Dede. Kızılbaş - Alevî köylerinde, cemaatin dinî lideri, dede'dir. **Dede, mürşidlik** eder, irşat eder. Terbiye edicidir; **mürebbidir**, üstattır, «pir»dir. «Mürşidin nefesi; hak nefesidir.» «Mürşidini hak bilmeyenin» imanı yok gibidir. Yola girecek olan tâlip, varlığını mürşide teslim eder; ondan «el alır.» Dedeler, Türkiye'nin belli yerlerindeki ocaklara (Kırıkkale'de Hasan Dede Ocağı, İzmir Narlıdere'de Yanyatır veya Yanınyatır Ocağı, Aydın'da Emiroğulları Ocağı, Malatya çevresindeki Seyyidler ve bazan Bektâşî Çelebileri gibi ocaklara) bağlıdırlar ve her yıl muntazam şekilde, kendilerine bağlı olan (kendilerinin tâlibi olan) köyleri gezer, dinî hayatı canlandırır, yolu şenlendirir, anlaşmazlıkları giderir, dayanışmayı arttırırlar. Bektâşîlikte, **dede** yerine **baba**

vardır, cemaatin işlerini, cem âyinlerini o yürütür. Bazı köylerde, **rehber'e baba** denilmektedir. Dedelik soy takip ettiği halde, babalık (köyde ve kentte) seçimle olur.

Dede, bir köyden bir veya birden çok **«rehber»** seçer. Rehberlik soy takip etmez. Lâyık olanlar, itibarlı olanlar arasından dede tarafından seçilir. Rehber'e, **«Yol-eri»** de denir. Toros'lardaki Tahtacılar, «Biz rehbersiz dedeye biat etmeyiz» diyerek, rehberin, erkândaki yerini göstermiş oluyorlar. Dede, rehberin yardımı ile cem'leri idare eder. Edirne (Meriç) Bektâşîleri, «rehber»e **«rahber»** derler ve şu şekilde ifade ederler: «Rabbim Allah; rahberim Muhammed; mürşidim Ali; pîrim de Hünkâr Hacı Bektaş Veli.»

Cemaatin her üyesi, yolun, erkânın **«tâlib»i,** isteklisi, namzetidir. Nasip almadan, musahipli olmadan, «görülmeden» Kızılbaş Cemaatine tam manâsiyle girilmiş olunmaz. Dışarıdan girmek zaten mümkün değildir. Köyün içinden olan bile, musahipli olmadan görülmeden cemiyetin içine tam manâsiyle girmiş sayılmaz. Yeni tâlibin nasip almasında veya görülmesinde rehber yardımcı olur.» «Rehberin lûgat manâsı yol göstericidir. Tarikata girerken eskilerden olan ve tarikatın usullerini bilen can tarafından yapılması lâzım gelen şeyleri öğrettiği için bu ad verilmiştir.» (142)

Yolu, erkânı bilen rehber'e, Edirne'de, **rahber** veya **«Ahiret-baba»** adı verilir. Edremit Tahtacıları ve Silifke-Mut çevresi Tahtacıları, rehber'e, **baba** da derler. Dede, rehbersiz olarak dedelik yapamaz. Tahtacılar, köyün ortak malı olan **«Kara-kazan»** rehberin evinde durur. İleride göstereceğimiz gibi, bu kazanın Türk kültüründeki yeri büyüktür ve Alevîlerin kestikleri kurban bu kazanda pişirilir. Bu bakımdan, cem töresinin yapılmasında kazanın yeri büyüktür. Kızılbaş Alevîlerdeki, dede makamı, Bektâşilerde babalara aittir.

---

(142) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, sf. 22 - 23.

Edirne köy Bektâşîleri buna, **«Baba Sultan»**, **Baba Erenler»**, **Baba»**, **«Mürşit»** demektedirler. **Can'**lar, «Hak vergisi» vasıfları olanı, «lâyık olanı», «mürşit, baba» olarak seçerlerdi. Anadolu Kızılbaş Alevîliğinde ise, soy takibi vardır ve dedelik soydan gelme olup, Ocak'a ait bir makamdır. Baba-Sultan, seçilir seçilmez icazet almak için Hacıbektâş'a giderdi. Yanında **«Kamber»** denilen şahidi bulunurdu. Mürşit (Baba-Sultan) orada kurban keser ve **«Ali Cemi»** yapılırdı. **Canlar «Hayırlı»** (Hayır dua) verirler ve icazetnâme'sini alarak köye dönerdi.

17. Asır Kızılbaşlarından **Kul Derviş**, **«rehber»** manâsına gelen **baba'**nın Alevîlikteki hizmetini şöyle anlatır:

Tâlib yol içinde olmaz babasız
Harman savrulur mu yelsiz yabasız
Kul hatâsız olmaz hatâ tövbesiz
Hatâ benden atâ sensin yâ Ali (143).

17. Asır Bektâşîlerinden **Kul Buda'a'**nın nefeslerinden aldığımız birkaç dörtlük, **rehber'**in **yol'**daki yerini gösteriyor:

Talib olan rehberine gitmezse
Mürşidinin buyruğunu tutmazsa
Varıp Hak cemine meyil katmazsa
Yükü saman yüke çöketsin dedi

Kul Budala'm cehennemin ateşi
Rehbere bağlıdır tâlibin başı
Hile ile yola gitse bir kişi
Onu cehenneme tıketsin dedi

Canını cellâda teslim etmeyen
Rehberin gittiği yola gitmeyen
Mürşidinin buyruğunu tutmayan
Çürüktür yuları kırılsın gitsin (144).

---

(143) Alevî - Bektâşî Nefesleri, c. 2, sf. 73.
(144) Aynı eser, c. 2, sf. 69 - 72.

Kızılbaş Alevî köylerinde, rehberin büyük yardımı ile, dede dinî ve içtimaî hayata yön verir. Dedenin kış günü köye gelmesi ile, köyde bir sevinç ve heyecan dalgası yayılır. Dede, doğrudan doğruya rehberin evine iner. Rehberin evi müsait ise, toplantılar burada yapılır. Müsait değilse, ayrı bir **«Cem-evi»** vardır. Buna, Beypazarı'nda (Karaşar'da) **«Musahip-evi»**, Edirne'de **«Alicem-evi»** denilir.

Cem hazırlıkları başlar, Dereye, «Pîrim, desturunuzla biz varıp Hak'ka çağıralrm» denir; müsaade alınarak, köye dâvetiye çıkarılır. Bu Cem'e herkes dâvetli değildir. Sadece, **«Musahip'iler»**, **«ikrâr vermiş, nasip almış olanlar»**, **«Görülmüş olanlar»** ve ilk defa nasip alacak olanlar katılabilir. Kızılbaş köyü halkından nasip almamış, musahibi olmayan bir kişi, yetmiş yaşında da olsa, bu toplantıya alınmaz. Bu toplantıya, Malatya-Tunceli-Sivas-Tokat-Samsun çevresi Alevîleri, **«Görgü»** veya **«Cem»**; Edirne Köy Bektâşîleri, **«Alicemi»**; Balıkesir-Aydın-Isparta-Mersin çevresi Tahtacıları, **«Cem»**, **«İç-kurban»**, **«İçeri-kurbanı»** adını verirler. En az ikibin yıllık mazisi olan ve İslâmî renge bürünmüş olan bu dinî toplantılar, büyük bir gizlilik, kapalılık ve cezbe içinde icra edilir. Cemaatin mukaddesatı, bu kapalı cemlerin yarattığı dinî heyecan ve coşkunluklarda belirgin bir hal alır. Bu âyinlerde, mâşerî vicdan, kollektif şuur, en kuvvetli ve galeyanlı haline ulaşır. Bizim «mum-söndü» zannımızdan tamamen aksi yönde, iffetli ve hürmetli bir tavır ve davranış içinde yapılan cem törenlerinde ve bütün hayatın çeşitli safhalarında, kadınlar (bacılar), cemaatin manevî kontrolü ve himayesi altındadır. Kadınların (bacıların) namusu, cemaatin namusu demektir. Kızılbaş Alevî cemaatlerinde, aile müessesesinin kutluluğunu ve namus telâkkisini biraz aşağıda göstereceğiz. Burada hemen belirtelim ki, bu kapalı toplantılar, birer işret meclisi, ahlâksızlık meclisi asla değildir. **«Hak Meydanı»** adı verilen, Hakkın, hakikatın orada doğduğuna inanılan, birer ibadet meclisidir.

Bu ibadet, şeriatteki namaz karşılığıdır. Buna ise, **«Niyâz»** denir. Alevî ve Bektâşilerin inanışlarına göre, «Şeriatte namaz, camide, imamın arkasında kılınır. Tarikatte ise, cemâl cemâle kılınır; yüzyüze kılınır. Kâbe, insanın gönlüdür. 'Âdem'e secde ediniz' Âyeti gereğince, insana secde edilir. Kâbe'de nasıl Kâbe'nin etrafında bir halka namazı kılınırsa, burada da öylece bir halka namazı olur.» Bu, eski Türk Töresinin İslâmî bir şekilde te'vilinden başka birşey değildir. Ancak, bu bile, bu saf ve temiz insanların, temiz dinî duygu ve uygulamalarının, nasıl yanlış ve kötü şekilde yorumlandığını göstermeğe yeter sanırız.

İlerideki bahislerde bütün açıklığı ile görüleceği üzere, Tahtacıların, **«Tolu-dolu»** (içki) ile birlikte yürütülen toplantı ve muhabbetleri, edeb ve erkân çerçevesini aşmaz. Bu içilen şey, içki yerine geçmez, bir ibadet hükmündedir. Gerçekten Orta Asya şamanizminde de bu böyledir. **Tolu-Dolu** adı da bunu en açık şekilde ispat etmektedir. Diğer Alevî - Bektâşî zümrelerinin cemlerinde içki, toplantının ikinci safhasında, yemek ve muhabbet esnasında içilir. İç ve Doğu Anadolu'nun birçok Alevî köyünde ise, içki hemen hemen içilmez. Din ve dünya işlerinin halledildiği cem'ler, töreye dayanan toplantılar, Türk Alevî cemaatlerinin dirlik ve düzenliğinin, birlik ve dayanışmasının esasıdır. Bunların nasıl yapıldığını da şimdi görelim.

Cem'lerin en mühimi ve Kızılbaş süreğinin direği, musahip tutma erkânı, **«görgü»** veya **«iç kurban»**, **«içeri kurbanı»** adını alan toplantılar. Alevî cemiyetlerinde, şaşırtıcı bir usul ve erkân dizisi ve düzeni içinde yürütülen, en büyük toplantı töreni budur. Çünkü ancak bu suretle tam bir cemiyet üyeliği statüsü, içtimaî mevkii sağlanmış olmaktadır. Daha önce, o köyden, o topluluktan sayılmakla beraber, esas olgunluk, **«musahipli»** olmakla elde ediliyor. Alevîlik, Kızılbaşlık, köy Bektaşiliği dediğimiz sürek sofuluğunda, şehir Bektâşiliğinin aksine olarak, musahipsiz, erkâna girmek

mümkün değildir. Bektâşilikte, mezhebe gönül veren ve lâyık olan, kadın erkek, evli bekâr her fert tek başına **«nasip alır»**, Bektâşî olur, Bektâşî topluluğuna girebilir. Kızılbaş köy cemaatlerinde ise, herşeyden önce, Alevî bir ana babadan doğmuş olmak gerekir. Ancak böyle kimseler, yani «daldan yetme değil, kökten bitme olanlar», evlendikten sonra, başka evli çiftle **«musahip** olarak, topluluğa katılabilirler. Bektâşilikteki tek tek «giriş, intisap» yerine, burada dört kişilik iki çiftin erkâna girmesi söz konusudur. Artık burada, dışarıdan bir derneğe girişi andıran bir katılma yoktur; cemiyetin tabiî üyeliğinden, resmî üyeliğine yükseliş vardır. Kızılbaş cemiyetine dışarıdan girmenin kabil olmadığını, 19. yüzyıl Kızılbaş şairlerinden Derviş Ali'nin şu nefesinden de anlıyoruz:

> Derviş Ali'm eder bir kâr edelim
> On iki imam meclisine gidelim
> Mülcemoğlu, Muavî'ye lâ'net edelim
> Dönme ile tâlib olmaz sonradan (145).

Her Alevî çifti, bir musahip tutmak zorundadır. Bu dört kişilik, iki aile, Alevî topluluğunun çekirdeğini teşkil etmekte olup, birbirlerine kardeş sayılırlar. Buna **«âhiret kardeşliği»** denir. Anlaşıldığına göre, bu hem dünya, hem âhiret kardeşliğidir. Türk cemiyetinde, kardeş çocukları evlenebildiği halde, birbirine musahip olanların çocuklarının evlenmemesi, musahip-kardeşliğinin ne derece ileri ve köklü olduğunu gösterir. Musahiplerden, bir kadın ve diğer taraftan bir erkek ölse, hayatta kalan kadınla erkek evlenemez. Musahip olan erkeklere **«kardeş»**, kadınlara «bacı» denir. Namus ve mal-mülkleri hariç, hemen herşeyleri ortak sayılır. Biri iflâs etse, hayvanları ölse, ürünü zarar görse, musahibi derhal imdadına yetişir. Gücüne göre, ona mal, mülk verir, para sağlar, yiyecek sağlar. Bunu severek

---

(145) S. Nüzhet Ergun, aynı eser, c. 3, sf. 203.

ve töreye dayanan bir iş, bir hizmet olarak yerine getirir. Birbirlerinin gidişini, çocuklarının ahvalini kontrol ederler. Gençlerin kötü yollara sapmaması için, erkândan, yoldan ayrılmaması için göz kulak olurlar. Birbirlerine destektirler; acıları, tasaları, sevinçleri birlikte paylaşırlar.

Birbiriyle kaynaşan, anlaşan iki aile, musahip olmak, **erkâna girmek, görülmek** için rehber vasıtası ile, dede'ye müracaat ederler. Dede tarafından, yolu, erkânı bilen, sayılıp sevilen köylüler arasından, köylülerin teklifi üzerine seçilen rehber'e, **«Dikme», «Yol-eri», «mürebbi», «baba»** adı da verilir. Dede gelmemişse, cem'leri o idare eder.

Musahip olacaklar, kurbanlık bir koyun alırlar ve **dolu tolu** tedarik ederler. Dolu, sadece rakıdır. Tahtacı ve diğer göçebe geleneği canlı topluluklarda bu böyledir; şarap hiç içilmez. Ancak Bektâşî topluluklarında şarap da vardır. Ancak, onlardaki **dolu**, cem'in sonunda tertiplenen muhabbet, sohbet sofralarında verilir. Tahtacılarda ise, **«dolu»**, ibadet hükmünde sayılarak, cem esnasında büyük bir saygı ile alınır. Kurbanın yenilmesi sırasında kat'iyen dolu (içki) içilmez. Malatya-Tunceli çevresi Alevîlerinde ise içki yerine, şerbet verilir. Bunu çeşitli yerlerden araştırdık. Orada içki yok. Bazı dedeler dışarıda içip geliyorlar. İçip gelen dedelerin cemine katılmıyanlar bile var. Tahtacılardaki içki, kitabımızın son kısımlarının can alıcı sayfalarını doldıracak, özlü açıklamalara vesile olacaktır.

Cem'e katılacaklar, yanlarında **«Niyaz»** adı verilen, çerez, yemiş, şeker v.s. yiyecek getirirler. Toplantının cuma akşamlarına denk getirilmesine çalışılır. Kış günü, tertemiz badanalanmış büyük köy evinde, musahipli olan evli çiftler toplanır. Ocak gürül gürül yanmakta, **«çıra», «çırağ»** denen mumlar, çıralar, kandiller, lâmbalar ortalığı aydınlatmaktadır. **«Cem evi», «erkân evi»** denen bu yerde büyük bir kalabalık, telâşsız iş gören hareketli bir topluluk göze çarpmaktadır. Görülecek hizmetler, 12 hizmet

sahibine dağıtılmıştır. Bunlar, yıllar yılı bu hizmeti görmenin rahatlığı ve becerikliği ve tecrübesi içinde, işleri hızla yürütmektedirler. Musahipleri de kendilerine yardımcıdır. Pirlik, mürşidlik, rehberlik makamının dışında, bu hizmetlere birçok yerde farklı isimler verilmektedir. Toplantıya gelenler de, bölgelere göre değişir. Samsun, Malatya ve diğer birçok yerde, musahip cemine, görgü ye bütün köylü dâvet edilmiştir. Musahipli olmayanlar bile toplantıya katılabilir, fakat **«tercüman», «terceman», «lokma»** adı verilen kurbandan yiyemezler. Bunu ancak musahipli olanlar yer. Misafir durumunda olan musahipsizler için **«mihman lokması»** çıkarılır. Bu, ayrı bir kurbandır. Dinî mahiyeti yoktur. Amasya'nın Uygur Köyünde, musahipsizlerin, musahiplilerden ayrı yerde cem yaptıklarını öğrendik. Beypazarı'nın Karaşar'ında ise, musahipliler, **«cem evi»**nde, musahipsizler ise, onun yanındaki **«Yeddeğev»**de toplanırlar. Bir kimse yetmiş yaşında da olsa, musahipli olmayınca **Yeddeğev'**e gitmek zorundadır. Yeni yetişenlere usul ve erkân buralarda öğretilir. Bektâşîlerde ise, cem'in sonundaki muhabbet sofralarında öğretilir. Tahtacılarda, musahipsizler, iç kurbanın etinden yiyemedikleri gibi, bu toplantılara da katılamazlar. Tahtacı topluluğu, bu cemi dinî bir hava içinde kutlar; kollektif ruh büyük bir coşkunluk içinde bulunur.

Dede, baş köşede olmak üzere, hizmet sahipleri mevkilerine göre yerlerini alırlar, sonra yaşlı erkekler, sonra orta yaşlı ve genç erkekler bir daire veya oval bir şekil meydana getirecek tarzda otururlar. Buna **«halaga», «halaka»** adı verilir. Kadınlar (bacılar) bu halkanın dışında olup, yaş sırasına göre otururlar. Bacıların namusu, topluluğun namusu demek olduğundan, topluluğun ihtimamlı himayesi altında bulunurlar.

Dede (mürşid), her hizmet sahibinin hizmetine başlaması için izin verir. Hizmete başlayacak olan kimse gelip dedenin önünde dâra durur (sağ ayağının baş parmağını,

sol ayak baş parmağının üstüne mühürler, öne ve sola doğru hafifçe eğilerek, sağ elini kalbinin üzerine kor), **«hayır himmet eyle erenler»** der, dede de ona bir **hayırlı** (hayır dua, gülbeng) verir, hizmetinin hayırlı olmasını, makbule geçmesini diler. Hizmetler böylece başlar. Çırağı, zeytinyağı, bez veya çıra (göçebelerde) veya daha gelişmiş vasıtalar kullanarak, ocağoğlu (ocak evlâdı, dede) bizzat kendisi yakar. Bu, Bektâşîlikte **«uyandırmak»** terimi ile ifade edilir. Dede, çerağı yaktıktan sonra, çerağı bekleme işi **«delilci»**ye aittir. Delilci rehber ile, sazandar arasında oturur. Sazandara, dolucuya emir verebilir.

Bundan sonra herkes görülür. Dede, erkânı yürütmeden, törene başlamadan önce sorar: «küs olan, kes olan, dargın olan varsa ortaya çıksın». Dargın olanlar ayağa kalkarlar. Kalkmazlarsa, bilenler söyler. Fakat, dargın olanlar bunu gizleyemez, mutlaka söylerler. Dede onları dâra çeker, muhakeme eder, yargılar. «Aşinanız kim?» (bu işi bilen kim) diye sorar. Bu sahne çok tesirli, ibret verici olur imiş. Duruşmaya çıkanlar, bir **cecim** (ala kilim) üzerine yanyana oturtulup, sorguya çekilir. Bu yüzdendir ki, darılıp kavga edenlerden biri diğerine, «gelecek yıl ben sana bunun hesabını ala kilim üzerinde sorarım» der. Topluluğun gözleri önünde karar, verilir. Mürşid, haksız olana, adaletli bir hukukî müeyyide yükler, el öptürür ve bir daha yapmıyacağına dair söz alır. Haklı olana, «sen de affet» der.

İkrar alacak, musahipli olacak kimseye de, «kimseyi incittin mi, kimsenin malını aldın mı?» diye sorar. Bir kimseyi incitmişse, bir kimsenin malını almışsa, ona ikrar vermez. O kimse kendisini affettirince, gerekli duruşmadan geçince, ikrâr verilir veya Bektâşilikte **nasip verilir.** Buna **«rızalık almak»** denir. Böylece cem, herşeyden önce hesap yeri, küslerin barıştırılması, hakkın alınması, suçlunun cezalandırılması yerî oluyor. Bir nevi mahkemedir. Töreye dayanan muhakemedir ki, yüzyıllarca Alevî köylüleri, şehirler-

deki mahkemelere inmemişlerdir. Her türlü hukukî ve cezaî dâva, cemaatin kendi içinde, cem'lerde, dedeler tarafından görülmüştür. Cem'in, faydalarından biri bu oluyor: Dirliği, düzenliği sağlamak, adaleti temin etmek, huzurlu, dürüst, çalışkan bir topluluk yaratmak.

Dede, cemi, **«tarîk»**, **«erkân değneği»**, **«alaca değnek»** denen, öd ağacından veya diğer kutlu bir ağaçtan yapılmış, 1.20 m. boyunda, kırılmaz, bükülmez bir sopa, bir ağaç ile idare eder. Bu değnek, hususî bir torba içinde, ala kilimle birlikte mürebbinin evinde saklanır. Diğer kutlu emanet, kara kazan'dır. Cem'de bu ağaç eşik vazifesi görür, herkes «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali» diye üç yerinden öperek, üzerinden emekliye emekliye, ayak değirmeksizin geçip, delil'e niyaz edip, **aşna-peşne**'sinin (aşina-peşinesinin, musahibinin) yanına geçip, diz çökereke oturur. Tahtacılar, Yozgat, Sivas, Samsun, Malatya çevresi Alevîleri, **«Erkânlı»** veya **«Erkâncı»**dırlar. Cem'lerde, dedeler erkân değneği kullanır. Bektâşîler, Hacı Bektaş çevresi Alevîleri, Senirkent-Uluğbey Bektâşileri, Ankara-Beypazarı-Karaşar köyü Alevîleri, **«Pençeli»**dirler. Dedeler veya Bektâşî babaları, cem'leri, «pençe» adı verilen, Ehl-i Beyt Pençesi'ni temsil ettiğine inanılan, sağ ellerinin pençesi ile idare ederler.

Yozgat'ın Pembecik köyü, «erkânlı» iken, biraz aşağıda «pençli» olan köyler vardır. (146) Ankara'nın Beypazarı «Pençeli» iken, Ankara Çubuk taraflarında «Erkânlı» köyler olduğunu öğrendik.

Musahip kavline ikrar vermiş olanlar, en yeni elbiselerini giymiş halde, kadınlar ziynetlerini, altınlarını takmış vaziyette, törene hazırdırlar. **Kurbancı** (bazı yerde bilhassa Bektâşilerde buna **aşçı** denir), kurbanı meydanın ortasına **(Hak Meydanı**'na), dedenin önüne getirir, kurbanın bağlı

---

(146) Yozgat'taki, **Erkânlı** ve **Pençeli** köylerine ait bilgiyi, Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden, Yozgatlı Mehmet Yüceer'den aldık.

olan ön ayaklarını sağ eliyle kavrar, sol eli boşta olmak üzere, sağ ayak baş parmağını sol ayak baş parmağının üzerine kor ve hafifçe eğilerek niyaz eder. Dede: «Kurbanınız kabul olsun; Hak, Muhammed, Ali şefaatçin olsun; hizmetin hayırlı olsun» diye dua ederek, **«Hayırlı»** verir (hayır dua ile kurbanı kesme izni verir). Kurbancı, kurbanı dışarıya çıkarır, «cem evi»nin bitişiğindeki «kurban evi»ne götürür. Musahibinin de yardımı ile, «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali! Bismillâh Allahuekber!» diye dua ederek, kurbanı **«tığlar»**. Kurbanın kanı, kara kazan'a veya derin bir çukura akıtılır. Toprağın üzerine, dışarıya dökülmemesine son derece dikkat edilir. Kanı dışarıya akar veya, barsak ve diğer parçalar dışarıda kalırsa, uğursuzluk gelir. Onun için çok derine gömülür. Bunun sebebini, eserin sonunda açıklayacağız. Senirkent-Uluğbey Bektâşîleri, kurbanın barsak ve kanının, kurt kuş yemesin diye derine gömülmesi işine, **«kefinlemek»** adını verirler. Gene bu kasabada, kurbanın (tercüman'ın, iç kurbanın) yününden örülen kuşağa, **«âhiret kuşağı»** denir. **Rehber, bunu kendi beline ve nasip alacak olan «er»in (taçlı'nın)** beline bağlar. **«Bacı» (saçlı)**, erinin eteğinden yapışır ve böylece nasip almak için meydana gelirler.

Derisi yüzülen kurban, bıçak değirilmeden kara kazan'da bütün olarak kaynatılır. Kemikleri kırılmaz, sadece mafsallarından ayrılır. Bu kemikler, ya aynı çukura gömülür veya ambarlara bereket getireceği inancı ile konur. Bütün olarak kazanda kaynatılan kurban etine, bulgur ilâve edilir. Buna **«Tercüman lokması»** denir. Tercüman lokmasını, görülmemiş olanlar, görgü ye, erkâna girmemiş olanlar, musahipsizler yiyemezler. Yaşlı dul kadın ve erkekler, sakatlar, hastalar, güçten kuvvetten kesilmiş olanlar kimsesiz fakirler, 12 yaşından küçük olanlar yiyebilir.

Bütün olarak kazanda kaynatılan «tercüman»ın bir yanı pişince, kurbancı, altını üstüne getirmek için, dedeye **himmet** (izin) almaya gider. «Hü erenler! Himmetinizle kurban

çevirecem» der. Dede, «himmet erenlerin» diyerek izin verir. Kurban **tığlanırken** seyreden topluluk, cem evi'ne dönmüştür; kurbanın pişmesini görmezler. Kurban hazırlanmıştır. Kurbancı dahil, hiç kimse tek lokma alıp, tadamaz.

Kurbanın, barsak, kamek ve kanının gömülmesi işine, hizmetine, **«Kuyucu»** bakar. Musahibi kendisine yardım eder. Karıları da yardımcıdır. Bu hizmetler, çok hallerde babadan oğula geçmektedir. Kurbancı, kuyucunun kazdığı çukuru kontrole gider. Kazma işi kuyucu ve musahibine ait olduğu halde, köy halkı, «işleksiz iman olmaz» kaidesine uyarak yardıma gider, kazma kürek alarak toprağın açılması ve örtülmesine yardım ederler. Kurbanın çukurunun kazılmasına ve örtülmesine yardım etmeyi, büyük sevap, en büyük şefaat sayarlar. **İsmail Kurbanı, Hacılar Kurbanı** adı verilen Kurban Bayramında kesilen kurbanda, adaklarda, diğer kurbanlarda (ki bunlara **dış kurban** denir) kurban kemiklerinin, barsaklarının, kanının çukura gömülmesine riayet etmezler, bu hususta titizlik göstermezler.

Kapıcı: Diğer bir hizmet, kapıcılıktır. Cem evi'nin kapısında bekler, gireni çıkanı bilirler. Musahibi kendisine yardım eder. Karıları da yardımcıdır. Kapıcı, her gelenden, «hü», «eyvallah» diyerek niyaz alır, sağ elini dudağına götürür. Kurban yenirken kimseyi dışarıya bırakmaz. Kapıcı grubuna, lokma vermek için herkes birbiriyle yarışır.

Pervane: Buna bazı yerlerde «tellâl» da denir. Senirkent-Uluğbey'lilerde, **iç pervâne, dış pervane** vardır. Hizmeti dışarıda olduğundan, pervâne gibi döndüğünden bu ad verilmiştir. Kendisi ve musahibi, satır veya büyük; kulaklı bıçak taşırlar. Güvenliği sağlarlar. Karıları da evlerdeki çocuklara, yaşlılara yardımcı olurlar. Pervâne, evlerin korunmasını sağlar, hayvanlar dolaşmış, ipleri boğazlarını sıkmışsa onları kurtarırlar. Arada bir gelip, «kurtla kuzunun yanyana durduğunu», yani herşeyin yolunda gittiğini belirtirler, «hü- birşey yok» derler. Gözcü, «pervâne sofuları gel-

di; dolu getirin, bunların hakkını verin» der. Bir bacı, «hü! Ali varıyor, dolu varıyor, pervâne sofular hü!» deyio, gelir karşılarında diz çöker. Onlar da iki kadın, iki erkek olmak üzere diz çökerler ve sunulan **dolu**'yu (rakıyı) alıp, dördü pay ederler. Susuz ve mezesiz, ibadet niyetine içerler. Dolu ileten bacıyla niyazlaşıp, hizmetlerine dönerler. Bazı yerlerde bu hizmete galibe **«pazvad, pazvand»** da denir. Son yıllara kadar Aydın ili kasabalarında, gece bekçilerine «pazvand» denmekte idi. Kelime, bu eski Türk geleneğinden mi kalmıştır, bilmiyoruz.

Dolucu: Musahibi, musahibinin karısı ve kendi karısı ile birlikte dört kişilik bir grup teşkil ederler. Kurban pişerken, dedenin önüne gelip, sağ ellerinde rakı şişesi, sol ellerinde kadehler olduğu halde, ellerini sarkıtıp, başlarını eğip, öne doğru eğilerek, dâra dururlar. Onlar dârda iken, dede bir **hayırlı** verir. Dedenin yakınındaki yerlerini alırlar ve içki (dolu) dağıtma işine başlarlar.

Gözcü: Meydan'daki işlerin düzgün yürümesine, töreye aykırı hareket yapılmamasına **gözcü** bakar. İçkiye dayanmayanların gevezeliklerine, biçimsiz hareketlere müsaade etmez. Herkesin huyunu suyunu bilir, düzeni sağlar. Dolucu ile kendilerine dolu iletilenlerin arasından geçilmez; uğursuzluk sayılır. Geçen, **«düşkün»** olur. Zaten, gözcü buna engel olur. Dolu sunulurken, herkes diz çökmüştür. Büyük bir sessizlik, dinî hürmet havası vardır. Kimse konuşmaz. Sadece vazifelilerin, hizmet sahiplerinin, işleriyle ilgili konuşmaları duyulur. Dede de konuşmaz.

Sazandar: Malatya-Tunceli çevresinde ve Bektâşî topluluklarında buna, **«zâkir»** denir. Cem toplantılarının, en mühim hizmetlerinden birini görür, çaldığı nefesler, deyişler, buyruk'larla herkesi coşturur; **«samah»**ı (sema) idare eder ve toplantıya renk katar. Şehir Bektâşiliğinde noksan taraf budur: Onlarda «samah» (sema) yoktur. Doğu Anadolu köylerinde bazı dedeler, saz çalarak cem'i başlatır, zâkirliği de

yaparlar. Güzel sesli olan, güzel saz çalan dedeler yapar. Bir müddet sonra, bu hizmeti zâkire devrederler. Tahtacılarda ve diğer birçok köyde, sazandar'lık, zâkirlik, cem'in başından sonuna yürütülen bir iştir. Doğu Anadolu taraflarında bağlama ile, görgü toplantıları yapılabildiği halde, Tahtacı'larda yapılmaz. Onlar bağlamayı, **dışarı cemi**'nde (Hacılar Bayramı'nda, Sultan Nevruz'da, Hıdırellez'de, Cuma akşamları yapılan çeşitli cemlerde) çalarlar. **içeri cemi**'nde **Çöğür** ve **kemence** (son zamanlarda **kemene** veya **kabak kemane** deniyor) çalarlar.

Delil uyanır, dem devran başlar. «Taçlı» (erkek) «saçlı» (bacı) için dolu alınır. Cem'e başlarken verilen bu doluya, **«sıra dolusu»** denir. Bundan sonra oyuna kalkan dolu alır. Üç semadan sonra, dolucunun müsaadesi ile herkes, sıra dolusu gibi içer. Kurbancının ve pervânenin hakkı, geldiklerinde verilir. Onun emrini, gözcü verir.

Tahtacı köylerinde, içeri cemi'nde, sazandar, dededen «hayırlı» aldıktan sonra, ilk önce **«Muhammed Ali Samah'ı»** ile başlar. Bu nefes, Pîr Sultan'a aittir:

Yükseğesem de ben gönlümü endirmem
Endirsem de ben Ali'den ayrılmam
Ezrail'i ak göğsüme gondursam
Gondursam da ben Ali'den ayrılmam

Gıratım gıratım benli gıratım
Arşalaya çıktı ünüm fırkatım
Kesilsin kefinim, yunsa meyitim
Yusalar da ben Ali'den ayrılmam

Ezrail'in kılıçtandır kuşşağı
Kara toprak sır örtüsü döşşeği
Sarkıtsalar saptırmadan aşşağı
Endirseler ben Ali'den ayrılmam

Benim gönlüm bir geyicek postunda
Geydirip kuşatmak muradında kastında

Teneşirin tâtasının üstünde
Yusalar da ben Ali'den ayrılmam

Pir Sultanım kuşatsalar kuşşağı
Sarkıtsalar saptırmadan aşşağı
Yedi gat yeryüzünden aşşağı
Endirseler de ben Ali'den ayrılmam. (147)

Bu samah'a (sema) bir çift kalkar üçe kadar, «üçler aşkına», birer çift kalkılır. Üç semadan sonra, «hü dost» denir, dedenin izniyle, serbest oturulur, sigara içilir, konuşulur, sair ihtiyaçlar görülür. O zamana kadar, düz üstü, dinî bir cezbe içinde, dâr'dadırlar. «Üçten sonra bizim birimiz kırk, kırkımız birdir» derler. Artık sema oyununa, üçer çift olarak kalkarlar, 1,3,5,7,9,12 çift gibi. Samah'a kalkarken dar'a duran kadınlara (bacılara), dede, «Fatma Anamızdan şefaat bulasınız» diye hayır dua eder.

Ispartalı gençlerden duyduğumuza göre, Isparta'da, düğün öncesi tertiplenen içki meclisine **«samah»** denmekte imiş. Bu, yukarıda açıklanan «samah»la, eskiden olan gelenek, görenek bağını gösterir. Alevî ve Bektâşîlerin açıklamasına göre, «samah», kırklardan kalmadır. Uluğbeyliler şöyle açıklıyor: «Selman bir üzüm tanesi getirdi. Fahr-i Kâinat Efendimiz, parmağı ile ezdi. Şâh-ı Velâyet bahşetti. Hepsi için mestoldular.» Cem, dolu, sema buradan kaldı.

Çalınıp söylenen nefesler, gerçekten Türk halk edebiyatının en zengin, en özlü örnekleridir. İnsana zevk verir, coşturur. Sema oyunu da öyle. Önce ağırdan başlayıp, gittikçe kıvrak bir tempoya bürünen bu oyunlar, hayranlık

(147) Bu nefesi ve yukardaki bilgileri Silifke'nin Balandız Yaylası yakınındaki Kırtıl Köyünde oturan Felteş Emmi'den aldık. Şimdi doksanına yaklaşmış olan bu görgülü ihtiyar köyün sazandarıdır. Çok güzel çöğür ve kabalık kemane çalar. Vaktiyle babası da, dedesi de sazandar imiş.

uyandıracak derecede güzeldir. Tahtacıların samah'ları ve «mengü» (ölümsüzlük) oyunları, onbeş yıldır gözümüzün önünden gitmedi.

Vahit Lutfi Salcı, Rumeli Alevîleri ve oyunları hakkında bilgi verirken, sema oyunlarını büyük bir vukufla dile getirmekte, canlandırmaktadır. Konumuzun sema ile ilgili olan bu noktasında, ona başvurmadan geçemiyeceğiz. Burada uzun bir açıklamasını vermek istiyoruz. V. L. Salcı, sema için şöyle diyor: «Sema'larda el ele tutuşmak yoktur. Karşı karşıya oynanır. Eller, kollarla beraber ileriye doğru uzanır ve tekrar geri çekilerek göğse kavuşturulmak suretiyle hareket eder. Ayaklar, besteye uygun hareket ederek birbirleri üzerine ayak parmakları konmak suretiyle yürünür ve dolaşılır. Ağır ve orta usullü semalarda mutlak surette her ölçüye göre ayak ve vücut hareketleri yapılmaz. El, kol ve ayak hareketleriyle serbest hareketler icra edilir. Fakat, bu serbest tarzda da yine besteye uygunluklar vardır.

Bazan her darp yerine her ölçü veya bir buçuk ölçüye göre ayak ve vücut hareketleri tanzim olunur. Bu suretle besteye ve güfteye uygun hareketler icra edilir. Sema edenler, 'cem bezmi'nin ortasında açılan boşlukta, fakat olduğu yerde durarak değil dolaşarak mevzu kaidesine göre oynanır. O tarzda yürünür ki, sema edenler 'mum'ların yanmakta olduğu mahalle gelince «çerağ tahtı» denilen mukaddes bir yer olduğundan, o mevkiden, oynayanlar arkaları dönülmek suretiyle geçemezler. Yüzleri 'Çerağ-mum'lara müteveccih olarak ve beray-i hürmet eller göğüste olmak ve hafifçe boyun eğmek suretiyle geçerler ve diğer mahallerde yine serbest döner ve oynarlar.

...Onatıl kişilik sema'lar da vardır. ...Dörder kişi olarak karşı karşıya dört dizi üzerine vaziyet alırlar. Cephelerde karşılıklı dörder erkek, dörder kadın vardır. Bu nevi, çabuk sema usulüyle oynanır. Çabuk sema'a dair örnek:

Niçin inanmazsın ey kanlı Yezit
Bu çarnın sahibi Ali değil mi?
Arşda bir hayale uğradı Habib,
Hatemi indiren Ali değil mi?

Dostlar arasında ne işin var senin?
Hey Yezit tükenmez kesretin senin!
Bin üç yıl evvel al devin bendin
Bağlayıp da çözen Ali değil mi?

Necef deryasına Zülfikâr attı,
Derya bulut olup havaya aktı,
Nisan yağmurları anda halk oldu,
Bu aşkın deryası Ali değil mi?

Ta ezel Mehdi'dir senin bahşişin,
Anlardan evveldir senin gelişin,
Doksanbin kelâmı hep beyan işin,
Okunan Kur'an'da Ali değil mi?

Kul Veli'yim söyle sözün hatasın,
Öldür nefs çerisin hakka yetesin,
Uzatma ey kardeş sözün ötesin
Bu mülkün sahibi Ali değil mi?

Bu sema oyununda öyle hareket edilir ki, saflarda bulunan şahıslar telâki edip birbirini geçerken cepheden ve yandaki şahısların birbirine çarpmadan duraklama suretiyle geçmeleri pek sanatlı, görmeğe değer bir vaziyette olur. Bu semada her darbe, yani yarım ölçüye bir ayak hareketi isabet eder. Bu tarz sema musikisinde de 'dem tutmak' adeti vardır. Bütün nefesin tonalitesine uygun olarak, oynayanlar 'Ya şah, ya şah!' diye oynarlar.

Bundan daha büyük sema'lar var ki, bunun adına 'Çoban baba' ve bazı kabilede de 'Koyun baba' adı verilmiştir. Bu sema'a bütün cemde bulunan bir kalabalık kitlesi olan halkın hepsi birden iştirak ederler. Bu sema eskiden büyük tarihî ulların mezarları başında 'Nevruz ve Hıdırellez' bay-

ramlarında yapılırdı. Bütün Alevî kabileleri kendilerine en yakın bulunan büyük 'Yatır'ların türbelerine yiyecek, içecek ve yatacaklarıyla giderler ve orada günlerce 'Muhabbet' ederlerdi. Bazı yerlerde üç gün, bazı yerlerde yedi gün süren bu kır 'Muhabbet'lerinin sonucu gününde de hepsi birden bir mürşidin iradesinde bu 'Çoban' veyahut 'Koyun baba' sema'ına kalkarak bu sema'ı bitirdikten sonra dağılışırlardı. Bu sema'ı da görmek ve seyretmek başlıbaşına bir tarih yaşamak demektir... Bu büyük 'Koyun baba' nefesini söylerken en ziyade birçok kabileler aşağıdaki nefesi okurlar:

Türbenin üstüne nakşeylediler
Seni dört köşeye baş eylediler
Yezidin başına taş eylediler
Gel dinim, imanın imam Hüseyin

İmam Hüseyin'in kolları bağlı,
Hazreti Fatma'nın ciğeri dağlı
Hazreti Ali'nin sevgili oğlu,
Gel dinim, imanın imam Hüseyin

Akan sular gibi akasım gelmez,
Şehrine girince çıkasım gelmez,
Yezidin yüzüne bakasım gelmez,
Gel dinim, imanın imam Hüseyin.

Senin abdalların sema'ın tutar,
Mezhebimiz imam Cafer'e uyar,
Kadir geceleri şem'alar yanar,
Gel dinim, imanın imam Hüseyin

Pir Sultan'ım Haydar erenler,
Çalısız, kayasız bir sahra yerde
Kerbelâ çölünde kandilde, nurda,
Gel dinim, imanın imam Hüseyin.

Bu kabilelerdeki usul ve erkân farkları gibi sema oynamak hareketlerinde de bazı fer'i ve görünür farklar var-

dır. Balkan Harbinden sonra Bulgaristan'dan gelip Çorlu'da oturan 'Babaî' Alevîleri çabuk hareketli sema oynamak hususunda meşhurdurlar. Hatta Trakya Alevîleri onların bu türlü sema oyunlarına 'Çorlu sema'ı' adını vermişlerdir. Amuca, Yenişarlı ve Bedreddinî kabilelerinin de Trakya'da semaları pek meşhurdur.» (148)

Carcı veya Süpürgeci: buna **Selman** hizmeti de denir. Sema'dan sonra, koltuğunda çok küçük, sembolik bir süpürge olduğu halde, eşikten içeriye girer, «hü» diyerek dâra durur. Süpürgeyi yere sürdükten sonra, koltuğunun altına alır ve iki elini yere sürerek, «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali» der. Gözcü, «Hak gelsin dede» der. Dede, Selman'ın hizmeti için «Yardımcın Şâh-ı Merdan olsun; Hak, Muhammed, Ali şefaatçin olsun; gerçekler demine hü!» der. Küçücük süpürgesini cebine koyan Selman, sağ elinde ibrik, sol elinde leğen olduğu halde, dedenin önüne gelir. Dede, şehadet parmaklarını leğenin üzerine uzatır. Selman üç damla su döker ve her seferinde, «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali» der. Sonra cemaata dönen Selman, şöyle söyler: «Hayır himmet eylen erenler». Cemaat: «Himmet erenlerin» deyince, Selman, dedenin parmaklarından damlamış olan üç damla suyu içer. Topluluk: «Nuru iman olsun, gittiğin yer gam kasavet görmesin; Hak, Muhammed, Ali şefaatçin olsun» diye ona hayır duada bulunurlar.

Bundan sonra gelir, sofra kurulur. Şimdiye kadar hizmet görenler, dedenin önüne gelip dâra dururlar. Dede hepsine hayırlı verir. Tahtacılar, sofrada, lokma esnasında içki içmezler (dolu almazlar). Dolu, erkân esnasında içilir ve ibadet yerine geçer. Senirkent Uluğbey'i Bektâşilerinde, erkânın sonunda, **«geçmişler için, ataların ruhu için dolu sunulur»**. Burada, geceki cem'den sonra, sabah tekrar

---

(148) Vahit Lutfi Salcı, Gizli Türk Dinî Oyunları, İstanbul, 1941, sf. 29 - 38

toplanılır ve **«Balım Sultan Erkânı»** denilen bir cem daha yapılır ve akşamki lokmanın kalanı yenilir ve samah edilir.

Şehir Bektâşileri, dolu'ya, **dem** adını verirler. Bektâşilikte dem, muhabbet sofrasında içilir. Cem'de, dem yoktur. Nasip almamış olanlar, erkâna, merasime alınmaz; sadece muhabbet sofralarına alınır. Tahtacılarda, cem toplantılarında, yukarıda açıkladığımız gibi, dolu sunulur. Doğu Anadolu Alevîlerinde, dolu veya dem yoktur. Bunu biraz sonra, salâhiyetli bir kalemden nakledeceğiz.

Şehir Bektâşilerinin açıklamasına göre, insanlar yaradılışta boştur. Neyi görürse onunla dolarlar. Bir kaba ne konursa, o kap onunla dolar. İlâhî feyizle de dolabilir. Onun için, «içtiğiniz şey, Allah'ın feyziyle dolsun» derler. Muhabbet sofrasında Bektâşiler «önce üçleyelim» derler. Saki yaşa göre değil, herkesin mertebesine göre dolu verir. Kaldıramayana bir yudum verir. Üçe kadar, birşey yenilmez. Üçten sonra sofrayı idare eden mürşid yemeğe başlar. Saki, herkesin gücünü ve meşrebini bilir ve ona göre idare eder. «İçki, âşıkın aşkını; fâsıkın fırkını arttırır» derler. İçki herşeyi ortaya kormuş. Adamı tanımak için en iyi vasıta imiş. Şehir Bektâşilerinin inanışına göre, «dem, Balım Sultan tarafından konulmuştur. Hacı Bektaş zamanında yoktur.»

Cem'lerde saz çalınıp sema edilmesi ve dolu içilmesi, bizim anladığımız manâda bir işaret değil, bir ibadettir. Yukarıda açıkladıklarımız da bunu kısmen göstermektedir. Nitekim, Bektâşî - Alevî şairleri de bu hususu belirtmektedirler. Meselâ, 19. yüzyıl şairlerinden **Seyranî** diyor ki:

> Bu meydanda farzdır dolu içilir
> Allah birdir ikilikten geçilir
> Budur farz-ayn nefsin başı biçilir
> Çık küfürden ehl-i iman ol da gel. (149)

---

(149) S. Nüzhet, c. 3, sf. 52.

Son devir Bektâşilerinden **Edib Harabî** bunu şöyle açıklar:

Hak'dan bize her dem hidâyet olur
Muhammed Ali'den inâyet olur
Saz çalsak Allah'a ibâdet olur
Dâvud peygamber'den rebâbımız var. (150)

18. yüzyıl Bektâşi şairlerinden **Şirî**, içki içilerek yapılan bu toplantının, alelâde bir içki meclisi olmadığını, bir «hakikat sırrı» taşıdığını şöyle anlatır:

Sekahüm hamrinden içildi şerbet
Kuruldu aynıcem ettik muhabbet
Meydana açıldı sırrı hakikat
Aldığım esrarı çok taşıdım ben

Şükür matlabımı getirdim ele
Gül oldum feryadı verdim bülbüle
Cemolduk bir yere Ehlibeyt ile
Kırklar meydanında ferraş idim ben. (151)

Tahtacı oymaklarında, «hayırlı» alındıktan sonra, içki bitmiştir. Artık yemekte ve dışarıda içilemez. Çünkü o, **«aşk dolusudur; içki değildir.»** O yüzden **«dolu», «kutlu»** sayılır.

Selman, sofra duası ile, «Ali sofrası geldi» diyerek, sofrayı kurar. O zamana kadar kurbancı, kurbanın buğusuna bile yanaşmamıştır. İlk lokmayı (kuş başı şeklindeki et; **pay** da denir) dede, kendi eli ile kurban sahibinin ağzına verir. O da dedenin eline niyaz eder. Herkes sofralara dağılır. Yemeğin sonunda, herkes sofra örtüsünü tutar, dede hayırlı verir, gü'bank çeker. Buna **«Lokma sonu gülbengi»** denir. Şöyle ki:

«Allah Allah.. mertler sofrası açıldı, erenler lokması

(150) S. Nüzhet, c. 3, sf.259.
(151) Aynı eser, c. 2, sf. 119.

yenildi.. Allah Allah.. Halilürrahman berekâtı olsun, artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin, pişirip kotaran eller dert görmesin, yiyip içenlere nur ve iman olsun; bu gitti yenisi gelsin; kurban sahiplerinin niyazları, hizmet sahiplerinin hizmetleri kabul olsun; çarağlarımız ruşen, gönüllerimiz şen olsun. Allah Allah... Oniki imam, ondört masumu pak efendilerimiz bizlerden hoşnut ve razı olsun; erenlerimiz, pirlerimiz yardımcımız, gözcümüz, kılavuzumuz olsun, üçler yediler, kırklar nuri nebî, keremi Ali, gerçekler lokmasına hü.. diyelim hü...» (152)

Şehir Bektâşilerinin sofra duası için de bir örnek verelim:

Şükrolsun Hakka
Hakk'ı mutlaka
Bizlere gıda
Verdi yiyelim

Hak Mustafasın
Gönle safasın
Ali sofrasın
Serdi yiyelim

Hasan Müşteba
Şahsı Kerbelâ
Zeynelden ata
Geldi yiyelim

Bakırı Cafer
Musadır server
Rızadan kevser
Doldu yiyelim

---

(152) Naci Kum Atabeyli, «Antalya Tahtacılarına Dair Notlar», IV. numaralı Türk Arkeologya ve Etnografya Dergisinden ayrıbasım. İstanbul, 1940, sf. 210.

Takî ana ad
Nikîdir ustad
Ağızlara tad
Geldi yiyelim

Askerî iman
Mehdiî devran
Zeynelâ ihsan
Kıldı yiyelim. (153)

Bu hayır dualardan sonra, herkes sofraya dürülüp, kaldırılır. Kadın erkek diz çöker. Sazandar sazını eline alır, yüzünü «ocağoğlu»na (dedeye (mürşide) döner. **«Bağlantı»** adı verilen, beş dörtlükten ibaret 12 iman nefesini okur. Farsça tesirinde kalan yerlerde buna, «Düvazdeh, düvazde imam» denir. Bir kısmı dârda durur, gücü yetmeyen oturur. Dede, sazandara, «dâra dur erenler» der. Sazandar sazını sol eline, tezgenesini sağ eline alıp, eğilip, dâra durur. Dede hayırlı verdikten sonra, sazandar secde eder. Herkes askışlar, dua ederler; «bizi birbirimize kaynaştırdın, mezhebimizi gürleştirdin» diyerek teşekkür ederler. Cemin, sema'ın ruhu sazandardır. Cem'in sonunda mürşid,

«Oturan duran
Govsuz gaybetsiz evine varana
Pirim hünkarım...»

«Oturan-duran hayırlısı», «Oturan-duran duası veya gülbengi»ni okur. Dededen, «himmet», «destur» (izin) alınır, niyazlaşılıp ayrılınır. Cem böylece sona erer.

Yukarıdaki uzun açıklamalar içinde veremediğimiz «ikrar alma töreni»ni, biraz aşağıda terimleri açıklarken vereceğiz.

Musahipliler, her yıl musahipleri ile birlikte kurban keserek, erkân yapılmasını, görgüye gidilmesini, içeri kur-

(153) Bir Bektâşi babasından aldığımız sofra duasıdır.

banı, içeri cemi yapılmasını sağlamak zorundadırlar. Yolun töresi budur. Fakir olan, iki üç yılda bir keser. Ona da gücü yetmezse, fakat erkâna bağlı ise, konu komşusunun yardımı ile, kurban alınıp, tığlanır. Bazı yerlerde, «sorulma, baş okutma, hizmet tazeleme» erkânları yapılır. İç kurbanının görgünün dışında yapılır.

Bu esasa cemin dışında, herkesin katılabildiği cemler de vardır. Tahtacı oymaklarında her yıl, her ocak için **«can aşı»** yapmak mecburiyeti vardır. «Ölü diriden, diri de Allahdan bekler» inancıyla, ataların ruhları için her yıl kurban kesilir. Bu, dış kurbandır ve dışarı ceminde yenir. Kurban etiyle, çorba, keşkek, yapılır; yanına tatlı (aşure, sütlâç veya hoşaf) hazırlanır. Silifke Tahtacıları, kurban etiyle keşkeğin karışımına, **«Honsa»** derler. Kurban sahibi önceden kapı kapı gezerek, davette bulunur. Cem'i gene mürşid veya rehber idare eder. İlk önce, «küfür etmiş kalp yıkmış, melânetli kimse aramızda var mı? Küsülü var mı?» diye sorar. Varsa, muhakeme edilir, ceza kesilir ve barıştırılır. Barışmak, gönül almak esastır. Onun için bütün bu yemeklere, kurbanlara **«Rıza Lokması»** adı verilir. Gönül almaya **«Rızalık almak» denir**. Malatya çevresi Alevîleri, her yıl «tercüman» kesmeden önce köyü dolaşırlar. İki musahip, karılarını da alarak, yanlarında bir gözcü olduğu halde, ev ev dolaşıp, **«helâllık»** alırlar. Görgü'den önce alınan bu **helâllık,** topluluğun kaynaşmasını, dayanışmasını sağlayan bir vasıtadır. Helâllık vermeyen olursa, evinin dış kapısının eşiğini, «Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali» diye üç yerinden öperek oradan ayrılır, durumu mürşide anlatırlar. Dede, cem'de meseleyi muhakeme eder. (154).

Bir işi olduğu takdirde, bir kurban keseceğini vaad eden kimse, işi olunca sözünü yerine getirir. Buna **«Adak»** denir. Bu, yalnız Alevî - Bektâşilerde değil, bütün Sünnî

---

(154) Alevî dedesi Avukat Muharrem Naci Beyden dinlediğimize göre.

Türklerde de böyledir. Bektâşiler buna«**Rıza Lokması**» derler. Beypazarı-Karaşar Alevileri, Tahtacıların«**can aşı**» dediğine, «**Dikir**» adını verirler.

Alevîlerin görülme, ikrar verme, erkâna girme cem'lerinde, Bektâşilerin, nasip alma cem'lerinde, dedenin, babanın giyim kuşamı, erkâna uygun olmalıdır. Bektâşi babaları, elifî taçlarını ve hırkalarını giymiş, teslim taşını takmış halde olmalıdırlar. Isparta Tahtacılarında erkân mensubu, içeri kurbanında, 12 dilimli «kızıl börk» giyerlerdi. Dışarı kurbanında ise, sadece kırmızı poşu giyilirdi (155).

Toplantıları, dede veya baba, ya pençesi ile veya, «**erkân**», «**erkân değneği**», «**Tarik**», «**Görgü Değneği**», «**Alaca değnek**» denilen sopa ile idare eder. Edirne Bektâşileri buna «**Asa**» adını veriyor ve gül ağacından yapıldığını söylüyorlar. İnanışlarına göre, günahlardan kurtulmaları için, «asa, baba sultan (baba erenler) tarafından, canların üzerinden oniki kere geçirilir. «Dört can (talip), «**rehber**»in (ahiret baba'nın) öğrettiklerini tatbik eder. Oniki posta niyaz eder, **hayırlı** alırlar. «**Tarikçi postu**» (asa olmadığından, mürşit olmadığından, yol gösterici olmadığından) boştur. Sembolik olarak niyaz edilir.

Cem'le ilgili terimlerin açıklamasına geçmeden önce, bir Alevî kaynağından ve Alevî - Bektâşî şairlerinin nefeslerinden, cem hakkında derli toplu bilgi nakletmek istiyoruz. 17. Yüzyılda yaşamış olan Bektâşî şairlerinden **Kul Mustafa** (Kayıkçı Kul Mustafa'dan başka bir şahsiyet olsa gerek), cem hakkında son derece zengin ve doyurucu bilgi veriyor. Nefes'ini aynen kaydediyoruz:

Mürşidlik da'vâsın kılan
Her müşkilden haber olur
Kendüzüne sitem süren
Yol derdinden haber olur

---

(155) Isparta Tahtacılarından Veli Çavuş'un anlattığına göre.

Yola giden imiş talib
Hem yorulmaz yoldaş bilüb
Rehberinden öğüt alub
Her sırlardan haber olur

Mü'min müslim derile
Ağrı acılar sorula
Mü'min olan dâra dura
Tekbirliye haber olur

Hak içün erkân çalınsun
Günah gitsün kalb silinsün
Süpürge ele alınsun
Ol ferrâşa haber olur

Herkes yerine otursun
Özünü Hak'ka yetürsün
Erkânı soya bitürsün
Elden ele haber olur

Bu yüceye verin hakkın
Olasınız Hak'ka yakın
İrteye koymayın sakın
İl kişiye haber olur

Yuyrucu hakkına alsun
Kurbanın meydana gelsin
Ayak kaldır dâra dursun
Tekbirciye haber olsun

Yolu böyle kurdu gerçek
Yola giden olur koçak
İmam Halil çaldı bıçak
İsmail'e haber olur

Kurban iki can doğrasun
Asıl kemiğin kırmasun
Çırakçı meydana gelsün
Geyvâneye haber olsun

Kurban ocağa alınsun
Pervâne sal cem derilsün
Mü'min müslim yeri bulsun
Pazvandlara haber olsun

Pazvand kapuyu beklesün
Gözcüler cem'in yoklasun
Cümlemizi Hak saklasun
Gûyendeye haber olsun

Gûyende sazını çalsun
Üç gevher dilinden gelsün
Mü'min müslim yerin bulsun
Ev ıssına haber olsun

Ev sahibi semâ etsün
Kalksın günahını döksün
Müderrisler gülbang etsün
Hep cümleye haber olsun

Hak içün eylesün samah
Günahın bağışlasun penah
Er kadîm Hak kadîmdir şah
Giden cana haber olsun

Semaa gülbang olunsun
Mü'min müslim yerin bulsun
Hak içün çârub çalınsun
Ol ferrâşa haber olsun

Sofradar sofrasın sersin
Hak Muhammed Ali dersin
Hem yesin hem lokma versin
Tecellâya haber olur

Tecellâ kapusu sırdır
Ana özün katan erdir
Tama' etme tamu vardır
Tamu ehline haber olur

Kimi bacın kimi anan
Tama' etme od'a yanan
Cehennem gülüne dönen
..... haber olur

On iki imamı bildirin
Cem'in sofrasın kaldırın
Süpürge çal su gezdirin
Kamber'e de haber olur

Hak içün sular içülsün
Kamu suçlardan geçilsün
Hizmet kapusun açılsun
Karıcığa haber olur

Karıcıklar gülbang olsun
Ayin erkân tamam olsun
Mü'min müslim yerin bulsun
Gülşenciye haber olur

Hak içün eylesün gülşan
Özünü perk eyle ey can
Olası küfürler iman
Güman câna haber olur

Oturan duran dediler
Her sırrı Cem'de kodular
Gerçeklere Hû dediler
İzinciye haber olur

Çırakçı çırağın kaldır
Yönünü Mevlâ'ya döndür
Ezelden kadîm erkândır
Ensâriye haber olur

Cümleniz birden kalkmasun
Yerde hırıldı etmesün
Gavga gıybete gitmesün
Emek hiçe haber olur

Çağırın pazvandlar gelsün
Hak içün gülbangin alsun
Sofra görün taam yensün
Mikâil'e haber olur

Söyleden söyletti söyle
Artık eksik kabul eyle
Hakikat ahvali böyle
Güman câna haber olur

Kul Mustafa'm der varınca
Ulu dîvana durunca
Emânet ıssı gelince
Can cesede haber olur. (156)

Kul Mustafa, cem hakkında dolgun bilgi verdiği gibi, tatlı, özlü Türkçesi ile bizi hayran bırakmaktadır. Ne zaman yaşadığı bilinmiyen Kızılbaş şairlerinden **Kul Cevrî**'nin cem hakkındaki nefesi de, aynı zenginliktedir ve güzel bir Türkçe ile dile getirilmiştir. Onu da aynen veriyoruz:

Derilüben Hak cemine gelenler
Edeb ile erkân ile gelmeli
Ayn-ı cemde saf oturan saf duran
Mahabbette hazin hazin gülmeli

Ayn-ı cem kardeşler yeriniz bilin
Taşra çıkarsanız gönülde kalın
Bu yol sâhibinin himmetin alın
Mü'minin başında devlet olmalı

Mü'min niçün kir getirmez yüzüne
Niyaz eder dedesinin dizine
Kıyamette mil sokarlar gözüne
Mürşidin niyâzın dilden olmalı

Baylığ ile varlık benlik getiren
Bulunur mu kendi kendin getiren
Mürşid ile bir döşeğe oturan
Kıyâmette yüz üstüne kalmalı

---

(156) S. Nüthet, Alevî - Bektaşi Şairleri, c. 2, sf. 87 - 90.

Kudretin meyinden bizler de içtik
Aşkın küresinden kaynadık coştuk
Anlar baştır bizler ayağa düştük
Aman kardeş haddimizi bilmeli

Mümin olan mü'min nice olmalı
Dışarıya pazvandını salmalı
Süpürgeci süpürgesin almalı
Her hizmetler yerli yerin bulmalı

Sakacılar saka suyun doldurdu
Mürşid parmağını suya daldırdı
Bir damlası birbir şeytan öldürdü
Nûş edüb münkire lânet kılmalı

Okunur nefesler çalınır düvaz
Hayır nasihati pirlerden duy yaz
Anda kabul olur bin türlü niyaz
Fark edüb de törelerin bilmeli

Dede olan mürşidliğin bildirdi
Ayn-ı Cemi gülbang ile doldurdu
Cem halkını ayak üstü kaldırdı
Sâkin olup yerli yerin bulmalı

Uyanır zâkirler çalınır sazlar
Anda kabul olur niyazlar nazlar
Gele sanma ede gelinler kızlar
Mü'min olan buna murad almalı

Bunu böyle kurmuş asıldan kuran
Emr olunca gelir sofrayı kuran
Dedemiz deyince oturan duran
Hiç gaybetsiz evinize varmalı

Boştur sanma **Kul Çevri**nin emeği
Sakın kardeş bâkî sanma dünyâyı
Gayet pâktır erenlerin yumağı
Kurban kesüb yılda bir kez yunmalı. (157)

---

(157) Aynı eser, c. 3, sf. 344 - 345.

Bu nefesler ve yukarıdaki açıklamalarımız, cem'ler ve yapılışları hakkında okuyucuları aydınlatacaktır sanırız. Konunun biraz daha açıklığa kavuşması için, değerli bir Alevî kaynağından uzunca bir aktarma yapacağız. Varto ve çevresinde Zazaca konuşan Alevîlerin baştan aşağıya Türkçe olan âyin, âdet ve cemlerini, kendi içlerinden yetişmiş, kendileri gibi Alevî olan bir öğretmenin (M. Şerif Fırat) kaleminden izleyelim. Varto Alevîlerinin cemi şöyle olurdu:

«Ayin-cem herhangi bir büyük oda veya damında yapılırdı. Bu evin en üst yerinde 'pir' için bir post serilir, pir postuna geçer otururdu. Ayin-ceme gelenler, ikişer dörder bir sini üzerine koydukları bir niyazla (çörek, meyva gibi) meydanın ortasına gelerek rükûa gelir gibi eğilir, babadan Türkçe gülbenk duasını alır, niyazı niyazcıya teslim ederek, babanın önünde diz çöküp elini niyaz eder, boş bulduğu bir yere oturur. Ayin-ceme gelenler bu suretle meydana gelerek, sıra halinde edep ve erkânla otururlardı. Bazan meydana nasip almış kadınlar da gelir, meydanın bir tarafından saf kurarlardı. Ceme gelen her kadın ve erkek bir yol ve hakikat kardeşi sayılır, yoldan çıkan, kocasına uymayan, veyahut zina ettiği işitilen kadın ve yol yezitliği yapan, iftira eden, nikâhlı kadın kaçıran, zina yapan erkek, ceme alınmazdı. Cemde şehvet ve kötü gözle bakan kadın ve erkek, derhal Pir'in emriyle cemden sürülür ve artık hiç bir ceme alınmazdı.

Ayin-cem meydanında: kapıcı, yoklamacı, çirağçi, niyazci, süpürgeci, saki, aşçı, zakir, haberci, nöbetçi, selman gibi on iki hizmet vardı. Bu hizmetçiler Pir'den birer Türkçe gülbenk duasiyle vazifelerine tâyin edilirlerdi. Bundan sonra Baba Türkçe bir gülbenkle çırağı yakar, sazı kendisi veyahut zakire verir, bütün cem 'edep-erkân' nutkiyle dize gelir, ayincem başlardı. Bütün cem susar, derin bir aşk içinde zakirin okuduğu Türkçe deyişleri ve sazın sesini dinlerdi. Bu deyişlerden sonra birkaç düvazde imam okunur ve sonra Kul

Himmet Dede'nin, 'bugün Pir bize geldi, güllerimi taz geldi. Önüsıra Kamberi, Ali Murtaza geldi.' deyişi ile Şah Hatayî'nin: 'Benim pirim Muhammed, benim şahım Muhammed, illerin Kâbesi var, benim Kâbem Muhammed» başlıklı ilâhisi okunur, bütün cem dizde sallanarak, Hak hak, Allah Allah, sedasiyle meydanı titretir. Pir, uzun bir Türkçe gülbenk duasını okur ve fasla son verir, mümin sefası der, bütün canlar birbirini niyaz ederek, herkes bağdaşkurar, sigaralarını içer ve süpürgeci ortalığı süpürür, Piri huzurunda rükûa gelerek:

— Süpürgeciyim, güruhu naciyim, Pir divanında durucuyum, der. Pir ona:

— Allah, Allah, hayırlar gele, şerler defola, münkir münofakı matola, süpürgeci Selman, kör olsun Mervan, care gelsin Ali-Şahimerdan, hizmetin hakka geçe, hak divanında yüzün akola, nuru nebi, Keremi Ali, pirimiz hünkârımız Haci Bektaşi Veli demine hû diyelim hû, diye bir gülbenk verir.

Bu merasimden sonra sakiler su ve şerbet dağıtırlar. Cem bir miktar istirahat ve sohbet ettikten sonra, semâ faslı başlar, zakir sazını eline alarak: 'karşımızda karlı dağlar, başı dumanlı dumanlı, ikilikle yar sevenler, kalbi gümanlı, gümanlı. Deryanın üstünde gezer kayık, kimi mesttir, kimi ayık. Bir semâ edin Tanrı ya lâyık.' Ve saireden sonra, semaya kalkacak canların adlarını deyişle söyliyerek her defasında üç kişi semâya kaldırırdı. Semâya gidenler, evvelâ meydan ortasında bir gülbenk duasını alır, birbirlerine niyaz ederek pervaz tutar ve ortada dönerler. Zakir semâ deyişlerini kesmeden okur. Bütün cem semâya saygı göstererek ayağa kalkar, Allah, Allah sedasiyle meydan titrerdi.

Semâ faslı bir saat sürer, semâdan sonra imam Hüseyin için mersiyeler söylenerek ağlanır, pir, ceme büyük bir Türkçe gülbenk çeker, ayin-ceme son verir ve yüzünü oradaki canlara çevirip şu nasihatları verirdi:

" 'Hak-Muhammed-Ali huzurunda yüzünüz akola, pir di-

vanında utanmayasınız. Şimdi ey canlar bilmiş olasınız ki, hak ceminde ayrılık, gayrılık, senlik ve benlik yoktur. Siz hep ana, baba, kardeşsiniz. Bu hak yolu kıldan ince, kılıçtan keskindir. Kul kusursuz olmaz, suçları Hak bağışlıya, esirgiye. Lâkin bu yola girecekler, haram yemiyecek, yalan söylemiyecek, zina etmiyeceklerdir. Komşu hakkı Tanrı hakkıdır, komşu hakkına dokunulmaz. Gönül kırılmaz. Emanete hiyanet edilmez. Hazreti Pir buyur muş ki: eline, beline, diline sahip olun. Şimdi elinizle şer işlemeyin, elinizle komadığınız bir şeyi kaldırmayın. Dilinizle verdiğiniz sözü (ikrar) geri almayın. Yalan, gıybet, iftira, bühtan etmeyin. Belinizi saklayın, başkasının donuna girmeyin, zina etmeyin. Zina yapan adam yüzbin yıkansa temiz olmaz. Yezitle yatıp kalkmayın, herkesi bir müsahip ve ahiret kardeşi tutun' der ve ceme, müminler sefası emrini verirdi.

Bundan sonra herkes yerinde rahat oturur, sigara, su, çay, ve saire içerdi. Aşçı tarafından yapılan yemekler ve kurban etleri meydana çekilir, yenilir. Sonradan niyazlar getirilerek lokma halinde dağıtılırdı. Bundan sonra ceme gelenlerin hepsi birden izin alarak evlerine dönerlerdi.

Anadolu'da bektaşiler cem kurulurken aşka gelmek için, türe ile bir mey sofrası kurar, duasını aldıktan sonra saki bu demi meydana gelen canlara sunardı. Doğu'daki Alevîlerde dem yoktur» (158).

Cem'lerin bir mum-söndü meydanı olmayıp; iyilik, doğruluk, adalet, Tanrı'ya yöneliş meydanı olduğunu gösterebildiğimizi sanıyoruz. Birlikte içilen **«dolu»**ların gerçek manâsını da, eserimizin sonunda açıklayacağız.

Cem'le İlgili Âdetler, Terimler.

Tâlip: yola, erkâna girme hevesinde olanlara, Alevilikte ve Bektâşilikte bu ad verilir. Bektâşilikte, bir de **«muhip»**lik

---

(158) M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ankara, 1961, sf. 151 - 153.

vardır. Bektâşilik tarikine sevgisi, muhabbeti olanlara denir. Muhipler, sonra talip olarak nasip alırlarsa, Bektâşiliğe girmiş olurlar.

İkrar Verme - İkrar Alma - Nasip Alma : Tahtacı ve diğer Alevî topluluklarında, yola, erkâna, Alevîliğe girecek olan tâlibin mürşidin öğüt ve telkinlerini kabul, yolun bütün kaidelerini aynen benimseyip, uyaracağına dair verdiği sözdür. Tâlip, bu sözü tek başına vermez. Karısı da yanındadır. Ayrıca, musahibi olacak olan kimse ve onun karısı, hep birliktedirler. Bu dört kişinin başında rehber vardır. Böylece beş kişi olarak, Ehl-i Beyt'i temsil ederler. Rehber, tâlibin boynundan bağladığı bir iple onu çeker. Bu ipe, Bektâşiler «Tiğ-ı bend» derler. Alevîler, ip yerine, bir poşu veya bir baş örtüsü kullanırlar. Tâlip, Hz. İbrahim'e gökten inen kurbanı temsil ederek, boynu bağlı olduğu halde, ellerini de ayak gibi kullanarak yürür, rehber tarafından meydana götürülür. Senirkent-Uluğbey Bektâşileri, tâlibin beline bağladıkları kuşağa, **«âhiret kuşağı»** derler. Kurbanın yününden yapılmış, örülmüştür. Zaten kurbanın tüyünden, börk, eldiven, kazak gibi şeyler örülebilir; bu yün, yorgan ve yastıkta kullanılabilir. Minder, döşek (yatak) ta kullanılamaz, çorap örülemez.

Tâlip, koyunu temsilen meydana doğru giderken, karısı da onun eteğinden tutmuş vaziyette ilerler. Bu tören, **Görgü, Erkân, İçeri Cemi** denilen cemlerde yapılır. Belli merasimlerden sonra, **«rızalık alınır»**. Yani, küslük, dargınlık var ise, Pir, bunu ortadan kaldırır. Sonra, yolun zahmetli, güç olduğunu, tâlibin buna dayanamıyacağını söyler. Öğretildiği şekilde cevap veren tâlibe, yedi farz ve üç sünnete uymasını; eline, beline, diline, özüne, gözüne, sözüne sahip olmasını; sır saklamasını söyler, bu öğütleri verir ve ondan söz alır (ikrar). Bu merasimden sonra, ona bir hayırlı (hayır dua, gülbenk) vererek, üyeliğini kutlar. Tâlip, karısı, musahibi, dedeye niyaz ederler.

Bektâşilikte, nasip alma tek başına olabildiği halde, Alevilikte bu mümkün değildir. Orada evli iki çiftin nasip alması gerekir. Bektâşilite bekâr bir kimse de nasip alabilir. Uluğbey Bektâşileri, Alevilikle, şehir Bektâşiliği arasında orta bir yolu temsil etmektedirler: onlarda musahiplik müessesesi (kurumu) olmamakla beraber, nasibi, karı koca birlikte alırlar. Buna **«ikrar alma»** denir. «Talebe»yi (tâlibe bu adı veriyorlar), getirip esas rehbere teslim eden yardımcı rehbere **«saat rehberi»** diyorlar. Saat rehberi, erin boynuna mendil bağlayıp çeker. Bacı da, erinin eteğinden tutar. Rehber, kendi beline ve nasip alacak erin beline kurbanın yününden örülen kuşağı (**«âhiret kuşağı»** veya **«bent»**) bağlar. Bacı, meydana gelindiğinde, halaga'nın dışında oturur. Bektâşiler, musahipsiz olduğu halde, Alevilikte musahiplik esastır. Buna çok ehemmiyet verilir. İkrar alma, ikrar verme, musahip kavline ikrar verme için, musahipli olmak gerekir. Bunun ne derecede değer taşıdığını, bazı nefeslerden görelim. **Pir Sultan Abdal**, musahiplik için şunları söyler:

Eğer farz içinde farzı sorarsan
Yine farz içinde farzdır musâhib
Dört kapıdan kırk makamdan ararsan
Yine farz içinde farzdır musâhib

Musâhibsiz kişi ceme gelir mi
Ettiği niyazlar kabul olur mu
Muhammed Ali yolundan derman bulur mu
Yine farz içinde farzdır musâhib

Musâhibsiz kişi ceme götürmen
Tecellisi bozuk Hakk a yetürmen
Musâhibsiz ile durup oturman
Yine farz içinde farzdır musâhib

Farz Allah'tan kaldı, ya sünnet kimden
Musâhibin işi daima sırdan
Musâhibli kişi ol Şah-ı Merdan
Yine farz içinde farzdır musâhib

Pir Sultan Abdal'ın hey kerem kânı
Yine sensin dü cihanın sultanı
Aşnanı buldun musâhibin kanı
Yine farz içinde farzdır musâhib. (159)

Gene **Pir Sultan**'dan, musahiplikle ilgili iki kısa deyiş kaydedeceğiz:

Musahiptir musahibin varısı
İkisi de bir elmanın yarısı
Eyyub'un teninde kovan arısı
O da her çiçekten bala getirir. (160)

Musahiple bozulan Hakk'a kanlıdır
Atasiyle bozulan Peygambere kinlidir
Mihmanla bozulan yedi dinlidir
Söyleyen Muhammed, dinleyen Ali. (161)

19. yüzyılda yaşamış olan Kızılbaş şairlerinden **Derviş Ali**'nin aynı konu ile ilgili ve mevzua aydınlık getirici nefesini de vermeden geçemiyeceğiz.

Musâhib sırrını açan musâhib
Oniki imam dergâhına varamaz
Müsâhibe özün saçan musâhib
Oniki imam dergâhına varamaz

İki musahip etseler gümanı
Yoktur anların hiç dini îmanı
Şeyh Safi derinde bulunmaz yeri
Oniki imam dergâhına varamaz

İki musâhib kazancı olsa ayrı
İmam Cafer erkânında yok yeri
Anı kabul etmek erlerin eri
Oniki imam dergâhına varamaz

---

(159) Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal (Bütün şiirleri) İst. 1974, sf. 239.
(160) Aynı eser, sf. 329.
(161) Aynı eser, sf. 378.

İki musâhib eylese muhabbet
Ne şefaat olur bil ne de rahmet
Yer ü gök anlara eder hem lâ'net
Oniki imam dergâhına varamaz

Müsâhibden biri gitse dışarı
Bir dahi girmez kapudan içeri
Anı kabul etmez oniki imam .Ali
Oniki imam dergâhına varamaz

İki musâhib düşerse dillere
Anların önü de gider sellere
Zebâniler dahi koşar zorlara
Oniki imam dergâhına varamaz

Derviş Ali'm kem işlerden benzgindir
İhlâslı tâlib katara düzgündür
İki musâhib birinden bir gündür
Oniki imam dergâhına varamaz. (162)

Görüldüğü üzere, Kızılbaş Alevî topluluklarında, musahipliğe çok ehemmiyet verilir. Onları, Bektâşilerden ayıran unsurlardan biri budur. Bektâşilikte, kişilerin bekâr da olsalar nasip almalarına müsaade edilir ve **mücerretliğe** (bekârlığa) yer verilirken, Alevîlikte, evlenmeyi teşvik edici bir ruh görülür. Birincisi, ne kadar cemiyetle sıkı bağ içinde olursa olsun, nihayet bir tekke bünyesi içinde geliştiğinden, bunu normal saymak gerekir. İkincisi ise, cemiyetin tam manâsiyle içindedir. Cem, bir manâda köyün tamamı; topluluğun sahip olduğu değerlerin aynası demektir. Malatya çevresindeki musahiplik törenine kısaca dokunarak, bu bahsi bitireceğiz. Malatya Alevîlerinin ceminde, musahib olacaklar, ibr elleriyle pirin, öbür elleriyle mürşidin eteğinden tutarak, «bir elim mürşidde, bir elim pirde, el Hakka, el imana» diye yemin ederler. Daha sonra dede, onlara şu soruyu yöneltir: «Gelenin malı, dönenin canı, Hz. Ali'nin çatal

(162) Alevî - Bektâşî şairleri, C. 3. sf. 209.

kılıcı boynuna olsun mu? Eline, beline diline sadık olacak mısın?» Bunu kabul edip, yemin ettiklerinde, dede onları musahip kardeş ilân eder. Ya Cebrail kurbanı (horoz) veya koyun kesmişlerdir. Ayrıca dedenin huzuruna çıkarken, ölmeden önce ölmeyi ifade eden, birkaç metre bez, bıçak ve sabunu da yanlarına alırlar. Musahipler, kardeşten daha yakın, akrabadan daha yakındırlar. (163)

Erkân: Arapça «rükün» kelimesinin çoğul (cemi) şeklindedir. Rükün, direk, sütun demek oluyor. Kamus-ı Osmanî'nin açıklamasına göre, «bir şeyin, bir heyetin başlıca tarafları, azası, üyesi» demek oluyor. İleri gelenler, ileri gelen unsurlar yerinde kullanılıyor. Erkân-ı devlet, erkân-Vilâyet, ordu erkânı gibi kullanılışları var. (164) Konumuzla ilgili olarak kelimeyi ele aldığımız takdirde, yolun, inancın, sistemin temel unsurları, kaideleri, prensipleri anlaşılır.

Bu kelimeyi Osmanlı iktisadî ve sosyal hayatında da görüyoruz. Esnafın işini düzene koyan ve onları kontrol eden ve hükûmet arşısında mesul olan gruba, **«esnaf heyeti»** denirdi. Saraçhanedeki saraç esnafının da başında böyle bir heyet vardı. Bu heyetin toplantı odasında, 18. yüzyıla kadar, **«erkân odası»** adı verilmekteydi. Daha sonra **«lonca»** da denmeğe başlandı. (165)

Niyaz büyüklerin huzurunda edeple oturmak yerinde kullanılır. Hacet, ihtiyaç, istek ve armağan manâlarına gelir. «Tarikatların hepsinde niyaz vardır. Yalnız şekli değişir. Mevlevîler sağ el sol, sol el sağ omuz üzerine gelmek üzere kolları çapravzari koymak ve sağ ayağın baş parmağı ile sol ayağın parmağı üzerine basıp eğilmek suretiyle niyazda

---

(163) Öğrencilerimizden 3150 numaralı Celâl Eren'in Alevîlik hakkındaki vazifesinden.

(164) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, sf. 544.

(165) M. Çağatay Uluçay, «İstanbul Saraçhane ve Saraçlarına dair...», İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, c. III, s. 5-6, İstanbul, 1952, sf. 160-161

bulunurlra. Bektaşiler bu makamda bir parça eğilmekle beraber diz çöker, dedenin sağ ve sol dizini öperler... Niyaz; hediye ve ihsan yerinde kullanılır. Mevlevî ve Bektâşiler, sadaka kabul etmez, **niyaz** alırlardı.» (166) Dedelerin, babaların, köy ve tekkelerden, hizmet karşılığı aldıkları hediyelere, **«Niyaz akçası»** denirdi. (167) Tarif edilen şekilde duruşuna, **«Niyaz durmak»** denirdi. Mevlevîlerin bir âyininin adı, **«niyaz âyini»idi**. (168)

Bektâşîlerde, bir de **«Niyaz taşı»** vardır. «Meydanda, Pir Postu'nun yanında bir makamdı. 'Kızıl eşik' ve 'mürüvvet taşı' da denilirdi. Burada niyaz edildiği için bu ad verilmiştir. Yeni tâlip ikrar verdikten sonra, rehberi delâletiyle buraya gelip, orada niyaz ederdi.» (169)

Niyâz: «Şeyhin dizlerini, göğsünü ve yeri öpmeye, yahut sağ ayağının baş parmağını sol ayağının baş parmağı üstüne ve ellerini sağ üste gelmek ve parmaklar düz ve açık olarak omuz hizasında bulunmak üzere çaprazvarî göğse koyup şeyhin önünde başını öne eğmeye niyâz denir.» (170)

Düşkünlük: Geçici ve sürekli olmak üzere iki türlüdür. Ebedî olan düşkünlüğe, **«yoldan düşme»** denir. Böylesinin, artık o topluluk içinde yaşamasına imkân yoktur. Geçici düşkünlük ise, geçici olduğu için katlanılan, fakat katlanılması çok ağır olan bir cezadır. Bu müessese, Alevî topluluklarına ait bir müeyyideyi, cemiyeti düzenlemek için getirmiştir. «Halkın, suç işlemiş olana karşı tam boykotudur. Düşkün olana kimse selâm verip selâmını almaz, konuşulmaz, hiç bir eksiği noksanı giderilmez, evine gidilmez, kimsenin evine gelemez, malı, davarı komşularınkine katılamaz, düğü-

---

(166) M. Zeki Pakalın, aynı eser, sf. 701.
(167) Aynı eser, sf. 701 - 702.
(168) Aynı yerde.
(169) Aynı eser, sf. 702.
(170) A. Gölpınarlı, «İslâm Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı», İktisat Fak. Mec. c. II, no. 1 - 4, 1949 - 1950. sf. 67.

nüne gidilmez, düğünlere çağrılmaz, bayramlarda bayramlaşılmaz, hastasının hali sorulmaz velhasıl cemiyetten tard edilmiştir. Bir hal istisna, eğer ölüsü olursa cenaze kaldırılır evine gidilir, bu halde ekmeği yenmez, suyu kahvesi içilmez, kırk gün teselli bulması için normal konuşulur o kadar. Kırk günden sonra eski hal avdet eder. Artık o düşkündür. Alevîlikte böyle verilen cezalar karşısında artık her babayiğit cemiyetten uzak yaşamayı göze alıp da kolay kolay suç işleyemezdi.

Yoldan düşme (ise), en ağır ceza olup, bu hale giriftar olan kimse hiç bir suretle ömrünü sonuna kadar Alevîlik erkânına giremez ve Alevîler içerisinde artık yaşayamaz. Yoldan düşme şu hallerde olur: 1 — Kur'an'ı Kerim'de evlenilmesi yasak edilmiş olan kimselerle evlenilmesi, 2 — İkrardan dönmek, 3 — Zinada bulunma halidir. Bu üç hal sureti mutlaka da yasaklanmıştır. Eskaza bu hale duçar olanlar, Alevîlikte yoldan düşmüş, merdut ve Mervan sayılırlar. Ölümleri halinde dahi cenazesi yıkanmaz ve namazı kılınmaz öylece defnedilirler.» (171)

Alevîlik ve Bektâşiliğin temel prensipleri, kaideleri, müesseseleri ve bunlarla ilgili terimleri, bu kısımda açıklamağa çalıştık. Bundan sonraki ikinci kısımda, Alevîliğin, çeşitli din, sistem ve cereyanlar karşısındaki durumunu ele alacağız.

---

(171) Av. Muharrem Naci Orhan, «Alevîlikte Erkân ve Düşkünlük Müessesesi», Cem, sayı: 7, Aralık 1966, sf. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLER, SİSTEMLER, CEREYANLAR VE ALEVÎLİK - BEKTÂŞİLİK

1 — Müslümanlık ve Alevîlik - Bektaşilik

Böyle bir başlık ilk bakışta tuhaf görünür ise de, konunun son derece hassas ve çeşitli münakaşalara açık oluşu yüzünden, açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Görünen köy kılavuz istemese de, Alevî ve Bektâşilerin. Müslüman olduğunu söylemek, yazmak, bilineni tekrarlamak ise de, bunda gene fayda umuyoruz. İnanç bakımından, İslâm inançlarına sahip oldukları halde, namaz ve oruçtan uzak olan, camileri bulunmayan Kızılbaş Alevî köylerinin varlığı, yıllar yılı onların Müslümanlığından şüphe edilmesine yol açmıştır. Kucaklayıcı, kolaylaştırıcı, müsamahalı bir Müslümanlık anlayışı, Alevî ve Bektâşileri, İslâm camiâsı içinde sayar. Katı, dar, müsamahasız, uzaklaştırıcı bir zihniyet ise, onları Müslümanlık dairesinin dışında tutar.

Gezip gördüğümüz pek çok Kızılbaş Türkmen köyünde, cami bulunmadığı halde, İslâm düşüncesinin vicdanlarda yer etmiş olduğunu gördük. Namaz ve oruç ibadeti dışında, inanç bakımından diğer Sünnî köyler halkından hemen hemen farkları yoktur. Allah'ın varlığına, birliğine inanırlar. Gerçi ileride, özünü ve içyüzünü açıklayacağımız bir

üçleme görülürse de, bir yaratıcı düşüncesi gönüllerde saklıdır. Hz. Muhammed'i, Allah'ın elçisi ve son peygamberi olarak görmektedirler. Kur'an'ın, Hz. Muhammed'e indirilen Allah kelâmı olduğuna iman getirmişlerdir. Cebrail. Azra: Mikâil, İsrafil ve diğer meleklere, kadere, âhiret gününe, mahşer'e, hesap sorulmasına inanırlar. «Sırat Köprüsü» inancı, aynen Sünnîlerdeki gibidir. Bunlar bizim kendi görüp duyduklarımıza, müşahedelerimize dayanmaktadır. Bunları destekliyecek nefesleri, deyişleri de, Alevî - Bektâşi şairlerinin ağzından, biraz sonra nakledeceğiz. «Mümin» «münkir», «münafık» sözleri, tam yerinde kullanılır. Kısacası, islâm'ın **«Âmentü»**süne gönülden bağlıdırlar.

Cenazelerinin yıkanması, kefinlenmesi ve namazının kılınması, gömülmesi işini, komşu Sünnî köylerinden getirdikleri imamlara, Sünnî usulüne göre yaptırırlar. Kendi içlerinde bazan bu işlerden anlıyan yaşlılar olursa, namazı o kıldırır. Çok zaman, komşu köylerden hoca getirilir. Kurban kesilmesi, Sünnîlerde olduğu gibi, Kurban bayramında, aynı törenlerle, aynı geleneklerle olur. Sünnet geleneği çok kuvvetlidir. Doğu Anadolu Alevîlerinde, «kirvelik» denen bir (kurum» ile birlikte yürür. Tahtacı oymaklarında, köylerinde, sünnet düğünleri, çok debdebeli olur. Evlenme törenlerinden geri kalmaz. Bütün köy halkı bu sünnet düğünlerine çağrıldığı gibi, komşu Tahtacı köylerinden de misafirler gelir. Edremit'in Çamcı köyünde, böyle bir sünnet törenine rastladık. Başka bir seferinde de, aynı köyde, evlenme törenine denk geldik. İkisi arasında pe fark görmedik. İkisi de canlı, şenlikliydi. Bayrak dikilmeden önce, köyün kızları tarafından kenarlarına sırmalarla işlemeler yapılıyordu. Sonra dede'nin yaptığı dua bitince, sancağı bayraktar alıyor ve üç kere şu dua ile sağa ve sola sallıyor:

Sellâna selâvat
Seydina Muhammed
Kutlu olsun diyenin, akıbeti hayrolsun.

Bu son dua okunmadan önce, köylüler, bayrağın üzerine para atarlar. Bu parayı, kızlar emeklerinin karşılığı olarak pay ederler. Sonra, sancak kaldırılır. Davul ve zurnalar çalınarak ve zeybekler oynanarak, ağır ağır düğün evine gidilir ve oraya dikilir. Biz, bu törenin, ded'nin yaptığı dua hariç, hepsini yakından takip edebildik. Burada görülüyor ki, Hz. Muhammed'e, Peygambere salâvat, ihmal edilmeyen bir duadır.

Tahtacı geleneği ile, daha doğrusu eski Türk töresi ile, Müslümanlığın ne şekilde bağdaştırıldığını gösterebilmek için, bu düğünler hakkında biraz daha bilgi vermek istiyoruz.

Söz ettiğimiz köyde, düğünün son günü, gelin oğlan evine geldikten sonra, gömlek giydirilir. Başına **külef** (külâh) giydirilir, üzerine çelgi ve sarık sarılır. Güvey giydirilirken, düğünün bayraktarı, güveyin arkasında durur ve elindeki bıçağı, güveyin ensesine doğru tutar. Dede, güveyi giydirirken üç kere şu duayı okur:

Peygambere selâvat
Seydina (seyyidina) Muhammed
Kutlu olsun diyenin, akıbeti hayrolsun.

Bu iş bittikten sonra, dede güveyin külefini çıkarır, güveye: «Giy külefini» der. Bu emri üç kere tekrarlar. Güvey, külefini giymez. O zaman dede, güveyin babasına, amcasına veya bir yakınına: «Bu, külefini giymiyor. Ne veriyorsunuz?» diye sorar. Onlar uygun bir mal, taşınır taşınmaz bir şey verince, güvey, başlığını (külefini) giyer. Güvey giydirme işi böylece sona ermiş olur. Giydirme töreni, evin avlusunda, herkesin gözü önünde olur. Nikâh ise, evin bir odasında veya dedenin evinde olur. Cemaat yerlerine oturmuştur. Gelin, güveyin gömleğinin bir kenarından tutmuş, bu halde yürümektedirler. Önlerinde **rehber** vardır. Rehber güveyin gömleğinin yakasından tutup, yürür. Kapı eşiğine geldiklerinde, üçü de **«eşiğe niyaz eder»** (sağ elieriyle eşiğe dokunup, parmaklarını dudaklarına götürür-

ler). Sonra içeri girerler. Dedenin önüne gelirken rehber üç kere: «Erenler hü! Gatar uzatıyom» der. Cemaat: «Gatarları (katarları) uzun olsun» dileğinde bulunur. Rehber: «El ele, el Hak'a, Arş'a çıkıncaya kadar sana teslim» diyerek, evlenecek olan çifti, dedeye teslim eder. İkisi de dedenin önünde, yanyana (gelin güveyin solunda olmak üzere diz çökerler Dede, sağ ellerini tutuşturur. Sağ elini, iki gencin elinin üzerine kor ve üç kere şu suali sorar: «Hakkın yanında, halkın yanında birbirinizi aldınız, kabul ettiniz mi?» Bunu kabul ettiklerini göstermek için gelin güvey, üç kere niyazlaşırlar (boyun boyuna sarılırlar). Buna, **«ikrar verme»** veya **«nikâh ikrarı»** denir. Bundan sonra, **«ikrar sofrası»**na oturulur. Horoz kesilmiş, pilâv yapılmıştır. Buna **«ikrar lokması»** denir. Bir kadın, bir erkek olmak üzere oturulur. Yemekten sonra dede, bir **«günbenk çeker», «hayırlı veriri»** (yeni evliler için hayır dua eder.)

Sünnet düğününde çocuklar, derede kızlar tarafından **(çimdirilir** (yüzdürülür). Köye dönüşlerinde, bayrakla, çalgıyla karşılanırlardı. Sünnet olacak çocukları, sünnetsiz çocuklar karşılar, kucaklaşırlar, niyazlaşırlardı. Bugün bu âdet kaybolmuştur. Sünnetli çocuklar, sünnet olacakların **«sağdıcı»** olurlar. En büyük bayrak sağda olmak üzere, sola doğru küçülen bayrakları taşıyan sağdıçlar, sünnet olacak çocukları gezdirirdi.

Bu köyde, bizim yanımızda çok dikkat çekici, ibretli bir din meselesi ele alınmıştı. Gençler, yaşlılara şöyle serzenişte bulunuyordu: «Müslümanız dersiniz, Müslümanlığı kimseye bırakmazsını, ama camimiz yok Ali'nin yolunda olduğunuzu söylersiniz. Hz. Ali, Ramazan'da camide namaz kılarken şehit edildi. Hani sizin caminiz?» 1963 ve 1966 yıllarında iki kere ziyaret ettiğimiz bu köyde, böyle tarihî denebilecek bir sahneye şahit olduk.

Bu mesele, Aydın'ın, Bozdoğan ilçesine bağlı, Alamut Köyünde şöyle tevil ediliyordu: «Mescit vardı. **Cebrail** gelip,

dedikodu olmasın diye yıktırdı. Yıkılan mescidin arasına, Ömer, Osman zamanında cami yapıldı.» Bunu, galiba Halil Öztoprak'ın kitabından okumuşlar. Tahtacıların, «Çaylak» oymağından olan bu köy halkı, camiyi böyle yorumlarken, her sözlerinde, her işlerinde, İslâmî terimleri, mefhumları dillerinden düşürmüyorlar. Hatta yaşlı bir ihtiyardan dinlediğimiz tarihî bir vak'ada, İslâmî inançları iyice belli oluyordu. İstiklâl Harbinin bitmesine yakın veya bittikten sonra, meşhur Hacı Sami Bey, Kuşadası'na çıkıyor ve oradan, Beşparmak ve Madran Dağlarından Ankara'ya doğru hareket ediyor. Maksadı Atatürk'ü devirmek imiş. Hükûmet haber alıyor ve Madran Dağında jandarma birlikleri tarafından çevriliyorlar. Hacı Sami Bey vuruluyor. Yanındaki Düzceli İsmail Hakkı Bey yaralı imiş ve bu vaziyette şehadet getirmiş. Bu sahneye şahit olan, Alamut'lu Veli Ağa'nın **içi cız etmiş** ve şöyle mırıldanmaktan kendini alamamış: «Vah zavallı Müslümanmış; yazık...» Onbeş yıl önce, şimdi çoktan göçmüş olması gereken ihtiyarın ağzından bunu dinlemiştik.

Bu iki köyde ve diğer Tahtacı köylerinde, günlük muaşeret sözlerinde bile, bu ruh göze çarpar. Meselâ: Sabahınız hayırlı olsun. Cevap: Hayırlı sabahlar olsun. Gündüz: Vaktiniz hayırlı olsun. Cevap: Hayırlı vakitler olsun. Akşamınız hayırlı olsun —hayırlı akşam olsun. Geceniz hayırlara kalsın— hayırlı geceler olsun.

Gece yatağa yatarken okudukları dua:

«Yattım sağıma, döndüm soluma, melekler şahit olsun, dinime, imanıma»

«Taş gibi yatayım, kuş gibi kalkayım.»

Yukarıda kendisinden bahsettiğimiz, Silifke dağları Tahtacılarından Felteş Emmi, İzmir'de (Narlıdere veya Naldöken'de), bir mezar taşı kitabesi okumuş ve defterine yazmış. Bize yazdırdığı bu kitabe şöyle: «Hazreti Hâlik Kerman'ın lûtfi ihsanına bin kere şükürler olsun ki, bizi İslâm

ve sahibi iman yaratmıştır. Dini devlet insan için ne kadar mubareke ise, okumak da o kadar aziz ve muhteremdir. Yarın öleceğim gibi ibadet etmek, ölmeyeceğim gibi çalışmak her Müslümana farz ve aittir vesselam.»

Bu mezar taşı yazısının, bir Sünnî Türk'e ait olması ihtimali kuvvetlidir. Fakat, aynı inanç ve kanaatin, çok uyanık ve bilgili bir Alevî ileri geleni tarafından paylaşılmış olması, mühimdir.

Torosların eteğindeki bir Tahtacı köyünden (Kırtıl Köyü) aldığımız aşağıdaki ağıtta, «Allah», «Azrail», «Zülcelâl Hak», «Yaradan», «Keramet», «Alınyazısı», «Kul» gibi İslâmî terimler, mefhumlar geçmektedir. Bu ağıtta, evlâdını kaybeden ana babanın acısı dile getiriliyor:

Havaslık eyledim yavrı getirdim
O da hayal ile düş-ümüş meğer
Yavrımı gözümde ıraman derdim
Çektiğim emekler boş-umuş meğer

Alnımıza yazlan gara yazıdır
Allah'dan gelene gulu razıdır
Yavrısı olana bahar yazıdır
Yavrısı olmayana gışımış meğer

Bunu böyle yapan Zülcelâl Hak'tır
Keramet deryası ihsanı çoktur
Yokladım yavrımı yaresi yoktur
Yürek de yaresi beşimiş meğer

Beş gün evvel düşünü gördüm
Yaradan Allah'a sığındım galdım
Dünyada yavrısız durman derdim
Anayınan baba daşımış meğer

Bu gece bize bin yıl oldu
Çağırdı ahbabları yanına geldi
Gendisi getti de gelini galdı
Ucurdum yavrıyı guşumuş meğer

Aman Allah yoramadım düşümü
Gaflet bastı galdıramam başımı
Ezrail'e aldırdım yavrı guşumu
Ölüm alayına başımış meğer.

Sazlar bu ağıtı çalarken, kadınlar da hep bir ağızdan ağlaşarak söylerler.

İnanç ve itikat bakımından, hayret edilecek bir yakınlık olduğu ortadadır. Hele bazı köyler, birkaç adım daha atmış, köylerine cami yapmışlardır. Bir kısmı ise, kasabalardaki, ilçe merkezlerindeki camilere, cuma namazlarına gitmekte, fakat insafsız bir yobazlıkla karşılaşmaktadırlar. Buna dair birçok misaller vardır. Uzaklaştıran, iten, soğutan bir tutum ve davranışla karşılaşmaktadırlar. Cami yapan Alevî köyleri de, nereye adım atacağını bilmemektedir. Kararsız, şaşkın ve üzgündür. Edirne, Meriç İlçesinin Nasuhbey ve Umurca köylerinde ve Bilecik, Bozüyük İlçesi, Kızılcapınar Köyünde bunu yakından görüp, anladık. Kızılcapınar'a bir kurban bayramında gitmiştik. Kurban kesmişler, bizi çok iyi karşıladılar. Çok güzel ve temiz bir camileri var. Yanına güzel bir şadırvan ve ayakyolu (helâ, tuvalet) yapmışlar. Suları gürül gürül akıyor. Ağaçlandırmışlar. Adeta bir külliye olmuş. Bu köy ve iki veya üç köy daha aynı durumda imiş, Bunlar Karakeçili Oymağına mensuplar. O civardaki pek çok Karakeçili köyü halkı Sünnîdir ve bunların Müslümanlığına şüpheci gözlerle bakmaktadırlar. Aynı soydan, aynı dinden, aynı oymaktan olan insanların bu hali içler acısıdır. Nasuhbey ve Umurca'da da aynı durum var. Civar köyler, yardımcı olacağına, uzaklaştırıcı oluyor. Aslında bu iş, misyoner ruhlu din adamlarına ve okumuş kimselere düşer. Senirkent'in Uluğbey'inde de, Veli Baba Türbesinin yanındaki mescidin kaderi de böyledir.

Ulubey'de, 76 yaşındaki bilgili, eski yazı okumasını bilen, cönk'ten bize parçalar nakleden bir ihtiyar (Ali Rıza Karadal), namaz yerine, Âdem'e niyaz etmelerini (insan insana secde ederek, yüz yüze ibadet etmelerini şöyle izah ediyordu: «Meleklerin başı (Haris), gökte uçarken, bir **tavk** (toka, halka) görür ve merak edermiş: **Kimin boynuna geçecek ki bu tavk?** Cenabı Hak, melâikelere, 'Âdem'in kün-

güne (cesedine, toprağına) secde ediniz' diye emir veriyor. Bu ceset dört şeyden (su, ateş, hava, toprak) yapılmış. Hocaları ayağ vuruyor: 'Ben ulviyim, bu süflî. Secde etmem' diyor. Bunun üzerine, halka iblisin boynuna geçiyor.» Devamla: «Cenabı Allah, insanı kendi sıfatiyle sıfatlandırmıştır. Âdemin efdal olduğu, 'Halâkallahü tealâ alâ suretihî' Âyetiyle belirtilmiştir.»

Bu dolgun açıklamaları yapan ihtiyar, bu satıların yazarının adını öğrenince, **«Peygamberimizin adı»** diyerek, memnuniyetini belirtmiş; dâvetimize, **«her şey nasip ile evlât»** diye karşılık vermiştir. Âdeme secde etme hakkında şu nefesi okumuştur:

Birbirini sevmeyenin
Kendi özünü bilmiyenin
Ademe baş eğmeyenin
İsmini şeytan okuruz

Adem değil mi hâtemel mühür
Onu hak bilmeyen mutlaka kâfir
Çağırır gedayı Hallâkal gafur
Bu sevda serime coş ile geldi.

Âdem'in (insanın), yaratıkların en şereflisi olduğu fikrini, şu benzetme ile tamamlıyordu: Dil (ağız, haber): Cebrail; göz: Azrail; kulak: Mikâil; burun: İsrafil.»

Adı geçen ihtiyardan öğrendiğimize göre, Uluğbey'de, cenaze kalkınca, Kur'an okunur, hatim indirilir. Cenaze namazı, usulüne uygun şekilde kıldırılır. «Ehlibeyte meveddet ediniz» diye «Âyet-i Celîle var» diyor. Onun için, «Muharrem'in 12'sinde, Kur'an okutuyorlar.

Ali Rıza Karadal'ın oğlu, İbrahim Karadal, İslâmî inançları ve ağaç sevgisini dile getiren bir kıssa anlattı: Hz. Süleyman, bir yerde çok güzel bir meyva bahçesi görmüş. Ağaçlara kuşların konup kalkması, doyulmayacak bir manzara teşkil ediyormuş. Hz. Süleyman, kuş dilinden anladığı için,

buraya sahip oluş, kuşları dinlemeyi arzulamış ve sahibinden burayı satın almış. Ertesi gün kuşları dinlemek için ağaçların altına gelip oturmuş. Kuşlar, durmadan dua ediyormuş: «bu ağaçları dikip yetiştirenin elleri dert görmesin. Öbür dünyada yeri, böyle güzel bahçeler, cennet bahçeleri olsun». Kuşların dualarını duyan Süleyman Peygamber, eski bahçe sahibini çağırtmış. Sormuş: «Bu bahçeyi kim yetiştirdi?» Bahçe sahibi, babasının yetiştirdiğini söyleyince, Süleyman Peygamber; şu karşılığı vermiş: «Al bahçeni geriye. Bu bahçe ne sana yarar, ne bana yarar. Bunun faydası babanadır.»

Balıkesir Çetmi'lerinde (Çepniler) aynı inançlar yaşıyor. Balıkesir'in Bahçedere Köyü'nde, Nebî Oğuz'un evinde, birçok eski yazı kitap arasında Kur'an da vardı. Nebî Oğuz, «Şems-ü Kamer»li Âyet'in, aya gidileceğinin müjdesi olduğunu, bugün bunu «gâvurların» gerçekleştirdiğini söylüyordu. Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlı olan Çetmilerden, adı geçen Nebî Ağa, İslâmî nakil ve rivayetlere gönülden inanıyordu. Dört büyük melek inancı, aynen Sünnîlerin inancı gibiydi. Anlattığına göre, Hz. Âdem, «cennete benden önce giren var mı?» diye Allah'a sormuş. Allah: «kapısına bak» demiş. Cennetin kapısında, «Lâilâhe İllâllah, Muhammedü Resulullah» yazılı imiş. Bu kadar sağlam inanca sahip insan, diğer taraftan, Hz. Ali olmasaydı, Hz. Muhammed bir şey yapamazdı, şeklinde açıklanabilecek bir görüşe de sahip. Bu inanç karışıklığını, biraz aşağıda açıklayacak ve esas sebebini, kitabın sonunda göstermeğe çalışacağız.

Bazı şehir Bektâşîlerinde, namaz ve oruç farzlarına riayet edildiği, uyulduğu bilinmektedir. Buraya kadar, kendi görgülerimize dayanarak, Alevî ve Bektâşîlerin, İslâmiyetle olan ilgilerini göstermeğe çalıştık. Şimdi de, yukarıdan beri izleyegelmekte olduğumuz metodla, **nefeslere, deyişlere** başvuracak, bu konuda, bunlardan sonuçlar almağa gayret edeceğiz.

Alevî ve Betâşîlerin, yaratıcı hakkındaki inanışlarını, nefeslerden takip edelim, **Seher Abdal** şöyle diyor:

Her işte Allah adın idelim yâd
Kılalım Mustafâ medhini bünyâd
Muhibb-i Murtezâ'yız abd-i evlâd
Bil ey mü'min olasın gamdan âzâd

Hüseyn ibn Ali sırr-ı Hudâ'dır
Habib-i nûr-i çeşm-i Mustafâ'dır (1).

Bir ihtilâlci, bir bozguncu olarak gösterilmeğe çalışılan, aslında temiz ve samimî bir inanç sahibi olan **Pir Sultan Abdal**, bir nefesinde şöyle diyor:

Evliyalar enbiyalar bilişür
Müezzinler Allah Allah çığrışur
Gökte aziz melâikler şeğrişür
Doğdu seher vakti, kalk hâcet dile

Allah'ım cömertsin cömert ganisin
Halil gelsin hulle donu biçilsin
Rabbim uyumazken sen ne uyursun
Doğdu seher vakti, kalk hâcet dile (2).

Allah'tan başka Allah olmadığını, **Kul Himmet**, bir nefesinde şöyle açıklar:

Musa Kâzım Rızanın destine
Yüz sürelim Muhammed'in postuna
Cebrailin kanadının üstüne
Lâilâheillallah yazılı (3)

16. Asır Bektâşî şairlerinden **Azmî**, affedici, bağışlayıcı olan Allah'tan korkmadığını, aşk derecesine varan bir Allah sevgisiyle, alışılmamış bir üslûp içinde, sevgiliye gös-

(1) Alevî - Bektâşî Şairleri (S. Nüzhet), c. 1, sf. 90.
(2) Pir Sultan Abdal (C. Öztelli), İst. 1974, sf. 243.
(3) Alevî - Bektaşi Şairleri, c. 1, sf. 180.

terilen naz ve niyaz edasıyla, şöyle dile getirir: (Bu güzel ve uzun şiirin, yerimizin elverişsizliği yüzünden, ancak son üç dörtlüğünü verebiliyoruz.)

Esirci misin koydun cehenneme Arab
Hoca mısın okur yazarsın kitab
Aslın kâtib midir görürsün hisab
İhtisâbın mı var yok hancı mısın

Yüz bin tamun (cehennem) olsa korkmam birinden
Rahmân ismi nâzil değil mi senden
Gaffâr-üz-zünûbum demedin mi sen
Afv et günaâhımı yalancı mısın

Bilirsin ben kulum sen sultanımsın
Kalbde zikrim dilde tercemânımsın
Sen benim canımda can mihmanımsın
Gönlümün yârısın yabancı mısın (4)

19. Yüzyıl Bektâşî şairlerinden **Sâcid,** Allah'ı yakından bilmek, cemâlini görmek ateşiyle yanıyor:

Kulağımda dehanımda nedir bildir bana yâ Rab
Bir istek var bu canımda nedir bildir bana yâ Rab
Anan yoktur baban yoktur vücudün yok mekân yoktur
Münezzehsin nişan yoktur nedir bildir bana yâ Rab
Ekil şürbü hur hasnâyi memat yok anda ibkayi
Cihanda kasrı ankayı nedir bildir bana yâ Râb
Sıratın kıl gibi ince kılıçtan pek te keskince
Ben ol menzile gidince nedir bildir bana yâ Râb
Kulun **Sâcit** bu kavgada koma maksudun uhrâda
Cemalini bu dünyada nedir bildir bana yâ Râb (5).

«Nazar-ı Şah erenler bizi Bektaş etti
Namımız aşk-ı Ali böyle Kızılbaş etti»

diyen Çankırı'lı **Kadrî** (ölümü: 1894), içerken bile «besmele»

(4) Aynı eser, c. 1, sf. 201 - 203.
(5) Aynı eser, c. 3, sf. 63.

ile içmekte ve her kadehde Allah'a şükretmektedir: (Gerçi burada mecazî bir manâ var ise de, gerçek içkiye, kadehe, meyhaneciye de hükmolunabilir. Diğer manâsiyle, mey veren Allah olmaktadır).

Varalım meykede-i aşka nida eyleyelim
Bulalım sakiyi tenhaca safa eyleyelim
Secde-i şükredelim rıfk ile meyhaneciye
Varalım küp dibine farzı eda eyleyelim
İçelim bâde maalbesmele bed'eyleyerek
Her kadeh başına bin hamdü senâ eyleyelim
.....
Bir iki gün ki misafir bize bu mürg-u gönül
Neş'e-i işreti ol ruha gidâ eyleyelim
Bağ-ı cennet gibi tezyîn edicek soframızı
Kadri erbab-ı harabata dua eyleyelim (6).

Semavî kitaplar ve Kur'an hakkında, Sünnîlerin düşündüğü gibi düşünürler; Sünnîlerin inandığı gibi inanırlar. Meselâ, 17. Yüzyıl Bektâşî şairlerinden **Âhû**, bu konuda şunları söyler:

Gerçi hata ile isyanım çoktur
Kalbimde benliğin eseri yoktur
Zebur Tevrat İncil dört kitap haktır
Ledünnü âyet-i Kur'andan aldım
.....
Müminlerin elde olur beratı
Mümin olan anda bulur necatı
Miraçtan indirdi savm u salatı
Hak budur Hazreti Kur'andan aldım (7).

Aynı Yüzyılda yaşamış olan diğer bir Bektâşî şairi **Derviş Mehmed**, yüz dört kitaptan şöyle bahsediyor:

---

(6) Aynı eser, c. 3, sf. 213.
(7) Aynı eser, c. 2, sf. 33, 34.

Yüz yiğirmi dört bin Peygamber haktır
Anların ervahı ezelden pâktir
İllâ Muhammedin menendi yoktur
İncal, Zebur, Tevrat, Kaf Kur an indi

Yüz dört kitap indi gayettir kamu
Bir elif halketti cim ile mimi
Bunca ilimlerin hatmi tamamı
Üç İhlâsı Şeriften Elhamd indi (8).

Aynı şair, Allah, Cebraîl, dört kitap ve Kur'an hakkında şunları söyler:

Yaratmıştır onsekiz bin âlemi
Cebrâil arşdan indirdi kelâmı
Dört kitabın yazıldığı kalemi
Deyen bilmez bilen demez ne seyran (9).

Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu inancı, Alevî-Bektâşî şairlerinin nefeslerinde açıkça görülmektedir. Buna dair de birkaç misal verelim. **Şah Hatayı** (Şah İsmail), bu konuyu bir nefesinde açıkça belirtir:

Taâlâ şânuhu gel gör ki bir nûr-i Hudâ geldi
Cem'î hatem-i enbiyâ Muhammed Mustâfa geldi
Sevindi cân-ı âşıklar açıldı baht-ı sâdıklar
Çağırdı rüh-i mü minler safa geldi safâ geldi (10)

Pir Sultan, bu konuda şunları söyler:

Seyrân ettim erenlerin demini
Kudret kandilini yanarken gördüm
Burâk olub içtim âb-ı hayattan
Hazret- Peygamber'i kanarken gördüm

---

(8) Aynı eser, c. 2, sf. 42.
(9) Aynı eser, c. 2, sf. 45.
(10) Aynı eser, c. 1, sf. 54.

.....
Muhammed dînidir bizim dînimiz
Tarikat altında geçer yolumuz
Cebrîl-i emindir hem rehberimiz
Biz mü'miniz mürşidimiz Ali'dir
.....
Serim verdim erenlerin yoluna
Gönül arzu çeker cennet bağına
Ol Muhammed Mustafa'nın yoluna
Uğrayan mürurun yolu kandedir (11).

Pir Sultan Abdal'ın Hz. Peygamber için söylediği güzel nefeslerden birkaç parçayı da sunmadan geçmek doğru olmaz. Hz. Muhammed sevgisi, şairimizin gönlünde ve dilindedir:

Kudretten yanar şem a ışığı
Mevlâ'm Hak diyenin üğrür beşiği
Din serveri Muhammed'in eşiği
Halil'e yapılan şarı gözlerim

Halil Kâbe'yi yapınca
İslâm dinine tapınca
Gökten Muhammed kopunca
Nûr âleme dolu geldi

Pir Sultan'ım **Haydar**, Kur'an'da budur
Oku Muhammed'i salâvat getir
irdevs-i âlâyı gördüm çok şükür
Yolun erkânını seyir eyledim

Bak şu kışa, bak şu güze
Ciğer kebap oldu köze
Muhammed'i bir top beze
Saran dünya değil misin

Uymayasın kör Şeytan'ın sözüne
Dön gidelim Muhammed'in izine

(11) Aynı eser, c. 1, sf. 162 - 166.

Kul olanın uyku girmez gözüne
Her sabah her sabah yalvarır kullar

Uyuma ki Muhammed'i göresin
Yaradan Allah'tan kısmet alasın
Günahlıysan günahsızdan olasın
Her sabah her sabah yalvarır kullar (12).

Derviş Mehmed'in bir nefesinden:

Âdem Safiyullah atam hakkiçün
Muhammed Mustafa Hatem hakkiçün
Eyyuba sürdüğün sitem hakkiçün
Bizi dergâhından mahrum eyleme (13)

Kul Hüseyin, son peygamberden bahsediyor:

Gerçek erenlerin incedir yolu
Sen seni sanmagıl divâne deli
Yüz yiğirmi dört bin nebi evveli
ahrâlem giydi ol nurdan tacı (14)

17. Yüzyıl Bektâşî şairlerinden **Ahû,** Peygamber sevgisini şöyle dile getiriyor:

Çıkınca mi'râca Hazret-i sultan
Diledi ümmetin Hudâ'dan heman
Nûr ile garkoldu cümle bu cihan
Hak ana Resûlüm deyelden beri (15).

Kul Himmet'in dilinde dört büyük melek, Sünnî inancından farksızdır:

Kudret kelâmını söyler **Cebrail**
Rıza lokmasını suna **Mikâil**

---

(12) Pir Sultan Abdal (C. Öztelli), sf. 205, 256, 286, 302, 309.
(13) Alevî - Bektâşî Şairleri ve Nefesleri (S. Nüzhet), c. 2, sf. 41.
(14) Alevî - Bektâşî Şairleri, c. 2, sf. 10.
(15) Aynı eser, c. 2, sf. 34.

Canı cana ulaştırır **Azrail**
İsrafil ağzında Sûrdur Muhabbet (16).

Alın-yazısının ezelde yazılmış olduğu, insan kaderinin çizilmiş olduğu, mukadderatın önüne geçilemiyeceği hakkındaki nefeslere de bir göz atalım. Ölümlü dünya, ölümden kimsenin kaçamıyacağı, öbür âleme götürülebilen şeyler hakkında çok ibretli satırlar vardır. Kaygusuz Abdal'dan başlıyalım:

Felek kime tattırdı bir kaşık bal
Sonunda sunmadı tâs ile ağı
Süleyman kim sürerdi tahtını yel
Son ucu toprağa kodu yanağı
Skender kim cihanı kaf ber kaf
Tutup hükmiyle sürmüştür yasağı
Gezüb zulmet ararken âb-ı hayvan
Dolu zehr ile sundular ayağı
Kani Kayser kani Kisrâ kani Sâm
Belürmez bunların yurdu durağı
Cihanın varlığı baştan başa hep
Belâ yurdudürür mihnet ocağı (17).

Alın-yazısı, **Pir Sultan Abdal**'ın bir nefesinde, açık ve seçik olarak görülür:

Alna yazılmış yazıyı
Besili körpe kuzuyu
Hakk'ın yazdığı yazıyı
Bozmak elinden gelir mi (18).

Aynı şairin, ölüm, Hesap-Günü hakkındaki nefeslerini aynen veriyoruz:

---

(16) Aynı eser, c. 1, sf. 186.
(17) Aynı eser, c. 1, sf. 26.
(18) C. Öztelli, aynı eser, sf. 263.

Meyil verme nâsa murdar olursun
Dünya kadar malın olsa ne fayda
Tutulur dilin söylemez olursun
Bülbül gibi dilin olsa ne fayda

Bir gün olur çıkarırlar evinden
Allahın ismini koyma dilinden
Kurtulmazsın Azrail'in elinden
Dünya kadar fendin olsa ne fayda

Yalan söyler, kov gıybette sözün var
Güvenir gezersin oğlun kızın var
Şunda senin üç beş arşın bezin var
Dünya kadar malın olsa ne fayda

Yalan söyler kov gıybetten geçmezsin
Yersin haram, helâl geçmezsin
Kesilir nefesin su da içmezsin
Akan çaylar senin olsa ne fayda

Pir Sultan'ım bunu böyle vird etti
Vardı bir mürşitten el etek tuttu
Mürşidin ağırlayan Hakk'a yetti
Tutulmaz nasihatim, söylesem ne fayda (19).

Dünyada yapılan iyiliklerin, öbür dünyada fayda sağlıyacağı, kötülüklerin ise, felâket ve azap getireceği hakkındaki iki nefesi:

Hazret-i Ali gazadan gelirken
Mezarlıkta gördü bir kuru kafa
İn misin, cin misin, hayvan mı nesin
Yoksa avrat mıydın, er miydin kafa

Toprak dolmuş kulağına gözüne
Kara yazılar yazılmış yüzüne
Uyar mısın kör Şeytan'ın sözüne
Bu dünya da benim, der miydin kafa

(19) Aynı eser, sf. 235 - 237.

Sen de şu dünyada belli has mıydın
Yedirmez içirmez bir nekes miydin
Eli açık, yoksa bir cömert miydin
Sofrası meydanda er miydin kafa

Sen de şu dünyada belli mert miydin
Kolayın aldırmış yavuz kurt muydun
Onbeşine değmiş bir yeğit miydin
Yoksa ak sakallı pîr miydin kafa

Pir Sultan Abdal, virdin var dilinde
Akma hançer sokuluydu belinde
Çok emek çektin mi pîrin yolunda
Yoksa bir şey bilmez kör müydün kafa

Hesap-Günü için de şunları söyler:

Üfürdüm çırağı yandıramadım
Gönlümü yüksekten indiremedim
Aç doyurup susuz kandıramadım
Ben nice varayım Hak divanına

Ulu yol üstünde köprü kurmadım
Hatırlar hoş edip gönül yapmadım
Hak'ın emrettiği yola gitmedim
Ben nice varayım Hak divanına

Yeşil pınarlarda parlayıp akar
Asılzade olan aslına çeker
Pervane olan aşkın oduna yanar
Ben nice varayım Hak divanına

Ben yükümü tuttum kaba söz ile
Günahlar kazandım elâ göz ile
Ya nasıl çıkayım kara yüz ile
Ben nice varayım Hak divanına

Pir Sultan'ım eydür kılarım zârı
Yüküm lâl-ü güher Şah damga varı
Eğer âşık isen gel sar yaramı
Ben nice varayım Hak divanına

Teslim Abdal, ölüm, kader, helâl-haram konularını ve dünyanın boş ve aldatıcı oluşunu bir nefesinde şöyle anlatır:

Gafil durma şaşkın bir gün ölürsün
Dünya sana bâki değil ne fayda
Ettiğin işlere pişman olursun
Pişmanlığın ele girmez ne fayda

Bir gün seni iletirler evinden
Hak'kın kelâmını kesme dilinden
Kurtulmazsın Azrail'in elinden
Türlü türlü yolun olsa ne fayda

Söylersin de sen sözünden şaşmazsın
Helâlini haramından seçmezsin
Kepeğin tükenir su da içmezsin
Hep deryalar senin olsa ne fayda

Teslim Abdal eder,, çöksem otursam
Cümle varlığımı ele getürsem
Şu yalan dünyayı zapta getürsen
Hep dünyalar senin olsa ne fayda (20).

İtikat, inanç, iman meselelerini açıklayan bu nefeslerden sonra, şimdi de, uygulama, tatbikatla, yani namaz ve oruçla ilgili nefeslere kısaca bakalım. Ele almak zorunda olduğumuz meselelerin çokluğu ve derinliği, kitabın hacmi göz önüne alınacak olursa, her konu ile ilgili nefesleri, şiirleri elden geldiği kadar az ve kısa tutuşumuzun sebebi anlaşılır. Bütün nefeslerden, geniş nakiller yapamasak da, bazı örnekler vermek suretiyle, konuyu aydınlatmış oluyoruz. Şimdi geno kısa bir şekilde, namaz ve oruçla ilgili görüşleri, kısaca gösterelim. Böylece, Alevî ve Bektâşilerin, İslâmiyetle olan sıkı bağını gösterebilmiş olduğumuzu, olacağımızı sanıyoruz.

19. Yüzyıl Bektâşilerinden, Kalacıklı **Mir'atî**, gönülden

---

(20) Alevî - Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. 2, sf. 96.

bağlı oldukları Hz. Ali'nin, camide, namaz kılarken şehit edildiğini anlatırken, Alevî ve Bektâşilerin namaza yabancı olmadıklarını açıklamış oluyor. Şöyle ki:

Namaz kılmak için mescide vardı
Mülcem oğlu anın vaktin aradı
Namaz kılar iken ol Şah oturdu
Bilmedi ol mel'un yediği nanı
Mecruh oldu çünkü Şah-ı velâyet
Ol vakit nuşetti câm-ı şehadet (21)

Hz. Hüseyin'in, Muharrem Ayında, Cuma Namazına hazırlanırken şehit edilişini 19. Yüzyıl Bektâşîlerinden Çankırı'lı **Zahmî**, şöyle anlatır:

Muharrem mâhının cum a gününde oldu bu hengâm
Namaza sa'y ederken ol cenâb-ı Hazret-i imam
Şehîd edüp o Şâhı Yezidler ettiler bayram
Ali'nin katline gayret Hüseyn'e eyleyen ikdam
Birisi Şimr-i Zülcevşen birisi İbn-i Mülcem'dir
Bulara dâimâ lâ'net demek mü'mine elzemdir (22).

17. Yüzyıl Kızılbaş şairlerinden, **İsmail, Hacı Bektaş Veli**'nin, darı çeçi üzerinde namaz kıldığını anlatır:

Güvercin donunda havadan indi
Darı çeçi üstünde namaz kıldı
Doksan bin evliyaya serçeşme oldu
Mevlâm kısmetlerin verdi arada (23).

Aynı şeyi **Kul Himmet**'te de buluyoruz:

Âşıkların badesini dolduran
Düşmüşlerin elin alıp kaldıran

---

(21) Aynı eser, c. 3, sf. 35.
(22) Aynı eser, c. 3, sf.77.
(23) Aynı eser, c. 2, sf. 60 - 61.

Darı çaç üstünde namaz kıldıran
Dervişleri gül göründü gözüme (24).

Hacı Bektaş'ın, Horasan erenlerine kerametini göstermek için, darı yaprağı üzerinde namaz kılışını (seccadesini sererek) **Vilâyet-Nâme**'de de buluyoruz (25). Hacı Bektaş, aynı menkıbe kaynağına göre, Bedahşan Şehrini kâfirlerin elinden almadan önce, bir mağaraya çekilerek, «kırk gün... namaz kılıp, dua ederek», Allah'a yalvardı (26). Başka bir gün gösterdiği kerameti aynı kaynak şu şekilde anlatır: «namazı kıldıktan sonra geçti, yerine oturdu. Elifî taç, yerinden kalktı, uçarak geldi, Bektaş'ın başına geçti. Bunu gören halifeler, birden salavat getirdiler. Hırka da havalanıp sırtına kondu. Çırağ, durduğu yerden kalkıp uyandı, önünde durdu. Peygamberin sancağı da durduğu yerden kopup Hünkâr'ın başı ucunda dikildi, seccade kalkıp altına döşendi. Halifeler, bu halleri görünce eyvah dediler, bu çeşit kuvvetli er, burada kalırsa, demimiz oynamaz artık. Ahmed Yasevî, hatırlarından geçeni anladı.» (27).

Hacı Bektaş'ın pîri kabul edilen Lokmân-ı Perende nin kıldığı namaz ise, aynı efsanevî üslûp içinde şöyle anlatılır:

Lokmân-ı Perende, Türkistan'ın doksandokuz bin pîrlerinin pîri Sultân Hâce Ahmed Yasevî'nin halifesiydi, perendelik hizmetini ona, Muhammed-i Hanefî oğlu Ahmed Yasevî vermişti.

Lokman-ı Perende, bir zaman, cezbeye tutulmuştu, dağlarda gezerdi. İmâm Ca'fer-al-Sâdık, hırkasını, Bâyezîd-i Bistânî'ye vermiş, Lokman'a göndermişti. Bâyezîd, araya araya onu, bir dağ başında buldu, hırkayı verdi, İmâm'ın se-

---

(24) Aynı eser, c. 1, sf. 193.
(25) Vilâyet - Nâme, Hazırlayan: Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1958, sf. 8.
(26) Aynı eser, sf. 11.
(27) Aynı eser, sf. 16.

lâmını söyledi ve hırkayı, Lokmân'a giydirdi. Lokmân, cezbelendi, kalkıp namaza başladı, bir rikat namazı, tamam ondört yılda kıldı, Bâyezîd de ondört yıl, ayakta durdu. Lokmân'ın ikinci rik'ate kalktığını görünce dayanamadı, yürüyüp gitti, İmam-Ca'fer'e vardı, Lokmân'ın halini anlattı. İmâm, Lokmân, ikinci rik'atı kılıp bitirinceye dek dursaydın dedi, sen de nasibini tam alırdın» (28).

Lokmân'ı Perende'nin Hac'ca gidişi, Arafat'ta, aklına ülkesinin gelişi ve oradaki nefis yiyecekleri düşünüşü ve «şimdi bizim evimizde bişi pişirirler» dedi. Bu hal, Hacı Bektaş'a malûm oldu ve o an, oraya uçup, Pîr'ine «bişi» (börek, rek, ekme) yetiştirdi. Bu keramet üzerine, «Pîr'i ona, «Hacı» ünvanını verdi (29). Burada, Hac'cın Alevîlik ve Bektâşîlikteki yeri de anlatılmış oluyor.

Alevîlik ve Bektâşîliğin temel kitaplarından biri olan, Hacı **Bektaş Veli'nin MAKALÂT'ı «Bismillâhirrahmanırrahim»** ile başlar. Bu eserde bazı parçalar naklederek, Alevîlik ve Bektâşîliğin, İslâm Dinine olan bağını göstermeğe çalışacağız. Hacı Bektaş Veli, akıcı, arı ve duru diliyle, kalp temizliğinin esas olduğunu şöyle anlatır:

«Pes, şöyle bilgilkim, kenduyi arıtmayan ayruğı dahi arıtmaz.

Amma, şeriat kavlince, dona (elbiseye) ve tene arısız nesne değse su ile yunucak hem donu hem teni arıttırır ve cenabe i dahi giderir. Ondan sonra abdest reva olur.

Lâkin arifler katında ne don net en arı olur, ne cenabet giderir ne abdest reva olur.

Zirakim, yunucu arınmayıncak yumağile arı olmaz.

Pes imdi, âdem gerekkim suya yaraya, su gerek kim abdeste yaraya, abdet gerekkim namaza yaraya, namaz gerekkim Hak Taalâ'ya yaraya.

---

(26) Aynı eser, sf. 5.

(29) Aynı eser, sf. 6.

Nitekim, Hak Süphane ve Taalâ buyurur: değme dil mi yarar beni yad kılmağa ve değme ten mi yarar bana taat kılmağa veya değme taat mı yarar benim marifetim bilmeğe.

Pes imdi azizmen, ki sakınmak gerek. Âdem arısız olduğuna sebep budurkim, içinde şeytan fiili olmaktandır. Bu noktayı bilmek gerek ise: bir kaba murdar nesne koy, ağzını berkit ve denize bırak, içinde dursun. Ol kabın günde on kez dışarısın yu. Ta hatta on yıla değin günde bin kez yursan gene bayağı, murdardır.

Ve hem kuyuya bir damla murdar damlasa ol kuyunun suyunun suyunu bir kezden çıkarsalar, yabana dökseler, ol döktükleri yerde ot bitse ol otu koyun yese, ehli takva katında ol koyunun eti haramdır. Anınçünkim murdar nesne haramlığı ve murdarlığı şeytan fiilindendir.

Pes imdi, bir damla murdar nesne kuyuya damladığı çün suyunu hep arıtmak gerek. Ve ol bir damla döküldüğü yerde biten otu koyun otladığıçün eti haramdır. Sebep, şeytan fiili olduğu çündür. Yani her nesne aslına döner demek olur.

Vay ona ki, içinde kibir ve buğuz ve buhulluk ve tamah ve öfke ve gaybet ve kahkaha ve maskaralık, bunlardan maada nice dürlü şeytan fiili ola; dışarıdan su ile yunup arınır mı? Şöyle bilesin kim arınmaz. Ve bu dediğimiz nesnenin biri bir kişide olsa onun cümle taatı ve ibadeti ve ameli cümlesi boşuna olur. Vah ona ki sekiz dürlüsü dahi bir kişide olursa hali nice ola. Pes ol kimse mutlak şeytan olur. Zira şeytanın şeytanlığı bu sekiz dürlü nesnedir.

Pes imdi arifler aslı sudandır. Ariflerin içinde murdar nesne eğlenmez.

Ve hem suyun aslı yeşil güherdendir. Ol güherin aslı Çalab Tanrının kudretindendir. Pes anınçünkim, ârifler Tanrı Taalâyı sever. Zira kim asıldır. Asullu asılını sevmek aceb değildir. Ve dahi âriflerin ilmini er kenduzin bildüğü yerde yad kılır.» ,

Ârîflerin dileği, «arzulayıp Hak Taalâ'dan yana varmaktır. Ve hem Çalab, ârifleri sever. Ve hem ârifler hallerini cümle varlığa değişirler. Ve yavuz endişe kılmazlar.»

Kur'an ve Hz. Muhammed hakkında da diğer bütün Müslümanların inancından farksız olan şu inancı ifade ediyor:

«Pes, toprak teslimi rıza olmaktır.

Pes, muhib dahi teslimi rıza olmaktır.

Nitekim, Resulullah buyurur: **'Külli şey'in yercuu ilâ aslihi.'** Yanı, her nesne aslına döner demektir.

Pes, muhib ârife sual ederkim, ya ârif: Tanrı Tebareke ve Taalâ Kur'an içinde buyurur: **'Minha haleknaküm ve minha naidüküm ve minha nahrücüküm tareten uhra.'** Manâsı budurkim, şundankim yaratıldık geri ona döneriz, ahir gerü andan çıkarız demek olur.»

Ve gene aynı konu etrafında şunları söyler:

«Hazreti Resul buyururkim: **'Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu'** Yanı herkim kenduyi bildi, büyük Tanrıyı bildi. Pes, muhiblerin sözü, salığı âdem sureti içindedir, ayrılık yerde isteyen nite buluser.

İmdi bir kişikim kenduyi bilmeyince Hak Taalâyı kaçan biliser ve kaçan görüser.»

Yunus Emre de, aynı yıllarda, aynı şeyleri söylüyordu. Tekrar Hacı Bektaş'ın satırlarına dönerek, ondaki Allah ve Peygamber sevgisini görelim:

«Ol fahri din çerağı Muhammed Mustafa buyurur: kaçankim bir velî 'Yarab' dese, Hak Suphane ve Taalâ 'lebbeyk' avazın ol velinin kulağına değirir. Pes ol velinin Ya Rab demekliği ile Allahu Taalâ Hazretinin lebbeyk demekliği, arşta birikür, ikisinin arasında bir nur çıkar.

Ve ol nurun şulesinden yedinci gök altında yüzbin ve hezaran bin günagün çiçekler biter.»

Diğer altı gök, çeşitli çiçeklerin kokusu ile dolduğun-

dan ötürü, «pes, ol sebepden dünya içi rahmetle dolar, alem münevver olur.»

Hacı Bektaş, «imdi azizmen, Haktaalâ buyururkim, dört nesne dört nesneye söykendü, benvenlik kıldı» diyor. Bunlardan birincisi, İblis'tir ve od'a (ateşe) dostluk göstermiş, söykenmiş ve helâk olmuştur. İkincisi, Firavun'dur ve Nil ile Kıptîler'e güvendi. Nil'de boğuldular, Mısır haraboldu. Üçüncüsü, Karun'dur, «malına söykendü, akibet malı ile helâk oldu.» Hepdi de «benlik dâva kıldı»ğından böyle oldu. Dördüncüsü ise, Allah'ın dostluğuna söykenen Hz. Muhammed'tir. «Muhammed Mustafa Aleyhisselâm Allahı Taalânın yakınlığına ve dostluğuna söykendü, pes, Haktaalâ buyurur kım, dostu dosttan ayırmayım dedi.

'Yuhibbi nehüm kehübillâhi vellezine amenu eşhedü hubben'

Ve hem Haktaalâ kerem lûtfundan buyurur kim ya sevgili kullarım ben sizinim siz benimsiniz. Şükretmek gerekir. Nitekim Kelâmı Kadim içinde yad kılur...»

Kul, Tanrısına dört kapı ve kırk makam ile yaklaşır: «Ol kutbu âlem ederkim, kul Çalab Tanrı'ya kırk makamda erer, ulaşır, dost olur.

Onu şeriat içinde, onu tarikat içinde, onu hakikat içinde, onu marifet içindedir. ...iman akıl üzeredir. Ârifler katında amma maruf bir dil üzeredir. İkinci gönül üzredir. Her kim Hak taalâya gönülden tanıklık vermese mutlak kâfırdir. Yahut dil tanıklık verüp gönül inanmazsa münafıktır... Pes, Tanrı'nın Kur'an'ına ve kitaplarına inanmak imandandır... Ve dahi Tanrı dostlarına inanmak imandandır... Tanrı Tealâ hükümlerinden birin batıl dutsa, ya Muhammede inkâr ile inanmasa, yahut sahabelerin birin nahak dutsa dügeli işlediği ameller hebayi meşurdur. 'Fecealna hebean menşuren.'

Pes azizmen, kırık makamdan birisi eksik olsa, sahih olmaz.» (30)

Yukarıdaki uzun nakillerde açıkça görülmektedir ki, Hacı Bektaş Veli, Müslümanlığın bütün icaplarını yerine getiren, onlara inanan bir tarikat pîridir; dört kapı ve kırk makamın, bir bütün olarak birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ve diğerlerinin şeriat temeli üzerine kurulduğunu söylemektedir. Şeriatı, dinin ilk kapısını atlamak suretiyle, tarikata girilip, hakikat ve marifete yükselinemiyeceğini belirtmektedir. Böyle olunca, Bektâşilik, hiç değilse başlangıcında şer'i hükümlere bağlı bulunuyor olmalıdır. Onbeşinci yüzyıldan sonra, birtakım Hurufîlik ve Bâtınîlik tesirlere göze çarpmağa başlamıştır ki, bunlara biraz ileride yer vereceğiz.

Kızılbaş Türkmenler içinde yetişen, Alevî büyüklerinden **Pîr Sultan Abdal**'ın deyişleri de, bütün Alevî topluluklarının sesi hükmündedir; Alevî cemaatlerinin maşerî vicdanına ait bir belirtidir. Bu bakımdan, onun namaz hakkındaki aşağıdaki sözleri Kızılbaş Türkmenlerin namaz hakkındaki görüşleri demektir:

Pir Sultan Abdal'ım, ölürüm deme
Kıl beş vakit namaz kazaya koma
Sak'n bu dünyada kalırım deme
Tenim teneşirde, özüm sağdadır (31).

Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin beş vakit namazlarını kıldıklarını, **Pîr Sultan Abdal**, diğer bir nefesinde şöyle anlatıyor:

Kani bizden evvel gelen
Beş vakit dâima kılan
On parmağı pınar olan
El Muhammed Ali'nindir (32)

---

(30) Makalât-ı Hacı Bektaş Veli, Ankara, sf. 23, 32 - 37, 42, 45 - 46, 58 - 59.

(31) C. Öztelli, aynı eser, sf. 329.

(32) S. Nüzhet, aynı eser, c. 1, sf. 170.

17. yüzyıl Bektâşî şairlerinden **Âhû,** namaz ve orucun, Kur'an emri olduğunu, farz olduğunu şöyle anlatır:

Müminlerin elde olur beratı
Mümin olan anda bulur necatı
Miraçtan indirdi savm u salâtı
Hak budur Hazreti Kur'andan aldım (33).

18. yüzyıl Bektâşilerinden **Gurbî,** namaz hakkında şunları söylüyor:

Gel diyârım Bosna'dır bil sen benim
Hem Yenipazar olubdur meskenim
Halkımız gazî kamusu serfirâz
Bir bilür Allah'ı terk etmez namaz (34).

Bütün Alevî ve Bektâşilerin bağlı bulundukları **Caferî Mezhebi,** İslâm esaslarına tam manâsiyle bağlıdır. Bu husus, bu konu ile ilgili bir eserde aynen şöyle açıklanmaktadır:

«Müslümanlık, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in Peygamberliğine iki kelime ile şehâdet etmek suretiyle başlar. Lâkin birtakım şartlar da vardır ki, o şartların tahakkuku ile Müslüman kimse mümin ve imanlı olur.

Bazı Araplar Peygamberin huzuruna gelerek biz iman ettik dediler. Şu âyet nazil oldu: 'Ya Muhammed, söyle ki siz iman etmediniz, yalnız deyiniz ki İslâmiyeti kabul ettik. İman daha henüz kalplerinize girmemiştir' (49'uncu sûre, 15'inci âyet).

Bir Müslüman ancak şu aşağıdaki şekil ve surette iman merhalesine erişebilir ve ulaşabilir: İslâmiyeetin şartlarını kabul eder. Bu şartlar da muhtasar olarak şunlardır: İslâm Peygamberinin Allah canibinden getirdiği ve tebliğ ettiği helâl, haram, farzlar, müstehaplar, sünnetler, hatta geçmiş peygamberlere ait kazziyeler ve bunun gibi ölümden sonraki âleme dair olan her şeyi tasdik edip icmâlen kabul etmek.

---

(33) Aynı eser, c. 2, sf. 34.
(34) Aynı eser, c. 2, sf. 137 - 138.

Fakat iki kelime-i şehadetten sonra, mühim şartlar bunlardır: Namaz, oruç, zekât, hac, miad, geçmiş peygamberler ile onlara gökten inen kitapları ve melekler. Bunlara Kur'an âyetlerinde çok temas ve işaret edilmiştir. Bunun gibi cennet ile cehennemi, İslâm Peygamberinin şefaatini ve geçmiş peygamberin mucizelerini itiraf, ikrar etmek, aynı zamanda Peygamberimiz Ehl-i Beytini sevmek, onlara bağlı olmanın vacipliği, onları sevenleri sevmek, onların düşmanlarına düşman olmak, bütün bunlar Müslümanın vazifelerindendir ve Müslümanlık icabıdır.» (35)

Yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız gibi, Alevî - Bektâşî zümreleri, hiç değilse nazarî planda, islâm esaslarına bağlıdırlar. Kızılbaş topluluklarının sadece Muharrem orucu tutmaları, Ramazan'da oruç tutmaları ve namaz kılmamaları ise, bizim inancımıza ve düşüncemize göre, çok eski kültürel bağlılıklarla ve Şamanizmin tesiri ile açıklanabilir. İleride açıklayacağımız gibi, Fars kültürünün tesirini kabul etmiyoruz. Bu görüşe göre, Arap istilâsına karşı İranlılar, Pers İmparatorluğu hülyası ile ve Fars kültürünün üstünlüğü iddiası ile, İslâmiyetin içine hurafeler, saçmalıklar, yeni şeyler (Bid'atler) sokmuşlar ve böylece intikam almışlardır. Bu iddianın temelleri ve delilleri zayıftır. Hele Türk Alevî ve Bektâşiliği için, açıklama ve yorum yapma bakımından hiç elverişli değildir. Gerçi, az sonra açıklayacağımız bazı inanışlarda (üçleme, Hz. Ali'nin şahsında Tanrılık görme, rakam ve harflerden olup biten herşeyin sebep ve izahını çıkarma, v.s.), İran, Suriye ve başka yerlerin tesirleri görülüyorsa da, bunları, her zaman ve her yerde görülen normal kültür temaslarının neticesi olarak kabul etmek gerekir. İşin özünde, temelde, İslâm prensipleri ve eski Türk kültürü yatmaktadır. Türk kültürü ile ilgili olan

---

(35) Ahmet Sabiri Hemedanî, İslâmda İmam Sâdık Mezhebi ve İmam Ca'fer Buyrukları, Çeviren: Yakub Kenan, İstanbul, 1974, sf. 52.

kısımları, üçüncü bölümde ele alacağız. Şimdi, Alevîlik - Bektâşilik üzerine tesir eden, çeşitli dinî, felsefî düşünceleri ve aksiyona geçmiş olan cereyanları kısaca ele alacağız.

II — Alevîlik - Bektâşilik ve Hıristiyanlık

Babinger, Jacob, Hasluck ve **Birge** gibi yabancı ilim adamları ve bazı yerli araştırıcılar, Alevîlik ve Bektâşilik ile Hıristiyanlık arasında bağ kurmağa çalışırlar. Bunların iddiasına göre, sözü edilen cemaatlerde, birçok Hıristiyan inancı ve müessesesi (kurumu) yaşamaktadır; birçok Hıristiyan azizi, Alevî - Bektâşî büyüğü haline gelmiştir. Bu sebepten, iki taraflı bir inancı sürdüregelmişlerdir. Bu benzetme ve iddiaları kısaca açıkladıktan sonra, tenkitlerine geçelim.

Alevîlerin ve Bektâşîlerin, «Allah, Muhammed, Ali» şeklindeki üçlemesi, Hıristiyanlıktaki, «Baba (Allah), Oğul (İsa) ve Ruh-ül Kuds» üçlemesine benzetirler. Oniki imam ve oniki hizmet ile, oniki Hıristiyan havarisi arasında ayniyet bulmağa çalışırlar. Vaftiz ile, Cem âyinlerinden önce alınan abdest arasında; mukaddes koku ile yağlanılan. Doğudaki confirmation âyini ile, cem âyininin gülsuyu ile yapılması arasında; İsa'nın beden ve kanını temsilen ve ölümünü anarak, aynı mukaddes ruha ermek için Hıristiyanların sembolik olarak kullandıkları ekmek ve şarap ile, Hüseyin'in ölümü sembolize eden ve cem'lerde içilen şarap arasında; papazların bekâr oluşu ile, Bektâşî babalarının ve dervişlerin bekâr oluşu arasında ve papazların otoritesi ile, mürşidlerin otoritesi araısnda; İsa'nın doğumu ile, Balım Sultan'ın doğumu arasında; afaroz müessesei ile, düşkünlük müessesesi arasında; günah çıkarmak ile, sorulma, baş okutma erkânı arasında; evlenmelerin papaz huzurunda yapılması ile, Bektâşîlikte baba ve Alevîlikte dede huzurunda yapılması arasında; piskoposluk tâcı ile, Bektâşî babalarının elifî tacı arasında; Hıristi-

yan keşişinin kuşağı ile, tığıbent arasında gerçeğe dayanmıyan, derine inemiyen bir bağ kurmağa çalışırlar. (36)

Üçlemeyi, üçlülükte birliği, mukaddes ruh inanışını, Ortadoğu'daki eski dinî, mistik, Gnostic fikirlere bağlıyanlar da vardır. (37) Değerli bir araştırıcımız, üçlemenin, Hıristiyanlıktan başka, Hint'te, Zerdüşlük'te, eski Mısır'da var olduğunu göstermektedir. (38) Diğer bir yerli araştırıcı, İsa'da ve Ali'de üçünün bir olduğunu, İsa ve oniki havarîsi (dodeka apostoli) hakkındaki Ortodoksluk inancı ile, Ali ve oniki imam prensibinin birbirine uyduğunu söyleyerek bizce kabüle şayan olmayan şu fikirlere yer verir: «Bektâşiyye tâifesi dergâhında, Ortodoksların hususî ve imtiyazlı bir mevkii vardır... Hacı Bektâş Veli ve ondan sonra dedebabalık makamını ihraz eden bütün mürşidlerin, Allah, Muhammed, Ali'den ibaret olduğunu ve rumların —Haralambidis— tesmiye ettikleri azizin de, Hacı Bektaş Veli'den başkası olmadığı itikadına zâhib olanlar da, tarikatta terakki etmiş ve tarikin inceliklerine vâkıf bulunan canlardandır.» (39)

Hasluck, Alevîlik ve Bektâşilikle Hıristiyanlık arasında tam bir benzerlik bulmağa, tam bir ayniyet kurmağa çalışanların başında gelir. Bunu, «iki taraflı inanç» ile açıklamağa çalışır. Bu konuda pek çok malzeme toplamıştır. Bunların bazılarını aynen verdikten sonra tenkidine geçelim. Hasluck'ın verdiği bilgiye göre, Sakız Adası'ndaki bir Hıristiyan

---

(36) F. V. Hasluck, Bektaşîlik Tedkikleri, çeviren: Ragıp Hulusi, İstanbul, 1928, sf. 59; J. K. Birge, The Bektashi Order Of Dervishes, London, 1965, sf. 134, 215 - 218. Bu sonuncu eser hakkında yapılan güzel bir tanıtına yazısına da (Ülkü Mecmuası, sayı: 65, Temmuz 1938, nüshasında Orhan Şaik Gökyay'ın) bakınız.

(37) B. H. Springett, Secret Sects Of Syria And Lebanon, London, 1922, sf. 21 - 33, 52 60, 133 - 139.

(38) İ. Fennî Ertuğrul, Hakikat Nurları, İstanbul, 1949, sf. 158 - 161.

(39) Mehmet Arif, Binbir Hadis, İstanbul, 1966, sf. 377.

keşişine gönderilen bir derviş heyeti, onu bu dâva lehine kazanmağı başarmıştır. Görki isimli bir Macar'ın, Sakız'da faaliyette bulunan bir Hurufî dervişine rastladığını nakleder. Anadolu ve Rumeli'de kerametleri duyulan Hıristiyan azizlerini hem Hıristiyanların, hem de Müslümanların ziyaret ettiğinden bahseder. Anadolu'da, «Aya Yorgi», «Aya Eliyas», «Serceyos» isimli Hıristiyan azizlerini Alevî ve Bektâşîler, «Hızır» olarak kabul eder imiş. Gene onun iddiasına göre, Trabzon taraflarındaki Şeyh Elvan Tekkesindeki Hızır'ın, «Aya Teodoros»un yerine aldığı anlaşılıyormuş. Bu aziz ise, atlı ve ejder boğan bir tip olduğu için «Aya Yorgi»ye yaklaşır imiş. Ona göre, Dersim ve çevresi Kızılbaşlarında Ali, İsa'nın; oniki imam, oniki havarînin, Hasan ile Hüseyin, Petros ile Pavlos'un yerini almıştır. Bu iddiasını kuvvetlendirmek için, şu açıklamayı yaparak, aşağıdaki misalleri veriyor: «Bektâşîlik tesiri altında vukua gelen bu gibi dinî kaynaşmalara ait misaller aşağıdaki Anadolu ziyaretgâhlarında vazıhan görülmektedir.» Verdiği birçok misal arasından birkaçını alıyoruz. Dediğine göre, Hacı Bektaş Tekkesinin yerinde vaktile «Ayos Haralambos» isimli bir Hıristiyan manastırı mevcut imiş. Burayı, bu yüzden Hıristiyanlar da ziyaret edermiş. Naklettiğine göre, Piskopos Kirillos (1815), Hacı Bektaş'ı, «Abos Haralambos»a değil, «Abos Evistanbos»la aynı sayıyormuş. (40)

Diğer meselelere sonra dönmek üzere, Hacı Bektaş Veli'nin tarihî bir şahsiyete sahip olup olmadığı noktası üzerinde duralım. Daha önceki bahislerde de yer yer açıkladığımız gibi, Hacı Bektaş Veli, tarihî bir şahsiyete sahiptir ve eser vermiştir. Âşıkpaşazade Tarihinde ve Oruç Beğ Tarihinde, yaşadığı tarih farklı şekilde verilmekle beraber, «Horasanlı Hacı Bektaş» diye adı geçmektedir. Bu bilgiler, onun Türk ve İslâm dünyasından gelen bir eren olduğunu göste-

---

(40) F. V. Hasluck, aynı eser, sf. 59 - 64 v.d.

rir. Vilâyetnâme (Velâyetnâme) de, bugünkü tekkenin olduğu yerde, bir Çepni oymağının yaşamakta olduğunu açıklıyor. Bu hususu, Âşıkpaşazade de kaydediyor. Balıkesir Çepnilerinden de aynı şeyi dinledik ki, Çepniler'de bu şifahî bilgi, nesilden nesile aktarılmış demektir. Yeni bulunan vesikalar, Hacı Bektaş'ın Türklüğünü, Müslümanlığını açıkça göstermekte ve Hıristiyan azizliği iddiasının saçmalığını ortaya koymaktadır.

Ali Emirî Efendi'nin bulduğu 1295 tarihli bir vakfiyede, Kırşehir yakınında bir zaviye kuran Şeyh Süleyman Veli'nin ölümü üzerine, kalan emlâkinden bir kısmının, **«merhum Hacı Bektaş Veli»**nin toprağına kadar dayandığı kayıtlıydı. Buradan, «merhum» Hacı Bektaş'ın, 1295 yılından önce öldüğü anlaşılıyor.

1297 tarihli başka bir vakfiyede: «El-Hac-Bektaş (Kuddısa Sırruhu) nahiyesindeki», **Kukur'un Geyce Kapu Köyündeki** bütün ekilebilir tarlalar (mezraat) ve **Samavlı** denilen ekilebilir tarlalar ve **Suz Kalacak** denilen ekilebilir tarlalar hakkında kayıtlar mevcuttu. Bu vakfiyeden iki mühim netice elde edilmektedir. Biri: Hacı Bektaş'ın, 1297 yılından önce öldüğü; ikincisi, Türk geleneğinde, sadece ölmüş olan erenler (velîler) için **«Kuddisa Sırruhu»** teriminin kullanılır oluşuydu. Buradan, Hacı Bektâş Veli'nin, 1297 yılından önce ölmüş olan, bir Türk velisi olduğu tarihî delilleriyle ortaya çıkıyor. 1306 tarihli diğer bir vakfiyede, «Hacı Bektaş Kazası»ndan söz ediliyordu. (41)

Vilâyetnâme'de geçen hâdiselerin bazısı, bugün delile kavuşturulabiliyor. Hacı Bektaş'ın, Ahi Evran ile konuştuğuna dair mevcut kaydın doğruluğunu gösteren bazı ipuçları vardır. Hacim Sultan'ın gönderildiği yer olarak gösterilen Uşak'ta, bir Hacim Sultan Köyü vardır. Ayrıca, Germiyan-

---

(41) Birge, aynı eser, sf. 41 - 42 : (Ali Emirî Efendi, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, No. 20, sf. 466 ya atıf).

oğlu Yakup Bey (II.), 1321 yılında «Hacim Sultan Zaviyesine» bir mülk vakfetmiştir. (42)

Eflâkî'nin **Menakıb ül arifîn**'inde, Hacı Bektaş, Horasan'dan gelen ve pek çok müridi olan bir velî olarak bahsedilmekte ve hatta, Mevlâna'nın müridlerinin bile, onu saydıklarından söz edilmektedir. (43)

Hıristiyanlığa mal edilmek istenen diğer bir Bektâşî büyüğü, **«Gül Baba»**dır. Budapeşte şehrinde türbesi bulunan Gül Baba'nın, bir Rum dönmesi olduğu iddia edilir. Macar tarihlerinin verdiği malûmata dayanarak, Budin valisi olduğu ve adının «Halayık oğlu Galaylı Goz Ali» (Alaikoglou Kalailikos) olduğu söylenir. Güya, İkinci Selim'in kızı Cevher Sultan ile evli olan kapdanı derya Piyale Paşa'nın ölümü üzerine, dul kalan Cevher Sultan ile evlenmiş. Peçevî (c. II, sf. 28), 1581 - 1582'de Budin valisi olan bu adamın karısının, «İsmihan Sultan» olduğunu yazıyor. Halbuki, İsmihan Sultan, Sokollu'nun karısı olup, onun ölümüyle Feridun Paşaya verilmiştir. Rivayete göre, Rum dönmesi olan bu Budin valisi, eski karısını boşayıp, Cevher Sultan'ı alıyor. Karısının bedduası üzerine, türbesinin bulunduğu yerde yapılan bir savaşta ölüyor. Maiyeti, oracıktaki gül fidanları arasına kendisini gömüyorlar. (44)

Gül Baba hakkındaki diğer rivayetlere geçmezden ve buradaki iddianın yanlışlığını göstermeğe çalışmadan önce, «Kalaylıkoz» kelimesi üzerinde duralım. Buradaki kelime ile, Türkçe'deki «koz» kelimesi arasında ilgi var olmalıdır. «Koz», Anadolu'da «ceviz» demek olduğu gibi, eski Orta Asya Türkçesinde de aynı manâya geliyordu. (45) Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre, İstanbul'da «Kanlıkozlar Ma-

---

(42) Aynı eser, sf. 42 (İsmail Hakkı Bey, Kütahya Şehri, sf. 65).

(43) Aynı eser, sf. 43 - 44.

(44) Rumbeğoğlu Fahreddin, «Gül Baba», Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1328, cüz 15, sf. 963 - 965.

(45) A. Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1968, sf. 184.

hallesi» vardı. (46) Bugünkü İstanbul'da bu ismi taşıyan yer adlarından ikisine işaret edelim: Beykoz İlçesi ve Yenikozluca Mezarlığı, Anadolu'da, «Kozlu» ve «Kozluca» adında pek çok yer adı ve yerleşme yeri mevcuttur.

Gül Baba, Evliya Çelebi'ye göre, Bayezid, Selim ve Süleyman devirlerinde gazalara katılmış olan, misyoner bir derviştir. Kanunî'nin Budin seferinde şehid olmuştur. Cenaze namazını, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi kıldırmıştır ve namazını kılanlar arasında, Kanunî Sultan Süleyman da bulunmuştur. (47)

Diğer bir rivayete göre, düşmanın üzerine gülle gibi atıldığından ötürü, «Gülle Baba» denmiş. Sonradan bu kelime Gül Baba haline gelmiştir. (48)

Miskin Âşık'ın şu deyişinden, «Gül Baba»nın, gazadan gazaya koşan bir derviş olduğu anlaşılmaktadır:

Derviş olan dâim giyer ak aba
Yalın ayak gezer hem başı kaba
Budin'i bekleyen Sultan Gül Baba
Alıver gönlümü zâlim elinden (49).

Rumeli Bektâşî geleneğinde de, onun gazi derviş olduğuna inanılır. Gerçekten, **J. K. Birge**'ye, Elbasan'lı Selman Cemalî Baba'nın 1933'te verdiği bilgiye göre, Gül Baba, Sarı Saltuk'un halifesi idi. Gül Baba'nın halifesi ise, Aliyyül Alâ'dır. Sultan İkinci Murad ise, Aliyyül Alâ'nın dervişi idi. (50)

---

(46) «Evliya Çelebi Seyahatnamesi», Hazırlayan Doç. Dr. Erol Güngör, Orta Doğu, 9/11/1974.

(47) Rumbeğoğlu'nun «Gül Baba» makalesi, sf. 962-965 (Evliya Çelebi Sey. c. 6, sf. 225). Gül Baba'nın, **Miftâh'ul-Gayb'** adlı, Türkçe manzum bir risalesiyle dîvanı olan, ayrıca mensur bir risalesi de bulunan **Misfalî** olduğu söylenir. (A. Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul, 1969, sf. 158.

(48) Aynı makale, sf. 965.

(49) S. Nüzhet, aynı eser, c. 2, sf. 92.

(50) Birge, aynı eser, sf. 61.

Senirkent (Isparta) Bektâşîleri arasındaki inanışa göre, Gül Baba, Uluğbey Kasabasında türbesi bulunan Veli Baba'nın amcasıdır. Bu türbede, Gül Baba Makamı denilen boş bir mezar vardır. Mankıbeye göre, Veli Baba'nın büyük dedeleri, Sultan Alparslan'ın kumandanlarından Hasan Gazi ve Hüseyin Gazidir. Bu çevrenin alınmasındaki hizmetlerinden ötürü, bu köy arazisi, Hasan Gazi'ye kılıç hakkı olarak tımar diye verilmiştir. Hasan Gazi, Malatya'daki çocuklarını buralara getirmiştir. Hasan Gazi ve Hüseyin Gazi, torunları olan Veli Baba Türbesinde gömülüdürler. Veli Baba'nın babası, Preveze Savaşına katılmış ve Cezayir'de şehid olarak gömülmüştür. Amcası Gül Baba ise, Budin'de şehid olarak oraya gömülmüştür. Veli Baba Dergâhı'nı, Anadolu Beylerbeyi Murtaza Zor Paşa, Hicrî 1027 (Milâdî 1610) tarihinden, Veli Baba'ya duyduğu saygıdan ötürü yaptırmıştır. İç kapı üzerindeki iki kitabeden birinde, bu husus kayıtlıdır:

Bende-i dergâh-i Ali Hazret-i Paşa-yı Zor
Niyyet-i halisle yapdırup Lillâh için (51).
.....

Bu tarihler ve Gül Baba hakkındaki mankıbe, Gül Baba ile Veli Baba arasında bir yakınlık olduğunu gösteriyor.

Gerek Gül Baba ismi etrafında, gerek Veli Baba ismi etrafında, birtakım Şamanî inanç ve âdetlerin teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. (52) Gül Baba adının, eski bir Türk âdetinden geldiği anlaşılıyor. Bu âdetin Germiyanoğullarında yaşadığını biliyoruz. Şöyle ki: «Germiyan-oğullarında da Türk millî an'anesi kuvvetle yaşamıştır. Bunlardan (Süley-

(51) Emekli öğretmen Veliyittin Oktay'ın, Evliya Çelebi'ye ve Naima Tarihine başvurarak 1965 çıkardığı küçük broşürden (Senirkent Uluğbey Kasabası ve Velibaba Türbesinin Tarihçesi) alınmıştır.

(52) Veli Baba Türbesine ve çilehanesise girerken sürünerek eşiği öpmemiz ve Gül Baba Makamından işaret parmağımızla toprak alıp yalamamız gibi âdetleri belirtmeliyiz.

manşah'ın oğlu) Yakub Beğ, 1414 yılında Kütahya'daki medresesine rekzettirdiği Türkçe büyük bitik taşı Türk dili tarihi bakımından çok mühim bir vesikadır. Burada beşinci satırda, kitabeyi yazdıran Yakub Beğ, babası Süleymanşahı', eski Türk şamanî akideye göre, adı ile anmakta çekinerek, **'Güldübabam'** şeklinde zikretmiştir.» (53) Macaristan'da da bu geleneğe uyularak verilen isim, zamanla «Güldübabam» şeklinden «Gül Baba» şekline dönmüş olabilir.

Tac ve Kuşak: Alevîlik ve Bektaşilik ile Hıristiyanlık arasında, tac ve kuşak dolayısiyle kurulmak istenen bağın da sağlam bir dayanağı yoktur. Aslında «Elfî Tac», papaz külahına değil, samanların taclarına benzemektedir. Takılan kuşak ise, piskopos kuşağına değil, eski Türk kuşaklarına benzer. Türklerde kuşak takmanın büyük manâsı vardır. Dede Korkut destanlarında, «Kadılık Koca-oğlu Yegenek, türlü sıfatları arasında bir de «kurkurma kuşaklu» diye niteleniyor, bir başka yerde, bütün Oğuz beyleri 'kurkurma kuşaklu' olarak gösteriliyor. Bir 'ikileme' olan, ikisi de 'kuşak' anlamını veren 'kur' ve 'kuşak'tan birincisi Divan-ü Lûgati't-Türk'te hem 'kuşak' (I, 39 ve 273; II, 197 ve 271; III, 60 ve 225) diye, hem de 'rütbe' (I, 273) diyen açıklanıyor.. Uygur eserlerinde türlü şekillerde madenden veya kumaştan kuşaklar vardır» (54). Yapılan kazılarda bulunan heykeller, kuşağın Türkler arasında ne kadar yaygın olduğunu ortaya koyuyor. «Hemen hemen bütün Orta Asya'da ele geçen heykellerin birer kemeri ve bu kemerin yanlarından sarkan birer süs uçları olduğunu biliyoruz. Kuray ve Kudırge'deki Göktürk buluntuları da, bu kemerlerin mevcudiyetini açık olarak ispat etmiştir. Kayışın üzeri madenî plâkalarla süslenirdi. Sarkan uçların hepsi aynı boyda olmazlardı. Muh-

(53) Prof. Dr. Z. V. Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1945 sf. 368.

(54) Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkud'un Kitabı, İstanbul, 1973, sf. CDIX - CDX.

telif motifleri ihtiva eden bu uçlar ayrı boyda idiler. Bu kemer şekli Turfan'da ve Avrupa Avarlarında çok yayılmıştı. Altaylar'da bilhassa Tuva eyâletinde bulunan heykellerde bu kemer uçlarına çok rastlanmıştır. Tuva heykellerinin bu kemer uçları çok mübalâğalı bir şekilde süslenmişti. Kuray kurganlarında bulunan bir kayış ucunda Göktürk yazısı ile bir kitabe de vardı. Kemer için 'kursak' deniyordu (55). Burada geçen ve kemer manâsına gelen «Kursak» kelimesi, zamanla «kuşak» haline gelmiştir. Alevî ve Bektâşîlerde kullanılan kuşak, eski Türk kuşaklarının bir devamıdır.

Oniki ve üç rakamlarının manâsı, düşkünlük müessesesi üzerinde ileride durmağa çalışacağız. Baş okutmayı, günah çıkartmağa benzetmek hata olur. Bu bir «hizmet yenileme»-dir (56); cemaat ruhunu kuvvetlendirmek, dayanışmayı arttırmak için başvurulan bir usuldür. Sorulma, baş okutma erkânı, «birbiriyle ağrınmış, incinmiş kimselerin barıştırılması, mürşit veya dede tarafından haklaştırılması için yapılan törendir. Bu tören her sene yapıldığı gibi, yıl aşırı da yapılabilir» (57).

Sosyal temasların, kültür alış verişine yol açtığı, bilinen bir sosyolojik gerçektir. Bu bakımdan, Alevîlik ve Bektaşîlik üzerinde, Hıristiyan inanç ve müesseselerinin küçük çapta tesiri olmuş olabilir. Bu ihtimal gerçek olsa bile, çok ehemmiyetsiz bir tesir olmalıdır. İki taraflı inançtan, inanç ve müessese olarak Hıristiyanlığın büyük tesirinden söz etmek, yukarıda kısaca açıkladığımız ve ileride geniş şekilde açıklayacağımız gibi, ilmî olmıyan, biraz da Hıristiyanlık taassubundan ilham alan bir iddiadır. Bazı Hıristiyanların nasip alarak Bektâşî olmaları da, bütün bir sistemin, başka

---

(55) Doç. Dr. Bahaeddin Ogel. İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1962, sf. 156.

(56) Naci Kum Atabeyli, «Antalya Tahtacılarına Dair Notlar» makalesi. sf. 210.

(57) K. Türkmanî, Alevîlik, Ankara, 1948, sf. 57.

kaynaklardan doğmuş olması demek olamaz. Üstelik, Bektâşiliğe geçen bazı Hıristiyanların, Türk menşeinden gelme olmadıklarını kimse iddia edemez. Hıristiyan Türkler meselesi, burada ele alınamayacak kadar geniş ve içler acısı olan, tarihî ve içtimaî bir konudur. Geçen yüzyılda Hıristiyanlıktan Bektâşiliğe geçen Niğde'li şair Hitabî'nin aşağıdaki deyiş'ine bakınca, bunu ancak anadili Türkçe olan bir şairin yazabileceğine hükmedesimiz geliyor. Deyiş'i verirken konuya bu gözle bakmanın faydasına bir kere daha işaret etmek istiyoruz.

Hitâbî derdinizle oldu hasta
Sizin ile beraber düştü aşka
Bana gerekmez artık bir yol başka
Yolunuzda bir Behlûl olayım ben (58).

III — Alevîlik - Bektâşîlik ve Masonluk - Musevîlik.

Masonluğu, eski Mısır'a, Suriye'deki sırrî cereyanlara ve bilhassa ibranî'lere bağlamak mümkün olduğundan (59), Musevî dini ile bir başlık altında kısaca incelemek istiyorum. Alevîlik - Bektâşîlikle, Masonluk - Yahudi dini arasında münasebet aramak boşuna bir gayret olmakla beraber, bu konuda ileri sürülen düşüncelere de yer vermemezlik edemezdik. Bu bakımdan, bu düşünceleri kısaca nakledecek ve sonra da tenkitlerini yapacağız. Gerçi, tenâsuh, teşbih, ric'at gibi bazı hususlarda benzerlik kurmağa çalışanlar var ise de, bunlar doğrudan doğruya Musevîlikten gelme değildir; Suriye, Hont, Zerdüşt ve Yeni-Eflâtunculuk tesirlerini de hesaba katmak gerekir (60). Üstelik, Alevî ve Bektâşî cemaat-

(58) Alevî - Bektâşî Şairleri, c. 3, sf. 233 - 234.

(59) Springett, Secret Sects Of Syria And Lebanon, London, 1922, sf. 15 - 20, 321 - 322.

(60) Çağatay - Çubukçu, İslâm Mezhepleri Tarihi, sf. 60 - 61; Ülken, İslâm Felsefesi Tarihi, İstanbul, 1957, c. II, sf. 58 - 59; Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, İstanbul, 1966, sf. 277.

ıerindeki, tenâsuh ve ric'at benzeri inanışlar, buradakilere benzemez. Bunların kaynağında İslâm tasavvufu ve eski Türk oin inançları yatmaktadır.

Bektâşî babaları içinde bir iki masonun bulunması (61) Bektâşî babalarının ve Bektâşîlerin mason olması demek değildir. Bu iddiayı, Türkiye Bektâşîlerinin Dede--babası yapıyor olsa da. Gerçekten sözü geçen zat, Türkiye'li bir masonun çıkardığı kitaba dayanarak, arada bağ kurmaya, münasebet bulmağa çalışıyor. Masonluğun, tamamen Batı Avrupa'ya dayanan bir meslek olduğunu ileri sürerek, «Masonluk karşısında papazlar, bizde Bektâşîliğe cephe alan softalar gibi davranmışlardır» diyor. Ona göre, «bizim eski Fütüvvet teşkilâtımız Batı nın Masonluğuna pek benzer» bir meslek kuruluşudur. Yeni bir dinin (Quaker), Bektâşîlik esaslarından mülhem olabileceğini belirttikten sonra, adı geçen masonluk kitabına dayanarak, Mevlâna'da, Hacı Bayram Veli'ce, masonluk umdelerinin bulunduğuna inanası geliyor. «Masonik bünyeler içinde biçimlenmiş Ahîler, kemankeşler, belki de Türkiye'deki Masonluğun ilk temelleri kabul edilebilir» imiş. Herşeyi kucaklıyan bu geniş benzetmelerden sonra, esasa geçiyor. Masonlukla Bektâşîlik arasında şu benzetmeleri yapıyor:

Masonluk'taki «ışıklar», Bektâşîlik'teki «ışıklar»a benzer (sf. 14 - 15).

Renkler ve sayılar aynıdır. Masonluktaki üçler, beşler, yediler, Bektâşîlikteki üçler (Allah, Muhammed, Ali), beşler (Ehl-i Beyt)e benzer (sf. 14 - 16).

---

(61) Meselâ, Tevfik Bey Baba, mason idi (Bk. Vâhit Lûtfi Salçı, Gizli Türk Dinî Oyunları, İstanbul, 1941, sf. 52 - 53.) V. L. Salcı bu konuda şöyle diyor: «Ceylan derisi üzerine yazılmış 1275 tarihli bir mason diploması olduğunu, torunu Bay Muhiddin Özenbaş bize bildirmiştir.» (sf. 53).

31 derece masonluğu üyelerinin meydana getirdiği Yüksek Haysiyet Divanı, 72 üyelidir. Kerbelâ şehitlerinin sayısı 72'dir. (sf. 16).

Masonluk'ta 7 sayısı mühimdir. Bektâşîlikte Ali'deki 7 sıfat ve Fatma Ana Kuşağı (Gök Kuşağı)ndaki 7 renk mühimdir (sf. 14, 16, 17).

Masonlara göre 12 sayısı, 3, 4, 5 rakamlarının toplamı olduğu için mühimdir. Buna karşılık Bektâşîlikte 12 imam vardır (sf. 17 - 18).

Bahaî dini mensupları, «Bektâşîlikte ne varsa hepsini almışlardır» (sf. 19 - 20).

Amerika'daki Quaker'lerin «ahlâk ve erkânı da hemen hemen bizim Bektâşîliğimizden alınmıştır» (sf. 20) (62).

Sünnîliğe dayanan bir kaynak da, hemen hemen aynı iddiayı şu şekilde açıklamaktadır:

«Usûl ve fürû, tarikin ekseri âyinlerinin masonluğa benzediği gibi, hele ilk ikrâr verecek canın, rehber tarafından boynuna üç düğümlü bir kemend takılıp, başı açık, ayağı çıplak, mürşide götürülüp, ikrâr verilmesi ve tarîka aid esrarın gizli bulundurulması, iki tarîk arasında müşabehetin âzamıdır.... Bektâşî erenlerinin, hâlâ (ser vermek olur, sırrı âyan eylemek olmaz) itikadında bulunmaları ve sırrımızı tarîkimize dahil olanlardan gayrisi bilemez, dâvasında olmaları, sahih ise, akıllarına ve idrâklerine şaşmamak mümkün müdür? Erenler, onu ustalar çoktan yokladılar, çini kırığı, çakmak taşı ufantısı olduğunu anladılar da, sükûta vardılar.

Üç yıldız, üç nokta ise, zâten masonların itibârında, matmahı nazardır ya! Tarîki nâzenîne dühûl edecek bir ca-

---

(62) Doç. Dr. Bedri Noyan (Dedebaba) Aydın - Turquie, Bektâşilik ve Masonluk, Strasburg Türkoloji Kongresine (1970) sunulan tebliğ (20 sayfalık).

nın ibtidâ merâsimi hükmünde olan tezkiye, tavsiye ve kefalet muamelelerinin, kitabından ve kurbanı tığlandıktan sonra, mürşidin huzuruna isâl edilinceye kadar merâsim...» (63).

Bu iki kaynağın benzetmeleri, bize göre, zoraki çabalamalardır. Rakamların, renklerin, kurbanın tığlanmasının, törenlerin gerçek manâsını, eski Türk dini ve kültürü ile bağ kurduğumuzda, son bölümde göreceğiz.

Alevîlik ve Bektâşilikte, tavşan, sevilmeyen, nefret edilen bir hayvandır ve eti asla yenmez. Bunun sebebini, totemizm kalıntılarında, Şamanizmde ve tenâsuha ait inanışlarda ve devir veya devriye nazariyesinde aramak gerekir. Halbuki Doç. Dr. Bedri Noyan, Yahudi dininde de böyle bir yasak olduğunu, Tevrat'a dayanarak şöyle açıklıyor: «Tavşan yememek hakkında **Tevrat**'ta da (Bab. 14, âyet: VII) kayıt vardır» (64).

Kitabımızın baş taraflarında da açıkladığımız gibi, Balım Sultan dervişlerinin kulakları delinerek küpe takılıyordu. Balım Sultan Türbesinin eşiğinde deliniyordu. Türkiye'de cumhuriyet kurulduktan sonra, bir kısım Bektâşî ileri geleni, Arnavutluğa gitti. **Birge**'nin açıklamasına göre, bu küpeler Tiran'daki babanın tekkesinde kulak delinerek takılıyordu. Hz. Ali'nin atının nalına benzetildiğinden, at nalı şeklinde idi. Arnavutluk'taki mücerre (evlenemiyen) dervişlerin kulağındaki küpelerin, gümüşten, 1,5 - 2 inç uzunluğunda, kulağı aşağıya doğru çekecek ağırlıkta idi. Diğer bir grup, küçük, yuvarlak, kahverengi küpe takıyordu. Elbasan'lı Selman Cemalî Baba, Birge'ye, **Menguş**'un çok zaman resmî toplantılarda, törenlerde takıldığını söylüyor. Bu baba, böyle günlerde, kırmızı taşlı bir küpe takıyordu. Küpe, köşeleri

---

(63) Mehmet Arif, Binbir Hadis, İstanbul, 1966, sf. 377 - 378.

(64) Doç. Dr. Bedri Noyan, «Bektâşilik - Alevîlik Nedir?», Yeni Gazete, 9/7/1966.

kesilmiş dik dörtgen şeklinde olup, üzerinde Oniki imamın, Allah, Muhammed ve Fatma'nın adı yazılıydı (65).

Yahudiler arasında hayat boyu gönüllü köleliğin işareti olarak küpe takma âdeti bulunduğunu belirten Birge, Bektâşîlikteki «Mengûş» takma âdetini buraya bağlamak istiyor (66). Halbuki Türklerde çok eski tarihlerden beri küpe takma âdeti var olagelmiştir. Nitekim, Köprülü'nün araştırmalarına göre, «Türkler arasında kulağa halka yahut küpe takmak âdeti İslâmlıktan önceki devirlerde bile vardır. Cengiz çocuklarında, Temürlülerde, Kara-Koyunlularda ve Ak-Koyunlularda hükümdarlar kıymetli küpeler takmaktadırlar. Kara-Koyunlular ve Ak-Koyunlularda, yalnız hükümdarlar değil, orduyu teşkil eden Türkmenlerin de kulaklarına halkalar takmaları, bu âdetin ...Türkmenlerde çok yayılmış olduğunu anlatmaktadır. Ama bunların kulaklarına halkalar takmaları hiç bir suretle 'esaret ve inkiyat timsali' olarak kabul edilemez» (67). Kuzey Uygur Devletini yıkan Karaşar'ın kuzeyindeki Akdağlar yakınında oturan **Hakas**'larda erkekler kulaklarına küpe takarlar (68). «Gaziantep'te köylerde, erkek çocukların kulağına küpe taktıkları görülmektedir» (69).

Bu kısa açıklamalarımız bile, Yahudi dini ile ve Masonluk ile, Alevîlik ve Bektâşîlik arasında doğrudan doğruya bir bağ kurulamıyacağını göstermiştir sanırız.

---

(65) Birge, The Bektashi Order Of Dervishes, sf. 165, dip not: 1. (Arnavutluk'taki bu Bektâşî törenleri, Komünist Rejiminin gelmesinden önceki devre aittir. Şimdi ne olduğunu Allah bilir.)

(66) Aynı eser, sf. 216.

(67) O. Şaik Gökyay, Dedem Korkud'un Kitabı, sf. CDX (Köprülü, Altın Küpeli Oğuz Beyleri, Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, İstanbul, 1932, I, 17 v.d. a atıf).

(68) Aynı eser (Sibirya'dan, I. 138 e atıf).

(69) Aynı eser sf. CDX.

IV — Alevîlik - Bektâşîlik ve Tasavvuf, Hurufîlik.

Alevîlik ve Bektâşîliğin ana kaynaklarından birisi de, tasavvuf felsefesidir. Bu arada, tasavvuftan hareket ederek, bir takım felsefî, mistik, sırrî, esaslara dayanan ve garip sonuçlara ulaşan Hurufîliğin de tesirinden bahsetmek gerekir. İlkin, tasavvuf ve tesirlerine bakalım.

1 — Tasavvuf ve Tesirleri.

Şemseddin Sami, Ferid Kam, tasavvuf kelimesinin, Grekçe, **«hikmet»** manâsına gelen «sofos, sofya» kelimelerinden türetildiğini söylerler. Buna göre, kendisini, hikmete, İlâhî cevheri müşahadeye veren kimsenin mesleğine isim olmaktadır. «Safevî» kelimesinin bozulmasından meydana geldiğini söyleyenler var ise de (70), bu bir ilmî izah değildir.

Kendisini hikmete ve Allah'ı bilmeğe adamak demek olan tasavvuf mesleğinin, felsefesinin kaynağını, Hint'te, İran'da, Mısır'da ve Yunan'da arayanlar vardır. Buna karşılık, birçok araştırıcı tasavvufu doğrudan doğruya İslâm kaynağına, Kur'an'a dayandırır. **Molla Cami,** ikinci gruba dahildir. İslâm tasavvufunu, Yunan felsefesinden ayıran beyti meşhurdur. Türkçesi şöyledir: «Yunan felsefesi, akıl ve nefsin mahsûlüdür, İslâm tasavvufu ise, Peygamberin mahsûl-i irşâdıdır» (71).

Ferid Kam, «Vahdet-i Vücud» isimli eserinde, Hint ve Yunan kaynaklarından bahseder. Köprülü'nün eski eserlerinde, İran, Hint ve Yeni-Eflâtunculuk tesirlerinden bahsedilir. Daha sonraki görüşü, İslâm kaynağına daha çok ağırlık vere-

---

(70) Mahir İz, Tasavvuf, İstanbul, 1969, sf. 75 - 78.

(71) Aynı eser, sf. 207 - 212.

cek şekilde olmuştur. Hilmi Ziya Ülken, İslâm tasavvufunun ana kaynağı olarak, Müslümanlığı görmektedir (72).

İslâmiyetin ilk asırlarında hiç mevcut değil iken, sonradan çeşitli tesirler ile ortaya çıkan ve ilk önce Suriye'de, **«Sûfî»** adıyla görülen bu mutasavvıfların, yolu ve mesleği hakkında, Batı'lı düşünürler arasında çeşitli fikirler yürütülmüştür. Koyu bir Katolik ve kuvvetli bir şarkiyatçı olan **Carra de Vaux,** taraf tutarak, İslâm tasavvufuna ana kaynak olarak, Hıristiyanlığı göstermektedir. **Clement Huart, Sûfiye'**den bahsederken, bu cereyanın Hind'den mi, Hıristiyan rahiplerinden mi, yoksa doğrudan doğruya İran'dan mı geldiği meselesinin henüz çözülemediğini söylemekle beraber, İran tesirine büyük yer verir. **George Salemanne,** bu cereyanın ilk önce İskenderiye Mektebi'nin (Yeni-Eflâtunculuk) tesirinde kaldığını, mutasavvıflar arasında sonradan yayılan Panteizm'in İran vasıtasıyla Hind'den geçtiğini söyler. Halbuki **Carra de Vaux, Gazâlî** isimli eserinde, İran'ın mutasavvıf şairlerinden bahsederken, onların çoğunun Panteist olmadığını, İslâm tasavvufundaki **'fenâ'**nın (Allah'ın varlığı içinde yok oluşun), Hind'in **Nirvana'sı** ile hiç bir münasebeti bulunmadığını açıklar. **Clement Huart,** «Tasavvuf cereyanı, Ârî ruhunun Sâmî zihniyetine üstün gelmesinden ibarettir» şeklinde çok belirsiz ve umumî bir fikir ileri sürerken, tarih vesikalarına dayanmıyordu (73).

Bütün büyük islâm mutasavvıfları, Kur'an ve Hadis'e dayanırlar. Bunu **Gazâli** de belirtiyor. Molla Cami'nin savunduğu fikir de budur. **Mevlâna, Muhyiddin İbn Arabî** ve **Hoca Ahmed Yesevî** gibi büyük mutasavvıflar, meslek ve felsefelerini, islâm dininin nazarî ve tatbikî esaslarına dayandırmışlardır. **Mevlâna,** bu konuda en açık bir ifade ile şöyle

---

(72) İslâm Düşüncesi ve «Anadolu'da Dinî Ruhiyat Müşahedeleri» isimli makalesi (Mihrap). Ayrıca bk. Mahir İz, aynı eser, sf. 211 - 212.

(73) Köprülü, aynı eser, sf. 11 - 12.

söylüyor: «Ben yaşadığım müddetçe Kur an-ı Kerîm'in bendesiyim ve O'nun emirlerine fermanberim. Ben Muhammed Muhtar (S.A.V.)'in yolunun toprağıyım. Eğer benim sözlerimden bunun dışında bir söz nakleden olursa hem o sözden, hem de nakledenden eza duyarım» (74). Ahmed Yesevî ise, «mürşidi gibi Hanefî mezhebine bir fakih, bir şeriat âlimi olduğundan şeriatle tarikatı daima kaynaştırdı; dinî tekâlife karşı dikkatsizliğin, tarikat âdabıyle uyuşamayacağını neşr vc telkine çalıştı. ...Onun eserlerinde umumî itikatları sarsacak hususî imâlara tesâdüf edilemez. Çok geniş bir görüş noktasından, şeriata karşı az çok dikkatsiz hareket eden büyük bir kısım İran sûfilerinde mevcut fikir ve temâyüller, bu büyük Türk şeyhinde hemen yok gibidir. Bir vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek derecede şer'î hükümlere fazla bağlılık gösteren Hoca Ahmed, ..vahdet felsefesine en çok daldığı... zaman bile şeriat silâhını unutmaz (Divân-ı Hikmet) etrafına o kadar çok mürid toplayabilmesinde, şeriat hususundaki bu ihtimam fazlalığının, şer'î ilimlerdeki derinliğinin tesiri olduğu» muhakkaktır (75).

Geleneğe göre, Hoca Ahmed Yesevî'nin halifesi sayılan Hacı Bektâş Veli de, dört kapı kırk makamdan bahsederek, tarikat, marifet ve hakikata, şeriattan geçileceğini söylüyordu. Bunu yukarıda açıklamıştık. Hasan Cemâlî isimli Bektâşî şairinin, şu sema nefesinde, şeriatın, tarikattaki eski yeri anlatılmaktadır:

Bektâşilik kolay zannetme âşık
Tarîk-ı nâzenîn sırr-ı lâfeta
Eline, diline, beline sadık
Olmayan bektâşî taklitdir canâ
Şeriat babından girmiyen âşık
Tarikat sırrına ermiyen âşık
Mârifet âbına yunmayan âşık
Hakikat kâmili sayılmaz aslâ. (76)

(74) Mahir İz, Tasavvuf, sf. 213.
(75) Köprülü, aynı eser, sf. 61 - 62.
(76) V. L. Salcı, Gizli Türk Dinî Oyunları, sf. 24 - 25.

A — **Vahdet-i Vücûd, Vahdet-i Şuhûd.**

İslâm tasavvufunu iki ana kola ayırmak mümkündür: **Vahdet-i Vücûd** ve **Vahdet-i Şuhûd**. Bütün büyük mutasavvıfların bağlı olduğu birinci düşünceden başlayalım.

Vahdet-i Vücûd.

İslâm mistiklerinin bağlı olduğu bu yolu, felsefedeki **«Pantheisme» (Vücudiye)** görüşünden ve Hind mistisizminden ayırmak gerekir. Âlemde görünen, var olan şeylerin, birer görüntüşten ibaret olduğunu, aslında, **varlığın bir olduğunu,** vücudun birliğinin ötesindeki her şeyin, zahirî ve aldatıcı olduğunu savunan bu felsefe, Hind mistisizminde kaba bir şekil almıştır. Buna göre, akan Ganj Nehri, kabaran deniz, esen rüzgâr, gürleyen bulut, parlayan şimşek, hep odur, yani Allah'tır. İslâm tasavvufuna göre bunlar, Allah değil, Allah'ın teceliyâtıdır, gerçekleşmesidir. Panteizm felsefesinin ileri gelenlerinden **Spinoza**'ya göre, varlığın zuhuru zarurîdir. Böylce, Allah'ın **irade** sıfatı inkâr edilmekte, sadece iki sıfatı kabul edilmektedir. Bunların biri, **düşünce** (pensee), diğeri ise, **uzantı** (espace)dır. Bunlar ilâhî sıfatlar değil, mahlûk (yaratık) sıfatlarıdır. Allah'a ait sıfatlar ise, Kur'an'da gösterilmiştir. Yaratılan şeylerin yaratılmasında, Allah, bir zaruretle bağlı değildir; yaratma isteği, yaratma gayesi, yaratma iradesi vardır. Bu istek ve irade, şu Hadîs-i Kudsî'de belirmektedir: «Gizli bir hazine idim; lâkin bilinmek istiyordum; bunun için dünyayı yarattım.» Bu Kudsî Hadis'te geçen, **«gizli bir hazine idim»** ifadesinin Arapçası, **«Küntu kenz»**dir. Alevî - Bektâşî edebiyatında buna, **«Küntu kenz sırrı»** denmektedir. Bu sırra ermenin yolu, **benlik** ve **ikilik** duygusunu yenmektir. Bu mücadele ise, ancak **«aşk»** gücüyle mümkün olur. Buna ileride dokunacak ve nefeslerle açıklayacağız.

Tasavvuf yolunda olanlara göre, **Hallac'ın «Ene'l Hak»** sözü, «ben Hakk'ın meclâsıyım» yani «Allah beni yaratmakla,

kâinata tecelli etmiştir» demektir ki, burada şahıs söz konusu değildir. Böyle bir tecelli'de, panteistlerde görülen zaruret yoktur, bir vesile vardır. Tanrı iradesi, böyle bir vesile yaratmıştır. Nitekim, tasavvuf erbabının bir beytinde, bu husus şöyle dile getirilir: «Yarabbil Senin tecelli ve zuhûrun benimledir, benim varlığım da sendendir. Ben olmasam senin varlığın anlaşılmayacak, sen olmasan ben var olmayacaktım» deniyor. Buradan, aksi manâ (mefhum-i muhalif) çıkarmak doğru olmaz. Yani, «sen ancak benimle tecelli ettin, başka surette tecelli edemezsin» manâsını vermek, ilâhî kudreti küçültmek demek olur (77).

Vahdet-i Vücud felsefesinin en büyük temsilcisi olan **Muhyiddin İbn Arabi**'nin görüşlerinin temelinde, Şahabeddin Sühreverdî'nin, ışık (nur) ve karanlık (zulmet) felsefesinin bulunduğu söylenir. Bu görüşe göre, onun tasavvuf sistemi, «Pantheisme'den ziyade Panentlieisme karşılığı olabilecek bir Vahdet-i Vücud'dur» (78).

Muhyiddin İbn Arabî, Spinoza gibi, Allah'la âlemi aynı saymaz. Çünkü vücud (varlık) yalnız Allah'ın vücudundan ibarettir. Bundan ötürü, «Ben O'yum» demememeli, fakat «Ben O ndayım» demelidir. Varlık (vücud) birdir, yalnız O (Allah) mevcuttur. «Hak, kendisinde çokluk olan bir Vâhid (Bir) dir. O, ancak suretlerle çoğalır, ayn (entite) ve vücudiyle tek ve eşsizdir. Hak, tecellî (emanatien) eden tek varlıktır, her surette beliren O'nun hüviyyetinden başka bir şey değildir. Yani, Allah'tan gayri olan bütün şeyler **(mâsiva)**, O'nun tecellî ve zuhurundan ibarettir. Tecellî ve zuhur eseri olan bu şeyler, görünürde görünmezde mevcud olan bütün âlemler, bu var olan, tek olan, varlığı (vücudu) yalnız kendi-

---

(77) İ. Fennî Ertuğrul, Hakikat Nurları, İstanbul, 1949, sf. 237, 335; Mahir İz, Tasavvuf sf. 217; **«Halk»** Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. 5 (I), sf. 165 - 167; Birge, aynı eser, sf. 109 - 110.

(78) Dr. Cavit Sunar, Vahdet'i Şuhûd - Vahdet'i Vücûd Meselesi, Ankara, 1960, sf. 20.

sine mahsus olan Allah'ın kendisidir. Zira eşya, Hak'kın rahmetinin veya sıfatlarının meydana çıkmasından (tecellî ve zuhur) ibarettir. Her ayn için bir vücud gerekince, o ayn, varlığı Allah'tan dilemiş ve bundan dolayı da Allah'ın rahmeti her şeyi içine almıştır. Allah'ın eşyaya rahmet etmesiyledir ki, her şey varlık âlemine gelmiş ve böylece O'nun rahmetini kabul etmiştir... Vücut'ta isimlerine nazaran çokluk (vardır). Ancak, bu çokluk, bir görünüşten ibarettir. (Bundan ötürü, işin derinini araştıran) birlikte çokluğu görür. Çünkü suretlere, görünüş âlemine inen (tenezzül eden) bizzat Allah'tır.» Bundan ötürüdür ki, Allah'ı bilmek, O'nu zıtlar arasında birleştirmekle olur. «İnsan ve eşya isimleriyle anılan hep O'dur. Konuşan birdir, o da dinliyenin aynıdır. O halde ...nefsini bilen, nefsinde beliren Rab'bını da bilir.... Kısaca, varlık (vücud) birdir. Âlem, onun tecellî (emanation) ve zuhur (procession) udur. Bu meydana çıkma (tecellî ve zuhur) bir takım taayyün (Determination) dereceleri ve iniş (tenezzül) mertebelerinden geçer. Yani, yaratılış bir meydana çıkıştır ve iniş mertebeleri de sıfatlarda bilkuvve mevcud olan istidatların derece derece görünüşünden başka bir şey değildir» (79).

Sözü edilen, varlığın birliğine ait felsefe, Kur'an'a dayanır. «Rahman Sûresi»nde «Allah iki denizi koyuverdi; bunlar birbirleri ile karşılaşırlar, aralarında bir örtü vardır, birbirlerine taşmazlar» buyurulmaktadır. Vahdet-i Vücud'a göre, bu iki denizden biri **«Hakkiyet»**, diğeri **«Hâlikiyet»** denizidir. «Aralarındaki örtü, vahdet görüşünden haberi olmayan kimselerin Hâlikiyet denizine baktıkları zaman gördükleri ve onu Hakkiyet denizinden sun'î olarak ayırdığını farketmedikleri, insan, hayvan, dağ, taş, eşya gibi perdelerin hepsidir. Şu halde, bu iki denizin birbirine karışmasınaimkân yoktur. Çünkü deniz bir tanedir ve tasavvuf erbabı ona bak-

(79) Aynı eser, sf. 21 - 24.

tığı zaman her varlığı hakkiyetten ibaret görür. Vahdet akidesinden haberi olmayanlara göre ise bunların hepsi hâlikiyet denizidir, yani halk olunmuş ve Allah'tan ayrı birer vücut kazanmış varlıklardır. O halde, bu perde kalkmadıkça iki denizin bir olarak görülmesi mümkün değildir» (80).

Feyzi-i Hindî'nin bir beytinde bu görüş, şu şekilde dile geliyor: «Herşey sendedir, tıpkı meyvenin içindeki çekirdek gibi ve çekirdeğin içindeki meyve gibi». Bir buğday tanesinde bir harmanı, bir tek cevizde, ceviz ağacını görmek, vahdette (birlikte) kesreti (çokluğu) müşahade etmek demektir. «Tek bir habbede, Kudret-i İlâhiyyeyi görebilen vücûd-ı Hakk'ı tevhid eder. Bir de tek tanede bir harman müşahade eder.» (81)

Muhyiddin İbn Arabi'ye göre, bir olan varlığın iyice anlaşılabilmesi için, akıl ötesinde bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Akla başvurulmakla beraber, bu yeter birşey değildir. Bu vasıta, **«keşf»**dir. «Akıl anlar, keşf ise, müşahade ve temâşâ eder.» **«Keşf ve ilâhî feyz sayesinde»** irfana erilebilir. Tecrübe edilmeğe müsait olmayan bazı küllî hakikatlar karşısında, akıl yetersizdir. En büyük hakikat olan Allah'ı bilmek için, akıl yolu yeterli değildir; takip edilecek metod, «Allah'a yaklaşmak»tır. Akıl, ancak cüz'î hakikatları bilmek konusunda yardımcı olabilir (82).

Mutlak Varlığın anlaşılmasında takip edilen yollar, mistik tecrübede başvurulan metodlar, Vahdet-i Vücud'da başka, Vahdet-i Şuhûd'da başkadır. «Gerek Hind mistikleri, gerek İslâm Sûfileri, Allah'a başlıca iki yoldan giderler: 1) Allah'a nefislerinde hulûl ederek, içlerinde yaşayarak ki **derûnî yol**'dur. Buna göre **hakk**'a giden yol vicdân'dır. Gözü

---

(80) Prof. Dr. Âmiran Kurtkan, Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Lâiklik, İstanbul, 1975, sf. 43.

(81) Mahir İz, Tasavvuf, sf. 217 - 218.

(82) Doç. Dr. Nihat Keklik, Muhyiddîn İbn'ül-arabî, İstanbul, 1966, sf. 50 - 54.

yalnız ice çevirmek lâzımdır. Plotihus ve Augustinus de olduğu gibi, Hind Yoghi'sinde, İslâmın Vahdet-i Şuhûd'unda, bilhassa **Nakşibendîlik**'te bu yol hâkimdir. 2) Vahdeti görerek ki, bu haricî yoldur, Mistik burada sırrî tecrübeyle olduğu kadar ilim ve felsefe vasıtasıyla da varlığın birliğine ulaşmaya çalışır. Gözü nefsinden asıl varlığa çevrilmiştir. Hıristiyanlıkta **Maitre Eckhart**, Hind'te **Patanjali** doktrini, İslâm'da Vahdet-i Vücûd böyledir. En büyük nümunesini Muhyiddin b. al-Arabî'de bulduğumuz bu (yolda)... **hârika**'lardan, olağan üstü **Vision**'lardan bahsedilir. 3) Bir de feylezoflar veya theozophe'ler arasında **illuministe** adıyla tanınanlar da bu ikinci zümreye yaklaşır Varlığın mutlak birliğini iddia etmekle beraber, herşeyin Allah'tan çıktığını ve bununişrâg veya **Keşf** yoluyla anlaşılabileceğini kabul ederler» (83)

Alevî ve Bektâşîlerin metodu, ikinci metoddur; yani Vahdet-i Vücûd'çuların usulüdür. Derin bir felsefî bilgiye lüzum gösteren bu metodu, bilgi ve seviyelerine göre kullanmışlardır. İnceliklerine erenler olduğu gibi, sığ kalanlar, satıhta dolaşanlar da vardır. **«Mâsiva»** Allah'ın insanda tecellisi Tevhid, nefsini bilmek, Küntu kenz sırrı gibi hususlar islâm sûfiliğinden çıkarılarak, Alevî - Bektâşî inançlarına, nefeslerine geçmiştir ki, bunları biraz ileride ele alacağız.

Vahdet-i Şuhûd.

İslâm kelâmında, **Eş'âriye** ve **Mâtûrîdiye** mesleklerinde, Vahdet-i Vücûd nazariyesi tenkit edilir ve Allah'ın yaratmış olduğu ve onun varlığının dışında var olan bir varlığın (kâinat) vücudundan bahsedilir. Tanrı'nın varlığı dışındaki âlem, aldatıcı bir varlık olmayıp, gerçekliği olan, yaratılmış (mahlûk) olan bir varlıktır (84).

---

(83) Hilmi Ziya Ülken, İslâm Düşüncesine Giriş, c. I, İstanbul, 1954, 107 - 108.

(84) **«Halk»** Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

Vahdet-i Şuhûd da, başka deliller göstererek, Vahdet-i Vücûd'un, **«al-hakk»** (yaratıcı) ile, **«al-halk»** (yaratılan) arasındaki farkı ortadan kaldıran inanış ve metoduna karşı çıkmaktadır. İslâm dininin ve tasavvuf cereyanının tevhid akidesine aykırı olduğu iddiasiyle, Muhyiddîn'in tasavvuf felsefesine karşı birçok tenkitler yöneltilmiştir. Bunların içinde en kuvvetlisi, **İmam Rabbânî**'nin tenkitleridir. Rabbânî, kendisinden daha önce **Semenânî** (Simânî)nin, Vahdet-i Vücûd'un ancak bir kendinden geçme (vecd) ve manevî sarhoşluk hali olduğu hususunda Fergânî'ye verdiği cevabı, yeniden ele alarak geliştirmiş ve kendi sistemini kurmuştur. İbn Arabî ve Vahdet-i Vücûd'u hedef alan bu tenkit ve hücumları, şu ana başlıklar altında toplayabiliriz: Zât - Sıfat münasebeti; Allah - Âlem münasebeyi; Allah - insan münasebeti; Tekvin'in (yaratmanın) sebebi meseleleri (85).

İmam Rabbânî, Mektubat'ında, yaratan'la yaratılanın aynı şey olmadığını şöyle anlatır: «Cenâb-ı Hak hiçbir eşya ile birleşik değildir. Eşyanın keyfiyyâtından da münezzehtir. Âlem ise ,keyfiyetle isimlendirilmiştir. Vâcib, mümkünün aynı, hâdis (sonradan ortaya çıkan) de kadîmin (nöcesi olmayanın) aynı olamaz. Âlem (Allah'ın kemal sıfatlarının aynası ve zuhur eden isimlerinin tecellî yeri olsa da zuhur ettiren zuhur edenin aynı değildir). Gölge, nefz-i asl olmadığı gibi.» **Hoca Bahaddin Nakşibend**'in, «görünen, işitilen, bilinen herşey Allah'ın gayrıdır» sözünü nakleder. **Ahmedü'r-Rıfâî** de, «El-Bürhanü'l-Müeyyed» adlı eserinde, bu konularda ihtiyatlı olunmasını tavsiye eder. Çok ince hususlar olduğunu, insanın ayağının kayabileceğini söyler (86).

Vahdet-i Vücûd ile Vahdet-i Şuhûd arasındaki belli başlı farkları gösterebilmek için, Muhyiddîn ile Rabbânî'nin fikirlerinin ana hatlarını kısaca görelim. Birleştikleri noktalar

---

(85) Dr. Cavit Sunar, aynı eser, sf. 19.

(86) Mahir İz, Tasavvuf, sf. 218 - 220.

şunlardır: «1 — Görünür ve görünmez (lâtaayyün-indetermination) âlemlerinin ayrılışı, 2 — Allah mutlak varlıktır, âlem izâfîdir, nisbîdir, 3 — Büyük ve küçük, emr ve halk ile misâl âlemlerinin tespitinde ve ruhun mücerretliği, tecellî nüzûl ve uruç gibi telâkkilerde Muhittin ile beraberdir.»

Ayrıldıkları noktalar ise şunlardır: 'Muhittin'e göre zât ve vücud aynıdır. Rabbânî'ye göre, vücud Zât'tan ayrıdır ve ilk yaratılan şey odur. Bu bakımlardan Muhittin'i (Spinoza'ya, Rabbânî'yi Leibniz'e benzetmek isteyenler vardır), 3 — Muhittin'e göre âlem, sıfatların beliriş ve meydana çıkışından (tecellî ve zuhur) ibarettir. Rabbânî'ye göre âlem, sıfatların beliriş ve meydana çıkışından değil, ancak, sıfatların gölgelerinin belirişinden ibarettir, 4 — Muhittin'e göre âlem hayâldir, ancak Allah vardır: yani, Allah âlemdir. Rabbânî'ye göre, âlem hayâl değildir. Çünkü böyle kabul etmek âlemin objektif realitesini, aynı zamanda da Allah'ın ibdâ (yoktan var etme) sıfatını inkâr etmek olur. Sonra, âlem eğer hayâlden ibaretse, o yok, tasavvurlarımız var demektir. Bu takdirde de tasavvurlarımız kaldırıldığında onun da yok olması lâzım gelir. Âleme, Allah'ın varlığına kıyasla hayâldir deniyorsa, o zaman da âlem, Allah olamaz. Çünkü Allah, mutlak ve (zarurîdir); âlem ise, mümkün ve geçicidir, 5 — Muhittin'e göre, âlem gölge (zıl) dir; fakat aslın, yani Allah'ın kendisidir. Rabbânî'ye göre de, âlem gölgedir, ama bu gölge aslın kendisi değil, asıldan başka olan bir şeydir ve aslın kendisine bahşettiği vücud ile dışta kendi nefsinde mevcuttur. Yaratılış, daha başlangıçtan itibaren bir vücud - yokluk münasebetidir. Bu sebeple de mümkün, yani âlem, vücud - yokluk terkibinin bir neticesidir ve mahiyeti yokluktur; fakat, sırf Allah'ın lûtfuyla kendi vücu'una sahiptir, 6 — Muhittin'e göre, Âyân-ı Sâbite vücud'la ilgilenmemiştir. (Bundan ötürü) âlem yok, ancak Allah vardır. Rabbâni'ye göre, bu doğru değildir. Çünkü bu takdirde hayâlden ibaret olan bir varlıktır, hakikî varlığı nasıl

sınırlandırabilir? 7 — Muhittin'e göre Allah bir bakımdan âlemin içinde bir bakımdan da âlemin ötesinde ve üstündedir. Bu itibarla hakikat, tenzih ile teşbih arasını birleştirmektedir.» (87)

Hayır, iyilik, kötülük, muhabbet ve nefsini bilmek meselelerinde, aralarındaki görüş farklarını, aynı eserden nakletmeğe devam ediyoruz. «Muhittin'e göre vücud bir ve sırf hayr olduğundan dolayı âlemde kötülük ve iyilik denen şeyler mutlak ve hakikî değil, nisbî ve izafîdir. Rabbânî'ye göre vücud - yokluk (adem) terkibinden meydana gelmiş olan bu âlemin mahiyeti yokluk olduğundan ve kendi nefsinde de mevcut olması bakımından âlem, bütün kötülüklerin köküdür, kötülükler ve noksanlıklar da hakikîdir.

Muhittin'e göre insan ve Allah arasındaki münasebet, bir yakın olma (kurbiyet) münasebetidir. Allah, insanı kendi sureti üzere yaratmıştır. Nefis bilgisi de Allah bilgisidir. Rabbânî'ye göre, gerçi Allah bize şah damarımızdan daha yakındır ama, bu yakınlığın mahiyetini kavramak aklın dışındadır. 'Allah, insanı kendi sureti üzere yarattı'. Âyetinden anlaşılması gereken manâ, insanın Allah olduğu değildir. Bundan maksat, insanın cevheri olan ruhun da Allah gibi mekândan münezzeh olduğunu ve yalnız bu bakımdan birbirlerine benzediklerini açıklamadan ibarettir. Kaldı ki, ruh, Allah tarafından yaratılmıştır. Nefsi bilmek, Allah'ı bilmektir, ama nefs, Allah değildir. Allah'ı bilmek de hiç bir surette mümkün değildir. Bu bilgiden maksat, insanın kendi varlığı bakımından noksanlık ve kusurlarla dolu olduğunu bilmek, kendinde ve kendinin dışında görülen kemâllerin Allah'tan olduğunu anlamak ve bütün kıymetlerin kaynağı olarak O'nu görmektir.

Muhittin'e göre, yaratılıştan maksat, Allah'ın gizli olan kemallerinin mertebelerde de meydana çıkmasıyle ilim ve

---

(87) Dr. Cavit Sunar, aynı eser, sf. 92 - 93.

vücud bakımından bu suretle de tamamlanmış olmasıdır. Bundan dolayı da, yaratılışın sebebi, muhabbet oldu. Çünkü her kemâl, aslında sevilen bir vasıtadır. Allah, kendini bilmek ve sevmek için belirdi ve meydana çıktı. Rabbâni'ye göre de, yaratılışın sebebi muhabbettir ama, maksat, ne Allah'ı bilmek, ne de Allah'ın kemâllerinin mertebelerde tafsil suretiyle tamamlanmasıdır. Maksat, insanın Allah'a ibadet etmesi ve yalnız kendini kemâle erdirmesidir. Eğer maksat ibadet değil de bilgi ise, bu da yine insanı kötülüklerden uzaklaştıracak olan, kendisine ait bilgisidir. Çünkü Allah, ezelde nasıl idiyse yine öyledir.» (88)

B — Tasavvufun Alevîlik ve Bektâşîliğe Tesiri

İslâm tasavvufunun Vahdet-i Vücud görüşü, Alevî ve Bektâşî inanışları içine, çeşitli şekillerde girmiştir. Bu tesirler, Suriye yoluyla ve bilhassa Horasan yoluyla geçmiştir. Birçok mutasavvıf, mesleklerini halk arasında yaymağa başlamış, binlerce mürid kazanarak, manevî nüfuz elde etmişlerdir. Birçok bilgin, büyük şeyhlere intisap ederken, hükümdarlar ve emîrler, bizzat tekke ve zâviyeler yaptırarak bu cereyanı teşvik ediyorlardı. İlim ve idarede ileri gelenlerin bu cereyana kapılmaları, «İslâm âleminin her tarafında şeyh ve dervişler yetiştiriyor ve böylece adetâ yeni ictimaî zümreler vücuda getiriyordu. Bilhassa her büyük şeyhin vefatından sonra âmme muhayyelesi onu bir kerâmet hâlesiyle ihâta etmekte idi. Tarihî kıymeti olmayan hurafelerle menâkıp kitapları değil, sûfilik tarihinin en kıymetli me'hazları bile bu gibi muhayyelât ile dolu» (89) hale geliyordu.

Maverâlünnehr İslâmlaştıktan sonra, tasavvuf cereyanı da, İslâmiyetin takip ettiği yollardan Türkistan'a girdi.

---

(88) Aynı eser, sf. 93 - 94.

(89) Köprülü, aynı eser, sf. 11 - 13.

Herat, Nişâbur, Merv, X. Yüzyılda mutasavvıflarla nasıl dolmağa başladıysa, XI. Yüzyılda Buhara'da, Fergana'da da şeyhlere tesadüf edilmeğe başlandı. «Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine **Bab,** yâni **Baba** nâmını veriyorlardı. Horasan'a herhangi bir münasebetle gidip gelen Türkler arasında da mutasavvıflar yetişiyordu: Meşhur Sûfî Ebû Sa'id Ebü'l-Hayr'ın pek ziyâde hürmet ettiği Muhammed Ma'şûk Tûsî ile Emîr Ali Abû Hâlîs Türk idiler. İşte bu gibi muhtelif âmiller te'siriyle Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetleniyor, Buhâra. Semerkand gibi büyük İslâm merkezlerinden içerilere yayılıyor, din aşkı ile mücehhez birçok dervişler tarafından göçebe Türkler arasında yeni akıdeler götürülüyordu. (Mesleklerini ve soylarını Hazret-i Peygamber'e kadar eriştiren) sûfîliğin yayılması, tekkelerin siyasî kuvvetler tarafından âdeta resmen tanınması, birçok büyükler, devlet adamları ve hatta sultanların şeyhlere rivayetleri, onlara yüksek bir manevî nüfuz bahşediyordu. Şarap içmeyecek kadar dinî hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslâmiyet'i aşk ve hararetle müdafaa eden ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet ve riâyet gösteriyorlardı. (90)

Ahmed Yesevî gibi büyük bir mutasavvıf ortaya çıkıncaya kadar, Türk içtimaî çevresi, mutasavvıflara, dervişlere alışmıştı. Onlara iyilik ve saadet yollarını gösteren, ilâhîler ve şiirler okuyarak, Allah rızası için öğütler veren bu dervişlere, Türk halkı büyük sevgiyle bağlı bulunuyordu. Onları, eskiden dinî bir kutluluk içinde görüp saydıkları **kam'**lara, **ozan'**lara benzetiyor ve bu sebepten yürekten benimsiyerek, dediklerine inanıyorlardı. Eski kam'ların, ozanların yerini, **«ata», «bab», «baba»** ünvanı dervişler almıştı. Bunlar arasında, Hazreti Peygamberin ashabından sayılan **«Arslan Bab»**, Oğuz boyları arasında iyice tanınan **«Korkut**

((90) Aynı eser, sf. 13 - 15.

Ata» meşhurdur. Arslan Bab'ın, Hoca Ahmed Yesevî ile, menkabevî münasebeti bilinmektedir. Çoban Ata ise, Rumeli köy Bektâşîlerinin **«Çoban Baba»**sı ile ilgili olmalıdır.

Büyük mutasavvıflardan **Feridü'd-Dîn Attâr**'ın, XIII. Yüzyılda Semerkan'da başından geçen büyük bir tehlike, tasavvuf hareketlerinde yavaş yavaş büyük ayrılıkların ortaya çıkmakta olduğunu göstermesi bakımından manâlıdır. **«Mazharü'l-Âcâib** adlı eserinde Oniki İmam'ın ve bilhassa Hazret-i Ali'nin medhinde pek ziyâde mübalega göstermesi, Mehdî gaybetine inandığını izhar etmesi üzerine», Semerkand'da çok müşkül durumda kalmıştı. (91)

Hoca Ahmed Yesevî, böyle bir çevre içinde, kendisinden önce gelen dervişlerin açtığı çığır üzerine yürüyerek, tasavvuf görüşlerini, Türk göçebeleri arasına kadar yaymağa muvaffak oldu. Bunda, çevrenin tesir almağa hazır bir vaziyette oluşu kadar, kendi şahsiyetinin güçlü oluşunun da payı vardır. İşte **Yesevî** ile Türk göçebeleri ve yerleşik halkı arasında yayılan mistik düşünceler, **Hacı Bektaş Veli**'nin himmetiyle Horasan'dan, Anadolu ve Rumeli'ye geçmiş oldu.

Tasavvuf cereyanının Orta Asya Türkleri arasında ne derece yaygın olduğunu, XV. Yüzyıl başlarında Uygur harfleri ile yazılmış olan şu gazelden de anlıyoruz:

«Ahsenül-takvîm-i kören çun enel-hak timesün
pez nedin ber-tar olup-tur mansûr-ı tivân-e-si
şem-i vahdet-tur cemâling sohbet-i rûşen kılur
Karşu-da koş koş yanadur seyyidüng pervân-e-si (92)

Şeyhler ve dervişler arasında görülen, soylarını Hz. Peygambere ve Hz. Ali'ye çıkarma kaidesi, hükümdarlar

---

(91) Aynı eser, sf. 14.

(92) Osman F. Sertkaya, Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar (II), İstanbul, 1975, sf. 22.

arasında da yayıldı. Bu cümleden olarak, birtakım şecerelerle, Cengiz'in dedeleri Buzencer ve Alanguva'yı, Peygamber ve Ali nesline çıkardılar. Timur'un anasr, bütün Karahanlı Sülâlesi, aynı köke bağlandı. (93)

Şamanizmi bırakarak Müslümanlığı kabul etmiş olan Türkler arasında bu yeni din, çeşitli derecelerde benimseniyordu. Şehir merkezlerinde bütün şartları ile benimsenip, yerine getirilen İslâm dini, eski gelenek ve göreneklerin henüz canlılığını kaybetmemiş olduğu göçebe Türk topluluklarında, eski din ve inanışlarla bir arada yuğrularak kabul ediliyordu. Hoca Ahmed Yesevî'nin ve sonradan Hacı Bektâş Veli'nin tasavvuf düşünceleri de bunlara eklenince, Alevîlik ve Bektâşîlik inançları ortaya çıkmış oldu. din ve tasavvuftan gelen şer'î ve mistik esaslara bağlanmış oluyorlardı. İşte bu bölümün konusunu teşkil edecek olan, bu mistik esaslardır; onların Vahdet-i Vücud felsefesinden hareketle, eski Türk inanışları içinde aldığı yeni şekildir.

a) Yaradılışın Manâsı

Bu tarîkin, bu yolun mensuplarına göre, biricik gerçek, Tanrı'dır. Diğer bütün var görünen şeyler, âlem, bir görünüşten ibarettir. Mutlak hakikat, biricik gerçek varlık, Allah'tır. Zamanın başlangıcından önce, Allah farklılaşmamış birlik **(ahadiyet)** halinde idi. Birşey ancak kendi zıddı ile bilinebilir. Karanlık olmasa, ışığın ne olduğunu bi'miyecektik. Bundan ötürü, mutlak hayır, mutlak güzellik olan gerçek varlığın bilinebilmesi için bir tek vasıta lâzımdır: Var olmıyan bir dünya. Böyle bir dünya, zahirî, aldatıcı, görünüşte olan bir dünyadır. Mutlak iyiliğin zıddı olan kötülüğün dünyasıdır; gerçekliği olmayan dünyadır. Bu yüzden, ne etrafımızdaki fizik dünya, ne de ondaki kötülüğün, ger-

---

(93) Zeki Velidî Togan, **«Yaseviliğe Dair Bazı Yeni Malûmat»**, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, sf. 524 - 525.

çek varlığı vardır. Kâinat, gerçek varlığın, var olmıyanın aynasındaki inikâsıdır (yansımasıdır). Kötülüğün, gerçek varlık olan Allah için manâsı yoktur. Bu, etrafta görünen şeylerin cazibesine kapılanlar için bir manâ ifade eder. Fizik dünya, Âdem'deki (insandaki) gerçeğin bir inikâsıdır (yansımasıdır). İkilik hissi, Tanrı'nın varlığının gerçeğini insanlardan gizleyen bir perdedir. Halbuki insanlar kendilerini ve dünyalarını Tanrı'dan ayrı sayarlar. Bu, görünüşteki bir ayrılıktır. Aslında insan ve kâinat, Ulûhiyetin zuhurudur. (94)

Kendimizde ve kâinatta gördüğümüz şey, Tanrı'dan ayrı bir şey **(mâsiva)** değildir. Fakat, Tanrı'nın zâtının inikâsıdır. İkilik duygusunu kaldırıp, **Tevhid'**e ulaşınca, Allah yüzünü gösterir: Gökteki her yıldızdan parlar; tabiattaki her çiçekten bakar; her güzel yüzde ona gülümser; her tatlı seste ona hitap eder. Etrafındaki her şeyde Tanrı vardır; Tanrı'dan başka birşey yoktur. İnsan, gözlerini içine çevirince harf be harf Tanrı'nın kalbini okuyabilir. Bundan ötürü Bektâşîler, **Hallac** gibi **Enelhak** derler. (95)

---

(94) Birge, aynı eser, sf. 109 - 110. Diğer taraftan **Mutezile,** yaradılışta Allah'ın küllî kudretinden ve iradesinden çok, hikmeti üzerinde duruyordu. Onların mesleklerine göre, Allah ancak hayrı yaratır ve insan, kendi hareketlerinin yaratıcısıdır. **Nazzâm,** Allah'ın ancak hayrı yaratabileceğini ve yaratmasının tefekkürden ibaret olduğunu, yani hakiki manâda bir irade fiili olmadığını ileri sürdü. (**«Halk»** Maddesi, İslâm Ansiklopedisi).

Harun Reşid'in huzurunda, bilginleri güç duruma düşürdüğü rivayet edilen, güzelliği ile meşhur bir cariye (Hüsniye isminde, İmam Cafer Sadık'ın talebesi imiş), Allah'ın sadece hayrı yarattığını söylüyordu (Bk. **Hüsniye,** İstanbul, 1958, 120 sahife).

(95) Birge, aynı eser, sf. 111 - 112. Burada **Muhyiddîn İbn-ül Arabî**'nin, Alevî - Bektâşî tariki üzerinde yaptığı tesir açıkça görülüyor. Ayrıca, Kur'an'da Âdem (insan) hakkında buyurulanlar da, bu tarike ışık tutmuştur. Çeşitli Sûrelerde, Allah'ın insanı en şerefli mahlûk olarak yarattığı anlatılmaktadır. **Kaaf Sûresi**'nin 16. Âyet'inde, «Biz insanı yarattık. Nefsinin, ona ne vesveseler verdiğini biliriz.

İkilik perdesini kaldırarak, **Tevhîd**'e ulaşmanın şart olduğunu **Şah Hatâyî**, bir nefesinde şöyle açıklıyor:

Evvel ol Allah'ın adı söylenür
Cümle ibâdetin başıdır tevhîd
Pîrim Şeyh Safî'den bize kalmıştır
Sofi kardeşlerin kânıdır tevhîd

Her kim Şeyh Safî'nin emrini tutmaz
Yorulur bu yolda menzile gitmez
Gayrı millet ana i'tibar etmez
Cümle ibâdetin başıdır tevhîd

Tevhîd ile bitmez işler bitmiştir
Tevhîd ile tâlib Hak'ka yetmiştir
Tevhîd ile dünya karar tutmuştur
Dermansız derdlerin dermânı tevhîd

Mürebbisiz müsâhibsiz dâmensiz
İkrârından dönen yanar imansız
Yakın ihlâs ile çağır gümansız
Şeyh Safî'nin armağanıdır tevhîd

Biz, ona şahdamarından daha yakınır» buyurulmaktadır. Enfal Sûresi'nin, 24. Âyet'inde, «Allah, kişi ile kalbinin arasına girer» buyurulmaktadır. **Hadîd Sûresi**nin, 4. Âyeti nde, «O, nerede olursanız olun, sizinle beraberdir» diye açıklanmaktadır.

Bakara Sûresi'nin, 34. Âyetinde, «Bütün melekler Allah'ın emri üzerine Âdem'e secde ettiler; yalnız şeytan etmedi» buyurulmaktadır (Ahmet Okutan, Kur'an-ı Kerîm'in Konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı, İstanbul, 1967, sf. 90, 186, 679.)

Bektâşîlerin âdem âdeme, yüz yüze namazının manâsı budur; Kur'an hükümlerine dayanmaktadır. İnsanın cemâl'inde, Ulûhiyetin tecellisini görmeleri de buraya dayanır.

Alevî - Bektâşî gülbanklerine, **«hayırlı», «hayır dua»** adının verilmesi, Allah'ın mutlak hayır ve iyilik olduğu hakkındaki görüşe dayanıyor olsa gerektir. Gülbanklerde, hayırlı'larda, «Gerçekler demine Hü, diyelim, Hü...» şeklinde tekrarlanan sözler, birliğe, tevhîd'e, Mutlak Gerçeğe, şuurlu bir bakışın işaretleridir. Mutlak Gerçek hakkındaki görüşlerini biraz yukarıda açıkladık.

Can Hatayî'm tevhîd deryâ denizdir
Tevhîd etmeyenler bizim nemizdir
Pîrim Şeyh Safî'den sermâyemizdir
On iki imâmın erkânı tevhîd (96).

Bektâşilere göre, insanda, gerçek varlığa ait bir kıvılcım vardır ve bu kıvılcım, insanı doğduğu kaynakla birleşmeye zorlamaktadır. Birlik (Vahdet)i bulma veya biricik gerçek varlıkla bir olma şeklindeki bu istek, kendisini kendisiyle (benlikle) olan mücadelede belli eder. Benlik (nefs-i emmare) yenilirken, bir olma (Tevhîd) duygusu da mümkün kılınır. Benliği (nefsi) ve ikilik duygusunu yenmek için yapılan bu mücadele, **«aşk»** gücüyle ve **«Küntü kentz sırrı»**na ermekle mümkün olur. Yukarıda sözü edilen Kudsî Hadis'te geçen, «Gizli bir hazine idim; bilinmeyi istedim» ibaresinin Arapçadaki karşılığı, **«Küntükenz»** olmakta, buna **«Kenzi mahfî»** de denmektedir. Bu «aşk» gücü, **«Mevlâna»**daki Allah aşkıdır. **Kul Budala** diyor ki:

Aşk kitabını açtım okur yazarım
Hakka doğru açılmıştır nazarım

Mahzunî Muharrem Baba, Allah aşkını şöyle dile getirir:

Aşk ile uyandım aradım derman
Leyl ü nehar yandım ta bulam derman

Aşk gücü ile, ikilik duygusu atılınca, **Hallac** gibi **Enelhak** derler. **Nasimî** de öyle söylüyor:

Küllî yer ü gök Hak oldu mutlak
Söyler def ü çeng ü ney Enelhak

Ruhî tecrübeyi açıklamak için, **«Elestü Bezmi»**ni bir remiz (sembol) olarak kullandılar. **Derviş Rühullah**:

---

(96) Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. 1, sf. 34 - 35.

Vahdet badesile mestiz ezelden
Elest kadehinden tadanlardanız

derken bunu kastediyordu. Kur'an'daki (76. sûre, 21. âyet), «Ve saf bir içecekten bir içkiyi Allah onlara verecek» bildirisi, Bektâşîler için, hem doktrinde, hem pratikte temel bir kavram haline geldi. Buradaki işki vermenin karşılığı, **«Sekahüm»** olmaktadır ki, **«Sekahüm Sırrı»** ve **«Elest Şarabı)** ile açıklanır. **Nesimî**'nin açıklaması:

Ezelden içmişim camı sekahum
Anunçün söylerim her dem enelhak

şeklindedir.

Dem: Nefes, an, içki (gerçek veya sembolik) demektir. Burada, **«her an»** ve **«her içki yudumunda»** demek oluyor. **«Elest şarabı»**nı bu içme tecrübesidir. Bu, onun manâsını anlamak için hazırlanmamış olanlardan sır olarak saklanan bir tecrübedir. Bu yüzden **Genç Abdal**, dikkatle uyarır:

«Sekahum sırrını söyleme sakın»

Allah'ın aşk şarabını kana kana içiş, **Hacı Bektâş**'a ait olduğu söylenen Arapça bir şiir de, Hacı Bektâş'ın diliyle şöyle anlatılır:

«Seni ile Birliğin şarabından içtik» (97).

---

(97) Birge, aynı eser, sf. 110 - 114. Senirkent'in Uluğbey Kasabasındaki Bektâşîler, içki kadehinin alınış ve verilişinde, iki ellerini kullanır ve işaret parmaklarını birbirne dokundurur ve **«aşk olsun»** ve cevap olarak **«aşkınız dâim olsun»** derler ve boş kalan sağ ellerini kalplerinin üzerine korlar. Senirkent'in içindeki Bektâşiler, bunun yerine, **«Nûr olsun»** derlermiş. Uluğbeyliler'in kanaatı şu: aşk olmayınca nur olur mu? Burada geçen «aşk» ve «nur» kelimelerinin manâsını yukarıda açıkladık. İkincisi üzerinde, aşağıda biraz daha duracağız. **Kul Himmet**'in dilinde, **«mahabbet», «aşk»**ı ifade eder:

İkilik perdesini kaldırarak, gerçek varlığa ulaşmanın yollarını arıyan ve yukarıda anlattığımız ruh tecrübelerinde bunu bulan tarikat mensubu için, **«Tevhîd», «Levh-i Mahruz», «Elestü Bezmi», «Küntükenz», «Kenz-i Mahfî»**, bir mürşidin elini aldıktan sonra, öğrenilebilecek, bağlanılacak ve sır olarak saklanacak esaslardır. Kur'an'a ve Vahdet-i vücud felsefesine dayanan bu mefhumları, köy Bektâşilerinden çok, şehir Bektâşîlerinin okumuş olanları biliyor olsa gerektir.

Levh-i Mahfuz, Kur'an'ı ifade etmekte olup, birçok Süre'de geçiyor: Zuhuf sûresi (4. âyet), En'âm sûresi (38. ve 59. âyet), Tevbe sûresi (36. ve 51 âyetler), Yûnus sûresi (61. âyet), Hûd sûresi (6. âyet), Ra'd sûresi (39. âyet), İsrâ sûresi (58. âyet), Neml sûresi (75. âyet), Yâsîn sûresi (12. âyet), Kaaf sûresi (4. âyet), Hadîd sûresi (22. âyet), Faatur sûresi (11. âyet) (98)

19. Yüzyıl Bektâşîlerinden **Bosnavî**, sözünü ettiğimiz konuda şöyle diyor:

> **Levhimahfuz nübüvvet Hateminde nakş-i hat**
> **Ayet-i ilm-i ledün fürkanıdır Bektaşiler**

A'raf sûresinde (172. âyet), «Elestü Bezmi» açıklanır. Allah, Âdem oğullarını yaratıp, imtihan sahnesine göndermezden önce, ruhlarını huzurunda toplamış ve «Ben sizin Rab'biniz değil miyim? diye sormuştu. Onlar, «Evet Rab'-

> «Mahabbettir Lâilâheillallah»
> «Kudret kandilinde aşk sahrasında
> Cibrilin gördüğü nurdur mahabbet» (Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. 1, sf. 186.

Öyle sanıyoruz ki, törelerinde içki içme olan Türk göçebelerini, İslâmiyete alıştırırken, Kur'an'daki sembolik içki hükümlerinden faydalanmış olmalılar. Tasavvufun da bu hususta büyük yardımı dokunmuş. Bunları son bölümde geniş şekilde inceliyeceğiz.

(98) Ahmet Okutan, Kur'an-ı Kerîm'in Anlamı, sf. 162 - 163, 677, 684 - 685.
(99) Bektâşî Şairleri, c. 3, sf. 169.

bimizsin **(Galû Beli)»** diye cevap vermişlerdi. Allah, kendilerini, kendilerine şahit tutmuştu. Buna, İslâm tasavvufunda, «Elestü Bezmi» denmektedir. Ruhların imtihanı, «Galû Belâ» ile başlamaktadır. Son devrin Bektâşîlerinden **Edib Harabî,** buna iman ettiklerini söyler:

Elest bezmindeki ahd-ü peymandan
Ayrılmayız asla biz o îmandan. (100)

Yaratılış hakkında **Hadis-i Kudsî'yi** anlatan, «Küntükenz» ve «Kenz-i Mahfî» için, Bosnavî ve Edib Harabî'nin deyişleri şöyledir:

Bosnavî :

Küntükenzin hüccet ü bürhanıdır Bektâşîler
Sırr-ı Miraç mazhar-ı irfanıdır Bektâşîler (101)

Edib Harabî :

Küntükenz remzinin olduk agâhı
Aynelyakîn gördük cemâlûllahı
Ey hâce bizdedir Sırr-ı İlâhî
Biz Hacı Bektâş'ın fukarâsıyız

Gerçi okuyorsun Levlâke Levlâk
Fakat perdesini edemezsin çâk
Cahilsin bizı de etmedin idrâk
Biz o küntükenz'in muammâsıyız. (102)

Bosnavî :

Kenz-i mahfîdir hurûfun Allemel esmâ'yı gör
Ma'ni-i Seb'ul mesânî ilm ü bâbın aynıdır
.....
Vech-i âdemden oku kim nüsha-i ilm-i ledün
Mushaf-ı nâtık odur âlicenâbın aynıdır. (103)

---

(100) Aynı eser, c. 3, sf. 259.
(101) Aynı eser, c. 3, sf. 169.
(102) Aynı eser, c. 3, sf. 263 - 264.
(103) Aynı eser, c. 3, sf.

Burada geçen «**Mushaf-ı nâtik**» deyimi, «konuşan Mushaf, Kur'an» manâsına geliyor ki, anlatılmak istenen insandır. Âdem'dir. Tasavvufta, insan ve âlem, Allah'ın tecellîsi zuhuru olmaktadır. Tevhîd akîdesine inananlar için, görünüşteki ikiliği kaldırarak, birliğe (**Vahdet'e, ahadiyat'e, Tevhîd'a**) ulaşanlar için, bunda yadırganacak bir nokta yoktur Bunlara ve tasavvufa dayanan Bektâşîlik, Âdem'de, Allah'ın tecellisini bulmaktadır. Bunu, **Mihrabî**'nin aşağıdaki nefesinde daha açık şekilde görebiliyoruz:

Allah deyip bağırma
Irak sanıp çağırma
Hakkı dilden ayırma
Şeytan güler bu hale

Hayalî bir yerdesin
Sen arada perdesin
Hak sende sen nerdesin
Nedir cevap suale

Levh-i mahfuzdur yüzün
Anı şerheyler sözün
Arif bilir iç yüzün
Câhil düşer zevâle

Kur'an'ıdır sözümüz
Rahmanıdır yüzümüz
Hakkı görür gözümüz
Aldanmayız hayale

Âba deyip âdeme
Secdegâh ol âleme
Hateme er Hateme
Döndür yüzün cemale

Mihrabı cümle âyat
Müteşabbîh muhkemat

İşte destimde berat
Sun ey sâki piyale (104)

Hurufî olduğuna şüphe bulunmıyan **Sürurî,** insanın konuşan Kur'an (kelâmullah-ı nâtık) olduğunu, Âdem'e secde edilmesi gerektiğini belirtir. Ancak, ona göre, Allah, Fazl-allah'da tecellî etmiştir:

Sırr-ı Sübhânellezî esrâ muanber kâkülün
Leblerin rûh-ül kudüs kaddin diraht-ı müntehâ
Onsekizbin âlemin esrârını harfen be harf
Ârızın levhinde yazmış kâtib-i kilk-i kazâ
Hatt-ı müşgîninle ruhsârın beyânında senin
Hak Taâlâ dedi Errahmân alel-arş istevâ
Âteş-i İnnî Enallah ey beşer sûretli Hak
.....
Çün sûret-i âdemde gösterdi özün Allah
Kıl secde ana olma iblîs gibi gümrah
Ey ahsen-i takvîme inkâr kılan gör kim
Anda nice keşf oldu te'vîl-i kelâmullah
Âyîne-i hüsnünde Hak sûretini gördüm
.....
Ey gönül gel dîde-i tahkîk ile eşyâya bak
Sûret-i kesrette vahdet gösteren ma nâya bak
Bilmek istersen kelâmullah-ı nâtık şerhini
Âdemin vechinde metn-i Allemel 'esma ya bak
.....
Devr-i Mehdî'dir kamu bir dolu edyân ü milel
.....
Ey Sürûrî Fazl-ı Rabbülâlemîn'in rahmeti

---

(104) Aynı eser, c. 3, sf. 273 - 274. **Mihrabi,** Kırım Hanzadelerindendir. Dedesi, Üçüncü Selim zamanında İstanbul'a gelmiştir. Denizci olmuş, kolağalığına kadar yükselmiştir. Sütlüce Bektâşî Dergâhında uzun müddet rehberlik etmiş, bir ara, Çelebiler'le Babalar arasında çıkan anlaşmazlıkta, Babagân Kolu temsilcisi seçilmiştir. Kırşehir'de Çelebiler Konağında misafir olmuş, Çelebi Cemaleddin Efendi'den icazet almıştır. Münir Baba'nın yerine postnişîn yapmak istemişler, kabul etmemiştir. Bambaşka mizaçta, orijinal bir şahsiyet imiş. (Bektâşî Şairleri, s. 3, sf. 271 - 272.)

Kâinatı sûret-i Rahmân'e kılmıştır bedel
Allemey'esmâ ki geldi âdem'e Allah'dan
Ol kinâyetdir beyân-ı ilm-i Fazlullâh'dan. (105)

Araştırıcı gözle bakarak, eşyânın hakikatını anlayınca, kesrette (çoklukta), vahdeti (birliği, bir olanı) görmenin mümkün olacağını, o zaman Âdem'de, Allah'ın tecellî etmiş olduğunun anlaşılacağını, güzel bir yüzde, Allah'ın konuşan bir Kur'an olarak belirdiğini, tecellî ve zuhur ettiğini söylüyor. Bunlar, Vahdet-i Vücûd felsefesinin, ayrı bir üslûp için ifadesidir. Ancak, aşırı olan, tutulması mümkün olmıyan tarafı, Hurufîliğin kurucusu Fazl-Allah'ı (Fazlullah'ı), Allah kabul etmesidir. Bunu biraz aşağıda tekrar ele alacağız.

b) Gökteki Nûr ve Tecellîsi, Ortaya Çıkışı

Alevîlerin ve Bektâşîlerin, yaratıcı, yaratılan ve yaratma hakkındaki düşüncelerinin, başlıca üç kaynağa dayandığı düşüncesindeyiz. Bunlar: İslâm dini esasları (dört delilin temeli olan Kur'an ve Hadîs), İslâm tasavvufu ve eski Türk dininden kalan inanış artıkları. **Birge**, «Ptoleme Kozmogonisi»ne dayandıklarını söylüyorsa da, biz buna katılamıyoruz.

Bu bahis içinde, Müslümanlıktan ve tasavvuftan gelen tesirlerle, yaratıcıya ve kâinata nasıl baktıklarını, bundan önceki bahsi tamamlar şekilde, ele alıp, inceleyeceğiz. Eski Türk din inanışları, Türk kültürü ve Şamanizmle olan ilgilerini, bunlar eserimizin son bölümünün konularını teşkil ettiği için, ele alamıyacağız.

Kur'an'da, birkaç sûre'de, yerin, göğün, güneş ve ay'ın yaratılışı açıklanır. **Nuh sûresi**'nde (15. ve 16. âyetler) geçen, **«Nûr»** ve **«Kandil»**, bu tarikatın, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'de İlâhî nûr görmelerine ve Hz. Ali'de Tanrı'lık Nû-

(105) Aynı eser. c. 1. sf. 60 - 62.

ru'nun tecellîsini bulmalarına yol açmıştır. Sözünü ettiğimiz sûre'de şöyle buyruluyor:

«Görmediniz mi? Allah yedi kat göğü kat kat nasıl yarattı? Onların içinde ayı bir nûr yaptı ve güneşi de bir kandil yaptı.»

Yûnus sûresi (5. âyet):

«O, güneşi ışık, ayı nûr olarak yapandır.»

İbrahim sûresi (33. âyet):

«Güneş ve ayı devamlı olarak size teshîr eden O'dur. Geceyi ve gündüzü size teshîr eden (sizin elinize veren) O'dur.» (106)

Bu Kur'an hükümleri, tasavvuf prensipleri ile birleştirilerek, Muhammed ve Ali'nin şahsında, tarikata ait din sırları ortaya çıktı. Buna göre, Muhammed ve Ali iki şahıs olarak düşünülmez. Alevî ve Bektâşîlere göre, birdirler ve bir şahsın iki adı imişcesine söylenip yazıldığını kabul ederler. Peygamber ve güveyisi, teolojik bir simada birleştirilmiştir. Buradan, dinin sırları doğmuştur. Bu, **Kul Âdil**'in bir nefesinde şöyle açıklanır: «Ali Muhammeddir, Muhammed Ali.» **Yesarî**'nin «Oniki İmam Nefesinde»:

> Hâşâ birbirinden kim ayrı gördü
> Muhammed Ali'dir, Ali Muhammed

Hz. Peygamberin, «Ben ilim şehriyim; Ali onun kapısıdır» şeklindeki Hadis'ine dayanarak, Hz. Ali'ye İlâhî bir sıfat kazandırılır. Böylece karşımıza iki Ali çıkar. Bunlardan biri, insan olan Ali'dir. Dünyada yürür, insan işlerine karışır. İkincisi, doktrinal Ali'dir. Kozmik ehemmiyetiyle temsil edilir. (107)

Sürûrî'nin, zâhirde (görünen şeylerde) ve bâtında (görünmiyen şeylerde) varlığı şüphesiz olan, «Aliy-yel Murte-

---

(106) Ahmet Okutan, (Kur'an'ın açıklaması), sf. 683, 684, 689.
(107) Birge, sf. 133 - 134.

zâ'yı Şah Nûrullah»ı (108), hiç şüphe yok ki, kozmik ehemmiyeti olan, doktrinal Ali'dir. Allah'ın nûru, Muhammed Ali'de tecellî edince ve Muhammed Ali, bir şahıs olarak düşünülünce, Ali'nin, Tanrı kabul edilişine şaşmamak gerekir. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, ikisi bir sayılıyor; bir elmanın yarısı sayılıyorlar. **Fakir Ednâ** (17. Asır Kızılbaş şairlerinden) öyle sayıyor:

Ali Muhammed'dir Muhammed Ali
Gördüm bir elmadır elhamdülillah (109)

Kudret kandilinden nûrunu alan, kozmik ehemmiyeti olan Ali, 17. Yüzyıl Kızılbaşlarından olan **İsmail**'in gözünde, Tanrı sayılmaktadır:

Evvel Ali yerin göğün binâsı
Kudret kendilinden çalınmış mayası. (110)

Kul Himmet, ilâhî nurun Muhammed Ali'de tecellîsini, tasavvuf terifleri ile açıklıyor. Üç isim manâda bir, «muhabbet», «aşk»tan ibaret olmuş oluyor. Şöyle ki:

Mahabbettir Lâilâheillallah
Mahabettir Muhammed Resulûllah
Mahabbettir Ali şah veliyullah
Üç isim manâda birdir mahabbet

Allah, Muhammed Ali ortasında
Beytullah içinde Hak haznesinde
Kudret kandilinde aşk sahrasında
Cibrilin gördüğü nurdur mahabbet

Kul Himmet'in diğer bir nefesinde, Allah nûrunun, Muhammed Ali'de ortaya çıkışı şöyle anlatılır:

---

(108) Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 62.
(109) Aynı eser, c. 2, sf. 54.
(110) Aynı eser, c. 2, sf 60.

Yerde insan gökte melek yok iken
Kudretinden bir nur indi süzüldü
Cümle mahlûk kandildeki nur iken
Ayın Ali mim Muhammed yazıldı. (111)

Yeminî, (16 Yüzyıl) Peygamberlerin sonuncusu ile Hz. Ali'nin, ilim şehri ve kapısı olduklarını ve ikisinin bir nur'dan yaratılmış bulunduklarını anlatır:

Ahmed ü Mahmüd Ebülkasım Muhammed Mustafa
.....
Bâb-ı ilmimdir deyu buyurdu Hatem-ül mürselîn
İkimiz bin nûrdan halkız dedi Hayrül beşer
Kim anın şanında münzeldir bu Kur'an'ı mübîn. (112)

Aynı şeyleri, **Seher Abdal** (16. Asır) da söyler:

Resûl'e her kim ümmettir sever evlâdını Şâhın
İkisi nûr-ı vâhiddir olur bir pâk gevherden
Ben ol şehrim dedi seyyid Ali'dir bâbuha yâ'ni
Anınçün bil zuhûr etti Muhammed Ali ol derden. (113)

16. Asır Bektâşilerinden **Sersem Ali Baba,** Allah'dan başka Allah olmadığını, bunun da Muhammed Ali'den ibaret olduğunu belirtir:

Sabah seherinde virdim budur bu
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali
Zikrim olan Lâilâheillallâh
Allah bir Muhammed Ali'dir Ali. (114)

18. Yüzyıl Bektâşilerinden **Kâtib,** Allah Muhammed ve Ali'nin bir sayıldığını açıklar:

---

(111) Aynı eser, c, 1, sf. 186 - 188.
(112) Aynı eser, c. 1, sf. 70.
(113) Aynı eser, c. 1, sf. 88.
(114) Aynı eser, c. 1, sf. 228.

Sırr-ı Bektâşiyiz ayrı değiliz
Heman sağ gezeriz gayrı değiliz
Birlikteyiz ayrı gayrı değiliz
Bir kimse sayılır üçümüz bizim. (115)

Pîr Mehemmed'in nefesinde, bu birliği temsil edenin Ali olduğu söylenir:

Bir ismim Ali'dir, bir ismim Allah
Şükür birliğine elhamdülillâh. (116)

Hem insan, hem Tanrı şeklinde bir Ali düşüncesi, zihinleri bulandırmış, insanları şüpheye düşürmüştür. Bu belirsizliği, kendilerinin değil, Ali'nin isteyerek yarattığına inanırlar. Halkı «güman'a» (şüpheye» saldığını, insan şekline girdiğini, **Kul Himmet'den** dinleyelim:

Nice yüz bin yıllar Kandilde durdun
Atanın belinden medere geldin
Anın için halkı gümana saldın
Binbir dondan (giyimden, kisveden) başgösterdin ya Ali (117).

Şah Hatâyî (Şah ismail) de, binlerce kisveye bürünüp, halkı şüpheye saldığını söyler: «Binbir dondan (kisveden, elbiseden) başgösterdi Murtezâ» ve:

Hezâran kisveden baş gösterirsin
Anınçün halkı salarsın gümâna. (118)

Binbir kisveden görünmesine, şüphe (güman) yaratmasına rağmen, Şah Hatâyî'nin bu nurun çeşitli şekillerde tecellîsinden şüphesi yoktur:

---

(115) Aynı eser, c. 2, sf. 129.
(116) Pir Sultan Abdal (C. Öztelli), sf. 389.
(117) Aynı eser, c. 1, sf. 178.
(118) Aynı eser, c. 1, sf. 39, 54.

Kudret kandilinde parlayub duran
Muhammed Ali'nin nurudur vallah
Zuhûra gelüb de küffârı kıran
Elinde Zülfikâr Ali'dir billâh. (119)

Bu inancı belirten Şah Hatâyî'nin gözünde, Hz. Muhammed aynı zamanda peygamberlerin sonuncusu olup, kızını Hz. Ali'ye vermiştir. Burada normal dinî inanç söz konusu olmakta, Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin tarihî ve gerçek şahsiyetlerine dönülmektedir:

Taâlâ şânuhu gel gör ki bir nûr-i Hudâ geldi
Cem'î hatem-i enbiyâ Muhammed Mustâfa geldi

diye Hz. Peygamberden muhabbetle bahsettikten sonra,

Hazret-i Fâtıma cennete bir gül
Anı Ali'ye verdi Habibullah. (120)

diyerek, tarihî hakikata dokunur. Sonra tekrar, dünyada yaşıyan Ali'den, Tanrı sıfatlı Ali'ye döner:

Cevher-i zât-ı kadîm-i Kibriyâ'sın yâ Ali
Enbiyâ vü evliyâya pîşüvâsın yâ Ali
Kimse bilmez ma'ni-i zât u sıfatındır senin
Lâmekân bahrinde dürr-i müntehâsın yâ Ali. (121)

Derviş Mehmed, bu şüpheden kendisini kurtaramamıştır:

Kul Mehemmed'im nolamadım
Yollarında ölemedim
Kim olduğun bilemedim
Eriş pîrim Ali eriş. (122)

19. Yüzyıl Bektâşîlerinden **Veli**, Hz. Ali'nin İlâhî sıfatını, Kur'an hakikatı olarak görmektedir:

---

(119) Aynı eser, c. 1, sf. 39.
(120) Aynı eser, c. 1, sf. 39.
(121) Aynı eser, c. 1, sf. 55.
(122) Aynı eser, c. 2, sf. 48.

«En'amte aleyhim» dedim yâ Ali
«Gayr-il mağdûb aleyhim» dedim beli
«Veleddâllîn» dedik kaldırdık eli
Gözlerim dost yolun durdum selâma. (123)

Kul Himmet, bunu yalnız Kur'an hakikatı olmayıp, diğer üç semavî kitapta da bildirlen bir gerçek olduğunu söyler:

Ali ismi dört kitabda okunur
Lâilâheillâllah yazılı. (124)

Bosnavî :

Ali ismi Allah derler
Yüzüne secde edeler. (125)

diyor.

19. Yüzyılın ünlü Bektâşîlerinden **Mehmed Ali Hilmi Dede Baba,** Ali'nin ulûhiyetine inanıyor olmalıdır. Şöyle ki:

Ali evvel Ali âhir
Ali bâtın Ali zâhir
Ali tayyib Ali tahir
Ali göründü gözüme

Ali candır Ali canan
Ali dindir Ali iman
Ali Rahîm Ali Rahman
Ali göründü gözüme

Hilmî gedayi bir kemter
Görür gözüm dilim söyler
Her nereye kılsam nazar
Ali göründü gözüme

ve Tanrı'nın Âdem'de (insanda) tecellîsini de şöyle anlatır:

---

(123) Aynı eser, c. 3, sf. 84.
(124) Aynı eser, c. 1, sf. 180.
(125) Aynı eser, c. 3, sf. 168.

Âyine tuttum yüzüme
Ali göründü gözüme
Nazar eyledim özüme
Ali göründü gözüme. (126)

Caferî (XVI. Yüzyıl), bir nefesinde, hem Tanrı, hem Tanrı'nın arslanı olan bir Ali'yi tasvir etmektedir:

Ali hükmiyle olmuştur ne kim pinhân ü peydâdır
Ali'dir sırr-ı Sübhânî Ali'dir âlemin cânı
Ali'dir gevherin kânı Ali hem ka'r-ı deryâdır
Ali şol lâmekândır kim münezzehdir kamu şeyden
Ali şol bînişandır kim her eşyâda hüveydâdır
.....
Ali'dir âleme server Ali nûr-i mücellâdır
Ali'dir câmi-i Kur'an Ali'dir rahmet-i Rahman
Ali'dir menba-ı ihsan ki bî-mânend ü yektadır
Ali şol Şâh-ı merdan'dır Ali ol Şîr-i Yezdan'dır
Ali'dendir eyâ mü'min vücudu cümle Taâlâ'dır
Ali ol zât-ı mutlaktır ki her şey'e muhît oldu
Eğerçi cümle eşyâdan münezzehtir müberrâdır
Ali sırr-ı İlâhî'dir cihânın pâdişâhıdır
Sıfat u zâtına şâhın kimesne olmadı vâkıf
Meğer anlar ki âlemde Ali anlara mevlâdır. (127)

Alevî - Bektâşî edebiyatı içinde, **Caferî**'ye benzer şekilde çok aşırı inançlara sahip olanlardan biri de **Virânî**'dir. Bu şair, Onaltıncı Yüzyılda yaşamış olup, **Nusayrî**'dir. Onun şiirlerinden bazı parçaları naklettikten sonra, son zamanların ünlü Bektâşîlerinden **Edib Harabî**'nin, onların inanç ve kanaatlarını tasvip etmediğini gösteren şiirlerine de yer vereceğiz. **Virânî**'nin, iki manâsıyla, dil'inde Ali, Tanrılaşır:

Biz Urum abdalıyız sultânımızdır Murtezâ
Terk ü tecrîdiz bugün Sübhânımızdır Murtezâ
Biz anın vechinde gördük ma'nî-i Ümmülkıtâb
Sûret-i Hak mazhar-ı Rahmânımızdır Murtezâ
.....

(126) Aynı eser, c. 3, sf. 172 - 173.
(127) Aynı eser, c. 1, sf. 134.

Dört kitabın ma'nisi İncîl ü Tevrât ü Zebûr
Bâ-i Bismillâh ile Fürkân'ımızdır Murtezâ

.....

Yâ Ali yâ İlyâ yâ mâh-i tâbânım Ali
Yâ Ali yâ İlyâ yâ keşf-i sırr-ı Men aref
Yâ Ali yâ İlyâ yâ vech-i Kur'ân'ım Ali
Yâ Ali yâ İlyâ yâ Bism-i Rahmân-er Rahîm. (128)

Aynı şairin başka bir şiirinde de şöyle denilmektedir:

Lâ İlâh illâ Ali'dir nür-i Zât-ı Zülcelâl
Lâ İlâh illâ Ali'dir Hayy-i bâkî lâyezâl

Ve aynı şeyleri ifade ettiği diğer bir nefesinde, Nusayrî olduğunu da açıklar:

Ali'dir şah Takî vü bâ Nakî hem
Ali hâlik derim hiç söylemem kem
Ol öldürdü ol oldu derdime em
Nazîrin yokdürür ey şâh-ı âlem
Nusayrî'yem Nusayrî'yem Nusayrî
Ne ölmüşem ne hod sağım ne sayrı. (129)

Yukarıdaki düşüceleri açıklayan **Virânî,** diğer yandan Kur'an'dan söz etmekte, «Yedi yer gök yedi Mushaf hakıyçün» diye ant vermekte ve «Hudâ vü Mustafa'nın bendesiyim» demektedir. Anlayabildiğimiz kadarı ile, dil kaidesi bakımından, «Lâ İlâh illâ Ali» diyeceği yerde, «Lâ İlâ illâ Ali'dir» demesi, Türkçe «dir» eki eklemesi, pek fazla tahsil görmediğini akla getirmektedir.

Son derece aşırı olan fikirler ileri süren şairlerden biri olan, biraz yukarıda sözünü ettiğimiz**Câferî,** Hz. Peygamber'e sevgi ve muhabbet izhar ederken, insanı hayret içinde bırakmaktadır. Bu fikir halitasını, inançlar karmasını, yukarıda açıkladığımız sebeplere bağlamaktayız. Ali'de Tanrılık bulan şair, «Anın kim derde dermânı Muhammed Mus-

(128) Aynı eser, c. 1, sf. 214 - 215.
(129) Aynı yerde, sf. 219, 224.

tafa'dandır» diyebilmekte, Kur'an'a olan inancını şiirlerinde göstermektedir.

Bu bahsi, ünlü Bektâşî şairlerinden **Edib Harabî**'nin iki nefesi ile bitirelim. Şair, nefesinin başında şu açıklamayı yapıyor: **«Şâh-ı velâyet Ali Keremallahu veche hazretlerini Hâlik-i kâinat zanneden bazı berrânîlere hitaben söylenmiş nefestir.»**

Nur-u nübüvvetten olunca âgâh
Ali Muhammed'e îmân eyledi
Anınçün cenab-ı hazreti Allah
Ali'ye velâyet ihsân eyledi

Nübüvvetsiz aslâ velâyet olmaz
Velâyetsiz dahi nübüvvet olmaz
Hak'kı elden komak hakikat olmaz
Bunu bilmeyenler ziyân eyledi

Lûtf-ü Hak'la Ahmed bir peygamberdir
Sâye-i Ahmed'de velî Hayder'dir
Bunları halk eden Allah ekberdir
Her biri velî böyle beyan eyledi

Gerçi her şey hak'dır bil muhakkakdır
Ali Hak'dır fakat mahlûk-ı Hak'dır
Ali'ye hâlik u hakk-ı mutlaktır.
Deyenler bîhûde gümân eyledi

Nebî velî Hak'ka hayran olmuştur
Cümlesi vâsıl-ı Subhân olmuştur
Hak sende **Harabî** pinhân olmuştur
Cemâlini senden ayân eyledi

Diğer nefes şudur:

Hayder-i Kerrâr'a cânım fedadır
Çünki kendileri Şâh-ı velâdır
Bazı müfsidlerin sözü hebâdır
Söylüyorlar hâşâ Allah Ali'dir

Sırr-ı Hak'ka bunlar agâh değildir
Hak'ka gidenlere hemrah değildir
Ali Hak'dır fakat Allah değildir
Böyle zannedenler mutlak delidir

Ali'nin pek büyük kerameti var
Kerametten büyük velâyeti var
Hâlik deyen erin dalâleti var
Zirâ Hak Muhammed Ali celîdir

Dinle bu söz vâiz pendi değildir
Benden Hak söylüyor indî değildir
İmân-i Harâbî şimdi değildir
Tâ bezm-i Elest ü kalû belî'dir. (130)

Ondokuzuncu Asır Bektâşîlerinden **Seyrânı**, «Allah birdir, ikilikten geçilir» sözüyle, aynı kanaatı paylaşıyor olsa gerektir. Ona göre, böyle düşünmek ve inanmak, «farz'ı ayn'dır.» (131)

Ali'de bulunduğuna inanılan Tanrılık gücünü gösteren birkaç mucizeden bahsederler. Bunları dört ana başlık altında toplamak mümkündür: 1 — Ali'nin aslan şekline girerek, Mirâç'ta Peygamberin önüne çıkması, 2 — Uhud Savaşındaki rolü, 3 — Cenazesini götüren deveyi kendisinin çekmesi, 4 — Akıllara durgunluk veren bir dev'i perişan etmesi ve sonra Müslüman olmak zorunda bırakması. Bunları kısaca gördükten sonra, nefes'lerden bunlara dair misaller verelim.

1 — **Mirâc:** Peygamber, Mirâc'a çıkarken, kendisine Cebrâil (A.S.), kılavuzluk (rehberlik) etmiştir. Peygamberin karşısına yolda bir aslan çıktı ki, kükremesi ile peygamberi korkuttu. Bunun üzerine, Tanrı'dan bir ses geldi. Bu seste, aslanın ondan bir nişan beklediği belirtiliyordu. Peygamber rahatlayarak, sonucu peygamber oluşunun (hâtem) işa-

(130) Aynı eser, c. 3, sf. 257-258, 261.
(131) Aynı eser,, c. 3, sf. 52.

retini taşıyan yüzüğünü, aslana attı. Aslan yüzüğü yuttuktan sonra, yol açıldı ve Tanrı'nın huzuruna çıktı. Onunla doksan bin sırrı konuştu. Arada perde vardı. Peygamber, perdenin kaldırılıp kaldırılamıyacağını sormak cesaretini gösterdi. Perde kaldırıldığında orada duran Ali'yi gördü. O yüzden, Mirâc, «Peygamberin, Ali sırrına ermesidir» denilir. Âyin-i Cem de, «Mi'râc hikâyesinin temelinden başka birşey değildir.»

Peygamber, Tanrı'nın huzurundan ayrılırken, Tanr ona, torunları Hasan ile Hüseyin'e götürmesi için bir avuç üzüm verdi. **Selman** da oralardaydı; Peygamberden bir üzüm istedi ve Hz. Muhammed ona bir tane üzüm verdi. Peygamber yolda, kendilerine **«Kırklar»** diyen bir gruba rastladı. Saydığında, otuzdokuz olduklarını gördü, Selman erişti ve kırkı tamamlandı. Sohbete koyuldukları bir sırada, görülmeyen bir el, Selman'ın elindeki üzüm tanesini ezdi. Bu üzümün suyunu, Kırklar'dan biri içti, hepsi birden sarhoş oldular. Çalınan sazların ahengine uyarak, sema etmeğe ve «Hu, Hu» demeğe başladılar. Ali, ötekilerden daha taşkın bir halde ve cezbe içinde ortaya atıldı. Bu esnada ağzından, Muhammed'in aslan'a atmış olduğu mühürlü yüzüğü çıkardı. Muhammed o zaman Ali'yi tanıdı ve onun hakikî mahiyetini anladı. Hak'kın anlaşılması için, bu yüzden âyin-i cem gelenek haline geldi. Kırklar'ın Cem'i, Kızılbaş ve Bektâşîlerin esas ibadet töreni olan cem'lerinin proto-tipi sayılmaktadır.

2 — **Uhus Savaşındaki Rolü:** Busavaşta Peygamber ağır şekilde yaralanmıştı. Yarasından kanlar akıyordu. Birden Cebrâil (A.S.) geldi ve kanadını onun üzerine gerdi ve Ali'den yardım istemesini, **«nadi Aliyen»** duasını okumasını söyledi. Hz. Muhammed bu duayı okur okumaz, elinde Zülfikâr'ı ile Ali koşup geldi, düşmanları kesip attı. Hem perygamberi, hem Müslümanları kurtardı.

3 — **Kendi Cenazesini Götürmesi:** Hz. Ali, şehit edil-

meden kısa bir müddet önce oğulları Hasan ve Hüseyin'ı yanına çağırarak, öğütlerde bulunmuş ve öldüğünde, cenazesini alıp götürmek üzere, yüzü peçeli bir bedevinin geleceğini, buna karşı çıkmamalarını, cenazesini ona teslim etmelerini söylemiştir. Öldüğünde, sözünü ettiği yüzü peçeli adam gelmiş ve cenazeyi deveye yükleyerek çekip götürmüş. Çocukları merakla arkasından koştular ve gördüler ki, deveyi çeken de, cenazesi götürülen de Ali'nin kendisidir.

4 — **Dev'i Bağlaması**: İnsanlara büyük zarar veren korkunç bir dev'i, çocuk kılığına bürünerek, iyice bağlamıştır. Bu bağı bir türlü çözemiyen dev, Peygamberin huzuruna şikâyete gelmiştir. Dev, sahabeler arasında, Selman'ın yanında koşan çocuğu (Ali) görünce feryad etmiş, kendisini bağlayanın bu çocuk olduğunu Peygambere söylemiştir. Ali de bunu itiraf etmiş, fakat dev'in bağını çözmeyi reddetmiştir. Dev, insanları yemeyeceğine dair söz verince ve Müslüman olunca, bağlarını çözmüştür. (132)

---

(132) Bk. Birge, aynı eser, sf. 137 - 139 ve «Kızıl-Baş» maddesi, İslâm Ansiklopedisi, cüz: 64.

Kendisinden çok güzel bilgiler edindiğimiz Bektâşî babasına göre Hak, kendisini Muhammed Ali'de belirtti. «Âdem'e secde edin» âyeti Hak'kın insanda tecellisinin delilidir. Kanaatına göre, böyle olmasa ikilik olurdu. Bu yüzden Hak, kendisini belirsizlikten kurtardı ve varlıkta belli etti. Allah gökte değil, Âdem'dedir. «Muhammed Ali'de ve Ali Muhammed'de Mirâc etmiştir.» Bu açıklaması ile, yukarıda belirttiğimiz akıl dışı izahlar yerine, aklî izahları tercih ettiği anlaşılmaktadır. Vahdet-i Vücûd görüşüne bağlı olarak, Âdem'e secde edilmesini, insanın nefsini bilmesini, bir nevi Mirâc sayıyordu. Akla yakın gelen bu açıklamalar yanında, pek aklî kabul edemediğimiz inanışları da vardı. Bunlardan biri Hz. Ali'nin şahsiyetine aittir. Onu, daha çok insanî şahsiyeti içinde görme taraflısı olduğu anlaşılan Baba'ya göre, bir gün Hz. Ali, karısı Hz. Fatma'ya kızmış, aralarında geçen münakaşadan sonra evini terkederek gitmiş. Üzüntüsünden toprak üzerinde yuvarlanmış, eli yüzü toprak olmuş. Peygamber onun bu halini görüp, sebebini anlayınca, topraklara

Bu inanışların, nefes'lerle nasıl ifade edildiğini, mümkün olduğu kadar kısa bir şekilde yakından görelim.

Abdal Musa, Mirac sırrını açıklamaktan çekinerek, belirsiz şekilde şöyle anlatır:

Muhammed Miracın yoluna girdi
Bu sır gayet sır içinde sır idi
Şîr donunun Hatem mührünü verdi
Bu sırrı kim eder Ali'den gayri. (133)

Şah Hatayî :

Getür ahret azuğunu
Âşık çeker yazuğunu
Muhammed'in yüzüğünü
Yundan Mürteza Ali'dür

Aynı konuda, aynı şairin sözleri:

Mustafa gördü seni arslan sıfatlı bir melek
Sâhab-i mi'râç hem tâc ü livasın yâ Ali. (134)

Kul Himmet :

Muhammedin Hâtemi
Bergüzar bir aslanda. (135)

Onaltıncı Asır Bektâşîlerinden **Kanberî,** Hz. Muhammed'in Mirâç'ta Ali'yi gördüğünü, Allah'ın yeryüzünde Ali şeklinde tecellî ettiğini, İncil'de, «İlyâ» ismiyle Ali'ye işaret edildiğini anlatır:

---

bulanmış olmasından ötürü, **«Turabî»** adını vermiş. Ondan dolayı, Hz. Ali'ye Turabî denmekte imiş.

Bu ve buna benzer çocukça görünen inanışların sebeplerini, son bölümdeki açıklamalarımız, biraz olsun ortaya çıkaracaktır sanırız.

(133) Aynı eser, c. 1, sf. 22.
(134) Aynı eser, c. 1, sf. 51, 55.
(135) Aynı eser, c. 1, sf. 175.

Çıktı Mi'raca Muhammed gördü Arslanı Ali
Cebraile sordu ol dem dedi kimdir bu velî
Cebrâil ver hâtemi bulmak istersen yolu
Vardı Ahmed gördü anda söyleyen şâhın dili
Ol Ali'dir pîşûvâ-yi evliyâ vü enbiyâ
Anın içün dedi İsâ İncil'inde İlyâ. (136)

Noksanî :

Başımıza vurduk tâc-ı Levlâk'i
Çıktık seyr eyledik arş-ı eflâki
Mi'rac'a çıkuban biz gördük Hak'kı
Hâtemi bac verdik arslana geldik. (137)

Ondokuzuncu Yüzyıl Bektâşî saz şairlerinden **Sabrî :**

Dağa taşa emr ü ferman eyleyen
Kamu âlemlere dîvân eyleyen
Mi'rac'da Ahmed'i seyrân eyleyen
Gerçek âşıkların yolusun şâhım. (138)

Üzümün ezilmesi, suyunun çıkması (Engür şerbeti) ve Kırklar'ın birinin içmesi, hepsinin birden sarhoş olarak, Samah (sema)a kalkmaları hakkında yazılmış, söylenmiş nefeslerden birkaç örnek sunalım.

Abdal Musa :

Sofî Abdal erkânını yürüden
Aynıcemde sevdüklerin süriden
Nişter Selman kırk vücudü bir eden
Var mıdır hiç bir er Ali'den gayrı. (139)

Şah Hatayî:

Alçağa indirmiş özünü
İder Hak'ka niyazunu
Kırklar ile bir üzümü
Yiyen Mürteza Ali'dür. (140)

---

(136) Aynı eser, c. 1, sf. 78
(137) Aynı eser, c. 3, sf. 402.
(138) Aynı eser, c. 3, sf. 109.
(139) Aynı eser, c. 1, sf. 22.
(140) Aynı eser, c. 1, sf. 51.

Kul Himmet'in bu konu ile ilgili uzun bir nefesi:

Muhammed hâtem peygamber oldu
Ali evliyaya şah, server oldu
Selman Muhammede hem rehber oldu
Ol günde yürüdü erkân Hu deyu

Erenler gizliydi ulu mekânda
Muhammedle Ali bir idi anda
Lâfetâ okuyup karşı duranda
Yedi kez çağırdı Cihan Hu deyu

Bir üzüm danesini getirdi Selman
Kırklar demi ol dem etti galeyan
Muhammed onlarla birlikte ey can
Hu Allah söyledi irfan Hu deyu

Kırklar dahi içti cümle mestoldu
Şahmerdan cümlesinden üst oldu
Hezar post bağlayıp kemerbest oldu
Semaa girdiler hemen Hu deyu

Kırkların birine nişter vuruldu
Aktı kan cümleden isbat olundu
Hak anda mevcuttu mevcut bilindi
Huvallah çağırdı Sultan Hu deyu

Anlar âşık idi yâr yâra karşı
Niyaz eylediler Settâra karşı
Kırkların cümlesi dîdara karşı
Baktılar kaldılar hayran Hu deyu

Hu demenin aslı böyledir böyle
Zâhid nedir sözün gelberi söyle
İmanın tazele şehadet eyle
Gel sen de yüzüne boyan Hu deyu

Kul Himmet meydanda sarhoş olalı
Habibin aşkına medhuş olalı
Can gözle tecellübe duş olalı
Hayali gözümde mihman Hu deyu

Ve **Kul Himmet**'in diğer bir nefesinden:

Ezel meclisinde Kırklar ceminde
Muhammed nuruna bezendi Ali
Kırklar ile bile âyîn-i cemde
Bu aşkın sırrına özendi Ali

İlmin başı dedi kendin bilesin
Muhammed'e dedi cem'e gelesin
Meydana getirdi aşkın dolusun
Kırklara şarabı sunandı Ali. (141)

Aynı konuda, **Kul Himmet**'in diğer bir nefesi :

Ali âlâdır Hak'kın divanında
Hak Taâlâ kim buyurdu şanında
Yedinci semada aslan donunda
Hikmetle gördüler Şahı keremi

Selman Arşa çıktı eyvallah etti
Ahmed'den bir üzüm şeyellâh dedi
Kırklar ezdi içti eyvallah etti
Ali'nin verdiği engûr ola mı. (142)

Onyedinci Asır Kızılbaş'larından **Fakir Ednâ** :

Koca leşker sen kırkların birisin
Kırklar n birine neşter urursun
Selman Farîs'dedir kanın görürsün
Bir damla kanı geldi al koca leşker

Selman geldi şeydallahdan yarsalar
Şeydallahın bir araya koysalar
Bir üzüm dânesi vardır ezseler
Ezen el senindir er yüce leşker

Engür ezdi ol kırklara içirdi
Kanaçl verdi pervâneye uçurdu
Üryan biryan etti dâre geçürdü
Anlara bir himmet kıl koca leşker. (143)

---

(141) Aynr eser (Bektâşî Şairleri ve Nefesleri) c. 1, sf. 172 - 173, 179.
(142) Aynı eser, c. 1, sf. 181.
(143) Aynı eser, c. 2, sf. 56.

Kendi cenazesini taşıyan deveyi, Ali'nin kendisinin çekip götürmesine dair inanç ve onunla ilgili nefeslerden kısa birkaç örnek verelim.

Abdal Musa :

Selman bir deste gül şâha uzattı
Kendi tabutuna kendüzi yattı
Cemi-i mushafdan nikabın attı
Kur'an yok gördüm Ali'den gayrı. (144)

Şah Hatâyı :

Turnaya vermiş sesini
İmamlar çeker yasını
Yine kendü devesini
Yiden Mürteza Ali'dür. (145)

Ondokuzuncu Asır Bektâşîlerinden **Mir'âtî** :

Ali'nin işine akıllar ermez
Aklı erenler de beyana vermez
Âlem Hayder olsa kör olan görmez
Bilene aşkolsun genci nihanı

Nefsaniyet edip bir alay mel'un
Ahdi Peygamberi kıldılar mağbun
Abdürrahman ibni Mülcem döktü hun
Gör neye uğradı Hak'kın aslanı

Namaz kılmak için mescide vardı
Mülcem oğlu anın vaktin aradı
Namaz kılar iken ol Şah oturdu
Bilmedi ol mel'un yed ği nanı

Mecruh oldu çünkü Şahı velâyet
Ol vakit nuşetti câmı şehadet
Hasanla Hüseyne kıldı vasiyet
Bir deveci gelir gözetin anı

---

(144) Aynı eser, c. 1, sf. 23.
(145) Aynı eser, c. 1, sf. 51.

Dedi gelecek bunda bir arap
Elinde bir deve yüzünde nikâp
İster cenazemi etmeyin cevap
Deyip ol Hudaya tapşırdı cânı

Ehlibeyt içine düştü bir figan
Hasan Hüseyin ettiler nalân
Gasledip namazın kıldılar heman
İrişti bir arap deve sarbanı

Yükletti tabutu deve üstüne
Çekerek destile aldı destine
O şah emanetin verdi dostuna
Hasanla Hüseyne düştü hicranı

Hasanla Hüseyne düştü endişe
Dediler değiliz kail bu işe
Düştüler peşine hem koşa koşa
Tuttular deveyi ol beden canı

Deveci nikaba uzattı eli
Kaldırdı nikabı bir nuru celi
Gördüler deveci kendidir Ali
Ol vakit bildiler sırrı Şiranı

Böyledir **Mir'atî** bizdeki âdet
Peygamber dostuna okuruz rahmet
Düşmanına olsun sathezar lânet
Zira terketmeyiz yolu erkânı. **(146)**

Kul Himmet, insanları yiyen dev'i, Ali'nin bağlayışını, gayet sembolik ve çok sanatkârane bir üslûp içinde, uzun uzun anlatır. Bu uzun nefesin bazı dörtlüklerini, bir fikir vermesi bakımından nakletmekle yetineceğiz.

Yerde insan gökte melek yok iken
Kudretinden bir nur indi süzüldü
Cümle mahlûk kandildeki nur iken
Ayın Ali, mim Muhammed yazıldı

---

(146) Aynı eser, c. 3, sf. 35 - 36.

Ol dem yaratıldı div ile peri
Kaftan kafa hükmederdi herbiri
Vardı hem anların bir sultanları
Gayet pehlivandı zurbazu idi

Üç yüz elli batman gürzü çekerdi
Uzun kargı Kûh-i Kaf'ı yıkardı
Cümle divler anın havfın çekerdi
Yedi iklim dört köşede raz idi

Üçyüz altmış arşın idi kameti
Hiç bir kula benzemezdi heybeti
Yetmiş yedi arşın idi sıfatı
Bakınca mağripten meşrike düz idi

Kafdağında bir dağ vardı hurmadan
Ol vakit yok idi dünyada insan
Gördü bağ içinde bir taze civan
Şâd ü hurrem olup gayet sevindi

Nigâr mısın deyip sundu elini
Benliğinden geçti sındı halini
Özge bilemedi hiç ahvalini
Tezden hemen yüzüstü yıkıldı

Yedi günden sonra buldu özünü
Eli bağlı kan doldurmuş gözünü
Sultan Süylemana vurdu yüzünü
Süleymansın şu bendimi çözindi

Süleyman der kim bağladı elini
Kaddin hilâl olmuş bükmüş belini
Kim eyledi sana bunca zulümü
Hakkın emri böyle imiş gezindi

Div de der ki beni bağlayan uşak
Âkil baliğ değil oniki ancak
Bir darp ile beni eyledi helâk
Yavrı şahin gibi uçtu süzüldü

Süleyman der biz bu sırrı biliriz
O işi tutanı biz de sezeriz
Sanma senin bağlı bin yıl gezindi

Div de der ki âhırında nolacak
Bu dert bize kıyamete kalacak
Süleyman der Muhammed var gelecek
Âhır zaman yakın derler sezildi

Nice bin yıl geçti nice bin saat
Yer duruldu karşı geldi yedi kat
Zâhir oldu Ali ile Muhammed
Karşısında div dirildi dizildi

.....

Div de derki beni aldı bu merak
Gelemem bir dahi menzilim ırak
Aradığım oğlan buradadır mutlak
Yana yana şu vücudum közoldu

Muhammed der dava eyledin
Bunca halkı bir araya derledin
Oğlan burda sen oğlanı görmedin
Elin bağlı bin yıl dahi gezindi

Div de der ki sanman beni deliyim
Kaftan ırak yollarından gelirim
Görünceğiz ben oğlanı bilirim
Kaşlarında mim duası yazılı

.....

Muhammed Selmana gel dedi geldi
Âleme bir nurdur balkıdı doğdu

Selman donunda da Ali'yi gördü
Div Muhammed hırkasına sarıldı
Yerde insan gökte melek yok iken
Duyar idim çok div başın keserdi

.....

Büyük küçük bu haberi işitti
Ali'nin sırrına kim erdi yetti
Div müslüman oldu sılaya gitti
Cemaat dağıldı alay bozuldu

Kul Himmet'in gene bu konuyu işleyen başka bir nefesinden birkaç dörtlük:

Ben Ali'yi gördüm mahbup çağında
Selmanın çiğninde yolun sağında
Cennetten içeri firdevs bağında
Bülbül figan eyler gülşana düştü

Selmanın çiğninde bir oğlan geldi
Destur şahım dedi elini aldı
Muhammed terini gül ile sildi
Ol zaman kokusu insana düştü

.....

Kırklar geldi her çiçekten derdiler
Koklayuben yüzlerine sürdüler
Her destesin bir güzele verdiler
Gül Muhammed Nerkis Selmana düştü. (147)

Kul Veli'nin çabuk sema nefesinde de aynı konu işlenir:

Binüçyüz yıl evvel al devin bendin
Bağlayıp da çözen Ali değil mi. (148)

c) Devriyye Nazariyesi ve Alevîlik - Bektaşilikteki Yeri

İnsan ruhunun Hak'dan ayrılıp, Hak'ka dönünceye kadar geçirdiği serüvene **Devir** ve bunu açıklayan görüşe, **Devriyye** Nazariyesi adı verilir. Bu görüş de, tasavvuf felsefesine dayanmaktadır. Tasavvuf felsefesinde **sudûr** ve **tecellî** nazariyesinden **insan-ı kâmil** ve **devir** telâkkileri doğmuştur. Tasavvuf edebiyatında pek meşhur olan **devriyye**'ler bunun

(147) Aynı eser, c. 1, sf. 188 - 198.
(148) V. L. Salcı, Gizli Türk Dinî Oyunları, sf. 31.

neticesidir. **Sudûr** ve **tecellî** nazariyesine göre, mevcut âlemlerin en süflîsi olan bu maddî âleme düşen bir varlık, önce cansız şey, sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecellî ederek, ondan da **insân-ı kâmil** şekline girer ve Hak'ka ulaşır. Yani, nasıl Mutlak Vücûd'dan çıkarak bu toprağa indi ise, tekrar oradan çıkarak aslına rucû eder. Mutasavvıflar bu **devriyye** hareketini tıpkı bir daireye benzeterek, **kavs-i nüzûl** (aşağıya doğru inen yay) ve **kavs-i urûc** (yukarıya doğru çıkan yay) adı ile ikiye ayırmışlardır. **Vücûd-i Mutlak**'dan ayrılan **Nûr-i ilâhî** sırasıyla **akl-ı kül**'den (yaratıcıya ait akıldan), **ukûl-i tis'a**'ya (dokuz akla), **nufûs-i tis'a**'ya (dokuz nefse), **eflâk-i tis'a**'ya (dokuz felek, dokuz semaya), **tabâyı-i erba'a**'ye toprağa kadar **anâsır-ı erbaa**'ya (dört unsura) geçer ki, **başlangıç** veya kavs-i nüzûl budur. Bunu takiben aynı nûr, topraktan madene, ondan **bitkiye**, ondan hayvana, ondan insana ve insân-ı kâmil'e geçerek tekrar aslına döner ki, bu ikinci devre de **ma'âd** veya **kavs-i su'ûd** derler. **İbrahim Hakkı**'nın **Marifet-Nâme**'sinde **Devir** meselesi güzelce açıklanmıştır. Sarı Abdullah Efendi'nin **Semerâtü'l-Fuâd**'ında, **Devriyye**'lerin **kavs-i nüzûl**'e ait olanlarına **ferşiyye**, diğerlerine de **arşiyye** derler. **Niyâzî Mısrî**'nin **Devre-i arşiyye**'si, Üsküdarlı Hâşim Baba'nın **Devre-i ferşiyye**'si, edebiyatımızda pek meşhurdur. **Nesimî**'den başlayarak İbrahim Efendi, Kaygusuz gibi tekke şairlerinde, Bektâşî şairlerinde birçok **devriyye**'ler vardır. Kaygusuz'un **Abdal-Nâme**'sinde bu nazariye basit bir şekilde şerhedilmiştir. (149)

Devir görüşünü, **Hulûl** (150) ve **Tenâsuh**'dan (151)

---

(149) Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, sf. 275-277.

(150) Felsefî bir terim olan **Hulul**, «halle» (çözmek, bir yere koymak, bir yere yerleşmek) kökünden gelmektedir. Hulûl, **Fârâbî**'ye göre, akl-ı faal'in insan ile birleşmesini ifade eder (hulûl al-akl al fa'al fi'l insân). Allah'ın insan ile birleşmesi (hallâc) manâsına da gelir. **Aristo**'nun **sûret** ve **heyûlâ** görüşü, rûhanî bir varlık

ayırmak gerekir. Mevlâna, Yunus, Muhyiddin gibi büyük mutasavvıflarda, tenâsuh itikadı görülmemektedir. Mevlâna'nın pek meşhur bir manzûmesinde, bu devir hareketi pek iyi gösterilmiştir. Ayrıca **Mesnevî**'de, **Nâsır Husrev**'de, **İbn Yemin**'de, **Feyz-i Hindî**'de, **Gülşen-i Râz**'da, sûfiyyenin bu pek meşhur akidesine dokunan parçalar vardır. «İran'ın en büyük mutasavvıf şairlerinde ve bilhassa Mevlâna'da olduğu gibi, Yûnus Dîvânı'nda da birçok **devriyye**'ler vardır ki, ekseriyetle çok büyük bir serbestlikle ve çok heyecanlı bir şekilde yazılmıştır: «ibtidâ ma'şukla, yâni Vücûd-i Mutlak'la beraber bulunduğunu, sonra maden, nebat, hayvan, insan olduğunu, sonra Mûsa şekline girip Tûr'a çıktığını, İbrahim olup İsmail'i kesmek istediğini, kesilen koç olduğunu, Yûsuf olup satıldığını, satın alanın da kendi olduğunu, İsâ olup göğe çıktığını, sonra mi'rac'ta bulunduğunu ateşli bir lisanla yazan bu şâir, kendi itirafına rağmen, görülüyor ki, **şeriat edebi**'nden korkmamaktadır.» (152)

---

ile onun sûreti arasında bir birleşme kabul etmektedir. (Bk. «**Hulûl**» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. 5. (I), sf. 584 - 585.)

(151) **Gülşen-i Râz** yazarı, **Tenâsuh** (Metemsychose) u reddeder. Bu inanışı, önce Fisagor ve Eflâtun'da felsefî bir telâkki halinde görmekteyiz. Aynı görüş sonradan Yeni - Eflâtunlara da geçmiştir. «Onların **Sudur** ve **Tecellî** nazariyyesi, **Tenâsuh** itikadına pek uygun değildir; çünkü **ame** onlarca bir **idee**'den ibaret olup, madde bir nefy (antitez) den ibarettir; bu yüzden **Tenâsuh** telâkkisi Neo-Platoniste'lere, sistemlerinin bir tamamlayıcısı veya neticesi gibi değil, Pythagore nazariyelerinin bir kalıntısı şekline girdi. Bunu **Neo-Platonisme** sistemiyle önce te'life (bağdaştırmağa) kalkışan Suriye'li **Porphyre**'dir. Ona göre, ruhlarımızın maddî cisim kisvesini giymesine sebep, daha önceki bir hayatta işlediğimiz hatâların cezâsıdır; cürmümüz ve cezamıza göre, rûhumuzu örten zarf da mütenâsiben kesîf veya hafiftir; bu yüzden, bâzı ruhlar bir hayvanî cisim içine, bâzıları beşerî cisim içine konmuş olup, tam bir tevekkülle vazifelerini yapmakda ve böylece yavaş yavaş Mâbud'a yaklaşmaktadırlar.» (Köprülü, aynı eser, sf. 276 - 277.)

(152) Köprülü, aynı eser, sf. 277 - 280.

Devir itikadı kısmen Yeni-Eflâtunculardan, Kabalistlerden bizim mutasavvıflara geçmiş olmakla beraber, mahiyetini değiştirmiş, incelmiş ve **tenâsuh** akidesinden kurtulmuştur. Büyük İslâm mutasavvıfları, rûhun, yeryüzüne, cansızlar âlemine kadar inişini, ilâhî irade'nin kendisini, Zât'ını, ortaya koyma arzusu ile açıklamaktadırlar. Yeni-Eflâtunculuk'ta ve Kabalist'lerde sadece insanla ilgili bir **devir** söz konusu iken, İslâm tasavvufunda, cansızlar, bitkileri ve hayvanları da içine alan bir **devir** telâkkisi görülür. Kabalist'lere göre, ruhlar için, yeryüzündeki bütün varlıklar gibi, **«Cevher-i İlâhî»** (Substance Divine)ye dönüş mukadderdir. Bunun için, kendilerindeki yok edilmesi mümkün olmayan kemâl (olgunluk) tohumunun, bütün mükemmellikleri kazanması gereklidir. «Eğer birinci hayatta bunu kazanamazsa, sırasiyle ikincisine, üçüncüsüne başlar ve hepsinde, evvelkinde bulamadığı kemâle eriştirici vasıtaları bulur. Nihayet ruhumuz, **Vahdet-i ilâhiyye** zevkini duyacak kadar kemâle erişince. Bu devir de biter. Bununla beraber, biz hatalarımızı tamir etmemekte ısrar ettikçe, bu devir kıyâmet-i uzamâ gününe kadar devam eder... **Kabalist**'lerde de **devir**, yalnız insanlara hasredilmiştir.» (153)

Cansız şeyleri, bitkileri, hayvanları da içine alan, geniş bir daire içinde rûhun dolanımı hakkındaki tasavvuf görüşü, **devir** nazariyesi, Bektâşî Tarikatına da aynen geçmiştir. Ruh, insanın **insan-ı kâmil** (154) haline gelip, devrini tamamlayıncaya, **Hak** (gerçek bir) ile gerçek oluncaya (Hak ile hak) oluncaya kadar, dolaşımına devam eder. Arna-

---

(153) Aynı eser, sf. 277-278 ve ayrıca, **«Tenâsuh»** maddesi, İslâm Ansiklopedisi, 121. cüz'e bakınız.

(154) Mutasavvıflara göre insan-ı kâmil, Allah'da fenâ bulan (eriyen, kaybolan) insan demektir. «Fizikî ölümle ölmeden evvel, kul olarak bir idrâk ölümü ile ölüp, Hak olarak dirilmesi «demektir. (Bk. Kurtkan, Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Lâiklik, sf. 42 v.d.)

vutluk'taki Bektâşî Tarikatının başı olan **Salih Niyazi Dede'**nin, **Birge'**ye söylediğine göre, bir insan, hayatta iken, hayvan seviyesinde yaşamış ise, öldüğünde ruhu, hayatta iken benzediği hayvanın vücuduna geçer. Meselâ, bir domuz, bir köpek, bir kaplan veya benzemiş olduğu başka bir hayvan şekline girer. **Brailsford'un, Macedonia** isimli eserinde iddia edildiğine göre, Hüseyin'in katillerinin ruhu, tavşan şekline bürünmüştür. Bu yüzden Bektâşîler, tavşan avlamaz, yemez ve tavşana dokunmazlar. Balkanlar'da dolaşan bir seyyahın anlattığına göre, oralardaki Bektâşîler, daha önce yaşamış olan Bektâşîlerin böçek şekline girmiş olmaları korkusu ile, onları ezmemek ve ürkütmek için, ayakkabılarına çıngırak bağlarlardı. **Birge'**ye göre, **Hulûl** (incarnation) konusunda, Bektâşîlerin ne dediğini belirtmek güçtür. **Browne'**ın dediğine göre (Year Among the Persians, sf. 140-142), kötü veya kemale ermemiş canlar, ölümlerinde, hayatta iken benzedikleri hayvanın fizik varlığı içine girmezler. İran'daki inanışa göre, bu canlar, **Misâl Âlemine** giderler. (155)

Tasavvuf görüşüne göre, ruh, aslından ayrılarak, ten kafesi içine hapsedildiğinden ötürü, kafesteki bir kuş gibi çırpınmakta ve aslına dönmeyi arzu etmektedir. Olgunlaşmamış, kemale ermemiş bir ruh için, bu dönüş, uzun zamana bağlıdır. Bu ruhun, yeryüzünde büyük serüveni vardır. Kemale ermiş, insan-ı kâmil olmuş bir can için ise, artık söz konusu değildir. O, gerçek varlığa, aslına kavuşacak, **Hak ile hak** olacaktır. Bu yüzden Bektâşîler, bu dünyadan göç eden bir can için **«öldü»** demezler; **Hak'ka yürüdü»** derler. Göçen can için, **«Rûh u revanı şâd ve hurrem olsun.» «Kemale yetmiş olsun, bir daha gelmesin, ruhu dönmesin»** dileğinde bulunurlar. Aslına kavuşamıyacak, bir müddet daha ayrılık çekecek olan ruhlar için ise, **«Devri âsân olsun»**

---

(155) Birge, aynı eser, sf. 129 - 131.

derler. (156) **«Uyanık can»** ve **«Ham ervah»** deyimleri bu manâda kullanılır. Olgun olanların 9 - 14 kere, basit olanların ruhunun 70 kere dolaştığına inananlar vardır. Devrini tamamlamış canlar için, «Göçtü», «Gerçeklere kavuştu», «Erenlere ulaştı», «Emaneti teslim etti», «Cemâl'e kavuştu», «Dîdara kavuştu» denir. Göçen can, yok olmamış, zarf değiştirmiştir. Onun için Bektâşîler göçen can için, **«Don (şekil) değiştirdi»** derler. (157)

Devriyye, Devir itikadı hakkında kısaca verdiğimiz bilgiyi tamamlamak için, usulümüze uyarak, **nefes**'lerden örnekler verelim.

Abdal Musa, Ali'nin, Hacı Bektaş şeklinde göründüğünü ve güvercin donunda (şeklinde) Anadolu'ya doğru uçup geldiğini şöyle anlatır:

Güvercin donuyla Urum'a uçan
İmamlar evlnün kapusın açan
Cümle evliyalar üstünden geçen
Var mıdır hiç bir er Ali'den gayrı. (158)

Virânî :

Ali'dir Âbidin Bakır u Ca'fer
Eden inkâr olur merdûd u kâfer
.....

Ali'dir Kâzım-ı Şâh-ı Horasan
Anınçün bilmek olmaz sırrın insan
Hudâ didim Ali'ye ol dem ey can
Beni yetmişiki kez kıldı kurban
Nusayrî'yem Nusayrî'yem Nusayrî

---

(156) Bize zengin bilgi veren Bektâşî babasına göre, «Bektâşîlik, Müslümanlığın özüdür.» Bunu, ölüm hâdisesini, Âyet ve Hadis'lerle açıklarken, belirtiyordu.

(157) Doç. Dr. Bedri Noyan, «Bektâşîlik - Alevîlik Nedir?», Yeni Gazete, 25/7/1966.

(158) Alevî - Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 22.

Ne ölmüşem ne hod sağım ne sayrı
.....

Ali'dir Şah Takî vü bâ Nakî hem
Ali hâlik derim hiç söylemem kem
.....

Ali'dir Askerî Mehdî hidâyet
Zuhur ettikte ref'ola cehalet. (159)

Kanberî :

Sûret-i Âdemde kendin gördü pinhân eyledi
Yer yüzüne geldi ismin Şâh-ı merdân eyledi. (160)

Kul Himmet :

Arının yaptığı bala benzersin
Şu garib ellerde gönlün eğlersin
Bendidüben ikrarına bağlarsın
Sâilin sattığı kul Hacı Bektâş

Gâhî bulut olup göğe ağarsın
Gâhî yağmur olup yere yağarsın
Ay mısın gün müsün gökten doğarsın
Ilgıt ılgıt esen yol Hacı Bektâş. (161)

Kul Hasan :

Ali'nin işleri dâim sır ilen
Kisvetini kırmızıdan örünen
Nâr içinde Cebrail'e görünen
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir

Arslan olub yol üstünde oturan
Selman idi ana nerkis getiren

(159) Aynı eser, c. 1, sf. 223 - 224.
(160) Aynı eser, c. 1, sf. 77.
(161) Aynı eser, c. 1, sf. 185 - 186.

Kendi cenazesin kendi götüren
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir

Müsa kahramanın dîne gönderen
Münkirin gözüne perde indiren
Doksan bin küffârı dîne döndüren
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir

Yerlerin göklerin binâsın düzen
Ak üstünde kara yazılar yazan
Engür şerbetini kırklara ezen
Hünkâr Hacı Bektaş Ali kendidir. (162)

Fakir Ednâ :

İmam Hasanla serin ele alan
İmam Hüseyin'le nur şehîd olan
Zeynel'in zindanda pâyine gelen
Günahkârım günahımı bağışla

.....

Musa Kâzım ile salâyı veren
İmam Rıza ile mescide giren
Takî ile Nakî çarına gelen
Yetiş Hızır Nebi sen imdad eyle. (163)

Derviş Mehmed :

Âdet olsun deyu sığırı güttün
Sarının öküzün kurda yedirdin
..... ettin taşı söylettin
Hünkâr Hacı Bektaş gel imdad eyle. (164)

Kul Bayramlı :

.....
.....

(162) Aynı eser, c. 2, sf. 75 - 76.
(163) Aynı eser, c. 2, sf. 49, 52.
(164) Aynı eser, c. 2, sf. 40.

.....

Kendin kul eyleyüb satan Ali'dir

Ali'dir Hak'kın kudretine mazhar
Ali'dir cümleye sâhib-i eser
Nice gelmiştir ol Aliy-yi Hayder
Âhır Mehdî sahlb zaman All'dir

.....

Mü'min isen gel boyun eğ bu yola
Aldanma her gördüğün kîl ü kale
Tabutun getürüb ak deve ile
Yedüp menziline giden Ali'dir. (165)

Edib Harabî'nin, Yunus'varî yazılmış olan devriyyesi meşhurdur. (166) Uzun olduğu için buraya alamıyoruz. Devriyye konusuna, Onsekizinci Asır Bektâşîlerinden **Şirî**'nin devriyye'si ile son veriyoruz.

Şu fenâ mülküne çok geldim gittim
Yağmur olup yağdım ot olup bittim
Urum diyarını ben irşat ettim
Horasandan gelen Bektaş idim ben

Gâhi nebi gâhi velî göründüm
Gâhi uslu gâhi deli göründüm
Gâhi Ahmed gâhi Ali göründüm
Kimse bilmez sırrımı kallâş idim ben

Şimdi hamdülillâh Şirî dediler
Geldim gittim zatım hiç bilmediler
Sırrımı kmseler fethetmediler
Hep mahlûk kuluna kardeş idim ben. (167)

---

(165) Aynı eser, c. 1, sf. 205 - 206.
(166) Vâhit Lütfî Salcı, **«Edip Harabî»**, Yeni Türk Mecmuası, sayı: 78, Haziran 1938, sf. 221.
(167) Bektâşî Şairleri, c. 2, sf. 119 - 120.

2 — Hurufîlik ve Alevîliğe - Bektaşîliğe Tesiri

Bektâşî Tarikatı Hacı Bektaş Veli zamanında veya onun ölümünden kısa bir müddet sonra kurulmuş olmasına rağmen. **Hasluck**, «Christianity and Islam Under the Sultans» isimli eserinde, Tarikatın kurucusu olarak, **Fazlullah Hurûfı**'yi görmekte ve Hacı Bektaş'ın tarihî şahsiyetinden şüphe etmektedir. (168) Bu iddianın, Hacı Bektaş'la ilgili kısmının yanlışlığına yukarıda işaret ettik ve tarih vesikaları ışığında, Hacı Bektaş'ın tarihî şahsiyetini gösterdik. Burada ise, Bektâşî Tarikatının, Fazlullah tarafından kurulmadığını, ancak bu şahsın getirdiği doktrinin, Onbeşinci Asırdan sonra Bektâşîlik içine sızmağa çalıştığını göstermeğe çalışacağız. Kitabımızın başında, bu konu ile ilgili olarak (Terimlerin açıklanmasında) bilgi vermiş olmakla beraber, burada, Hurûfîlik üzerinde biraz daha durmamız gerekmektedir.

Hurûfîlik, Esterâbâd'lı Fazl-Allah (Fazlullah) tarafından, 1398 yılında Horasan'ın Esterâbâd kasabasında kurulmuş bir tarikattır, «Fazl Allah o sene kendini Allah'ın ve kâinatın künh ve hakikatı, kendi zâtında tecellî eden yeni bir peygamber olarak ilân etmiştir. Bu zâta göre, islâm tasavvufunun umumiyetle belirttiği gibi, Allah'ın asıl mahiyeti bir gizli hazine (kenz-i mahfî) olup, ilk tezâhür ve tecellîsi, kelâm şeklinde görülen ilk illetten (illet-i ulâ) ibarettir. Kelâm ise, aslî şeklinde bir mümeyyiz sıfat iktisap etmemiş, mücerret bir kelâm'ı nefsî mahiyetindedir. İşte bir nihaî şeniyet (gerçeklik) gibi tezâhür eden bu mücerret kelâm, bazı anasıra (unsurlara) ayrılıp, o anâsır halinde hâricî bir şekil alır. Bu unsurlar ise, arap alfabesinin 28 harf ve fars alfabesinin 32 harfidir. işte kelâm bu şekiller alınca, kelâm-ı mücerret'likten kelâm-ı melfuz (konuşulan kelimeler) haline geçer. Bu kelâm-ı melfûz'un şekillerinin terkip suretlerinden his ve şuur âlemi vucûd bulur... Cenab-ı Hak, bir in-

sanın yüzünde tezâhür ve insanı temyîz eden bir kelâmdır.» (169)

Hurûfîliğe göre, Hz. Muhammed'den sonra «imamet devri başlar. Bu devir, Ali ile başlamış, on birinci imam, Hasan'ül Askerî'de son bulmuştur. Ondan sonraki imam sırrolmuştur; onun zuhuruyla Ulûhiyet devri başlayacaktır. İşte Mehdî olan on ikinci imam, Fazlullah'tır.» (170)

Timur soyundan gelen hükümdarlar tarafından öldürülerek, ölüsü, ayağına ip bağlanıp yerlerde sürüklenen **Fazl**'a, ateşli taraftarları «Allah» demekten çekinmemiş ve bu inancı her tarafa yaymak için büyük bir gayret göstermişlerdir. Bu propagandacı misyonerler içinde en meşhuru, **Aliyyü'l** Âlâ'dır. «Kur'an'da Tanrı'nın adlarından **«Âlî-Yüce** adının geçtiği ne kadar âyet varsa hepsini Aliyyül A'lâ'ya mal (etmekte idiler). Fazl da, Kur'an'da geçen «Fazl'ların hepsini kendisine mal etmekte, sonra da, vasiyyetnâme'sinde Allah'tan bahsetmektedir. Mîr Şerif adlı halifesi, 'Beyân'ül-Vâkı' da... Fazl'a Allah demekten çekinmemektedir.» (171)

Hurûfîler, «Fazl'ı Tanrı zuhûru kabul ettiklerinden, ibadetleri, bu inanca göre değiştirmişlerdir. Meselâ, şehadet kelimesinde 'Eşhedü en lâ ilâhe ili Fazlullah' dedikleri gibi, ezandaki, kaametteki şehâdete de Fazl'ın adını katmışlardır.» (172)

Hurûfîlik, Yeni Eflâtunculuk ve Kabbale sistemlerinden

---

(168) Birge, aynı eser, sf. 18.

(169) «Hurûfilik» maddesi, İslâm Ansiklopedisi, c. 5 (I), sf. 598. Şu ibare, böyle bir görüşün mahsulü olsa gerektir: «Hak Taâlâ on dört yaşında, ayın eyyamı mübarekesi yani ondördüncü gecesi gibi ve günün kaba kuşluk vaktinde bir güzel bakire kız suretinde göründü» (**Buyruk**, sf. 117).

(170) Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, İstanbul, 1969, sf. 149 - 150.

(171) Aynı eser, sf. 152.

(172) Aynı yerde.

tesir almış olmakla beraber, esas itibariyle, İslâm inançlarına ve İslâm tasavvufuna dayanıyordu. Mutasavvıflara göre, harflerin sırrı mühimdir. Muhyiddîn ibn Arabî'nin Fusûs'unda, harflerin manâları üzerinde dikkatle durulmuştur. «Bu meslek, esas bakımından İslâm tasavvufuyla müşterek birçok noktaları içine alır; meselâ esrâr-ı hurûf (harflerin sırrı), sonra insan-ı kâmil, devr, te'vil meseleleri; Fazl Hurufî'nin icâdı olmayıp, İslâm tasavvufundan alınmış, lâkin **Tenâsuh** ve **Hulûl** ve **İttihad** gibi uyuşması mümkün olmayan şeylerin ve Fazl'ı Allah yapmak için konulan çocukça birtakım te'villerin ilâvesiyle onlar pek gülünç bir şekle sokulmuştur. Bu bakımdan, Hurûfîlik'i, İslâm tasavvufu mukaddimatı üzerine pek acemice kurulmuş ve bu yüzden mütecânis bir felsefe sistemi halinden çıkarılarak, hiç bir felsefî ve ahlâkî kıymeti ihtiva edememiş, çocukca bir akideler mecmuası sayabiliriz.» (173)

Bu cereyana göre, Tanrı, kelâm şeklinde tecellî etmiştir. Kelimeler, Kur'an'daki 28 harfle ifade edilip, insan-ı kâmil'de, insanın yüzünde belirir. Bunların bir kısmı, anadan doğma hatlardır. Bir kısmı baba hatlarıdır (sakal, bıyık gibi). Fazl, bunlara Farsça'dan dört harf daha eklemiştir. Hurûfîler, din bilginlerinin, «**Müteşabihât'**tan saydıkları âyetleri **muhkemât'**tan ve **muhkemat'**tan saydıklarını **müteşâbihat'**tan sayarak çocukça ve uzun te'villere kalkışırlar.

---

(173) İlk Mutasavvıflar, sf. 280, 282, 283. Rakamların sırlar sakladığı hakkındaki inanışa, bir matematik felsefesi olan, **Fisagor** felsefesinde de rastlarız. (Bk. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken, İçtimaî Doktrinler Tarihi, İstanbul, 1941, sf. 11). Hurûfîlik hakkında, İshak Efendi, Rif'at Taşköprülüzade ve Cl. Huart'ın eserlerinde geniş bilgi vardır. Hilmi Ziya (Türk Tefekkürü Tarihi, II, İstanbul, 1933, sf. 278-281). Köprülü (İlk Mutasavvıflar, sf. 95, 277-283); Birge (The Bektashi Order Of Dervishes, sf. 59-62, 182) ve Gölpınarlı yukarıdaki eserinde) hurûfîlik hakkında geniş açıklamalar yapmışlardır. Terimler bahsinde gösterdiğimiz eserlere de baş vurulabilir.

Meselâ bir âyet'de geçen 'Fazl' kelimesinden maksad, Fazl Hurûfî'dir derler; **mi'raç**'tan maksat, vech-i insandaki hatları görmekten ibarettir; **sidretü'l Müntehâ**'dan maksad, suret-i Âdem'de görünen Fazl'ın burun delikleridir; **Mi'raç**'ta Hazret-i Peygamber'e görünen **Şâb-i emred**, Fazl Hurûfî'dir v.b. tarzında birçok garip te'villerde bulunurlar.» (174)

Bu açıklamalara göre, **Cim** - Cemâlullah,, cevap; **Dal** - Dalmak (Tanrı denizine ve Tanrı aşkına), delil (kılavuz); **Elif** - Tanrı'ya giden yol (Hattı istiva, başı ikiye bölen hat)-tır. Virânî Baba Risalesi'nde, 28 harfin yerine geçen elif, Tanrı'dır. Cim ve dalın sayı değeri, yedidir ve insanın yüzündeki hatları ifade eder. **Turabi**, onsekizinci âlemi yaratan, insanı insan eden, **üç harfle, beş noktadır**, der. Bu üç harfin (ayın, sın, gaf), beş noktası vardır ve **«Aşk»** kelimesini meydana getirirler. (175)

İran'da ortaya çıkan Hurûfîlik, ateşli misyonerler sayesinde Anadolu'ya yayılmış, ikinci Murad ve Fatih devrinin ilk zamanlarında, saraya kadar girmiştir. «Hurûfîler, vezir Mahmud Paşa ve Fahreddin Acemî'nin tesiri ile şiddetli ve korkunç takibata uğratıldıktan sonra, bektaşîler içine karışmak sureti ile, mevcudiyetlerini muhafaza edebilmişler ve propagandalarını devam ettirmeğe muvaffak olmuşlar idi» (176)

---

(174) İlk Mutasavvıflar, sf. 283.

(175) Birge, aynı eser, sf. 94 - 95. Senirkent, Uluğbey Kasabası'ndan, Ali Rıza Karadal, «Alemi envar eden (nurlandıran) üç harfi ile beş noktadır» diyordu. «Aşk olmadıktan sonra, nûr nerden olsun?» diyordu. Ona göre, «Aşk, üç harf, beş noktadır. Ayın Ali'ye, şın şavka (ışık, nur), gaf, gudret galemine işarettir.» Bu konuyla ilgili olarak, beş isim sayıyordu: Allah, Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin. Harflerde sır bulmayı, Hurûfîlik saymak hata olur.

(176) «Hacı Bektaş Veli maddesi, İslâm Ansiklopedisi, Köprülü nün açıklamasına göre, «İlk defa olarak Rıza Tevfik —galiba Yûnus u XV. asır şairlerinden zannederek— **Divân**'ında gördüğü bazı parçalardan onun hurûfîliğine hükmetmiştir.» (İlk Mutasavvıflar, sf. 281).

Hurufiliğin Osmanlı Sarayı'na kadar girmiş olmasının bir delili de şudur: Onaltıncı Asırda yaşamış olan, Osmanlı devleti büyüklerinden şair, Manastır'lı **Celâl Bik** (ölümü, 1574 - 1575), birçok şiir ve nesir halinde yazılmış eserlere sahip olup, bir eserinde, Hurûfîliğin, ledün ilmi, Hak ilmi olduğunu savunmakta ve bunu kabul etmek istemiyenleri kınamaktadır. Bunu, «Etrâk»in (Türkler'in), «şirret»liğine, «tâ'nı»na bağlamaktadır. Buradaki Türkler'den, köylü ve dağlılar kastedilmiş olsa da, Gökalp'in yukarıda naklettiğimiz şikâyetlerine hak vermemek mümkün değildir. Bu zâtın bir iki mısraını nakledelim:

Ehl-i Hakk'a Hurûfî'dür dirsin
Sen ki ilm-i ledünde kasırsın

Vâkıf oldun mu sen Hurûfî nedür
Mushafun cevher-i hurûfu nedür. (177)

Mektubu» Türkiyat Mecmuası, c. XIV. 1964, s. 96, 99, 106, 108.

İslâm tasavvufundan gelme bir takım benzetmeleri, rakam ve harflerde sırlar bularak, onlardan manâlar çıkarmağı, Hurûfîlik saymamamız gerektiğini bir kere daha belirtmeliyiz (178). Böylesine dikkatli ve ihtiyatlı bir gözle bakınca, Hurûfîliğin, incelemekte olduğumuz tarikata tesirinin pek fazla olmadığını görebiliriz. Alevî - Bektâşî nefesleri arasında

---

(177) Abdülbaki Gölpınarlı, **«Hurûfîlik ve Mir-i Alem Celâl Bik'in Bir**

(178) Hurûfîlikle ilgili sayamıyacağımız birkaç misal: Toros Tahtacılarında (Kırtıl Köyünde), «Elif Allah, mim Muhammed, ayın da Ali» diye açıklanır. Edremit, Çamcı Köyünde yaşlılar çocuklara kızınca, «Sizi çift Ali'ler sizi» diye azarlarlar. Buradaki «çift Ali», insanın yüzünde eski yazı iki tane Ali olduğu inancına dayanır. Bu satırların yazartnın, ninesi de kızınca «Seni çifteli seni» diye azarlardı. Bedri Noyan, Ehl-i Beyt Pençesinin, bir ele benzediğini, bunun da eski yazı ile «Allah» demek olduğunu belirtir ve rakamların manâları hakkında bilgiler verir. (Yeni Gazete, 3 ve 31/7/1966).

Hurûfîlikle ilgili olarak bulabildiğimiz pek az deyiş'in olması, bunu göstermektedir. Hurûfîlik izi taşıyan nefesleri aynen verelim.

Onaltıncı Asır Bektâşilerinden **Kelâmî** :

«Nigârâ Allem-el-esmâ-i Fazlullah'dır vechin.» (179)

Onaltıncı Asır Bektâşîlerinden **Fâzılî** :

«Kaşların mihrâbına olur sücûdüm dâimâ
.....
Tâ yakîn ile kılubdur Fazl-ı Hak'kı mültecâ». (180)

Bosnalı Vahdetî (Onalatıncı Asır) :

«Hazret-i Fazl-ı Ahad'dan yine rûz-i ezelî
Hazret-i Fazl-ı Hudâ kâşifi Kur'ân-ı azîm». (181)

Onaltıncı Yüzyılın ünlü Bektâşîlerinden **Hayretî** :

«İçdiler Fazl-ı İlâhî çeşmesinden âb-ı Hızr
İtdiler kesb-i hayât-ı Câvidan Abdâllar». (182)

Kalender (16 Asır) :

«Harf-ı nutka Câvidân'dan al sebâk
.....
Fâ ü dâd ü lâm dan iste Rabbini». (183)

Onalatıncı Asır Bektâşîlerinden **Yemînî** :

«Kâf ü nûnun nâtıkı hem kâinatın hâliki
Küntü kenz'in âşık u ma'şûku Fazlullah imiş

---

(179) Alevî - Bektâşî Nefesleri, c. 1, sf. 81 - 82.
(180) Aynı eser, c. 1, sf. 84 - 85.
(181) Aynı eser, c. 1, sf. 232 - 233.
(182) Aynı eser, c. 1, sf. 105.
(183) Aynı eser, c. 1, sf. 120 - 121.

.....
Hem münezzeh cümlesinden zât-ı Fazlullah imiş
Ol kelâmullah-ı nâtık ya'ni Fazlullah imiş
.....
İsm olan bilkuvve vü bilfi'l Fâ vü dâd ü lâm
Ey Yemînî her îrenin nâmı Fazlullah imiş. (184)

Onaltıncı Asır Bektâşîlerinden **Fazlî** :

«Beyân-ı mushaf-ı hüsnün ki her harfı bin âyettir
Bana Fazl-ı İlâhî'den bilhamdillâh hidâyettir.» (185)

Onaltıncı Asır Bektâşîlerinden **Nemayî** :

«Ayan gör Fazl-ı Rahmânî benim rûh-i revânımdan». (186)

Onaltıncı Asır şairlerinden ünlü **Seher Abdal** :

«Erişti Fazl-ı Yezdânî bize evlâd-ı Hayder'den
Alub nûş eyledik vahdet meyin sâkî-i kevserden.» (187)

Yukarıda verdiğimiz misallerde açıkça görülmektedir ki, Hurûfîliğe ait tesirler taşıyan şairler, hep Onaltıncı Yüzyılda yaşamıştır. Hurûfîlik, Anadolu'ya Onbeşinci Yüzyılda yayılmağa başlamıştı. Bu Asrın ortalarından itibaren sıkı takibata uğrayınca, gizli faaliyette bulunmuştu. Onaltıncı Asırdan itibaren, Bektâşî şairleri arasında daha çok yayıldığı anlaşılıyor. Buna rağmen, bu tesiri çok büyütmemek, mübalâğa etmemek gerekir. Bunları, İslâm tasavvuf düşünceleri ile bir arada düşünmek gerekir.

Bu bölüme son verirken, tekrar belirtmeliyiz ki, Alevî - Bektâşî Tarikatı, İslâm dinine ve tasavvufuna dayanmaktadır. Onda görülen bazı akideleri, çeşitli din ve cereyanlara

---

(184) Aynı eser, c. 1, sf. 71.
(185) Aynı eser, c. 1, sf. 86.
(186) Aynı eser, c. 1, sf. 131.
(187) Aynı eser, c. 1, sf. 88.

bağlamak yanlış olur. Onun ana temellerinden biri de, Türk Kültürüdür ki, bundan sonra ele alacağımız bölümün esasını bu teşkil etmektedir.

Yukarıdan beri belirttiğimiz ve bu bölümde açıklamanağı, Türk kültürü ve eski Türk dinidir. (1) Türk dininin, Türkler Müslüman olmazdan evvel, hangi din olduğu mü-

---

(1) Bütün Alevîliği, İran'ın, Müslümanlığı içinden parçalamak için yapmış olduğu bir intikam hareketi olarak görenler vardır. Bu tez, ilk önce ırkçı bir hüviyete büründürülerek, **Comte de Gobineau** tarafından savunulmuştur. Buna göre, Samî ruhla, Ârî ruhun uyuşamadığı, Samî dehasının eseri olan İslâmiyete karşı, Ârî ruhunun tasavvuf perdesi altında büründüğü didia edilmektedir. Bundan başka, **Ernest Renan, P. de Lagarde, Reitzenstein, Edgard Blochet** ve **E. B. Brown**, Alevîliği (Şiîliği), İran'ın lisanî ve millî bir tepkisi (reaksiyonu) olarak görüyorlardı. Yahudi tesirinden, Yemenli Abdullah İbni Sebe'den bahsedenler de vardı. **Louis Massignon**, bu iran tepkisi tezine karşı çıktı. O ve sonra gelenler, İran'dan, İslâmiyete samimiyetle hizmet eden pek çok bilginin yetiştiğini, buna mukabil, Şiî hareketinin, saf Arap ırkından (Kûfe'den Kum'a göç eden kabilelerden) doğduğunu gösterdiler. Öte yandan, Türk Alevîliğinin, İran Şiîliğinden bambaşka karakterde olduğunu sezen bazı yazarlar (ilk önceleri **Baha Said**) sonra **Köprülü, Ülken** ve diğerleri), **Bektâşîlik** ve Kızılbaşlığın eski Türk itikatları ile ilgili olduğunu gösterdiler (Bk. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in, Tahur Harimî Balcıoğlu'nun kitabında (Türk Tarihinde Mezhep, Cereyanları, İstanbul, 1940) yazdığı önsöz). Köprülü, önceleri İran tesirinden bahsederken, sonra fikrini değiştirdi.

Onaltıncı Asır Bektâşîlerinden **Nemayı** :

«Ayan gör Fazl-ı Rahmânî benim rûh-i revânımdan». (186)

Onaltıncı Asır şairlerinden ünlü **Seher Abdal** :

«Erişti Fazl-ı Yezdânî bize evlâd-ı Hayder'den
Alub nûş eyledik vahdet meyin sâkî-i kevserden.» (187)

Yukarıda verdiğimiz misallerde açıkça görülmektedir ki, Hurûfîliğe ait tesirler taşıyan şairler, hep Onaltıncı Yüzyılda yaşamıştır. Hurûfîlik, Anadolu'ya Onbeşinci Yüzyılda yayılmağa başlamıştı. Bu Asrın ortalarından itibaren sıkı takibata uğrayınca, gizli faaliyette bulunmuştu. Onaltıncı Asırdan itibaren, Bektâşî şairleri arasında daha çok yayıldığı anlaşılıyor. Buna rağmen, bu tesiri çok büyütmemek, mübalâğa etmemek gerekir. Bunları, İslâm tasavvuf düşünceleri ile bir arada düşünmek gerekir.

Bu bölüme son verirken, tekrar belirtmeliyiz ki, Alevî - Bektâşî Tarikatı, İslâm dinine ve tasavvufuna dayanmaktadır. Onda görülen bazı akideleri, çeşitli din ve cereyanlara

---

(184) Aynı eser, c. 1, sf. 71.
(185) Aynı eser, c. 1, sf. 86.
(186) Aynı eser, c. 1, sf. 131.
(187) Aynı eser, c. 1, sf. 88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜ VE ESKİ TÜRK DİNİ İLE ALEVÎLİK - BEKTAŞİLİK ARASINDAKİ MÜNASEBET

Yukarıdan beri belirttiğimiz ve bu bölümde açıklamanağı, Türk kültürü ve eski Türk dinidir. (1) Türk dininin, Türkler Müslüman olmazdan evvel, hangi din olduğu mü-

---

(1) Bütün Alevîliği, İran'ın, Müslümanlığı içinden parçalamak için yapmış olduğu bir intikam hareketi olarak görenler vardır. Bu tez, ilk önce ırkçı bir hüviyete büründürülerek, **Comte de Gobineau** tarafından savunulmuştur. Buna göre, Samî ruhla, Ârî ruhun uyuşamadığı, Samî dehasının eseri olan İslâmiyete karşı, Ârî ruhunun tasavvuf perdesi altında büründüğü didia edilmektedir. Bundan başka, **Ernest Renan, P. de Lagarde, Reitzenstein, Edgard Blochet** ve **E. B. Brown,** Alevîliği (Şiîliği), İran'ın lisanî ve millî bir tepkisi (reaksiyonu) olarak görüyorlardı. Yahudi tesirinden, Yemenli Abdullah İbni Sebe'den bahsedenler de vardı. **Louis Massignon,** bu iran tepkisi tezine karşı çıktı. O ve sonra gelenler, İran'dan, İslâmiyete samimiyetle hizmet eden pek çok bilginin yetiştiğini, buna mukabil, Şiî hareketinin, saf Arap ırkından (Kûfe'den Kum'a göç eden kabilelerden) doğduğunu gösterdiler. Öte yandan, Türk Alevîliğinin, İran Şiîliğinden bambaşka karakterde olduğunu sezen bazı yazarlar (ilk önceleri **Baha Said)** sonra **Köprülü, Ülken** ve diğerleri), Bektâşîlik ve Kızılbaşlığın eski Türk itikatları ile ilgili olduğunu gösterdiler (Bk. Prof. Hilmi Ziya Ülken'in, Tahur Harimî Balcıoğlu'nun kitabında (Türk Tarihinde Mezhep, Cereyanları, İstanbul, 1940) yazdığı önsöz). Köprülü, önceleri İran tesirinden bahsederken, sonra fikrini değiştirdi.

ğa, çalışacağımız üzere, Türk Alevîlik ve Bektâşîliğin ana kaynakaşa konusudur. Bazı ulusların Budizmi kabul edişleri dışında, Orta Asya'da, oldukça mütecanis bir din birliği göze çarpar. **Ziya Gökalp**'e göre, Türklerin dinî sistemi, **«Toyonizm»** ve sihrî, sihire dayanan sistemleri **«Şamanizm»** idi. (2) Göktürk Yazıtları'na, (3) **İbn Fazlan**'ın yazdıklarına (4) bakınca, Türklerin tek Tanrılı bir dine sahip bulunmuş oldukları sonucuna varılabilir ki, bazı tarihçi ve fikir adamlarımızın düşüncesi de budur. (5) Diğer tarafta, **Barthold**,

---

(2) Gökalp, dinî sistemi (Toyonizm) millî, Şamanizmi, dışarıdan alınmış sayıyordu. Bu dinin rahibine, **«Toyon»** deniyordu. (Bk. Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1976, sf. 116 - 125. (Hazırlayanlar: İsmail Aka, Kâzım Y. Kopraman). Gökalp, dîn ile sihrin, birbirini tamamladığını söylüyordu. Fakat, Prof. Kafesoğlu, Prof. Caferoğlu'na dayanarak (Eski Uygur Sözlüğü, sf. 298), «Toyun» kelimesinin Türkçeye, Çince, **«Tao-jen»**den geçmiş olduğunu açıklıyor (İbrahim Kafesoğlu, **«Eski Türk Dini»**, Tarih Enstitüsü Mergisi, sayı: 3'den ayrı basım, İstanbul, 1973, sf. 20.) Abdülkadir. İnan da, Toyonizm'in, Budizm olduğunu söylemektedir. Ona göre, Türkler eskiden beri Şamanist idiler bu din, Altay ve Yakut Türklerinde nisbeten basit bir seviye gösterirken, diğer Türk şubelerinde gelişmiş ve ileri gitmiş bir halde idi. (Prof. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954, sf. 1 - 2).

(3) Göktürk Kitabelerinin birçok yerinde, «Tengri» (Tanrı)dan bahsedilir. (Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, dört cilt) Ayrıca, Kafesoğlu'nun adı geçen makalesine de bk. (sf. 28 - 30).

(4) İbn Fazlan, Oğuz Türklerinde, bir tek yaratıcıya inanılışını şöyle anlatır: «İçlerinden biri zulme uğrar veya sevmediğini bir şey görürse başını semaya kaldırıp **'Bir Tengri'** der. Bu Türkçe 'Bir Allah' demektir. Zira, Türkçede 'bir' vâhid ve 'Tengri' ise Allah demektir. (İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi, İstanbul, 1975, Hazırlayan: Ramazan Şeşen, sf. 31).

(5) Prof. Kafesoğlu, ünlü Türkolog **Gy. Neimeth**'in, **«Tengri»** kelimesinin Türkçe bir kelime olduğunu gösterdiğini belirterek, Türklerin, Tek Tanrılı bir dine sahip bulunduklarını, yerde ve gökte birtakım kutlu güçler bulmalarının, Şamanizmin delili olamıyacağını söyler. (Aynı makale, sf. 33 ve diğer sayfalar). Prof. Hikmet Tanyu da bu görüştedir. Prof. Osman Turan ve Prof. Bahaeddin Ögel'in de fikirleri, bu merkezdedir.

Türk ve Moğol tarihi üzerindeki araştırmaları arasında, Türklerin ve Moğolların eski dinleri hakkında da açıklamalar yapmak fırsatını bulmuştur. Bir yandan yazılı vesikalara dayanırken, diğer yandan, Rus etnologlarının verdiği malzemeyi değerlendirmeğe çalışmıştır. **Barthold**'a göre, avcılıkla uğraşan, ormanlık yerlerde yaşayan kabileler, Şamanizme bağlıdırlar. Şamanizm, göçebelere, bu ormanlık yerlerde oturan avcı kabilelerden geçmiş olabilir. Adı geçen Rus tarihçisine göre Türkler, çok eskiden beri samanlık dinindedirler. Şamanizme bağlıdırlar. Şamanizm, göçebelere, Uygur Abıdelerinden, Uygurların büyük çoğunluğunun Samanlık dininde kaldıklarını, Oğuzlar gibi, bu dine bağlı olduklarını anlıyoruz. Çin kaynakları da bunu doğrulamaktadır. Barthold, bu noktada objektiflikten ayrılarak, kıymet hükmü vermekte, Şamanizmin, iptidaî insanların dini olduğunu söylemektedir. Ona göre bu din, birtakım ahlâki ülkülerle ilgili değildir ve semavî dinlerdeki gibi, bir hesap gününe, kıyamete yer vermez. Bu bakımdan dinin kendisi basit sayılmak gerekir ve onu kabul edenler de iptidaî insanlardır. Her cemiyetin kendine göre örf âdetleri, kültür kaideleri, normları, doğru yanlış ölçüleri ve müessesevî değerleri vardır ki, bunlar hakkında verilecek hükümler, sübjektif olur. Onları objektif ölçülerle değerlendirecek standartlara sahip değiliz. Bugün sosyolojinin eriştiği seviyede, maddî olmayan kültürleri derecelendirmek, ileri ve geri damgalarını vurmak, mümkün görülmemektedir. **Durkheim**'in, **Max Weber**'in, **Sorokin**'in ve **MacIver Page**'in eserlerinde ve diğer sosyoloji çalışmalarında, bu nokta açıkça ifade olunmaktadır. Klân seviyesindeki toplulukların insanı ile, Batı cemiyetlerinin insanı arasında, mahiyet farkı değil, sadece basit bir derece farkı bulunmaktadır artık. **Barthold**, Türklerde «Tengri» (Tanrı) adı verilen semavî bir yaratıcıya inanıldığını, çocuk ruhlarının koruyan ve **«Umay»** adı verilen bir Tanrıçanın bulunduğunu. ruhların ölümsüzlüğüne

inandıklarını belirtirken, iptidaî dediği şamanizmle, bu, semavî dinlere has inanışların nasıl bağdaşabildiğini açıklayacak doyurucu bir izah denemesine girmemiştir. (6) Bu iddiaları ileri süren Barthold'a göre, Hıristiyanlık Orta Asya Türkleri arasında yayılmakta bulunmuştur. Bu iddia, Prof. Zeki Velidî Togan tarafından çürütülünce, Barthold, bu konuya bir daha dönmemiştir. (7)

Türklerin eski devirlerden beri Kam'lık (Samanlık) dinine mensup olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Çin kaynaklarına göre, Hyung-nu kavimleri (Hun Türkleri), sihirbazlarına **«Gan»** adını vermekte idiler. Bu Hun büyücülerinin hizmetinden Çinliler de faydalanıyordu. 'To-ba devletinin ilk zamanlarında, kadın şamanlar umumiyetle devletin dinî törenlerinde faaliyette bulunurlardı. Meselâ 399 yılında bir kurban töreninde tıpkı Sibirya samanları gibi, ellerinde dümbeleklerle görünmüşlerdir.» (8) Çinlilerin Tu-Cüe'ler adını verdiği Türkler, «ruhlara inanılar, büyücüleri sayarlar»dı. (9) Burada geçen **«Gan»** kelimesi, **«Kam»** demek olmalıdır. «Kam» sözü, ilk defa Dokuzuncu Asır Uygur

---

(6) V. V. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Hazırlayanlar: Dr. Kâzım Yaşar Kopraman - Dr. A. İsmail Aka, Ankara, 1975, sf. 18, 21, 62 - 63, 207. (Bugün Rus cemiyetine tarihin en amansız bir ideolojisi (Marksizm ve ona ait Diyalektik Materyalizm) zorla kabul ettirilmiş ve Allah'ın, başka âlemin var olmadığı zorla inandırılmağa çalışılmıştır. Bu durumda, Barthold'un cemiyetine, onun metoduna uyarak, «iptidaî» damgasını vurmak objektif bir davranış olur mu? Hiç sanmıyoruz.)

(7) Barthold'un yazısı, Türkiyat Mecmuası'nın birinci cildinde, Z. V. Togan'ınki, ikinci cildinde çıkmıştır. Rus tarihçisi, Selçuk'un oğullarının adının, İsrail v s. olmasına bırakarak buna hükmetmiştir. Fakat aynı sülâle içinde görülen şu Türkçe isimleri görmemiştir. Meselâ: **Arslan, Yınal, İnanç, Tuğrul, Alp Arslan, Çağrı, Sancar, Tapar** veAhmed ve Mehmet gibi Türk ve Müslüman isimleri mevcuttur. (Prof. Dr. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara, 1966, sf. 33).

(8) Prof. Dr. D. W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, Ankara, 1942, sf. 43, 69, 77.

metinlerinde geçmektedir. **«Codex Comanicus»** da, **«Kamlık etermen»** (kamlık ediyorum) denmekte ve **«Kamlık»** sözü bir din adı olarak geçmektedir. (10)

Türklerin eski dinleri olan şamanlık veya kamlık dini içinde, onbinlerce yıl öncesinden kalma olduğu anlaşılan totemizm izlerine rastlanmaktadır. Bunları yer yer göreceğiz. İçtimaî ilimler edebiyatında görülen totemizdeki unsurları burada, ancak silik izler halinde bulmaktayız. (11) İnsanlar çok eski çağlar, yaratıcılarını bulmak ve kendilerini bilmek için, Totem inancına sarılmışlardır. Türklerin, totem inancından sonra, kamlık dinine geçtikleri ve binlerce yıl bu dinde kaldıkları anlaşılıyor. Göktürkler, bu dine bağlı olup, Göktürk alfabesini kullanıyorlardı. Küçük boylar bu dinden çıkıp Budizm gibi dinlere geçtiklerinde, yazılarını bırakıp, soğd'lardan alınmış olan Uygur alfabesini benimsediler. «Oğuzlar, Göktürkler zamanında olduğu gibi X. asırda da eski Şâmânî (Kam'lar) dinine bağlı bulunuyorlardı. İslâmiyetin ulûhiyet anlayışına yakın olarak 'bir Tanrı'ya, onun kadir-i mutlak olduğuna, âhiret hayatına ve cennete inanıyorlar; öteki dünyada lüzumuna inandıkları için de kahramanlarını at ve silâhları ile gömüyorlardı.» (12)

Türkler kitleler halinde islâmiyeti kabul ettiler. Şehir yerlerine yeni dinin bütün icapları yerine getirilirken, göçebeler, Müslümanlığı şeklen kabul ettiler. Göçebe Türkler, eski dinlerinde olduğu gibi, şimdi de, kadın erkek bir arada

---

(9) Aynı eser, sf. 87.

(10) Radloff, Sibirya'dan, C: II, sf. VIII - IX, Çeviren: Dr. Ahmet Temir'in önsözünden. Temir, «Şamanizm»in yanlış olduğunu, doğrusunun «Kamlık» olduğunu söyler.

(11) Bu konuda şu makalemize bakınız: **«Türk İçtimaî Hayatından Totemizm İzleri»**, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, c. V, cüz: 1 - 4, İstanbul, 1973, sf. 289 - 299 (Zeki Velidi Topan'ın Hatırasına Armağan sayısı.)

(12) Osman Turan, Aynı eser, sf. 35, 313.

bulunuyor ve âyinlerini büyük bir vecd ve heyecan içinde, müzik ve raks (sema) ile yapıyorlardı. Bu hususu çok iyi bilen Yesevîlik, Orta Asya göçebeleri arasında yayılma başarısı gösterdi. İslâmiyetin eski din inanışları ve ibadet şekilleri ile bir arada tutulup, kabul edilmesi, tarikatlara bile tesir etmişti. Türk tarihçilerinden **Kaymazoğlu Zehebî**, 1182 yılı vakalarından bahsederken, Rıfaî Tarikinin yeni halinden bahseder. Tarikatın kurucusu Ahmed İbn-el Rıfaî ve müridleri, Türkler Irak'a gelinceye kadar, ateşe girmek vs. gibi şeyleri bilmezlerdi. Tarikat içine bu usulleri Türkler sokmuştu. Âriflerin, gelecekten, gaipten haber vrmeleri de, kam (şaman)ların usullerinin bir devamı idi. (13) Bu tesirin, Bektaşî tarikatı üzerinde ne kadar güçlü olduğu, ileriki sayfalarda görülecektir.

Eski Türk dininin, Bektâşîlik ve Kızılbaşlık üzerindeki tesirlerini, mukayeseli bir metodla ele alacağız. Oradaki tapınışları, ibadet edişlerin, dinî-mistik bir bağla bağlanışların ifadesi olan **«Kült»**leri esas tutarak, mukayeseler yapacak, arada bağlantılar kurmağa, benzerlikler bulmağa çalışacağız. (14)

---

(13) Prof. Şerefettin Yaltkaya, **«Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesirleri»**, II. Türk Tarih Kongresi Kitabı, İstanbul, 1943, sf. 691 - 693 ve Prof. Barthoid'un, İslâm Medeniyeti Tarihi, İstanbul, 1940 isimli kitabına, Prof. Köprülü'nün yazdığı not (sf. 228). Şamanizmin, İslâm tarikatları üzerindeki tesirlerine dair, Köprülü'nün bir eseri de vardır: **Influence du chamanisme turco - mongol sur les ordres mystiques musulman, İstanbul, 1929.**

Gelecekten haber verme ile ilgili olarak, kamlığın tesiri, Afganistan'da zamanımızda bile görülmektedir (Gunnar Jarring, Uzbek Texts From Afghan Turkestan, Lund, 1938, sf. 161).

(14) Kamlık dininin kültleri arasına, hayvan ve ağaçlarla ilgili olan birtakım totmistik inançların girmiş olduğunu da göreceğiz. Çok eski çağların silik izlerini taşıyan bu totemizmin, avcı kabilelerin totemizminden başka bir nitelik taşıdığını, aşağıdaki satırlardan takip edelim. Yazar, coğrafyacı bir determinizme yakla-

1 — Kam, Dede, Baba

Dede ve baba ile kam (15) arasında birçok benzerlikler vardır. Seçiliş şekillerinde, kılık kıyafetlerinde, gördükleri hizmetlerde, itibar ve mevkilerinde, dualarında, zaman ve

---

şan ve sosyolojinin kurucusu sayılması gereken **İbnî Haldun**'u hatırlatan bir görüşle, gayet akıcı bir üslûpla, bunu şöyle anlatır: «Büyük sürülerin bir arada tutulması, otlakların tayini ve müdafaası, bedenî faaliyetten ziyade nezaret ve basireti icabettirir; insanı idareye ve emretmeğe ve hâkimiyete hazırlar. Avcı kavimler, gıda olarak seçilen hayvana hurafe ile karışık bir korku ile baktıkları ve ona tabiat fevkindeki kuvvetlerin toplandığı bir mahlûk addettikleri halde, çobanın bakımlı sürüsü ile olan münasebetini tamamile fayda ve mantık prensipleri tayin eder. Bu kavimlerin his âleminde de totemistik unsurlar göze çarparsa da, bunlar asla korku ve furafelere bağlı orman sakinlerinin hayatındaki yeri işgal etmezler. Uçsuz bucaksız ovalardaki dolaşma, bütün azametiyle tecessüm eden gök kubbenin temaşası, insanın nazarlarını büyük kâinat münasebetlerine çevirir ve inanış âlêdinde sema, ecramı semaiye (yıldızlar, gezegenler) ve aynı surette tabiat kuvvetlerinin müşahhaslaştıran ruh âlemi tasvirini ön plâna getirir. Hemen bütün göçebe kavimlerde şayanı hayret bir açıklıkla bir tek baş Tanrı şeklinin temayüz etmesine götüren bu ruh âlemi ise, iradesini beşer muvacehesinde birçok mütenevvi alâmetle izhar eder» (Jozsef Deer, **«İstep Kültürü»**, «Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XII, sayı: 1 - 2, 1954, sf. 160, Çeviren: Dr. Şerif Baştav).

Coğrafya ve iklimin bu derecedeki bir tâyin ediciliğini kabul etmemekle beraber, onların sosyal yapı ve kültürü hazırlayıcı unsurlar arasında bulunduğunu da bilinmekteyiz. Bu bakımdan, bozkırın, uçsuz bucaksız bir mekânın ve gökyüzünün, göçebe toplulukların kültürlerine bir dereceye kadar yön vereceği muhakkaktır. Totemizme de bu kısmî tesir ölçüsünde bakmamız gerekir.

(15) Şaman ve Baksı kelimeleri yerine, Kam kelimesini kullanmak daha doğrudur. Prof. Abdülkadir İnan'a göre, şaman kelimesini Türkler ve Moğollar bilmezler. Bunu şöyle açıklar: «Avrupa ilim dünyasında XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kabul edilmiş olan 'şaman terimi Rusların Kuzey Sibirya'da Tonguzlar'dan öğrendikleri ke-

mekânın tahrip edici tesirine rağmen, şaşırtıcı bir benzerlik vardır. Bunları sırasıyla görelim.

a) Kam, Dede ve Baba Seçilme Töreni

Gerek kam'lık, gerek dedelik soydan gelme birer dinî-mistik meslek idiler. Her ikisinin de, soyunda kam veya dede bulunan sülâlelerin çocukları arasından, bu vazifenin sahibi seçilip bulunurdu. Türkiye'deki Alevî ve Bektâşî ce-

---

limedir. Bu kelimenin etimolojisi son zamanlara kadar bilginler arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı bilginler **(Fischer, Schlegel)** bu kelimenin aslı Pali dilinde bulunan **samna** olduğunu, sanskritçede 'rahip zahit' mânasına gelen **çramana** ile aynı kökten geldiğini ileri sürmüşlerdir. **Banzarov** bu kelimenin aslı **Mançuca** 'zıplayan, danseden' mânâsına gelen bir Mançuca kelimeden türediğini iddia etmişti. **Doktor G. Neoradze** 1925'de neşrettiği **'Sibirya Kavimlerinde Şamanizm'** adlı eserinde Banzarov'un faraziyesini olduğu gibi kabul etmiştir. **F. A. Rosenberg,** Şehname'deki... beytinde geçen **'şemen'** (Buda rahibi) kelimesi münasebetiyle **'şaman'** kelimesinin Hindistan'dan geldiği hakkında ileri sürülen nazariyeyi teyit ederek deliller ortaya atmaktadır. **Firdevsî** devrinde şemen ve çoğulu şemenan bugünkü Jşaman' manâsına değil, fakat Buda rahipleri anlamına kullanılmıştır. **Pelliot,** Çince bir metinde chan-man kelimesini ve bunun Cücence 'sahir' manâsına kullanıldığını tesbit etmiştir. Son yıllarda bulunan sogdca metinlerde de 'şaman' kelimesinin bulunduğu, Hıristiyan Sogd metinlerinde ise bunun 'şeytan' mânâsına geldiği görülmüştür.» (Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, 1954, sf. 74).

Zeki Velidî, bu kelimenin «rahip» mânâsına geldiğini, Sanskritçe «Çramna» kelimesinin Pâlî forması olan **«şamana»**dan geldiğini ve «kam» dinine isim olduğunu söyler. (Umumî Türk Tarihine Giriş, sf. 46). Karakoçan Kazasının Çan Nahiyesinin bir köyünün adının, **«Şamanu»** oluşu dikkat çekicidir. (M. Sadık Yiğitbaş, Kığı. İstanbul, 1950).

Kazakların **«Baksı»**, Kırgızların **«Bakşı»** kelimeleri de, «Buda dini vasıtasiyle gelmiş yabancı bir kelimedir. Bu kelimeyi, Radloff gibi 'bak' kökünden teşkil edilmiş bir Türkçe kelime diye, bilhassa 'bakıcı' kelimesiyle yaklaştırmak suretiyle izah etmeğe çalışmak

maatlerinde dede ve baba seçme kaideleri hakkında derinliğine bilgi sahibi olmamıza rağmen, elimizde ip uçlarına ve birtakım malûmata dayanarak, bunlarla, eski Türk dini-

---

halk etimolojisinden başka birşey değildir. Bu kelime budist Moğollar'da 'öğretmen' mürşit' mânâsını ifade eden bir ünvan olarak kullanılmaktadır. (Müride, **'ubaşı'** ve mürşide **'bahsı'** derler). Türkmenlerde bu kelime 'bagşı' (saz şairi) mânâsını ifade eder. Eski Çağatayca'da Uygurca yazan 'kâtip' demek idi... Eski Türkçe'de 'şaman'a ancak 'kam' denirdi. 'Şaman' ve 'baksı' kelimeleri şüphesiz yabancı kelimelerdir.» (Abdülkadir İnan, aynı eser, sf. 75).

Eliade de, Şamanizm hakkındaki değerli eserinde, «şaman» kelimesi için aynı şeyleri söylemektedir. (M. Eliade, Sahamanism, New York, 1964 sf. 4, 495 - 497). «Bahşı» kelimesi hakkında, Köprülü'nün güzel açıklamaları vardır. (Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966, sf. 145 - 156). Ayrıca, «Bahşı» maddesi, İslâm Ansiklopedisine (cüz: 13, sf. 233 - 238) bakınız.

Türklerin kullandığı kelime **«Kam»**dır Kazak - Kırgız ve Türkmenler, **«Baksı»** kelimesini biliyorsa da, bu dışarıdan alınmıştır. Onbirinci Asır tarihçilerinden **Gardizi**'nin anlattığına göre, Kırgızlar arasında, **«Kam - oyun»** denen bir adam vardır ki, her yıl belli günde gelir. Onun için çalgılar, musikî âletleri hazırlarlar. Kaşgarlı'nın Dîvan'ında, bu kelime «kâhin» demektir. Kutadgu Bilig'de, hekimlerle bir tutulan faydalı bir kişidir. «Altay şamanistleri ve Urenha'lar hep kam kelimesini kullanmışlardır. Şaman törenine **kamlama** derler. Yakutlar erkek şamana **'oyun'**, kadın şamana **'udagan'** derler. Moğollar erkek şamana **bö** yahut **böge**, kadın şamana **udagan** derler. Çavuşlar **Yum derler.»** (İnan, aynı eser, sf. 72 - 74). **Gökalp**, «Kamçı kam çı» yani «şamana mahsus» demektir, diyor. (Türk Medeniyeti Tarihi, sf. 119).

Eliade, şamanizmin, klân topluluklarının sihirbazlığından farklı olan bir vecd ve istiğrak tekniği olduğunu söyler. Ateşe hükmetme, kendinden geçme ve göklere uçma veya yerin altına gitme, ölülerle, cinlerle, tabiat ruhları ile temas. Sibirya ve Asya cemaatlerinin ideolojisi, mitoloji ve ritleri bu unsurları yaratmıştır ki, her yerde önceden mevcuttur ve aralarında bir paralellik vardır. (Eliade, Shamanism, sf. 4 - 10). Biz de, **Difüzyonizm** (yayılmacılık) tezi yerine, **paralelizm** (her yerde benzer benzer kültürün önceden bulunuşu) tezini benimsiyoruz. Eliade'nin dediği gibi, dinî tecrübelerinin yoğunluğu ile birbirlerinden ayrılırlar. Kültür temaslarının tesirini de bir dereceye kadar hesaba katmalıdır.

nin liderlerinin seçilmesini mukayese edebiliriz. Her ikisinde, soy takibi şartına rağmen, bir seçimin söz konusu oluşu gözden ırak tutulmamalıdır. Gerçekten, Türkiye'deki «Ocak» denilen dede soylarının en istidatlı ve hevesli çocuğu post sahibi olurken, burada kendi aralarında bir seçim olduğu görülür. Ataları kam olmadığı halde, istidatlı olduklarından ötürü, çeşitli sebeplerle, teşvik ve zorlamalarla **kam** seçilen gençler vardır. Kızılbaşlık'taki «baba»lığa seçilişi; Bektâşîlikteki «baba»lığa, «halife»liğe ve «dede-baba»lığa seçilişi buna benzetebiliriz.

Kamlık (samanlık) sanatı, öğrenmekle elde edilemez. «Kam olmak için belli bir kamın neslinden olmak gerekir. Hiç bir kimse kam olmak istemez. Fakat geçmiş kam ataların ruhundan biri kam olacak torununa musallat olur; onu kam olmağa zorlar. Bu halde Altaylılar **'töz basıp yat'** (ruh basıyor) derler. Ata ruhu musallat olan adam bundan kurtulmağa çalışır, şamanlığı kabul etmemekte ısrar ederse deli olur... Samanların kazancı çok az olur, çok zaman ücretsiz âyin yaparlar.» (16) Şaman namzedi mesleğe girmeğe karar verirse, ihtiyar ve tecrübeli bir kamın terbiyesi altına verilir. Şaman olmağa hazırlanan gence (mürid, tâlip), öğretmenlik (mürşidlik) eden tecrübeli kam'a **«ata» (baba»** denir ki (17) bu terimler, Kızılbaşlık ve Bektâşîlikteki terimlere uymaktadır.

Eliade, şaman (kam)ları, mutasavvıflara, Hıristiyan azizlerine benzetiyor. Bu seçkin ve mistik bir yaşayış içinde bulunan şaman (kam), cemaatin sadece dinî yaşayışını yürütmekle kalmaz, onun «canını, maneviyatını» da muhafaza altına alır. Şaman, insan ruhu üzerinde büyük ihtisas sahibidir. Ruhun «şekil» ve «kader»ini bildiği için, onu sadece o «görür». Ruhun anî kaderi, ölüm gibi haller ve felâketler, büyük kurban âyinlerini gerektiren kendinden geçme tecrü-

---

(16) Abdülkadir İnan, aynı eser, sf. 76.
(17) Aynı eser, sf. 19.

besi bulunmayan durumlarda, şamanın bulunması gerekmez. Bu yüzden, dinî hayatın büyük bir kısmı onsuz yürütülür. Yukarıda da söylediğimiz gibi iki yoldan şaman olunur: 1 — Şamanlık (kamlık) mesleğinin soydan gelmesi, («dâvet» veya «seçim»le). Arzu ile veya soyun isteği ile olursa, bu samanların itibarı pek fazla değildir. Şaman olacaklar, iki çeşit öğrenimden geçinceye kadar, şaman olarak tanımazlar: 1 — Kendinden geçme (rüyalar, vesitler v.s.), 2 — Geleneğe dayanma (kamlık) teknikleri, ruhların isimleri ve fonksiyonları, soyun efsane ve nesebi, gizli dil v.s.). Ruhlar ve yaşlı usta şamanlar tarafından verilen bu iki katlı talimat, mesleğe kabul edilmek demektir. Bazan mesleğe giriş umumî olur ve kendisi başlıbaşına bir âyin teşkil eder. Âyinsiz de rüyada, veya müridin kendinden geçme halinde, mesleğe giriş olabilir.

Vecd haliyle veya öğrenim yoluyla mesleğe giriş, ruhen sarsak olan bir tipten, cemiyet tarafından tanınan ve sayılan bir şaman haline gelmeyi sağlar. Teknik ve onun temelini teşkil eden teori, girdikten sonra nakledilir. Çoğu zaman şaman, kendi çocukları içinden en kabiliyetli olanını seçer, yetiştirir ve **«geleneğe dayanan gizli bilgiyi»** ona aktarır. Çocuğu yoksa, bir müridine devreder. Şaman olması mukadder olanlar, gençliklerini, mesleğin doktrin ve tekniklerini öğrenmeğe vakfederler. Yakutlar'da **«Emeget»** adı verilen koruyucu ruh, şamanı ölümünden sonra da yok olmaz ve aynı ailenin bir üyesinden ortaya çıkmağa çalışır. Şaman olması mukadder olanlar, insanlardan kaçarak ormanlara çekilir, çılgınlık belirtileri gösterir, ateşe ve suya dalar. Bunun üzerine ailesi, yaşlı bir şamana başvurur. Yaşlı şaman, aklı başından gitmiş olan gence, çeşitli ruhları ve onları nasıl çağırıp zaptedeceğini öğretir. Bu, işin başlangıcıdır. Buryat'lara göre, bu çılgın haller esnasında gencin kaderi **«ak»** şaman olmaksa, canı ruhlar tarafından doğu yönüne, **«kara»** şaman olmaksa, batı yönüne götürülür. Tanrılar

makamına kabul edilen yeni **«can»**a, ata şamanlar tarafından mesleğin sırları öğretilir. Bundan sonra, «can», bedenine döner. Bundan sonra, giriş işlemi uzun sürer. Bu noktada, Kızılbaşlık ve Bektâşîlikteki **«can»**ın ehemmiyetini, birbirlerine **«can»** deyişlerini hatırlamalı ve kamlık dinindeki **«can»** ile karşılaştırmalıdır.

Yakutlar'da, samanlığın soy takip etmemesine karşılık, Altaylılarda, kamlık irsîdir. Bir kimse kendi istek ve iradesiyle kam olabilirse de, onun seviye ve itibarı düşüktür. Kazak - Kırgızlar'da baksa'lık, babadan oğula geçer. Vaktile bakşılar, küçük yetim çocukları, baksalığa (bakşılığa) hazırlamış.

Şamanlar, kendi hastalıklarını ve başkalarının hastalıklarını iyileştiren insanlardır. Rus papazlarından bir çoğunun, hastalandıklarında, tedavî için Yakut ve diğer Türk boylarının kamlarına başvurduklarını, Rus etnologları kaydetmektedir. Vogul samanını tasvir eden bir araştırıcı şöyle der: «Keskin bir zekâ, mükemmel, kıvrak bir vücut, zaptedilmez görünen bir enerji... Gelecekteki işi için iyice hazırlanması, vücudun kuvvetlenmesine ve aklî meleklerinin mükemmel hale gelmesine yol açar.» Şaman, kendinden geçişi, iradî bir hale getiren ve vecidli hareketlerini kontrol altında tutabilen, ruh ve beden bakımından güçlü bir insandır. Çok uzun bir hazırlık devresinden geçmiştir. Bu esnada, iradî şekilde kendini kurban edişler, sembolik ölümler görülür. (18) Burada görülen, **«ölmeden ölme», «kendini manevî olarak kurban etme»** kaidesini, bütün tasavvufta ve bilhassa Kızılbaşlık ve Bektâşîlikte görüyoruz. Önceki bölümlerde, Bektâşî edebiyatı hakkında açık bir fikir verebilmek ve oradaki güzel Türkçeyi gösterebilmek bakımından, nefeslerden, deyişlerden çok uzun nakiller yaptık. Bu yüzden burada, çok kısa şekilde bunlara işaret etmekle yetin-

---

(18) Eliade, Shamanism, sf. 8 - 31, 76.

mek zorundayız. **Şah Hatâyî** bunu, «cellâd olub sen cenına kıyagör» ve «Ârif olub her ma'niden duyagör, cesedin kendi elinle yuyagör, kendi namazını kıl da andan gel» ve «kazana girdüm kavruldum, meydana yenmeğe geldim» ve «kırk yıl bu kazanda kayna, dahiçıksun bu can didüler» şeklinde açıklar. (19) **Seyranı**: «Pir Halil evlâdı İsmail gibi, doğrunup tuzlanup kurbân ol da gel» diyor. (20) **Şahî**, kurban olup meydana gelişini anlatır: «Rehberim boynuma bend etti bağı, koç kurban dediler imâna geldim.» (21) **Derviş Ali'nin** kurban oluşu: «Yedi kerre yünceğizim kırkdılar, İbrahim'in sürüsüne kattılar, etimi de pârfe pâre ettiler, oniki imamlar kurbânıyız biz. Kurbanlık koç ile bile yazıldım, ferişteler çaldı bende sayıldım, kırklar makamına ben de doyuldum, oniki imamlar kurbânıyız biz.» (22) **Dedemoğlu**: «Ali'ye pay çıkardılar döşünü» diyor. (23) **Pir Sultan Abdal**: «Evvel kurban verdik şâha serimiz» diyor. (24) Ölmeden evvel ölmeyi (manevî ölümü), **Hayretı**, şöyle anlatır: «Öldiler ölmezden evvel oldılar hayy-i ebed, virdiler can buldılar bir özge cân Abdâllar.» (25) **Muhyeddin Abdal**, «Muhyeddin derviş olmağa, ölmezden önden ölmeğe, bir kişi nasib almağa, edeb erkân yolu gerek» diyordu. (26) **Âhû**, dünyadan el çekerek, sadece erkân'la uğraştığını ve başını «pîrlere hediye eylediğini» söyler. (27) **Viranı** de, «meydâna verdik cân ü baş» der. (28) Bütün bu misallerde, İslâmî renge

---

(19) Alevî - Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 40, 47, 50.
(20) Aynı eser, c. 3, sf. 51.
(21) Aynı eser, c. 1, sf. 65.
(22) Aynı eser, c. 3, sf. 210.
(23) Aynı eser, c. 3, sf. 349.
(24) Aynı eser, c. 1, sf. 167.
(25) Aynı eser, c. 1, sf. 105.
(26) Aynı eser, c. 1, sf. 148.
(27) Aynı eser, c. 2, sf. 32.
(28) Aynı eser, c. 1, sf. 221.

bürünmüş bir kamlık ruhunu görmemek mümkün değildir.

Şimdi tekrar, genç kamın yetiştirilmesi ve mesleğe girme töreni yapılması meselelerine bakalım. Genç kam'ın (oyun'un) mesleğe girme töreni, Yakutlar'da çok tantanalı olur. Kam'ın bütün yakınları, oymak mensupları toplanır ve bir dağ tepesine çıkarlar. Namzedin (adayın) üzerine «kumu» adı verilen bir geysi giydirilir. Eline at kılları bağlanmış bir «asâ» verilir. İhtiyar şaman, belli kaideler yerine getirildikten sonra, mesleğe sadakat duasını okur. Buret'lerde, şaman namzedi için kayın ağacından iki tane «âsa» hazırlanır. Tören dokuz gün sürer. Sonunda, «**genç şamanı keçe üzerine oturtup havaya kaldırırlar**. Bu törenden sonra genç namzed, gerçek şaman sayılır ve âyin idare etmeğe başlar. (29)

Bu açıklamaların ışığında, Kamlık ve Kızılbaşlık arasında, iki ırtak nokta buluyoruz. Bunlardan biri «âsa», ikincisi «**keçe üzerine oturtup havaya kaldırma**» töresidir. Önce birincisine bakalım. Kayın ağacından yapılan «âsa», kamların âyin esnasında en mühim âletidir. Samoyed samanları, bu âsa'nın yardımı ile gaipten haber verebilirler. (30) Kızılbaşlık'ta da, «**alaca deynek» tarîk, erkân deyneği**» adı verilen bu âsa'nın gördüğü hizmet çok büyüktür. Kutlu sayılır; bir torba içinde saklanır. Dede, «erkâncılar» da, bu âsa vasıtası ile Cem'i idare eder.

İkinci usul de, çok meşhur bir Türk töresidir. Bunu, gerek din hayatında, gerek devlet hayatında görüyoruz. Çin kaynaklarının açıkladığına göre, Tu-cüe'lerde «yeni hakan bir hali üzerine oturtularak havaya kaldırılırdı.» (31) Göktürk ve Hazar Türklerinde, hakan namzedi, «dört uruğ beyi tarafından **ak keçe** üzerine» oturtularak havaya kaldırılırdı. Bu

---

(29) A. İnan, aynı eser, sf. 77 - 79.
(30) Eliade, aynı eser, sf. 227 - 228.
(31) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 87.

törenden sonra, hanlığa seçilmiş, hakan olmuş sayılırdı. (32) Hâkimiyet telâkkisini gösteren bu töreni, «milâmî 532 de, o sırada Çin'de hükümran olan ve Türklüklerinden hiç şüphe edilmiyen Toba sülâlesinde gördüğümüz gibi, V--VII'nci asırlarda cenûbî Moğolistan'ın Tarbatagay mıntıkasındaki Türklerde ve bunlardan çok sonra Cengiz çocuklarında, Kerman Karahıtayları'nda, Özbekler'de ve daha sonra Kırım hanları ile Kazak - Kırgız hanlarının cülûs (tahta çıkma) merasimlerinde görüyoruz.» (33) **Timur**, 771 yılı Ramazanın 10'uncu günü (8 Nisan 1369) Türk töresine göre, **«ak keçe üzerine oturtularak, havaya kaldırılmış»** ve **«Said Berke**'nin okuduğu şükran duası ve ettiği niyazdan sonra **«Türkistan Emiri** ilân olunmuştu. (34)

Kazaklarda **«Kan»** (han) seçimi daha dikkat çekicidir. «Kan seçildikten sonra en nüfuzlu sultanlar onun yanına giderek seçildiğini bildirirler, sonra da ince ve ak bir keçe üzerine oturtarak havaya kaldırır ve tekrar yere indirirler. Halk yığın halinde onun yanına sokulup aynı şekilde kaldırıp indirmeye çalışır. Bu merasimden sonra, kan'ın (han'ın) oturduğu ak keçe» ufak parçalara ayrılır ve herkes bir parça alarak seçim hatırası ve uğur diye saklar. (35)

Görülüyor ki, Türk Töresi, Türk içtimaî hayatının hemen tamamı sayılabilecek olan, dinî ve siyasî-askerî-hukukî alanda, lider seçiminin hukukîlik ve meşruluğunu, belli usullerle **«ak keçe üzerine oturtup havaya kaldırma»** akidesine bağlamıştır. Aynı töre'nin, Türkiye Kızılbaşlığında da yakın zamanlara kadar yaşadığını anlıyoruz. Gerçekten, Antalya-isparta arasında yeşeyen Tahtacılar, **«mürebbi»** seçiminde,

---

(32) Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, sf. 107.

(33) Köprülü, **«Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri»**, II. Türk Tarih Kongresi Kitabı, sf. 391.

(34) A. Vambery, History of Bokhara, London, 1873, sf. 171.

(35) W. Radloff, Sibirya'dan, c. 1, sf. 527 - 528.

anlatılan töreni yaparlardı. Ocak evlâdı (dede), oymak halkı arasında, akıllı, varlıklı ve itibarlı olan şahsı, «mürebbi» olarak seçer ve bundan sonra onu **«ak keçe»** üzerine oturtup, **«Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali»** diye üç kere havaya kaldırırlardı. (36)

Buryat'larda şaman seçimi, ileride anlatacağımız, kurban ve saçı törenleri ile bir arada yapılır. **«Baba»** şaman, **«Oğul»** adını verdiği dokuz yardımcısı ile birlikte, oymak halkının katıldığı bir törenle, şaman namzedini, şaman yapar. Çadır ve içindekiler, şaman tarafından manevî bakımdan temizlendikten sonra, genç şaman namzedi, bir keçe üzerine oturtulur, eline bir kılıç verilir. «Baba» şaman önde giderken, dokuz yardımcısı «oğullar» keçenin bir tarafından tutarak, namzedi, bir çeşit kayın olan huş ağaçları bulunan töre yerine getirirler. belli âyinden sonra, dokuz huş ağacının etrafında dokuz kere dolanırlar. Bundan sonra, **«Baba»** şaman öğüt verir ve dua okur, genç şaman bu duayı tekrarlar. Namzet artık şaman olmuş olur. Bu töreni, bir ziyafet takip eder. (37)

b) Kam (Şaman, Baksı), Dede ve Baba'nın Giyim Kuşamı

Gerek Orta Asya Kamlığıda, gerek Türkiye Kızılbaşlık ve Bektâşîliğinde, tam giyim (kisve), taş (külâh, börk), hırka ve kuşak giyilip, takılması ile olur. Çok zaman bunların hepsi giyilmez. Sırayla görelim.

---

(36) Son derece mühim olan bu bilgiyi, İzmir'de oturan, Ispartalı **Veli Çavuş**'tan edindik. Bunu, Antalya Tahtacılarından, **«Âşık Gök Halıl** (Halil)dan duymuş. Bu yaman ozan, doksan küsur yaşında ölmüş. Ölmeden birkaç yıl önce sesi kısılmış. Ölürken, sazı karşısında, duvara astırmış ve ona bakarak ruhunu teslim etmiş. Oğlu **Bektaş Ağa**'nın 1963'lerde, Antalya'nın **Kızılarık Mahallesi**'nde oturduğunu öğrendiysek de, görüşmek ve bilgisinden faydalanmak nasip olmadı.

(37) Eliade, aynı eser, sf. 119 - 120.

Hırka: (Samanlık) dininde, kam (şaman) elbisesi, Bektaşîliğin hırkası gibi, **Yol**'un ana unsurlarından birini teşkil eder. Kam'ın elbisesi, **Eliade**'nin belirttiği gibi, hem dinî, hem kozmoğrafik mahiyet taşır. Bu yüzden, kutlu bir varlıkla ilgili olduğu gibi, kozmik (kâinatın aslı ile ilgili) sembolleri de ihtiva eder. **Radloff**, öğrendiğimize göre, Altaylı kamlar, âyin esnasında, deriden yapılmış bir göğüslüğü (kuşağı) olan **açık cüppe** ve kırmızı bir külâh giyer. «Altay'ın kuzeyinde yaşayan Karaorman Tatarları ile Sor ve Teleüt samanlarının muayyen bir elbisesi yoktur, bunlar âyinleri adî giyimleriyle icra ederler. Fakat orman Tunguz'larının ve Doğu Sibirya'da yaşayan diğer küçük halkların şaman elbiselerinde, arka, göğüs ve kollarında olmak üzere hayvan şekilleriyle birçok demir parçaları bulunur. (38) Altaylı şaman, kaftanını (hırkasını), kışın bir gömlek üzerine giyer, yazın gömleksiz giyer. Tunguz şamanı, yaz kış aynı şekilde giyinir. Hırka, «çevrenin mukaddes olmayan (adî, süflî) mekânda kalitece farklı bir dinî (yüksek, ulvî) bir küçük âlem teşkil eder. Tam manâsiyle sembolik (rumuzlu, remzî) sistem» ortaya çıkar ki, çeşitli ruhî kuvvetlerle yüklü, kutlu bir şey karşısında bulunduğumuzu anlarız. Şaman anu giymekle veya onun yerini tutan şeyleri tutmakla, taşımakla, kutlu olmayan (adî, süflî, cismanî) mekânı aşar ve manevî dünya ile temas haline girmeğe hazırlanır.

Kam (şaman) cüppelerinin, hırkalarının çoğu deriden, posttan yapılmış olup, önü açık ve düğmesizdir. Hırka, diğer kutlu eşyada olduğu gibi, «**Ruhlar**»ın barınağıdır ve bu yüzden onlara korku, kuşku ve hürmetle bakılır. Öyle ki, yerleşik Tunguz'lar, ölen şamanın elbisesini (hırkasını), evin belli bir köşesine asarak saklarlar ve hırkada bulunan ruhların, onu zaman zaman salladığına, hayat belirtisi göstordiğine inanırlar. Göçebe Tunguzlar ve diğer Sibirya toplu

---

(38) Aynı eser, sf. 147 ve Radloff, Sibirya'dan c. II, sf. 20

lukları, ölen şamanın hırkasını, mezarına bırakırlar. Shaskov'a göre, her Sibirya şamanının sahip olmak zorunda olduğu, kutlu eşyalar şunlardır: 1 — Üzerinde mistik hayvanları temsil eden işlemeler ve daire şeklinde madenî tokalar bulunan hırka, 2 — Maske (Samoyed'lerde şaman, kendi ic ışığı ile ruh dünyasına dalabilmek için gözlerini dış dünyaya kapar). 3 — Göğüsün üstüne gelecek şekilde takılan, demirden veya bakırdan bir süs eşyası, 4 — Şamanın en mühim eşyasından olan başlık (börk de denir. Türkiye'de, tac denir).

Yakut kam'ının hırkasının arkasındaki madenî tokalar arasında, ortası delik ve halkayı andıran madenî bir levha vardır ki buna, **«Güneşin ağzı» (oibonküngata)** denir. Fakat çok zaman, yerin merkezine giden yolu temsil eder, Şamanın oradan yerin altına girdiğini ve ileride anlatacağımız yer altı ruhları ile, ölüm meseleleri üzerinde temaslarda bulunduğuna inanılır. Bunlar, şaman âyinlerinin mühimce bir kısmını teşkil eder. Bu madenî tokaların biri güneşi, başka bir hilâl halindeki ay'ı temsil eder. Ayrıca, hırkanın arkasında, gücünü gösteren bir demir zincir vardır. Samanların inancına göre, daire şeklindeki bu madenî tokalar, kötü ruhların zarar vermesini önler ve samanları korurlar. Yakut'larda güzel bir şaman elbisesinin, 15 - 20 kilo gelen madenî ziynet eşyası bulunması gerekir. Şamanın raksında, bunlar birbirine çarparak ses çıkarır. Bu madenî süslerin birer **«can»** sahip olduğuna inanırlar. Hırkanın kollarına boydan boya, kol kemiklerinin **(tabitala)** temsil eden çubuklar dikilir. Göğüsün yanlarına gelen yerlere, kaburga kemiklerini **(örgö timir)** temsil eden küçük yapraklar dikilir. Kutlu hayvanları ve kuşları gösteren şekiller de işlenir. Tunguz samanının elbisesindeki madenî süsler, **«ay», «güneş»** ve **«yıldızlar»**ı temsil etmekte olup, Yakut'lardan alınmıştır. Buryat samanının kutlu eşyaları (kürk, hırka, davul, çıngırak ve sembolik at), **güneş** ve **ay** tasvirleri ile süslüdür. Üzerinde oniki

hayvan tasviri bulunan ve **Toli** adı verilen madenî bir ayna, göğüs üzerine gelecek şekilde boyuna asılır veya hırkanın önüne, bazan da arkasına dikilir. **Potanın**'e göre, Altay kamlarının hırkası mükemmel şekilde hazırlanmıştır. Deriden yapılan bu hırkaların üzerinde pek çok yılan tasviri vardır. Madenî tokaların arasına, kötü ruhları korkutmak için minyatür yay ve oklar işlenmiştir. Yeri semavî bâkireyi, Bay Ülgön'ün yedi kızını temsilen, yedi çıngırak ve iki canavar resmi vardır. Tunguz samanının bakırdan aynası mühim bir rol oynar, şamanın dünyayı, başka âlemleri görmesine yardımcı olur. Ruhiarı toplamağa, yerleştirmeğe, insanoğlunun ihtiyaçlarını aksettirmeğe yarar. Mançu ve Tunguzlarda bu aynalar, **«can-gölge»** veya «can gölgesi» mânâsına gelen bir kelime ile ifade edilir. Bundan ötürü ayna, canlar için, canın gölgesi için bir kap, bir zarf olmaktadır. Aynaya bakan şaman, ölünün **canını** görebilir. Bazı Moğol samanları, bu aynada, **«şamanların beyaz atını»** görürler. Samanlara mahsus olan at, **«uçuş», «cezbe»**yi temsil eder. Yakut samanlarının elbisesi (hırkası, kürkü), bir kuşun iskeleti sayılır. Moğol şamanlarının hırkalarının omuz başlarında **«kanatları»** vardır. (39)

Kızılbaşlıkta, hırkanın yerini «külef (külâh) «tac» almıştır. Bektâşîlikte ise, hırka'ya büyük yer verilir. Bektâşî hırkası ve ona atfedilen değer hakkında şimdi yapacağımız açıklamalar, eski ile yeni arasında hayret verici bir benzerlik bulunduğunu ortaya koyacaktır. Bazı unsurların kaybolmasını, bazılarının İslâmî bir görüşle açıklanmasını, Müslümanlığın tesirine vermek gerekir. Benzerlikler, tefsire, yorum yapmağa lüzum göstermiyecek kadar açık olduğundan, bunların bulunup çıkarılmasını okuyucuya bırakıyoruz.

Doç. Bedri Noyan, Bektâşî giyimi hakkında, güzel ve tafsilâtlı bilgi vermektedir. Onun açıklamalarına göre, Bek-

---

(39) Eliade, aynı eser, sf. 146 - 157.

tâşî cübbesine, **«Hırka»** veya **öğünme** demek olan **«Fahir»** denir. Bektâşî hırkası, «düz yakalı, boyu topuğa kadar uzun, omuzlarından eteğe kadar bolca bir pardesü gibi dümdüz, uzun geniş kolludur. Yaka ve kol ağızlarında göğüs hizasına kadar ön kenarlarında oniki sıra birbirine paralel dikiş çizilmiş olup, cepsiz ve dikişsizdir.» En makbulü siyah renklisidir; diğer renklerden yapılanları da vardır. Hırkanın önü, elle kapatılır. «Bektâşîlikte hırka, ayıpları örtmek, görmemek sembolüdür. Hırka-i Settâr, **örtücü hırka** sözü bundan gelir. Hırka, gelmiş geçmiş gerçek erenlerin, velîlerin, azizlerin iç âlemini gönlünde bulan er'i örtmelidir: Onların mânâsını yerine getirene giydirilmelidir. Eski yazmalarda Hırka'nın Allah tarafından Hz. Muhammed'e sunulduğu şeklinde bir lejand da vardır.» (40) Hırka, «Hazreti Muhammed'e Miraç'ta giydirilmişti. O da Ali'ye, Ali de Hasan Basri'ye giydirmişti.» Hırkanın gördüğü hizmet ve manâsı şöyle açıklanabilir: «Her nesneyi setretmek «örtmek», «Dünyayı terk» (yani dünyayı bırakıp başka âleme gitmenin başlangıcı, kapısı), «Hizmet», «Tekbir», «Dîdar» (görme), «Hakikat». (41)

Hırka'nın tamamlayıcı parçaları, «Tennure» ve «Haydariyye»dir. **«Tennure»**, ince bir kumaştan yapılmış düz yakalı, kollu, önü yukardan aşağıya açık, geniş uzun etekli bir entarîdir. Düz beyaz renklisi daha makbuldür. Yaka ve bele kadar ön kenarlarına oniki sıra sık paralel dikiş çekilir. Yakası yandan ince şeritlerle bağlanarak kapatılır. Belinde de böyle şeritler vardır. Cep ve düğmesi yoktur. Bektâşîler önceleri, ince deriden yapılma tennureler de giymişlerdir. Bu giysi, Bektâşî Mevlevî, Kalenderi ve Haydarîlerde beraber kullanılır.» Lâmelifin ters çevrilmiş şeklidir ve «İllâ» (Tan-

(40) Doç. Dr. Bedri Noyan, «Bektaşîlik - Alevîlik Nedir?», Yeni Gazete, (7/7/1966).

(41) Tevfik Oytan, Bektâşîliğin İç Yüzü, İstanbul, 1947, sf. 56. (Bu kaynakta, hırkanın yakasında, içine, arkasına yazılan dualar da açıklanıyor.)

rı'dan başka yoktur tapacak sözünü) ifadesidir. **Tennure, «ten'i nûr etme sembolüdür.»**

Haydariyye: «Eteği belden biraz aşağıda kolsuz bir yelektir. Kıvrımsız olan düz yakasının etrafı ve ön kenarlarına —Hırkadaki gibi oniki sık paralel dikiş— dikilmiş olup, düğmesizdir. **Omuz kısmı, omuz başlarını örtecek şekilde yarım daire halinde biraz aşağıya sarkıtır.** Beyaz, açık veya koyu kahverengi kumaşlardan yapılır. Tennûrenin üstüne, hırkanın altına giyilir. Mukaddes yerleri (Necef, Kerbelâ, Samara, Horasan, Medine) ziyaret esnasında, bunun üs tarafına gelecek şekilde, **Habbe'**ler dizilir. Bunlar, fındık içi büyüklüğünde olup, Necef veya Yemen taşıdan ufak yuvarlaklardır. Çok zaman oniki tane, en fazla ondört tane olmak üzere, kısa bir zincire bağlanır. (42)

Hırkayı tamamlayan diğer eşya arasında, **kuşak, teslim taşı, palhenk taşı, Kanberiyye** vardır. Kuşağı, daha aşağıda anlatacağız. Şimdi üçüne bakalım.

Teslim Taşı: «1 - 1.5 cm. kalınlığında, önyüzü biraz convex kenarlarında oniki muntazam hilâl şeklinde çukurluğu olan 5 - 15 cm. çapında bir taştır.» İçi yuvarlak aşağıya doğru delinir ve buradan geçirilen bağ ile boyuna takılır. Bu bağın enseye gelen kısmı deridendir. İpin, taşın altına gelen kısmı, örülüdür ve dört halka meydana getirir (dört kapıyı temsil eder). Yanlarda iki Habbe vardır, Bir yazmada, «kayışı, İsmail için inen kurban derisidir. Dahi Nesimî Sultan'ın yüzülen derisine işarettir ve kaytan: Mansûr'un ipidir. Yukarı Habbe, Hz. İmam Hasan, Aşağıdaki Habbe Hz. İmam Hüseyin-i Kerbelâ efendimizdir. Oniki terkler (kenardaki girintiler) oniki imam efendilerimize işarettir. Dış yüzüne Hz. Haticetüd-Kübra, iç yüzüne Fatımatüz-Zehra hazretlerine işarettir» denilmektedir. Hacı Bektaş

---

(42) Noyan, aynı makale.

taşından yapılır. Necef taşından yapılanları da vardır. Bazılarının üzerine yazı oyulmuştur.

Palhenk Taşı: «Palhenk, Farsça **«Dizgin»** demektir. Dervişlerin gönüllerini Tanrı ya bağlamalarının sembolüdür. Yantaşı anlamına da gelir. Eline, diline, beline (eteğine) temiz olmak gerektiğinin işareti sayılır. Kemer üzerine takılır. Teslim taşının biraz büyücek çapta olanıdır. Biraz solda taşınır. Merkez noktasında Neceftaşı veya değerli mücevherler yerleştirilmiş olanları vardır. (Değerlileri Hacı Bektaş Müzesindedir). Hz. Muhammed'in aç yattığı günleri midesi üzerine taş bastırarak açlığını giderişi sembolü olarak taşınır. Orta yerinde büyükçe bir mücevher taş ve bunun kenarına çember şeklinde oniki ufak taş yerleştirilerek süslenmiş olanlar vardır ki, bunlar Hz. Muhammed ve on iki imamı anlatır. Sadece üç büyücek mücevher yerleştirilmiş olanlar Allah - Muhammed - Ali'yi ifade eder.» (43)

Kanberiyye: «Necef veya Hacı Bektaş taşından yapılmış, bir ucu daha sivri yumurta şeklinde ve büyüklüğünde bir taştır. Ortası uzunlamasına delik olup, alt ve üstünden işlemeli gümüş veya altın birer rozet delik olup, özel şekilde örtülmüş yuvarlak bir kordon şeklindeki kuşağın halka biçimindeki ucu bu madenî halkaya geçirilir. Kuşağın diğer ucundaki halkasından da taş geçirilerek bele sarılı tutulur. Taş belde tam ordata önde durur.» Hz. Ali'nin seyisi Kanber'in adına izafeten Kanberiyye denilmiştir. **«Hz. Ali'nin atının göğüs kösteklerini** sembolize ettiği söylenir.» (44)

Kuşak: Gerek kam'ların, gerek Bektâşî babalarının giyimlerini tamamlayan, dinî ve sihrî manâsı olan bir şeydir. Hun Türklerinde ve diğer Türklerde, üzeri altın ve gümüş işlemeli, madenî tokalı deri kemerler kullanılırdı. Bektâşîliğin Hıristiyanlıkla ilgili bulunmadığını göstermeğe çalışır-

(43) Aynı makale (Yeni Gazete, 7 ve 8 Temmuz 1966).
(44) Aynı makale.

ken, eski Türkler arasında kuşağın ne derece yaygın ve kutlu olduğunu gösterdik. Teleüt ve bazı Tatar boylarında, kamların kuşağı da deriden o'up, sayısız püsküller vardır ve üzerinde kemik figürleri görülür. (45) Böyle kemerleri, Söğüt-Bozüyük çevresi Karakeçili Yörüklerinin kadınlarında ve Urfa (Siverek)daki Türkçeyi unutmuş olan Karakeçili kadınlarında da gördük. (46) Kamların kullandığı, içine öteberi konan deri kemerlerin benzerine de, Aydın'ın (Bozdoğan) dağ köylerinden olan Birese'de, Dutağacı Köyünden olan ihtiyar bir zeybekte rasladık. Seksen küsur yaşında at üzerinde heykel gibi duran bu zeybeğin, deri kemeri, silâhlık vazifesini gördüğü gibi, tütün, çakmak, ayna v.s. de oraya konuyordu. Bektâşî babalarının kuşağı da bundan pek farklı değildir. Şimdi onları da görelim.

Bektâşî kemeri veya kuşağı, «12 - 14 cm. eninde, 275-300 cm. boyunda, yünden örme bir kuşaktır. Hâkim renk koyu kırmızı veya vişne çürüğü olup, kemer boyunca şeridler hâlinde, sarı, yeşil ve diğer renklerden çizgiler uzanır. Baş tarafında deriye dikilmiş kemer tokaları olup, bunlarla bağlanarak bele dolanır. Uç kısmı üçken şeklinde ve ustalıkla örülmüş veya işlenmiştir. Sivri ucu yünden kalın bir kaytan şeklinde 30 - 40 cm. kadar uzar. Bu da bele dolanan kısım arasına sokularak kemer bele tesbit edilmiş olur. Kemerler, eskiden ispanyol yünü ile örülürmüş. Çok zarif ve sanatlı dokunmuşları vardır. Kemer kuşanmak (eski deyimle Şed bağlamak, Kemer-best olmak) mânevî bakımdan olgunluk 'kemâl' işâreti olarak pek önemli sayılır. Eski fütüvvet erbâbı, Ahîlerde de şed bağlamak vardı. Hz. Ali'nin bizzat kemer kuşattığı vefakâr dostlarından onyedi zât vardır ki, bunlar Bektâşî ve Alevî gülbanklerinde 'on-

(45) Eliade, aynı eser, sf. 146 ve Eberhard, aynı eser sf. 46, 100 (Çin kaynakları, bu Türklerin, **kısa kollu, uzun elbiseler giydiğini yazar.)**

46) Bu konuda şu eserimize bakınız: Doğu Anadolu'nun Türklüğü, İstanbul, 1975.

yedi Kemer-best' diye sık sık geçer... Kemer, özel bir törenle oniki imama verilmiş, elden ele Hacı Bektaş Veli Hazretlerine kadar gelmiştir. Derviş ve uyarıcılara da özel bir törenle tekbirlenerek bağlanır.» Eskiden kemer yedi defa bağlanırmış. Bunun ifade ettiği mânâ şudur: 1 — Muhabbet, 2 — Hidâyet, 3 — Hilm, 4 — Alçak gönüllülük, 5 — Doğruluk, 6 — Azamet, 7 — Tâat. (47)

Bu kuşakların, kaytandan örülmüş olanları da vardı. Ayrıca, «renkli kumaş üzerine ham ibrişim, veya gümüş sırma ile işlenmiş tâç tokalı kemerler kullanır oldular. Hak Teâlâ'nın emri ile Cenâb-ı Cibrîl bunları, cennetden alıp, Mi'raç gecesinde fahr-i âlem efendimize sunmuş ve kendi eliyle giydirmişti. Kuşağı, Resûl-i Ekrem'in sağ yanından bellerine kuşattılar. Bir adı da 'Rîdâ'a-i mübareke olan bu kuşağın fahr-i âlemden sonra, diğer 'Emânetlerle birlikte İmâm'ı Ali'ye geçtiğini anlatan bir Sâ'dî 'Fütüvvet-Nâme'sinde deniyor ki: «Hazret-i Resül-i Zîşân, Rîdâ'a-i mübarek'in omuzundan eline aldı ve seccadesi üzerine elîf şeklinde bıraktı ve eğitdi (buyurdular): Yâ Ali, bu kuşak, ol kuşaktır ki Mi'râç gecesi, hazret-i Cebrâîl karındaşım, belime bağladı. Ve beni Hakk Hazretine iletti. Ben dahi senin belüne kuşattım. Bu kuşak, dört köşe meydana getirecek şekilde bağlanır ki, bu dört köşe, dört kitaba, dünyanın dört esasına, dört büyük meleğe işarettir. (48)

Kemerin, kuşağın tamamlayıcı parçası, **«Cildbend»** veya **«Cilbend»**dir. «Kemer üzerine tokalı bir kayışla bağlanan, meşinden yapılma, kapağı ön yüzüne sarkan dikdörtgen şeklinde ufak bir kutu gibidir. Altı düz değil, hafif çukurcadır Kapağının dış yüzünde sağlı sollu Ali adı yazılmıştır. (Hz Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ın resmi işlenmiştir.)» Üst köşesine

---

(47) Noyan, aynı makale (6 ve 7 Temmuz, 1966).

(48) Cemâleddîn Server Revnakoğlu, Türk - İslâm Âleminde Tarikatle Tarihi, sayı: 2 (Tlarihsiz) sf. 9, 12.

Hasan ve Hüseyin'in adları ve sair Türk süsleme motifleri işlenmiştir. Bektâşî elbiselerinde cep olmadığından, cep vazifesini bu çanta görür. İçine, nefes, tütün tabakası, mühür, mendil v.s. konur. (49)

Külâh - Börk - Taç

Şamanın hususî bir elbisesinin (hırkasının) olmadığı yerlerde, külâh ve kuşak, onun yerini tutar. Yurak ve Samoyed samanlarının inancına göre, güçlerinin büyük bir bölümü, bu külahların içinde gizlidir. Külâhsız (börksüz, taçsız) âyin yaptıkları taktirde, gülünç duruma düşeceklerini ve güçlerinin kaybolacağını söylerler. Kara-kırgız baksasının başlığı, kuzu derisinden veya tilki postundan yapılmış olup, geriye doğru sarkar. Üzerine, kızıl deve yününden dokunmuş bez sarılı keçe börk giyenleri de vardır. Ceyhun ve Aral Gölü taraflarında sarığa benzer başlık giyenleri de vardır. (50) Yakut kam'ının külahı, üzerinde iki sıra kaytan bulunan **kızıl bir börktür.** «Bu kaytanın biri, dokuz yerinden düğümlenir ve buna **ebe kuşağı** (alâim-i semâ) şekli verilir, diğer parçası da bunun üzerine dikilir.» (51) Bu börkün kulak hizasına büyükçe bir boncuk konur ki, buna **«Sırga»** (küpe) adı verilir. (52)

Türkiye Kızılbaş'larında da, baş giyiminin manâsı ve yeri büyüktür. Buna, **«Külef»** (külâh), **kızıl börk, Tâç** adını verirler. Mürşidin başında bu kızıl taç yok ise, erkân yapılmaz, âyin olmaz. «İçeri Kurbanı'nda, «Görgü» de mutlaka, dedenin başında tâç olmalıdır. Bektâşîlikte de tâc'ın yeri büyüktür. Tâç, «kubbesi oniki terkli (dilimli), başa geçen alt kenar kısmı (lengeri) ise dört parçalı beyaz keçeden yapılmış bir başlıktır. Kubbedeki dilimlere terk de-

(49) Noyan, aynı makale.
(50) Eliade, aynı eser, sf. 146, 154, 155.
(51) Abdülkadir İnan, Şamanizm, sf. 93.
(52) Aynı yerde.

nir. Oniki imamı sembolize eder. Alt kenardaki parçalara **kapı** denir. Dört kapıyı (Şeriat - Tarikat - Ma'rifet - Hakikat) remzeder. Buna **Hüseynî tâç** denir. Tepede dilimlerin birleştiği noktaya **mühür** veya **gül** denilen ufak yuvarlak bir parça konur. Alt parçalar gibi, kubbesi de dört keçeden yapılmış (dört terkli) olan tâc'a **Horasânî** veya **Edhemî tâc** denir. Yedi terkli olanına Şemsî tâc denir. Eskiden lengeri dört, kubbesi iki parçadan dikilmiş olan tâclar da kullanılmıştır. Bunlara, karşıdan bakılınca, dikiş çizgisi eski elif harfi gibi yukardan aşağıya göründüğünden **Elifî tâç** derler. Bunun kubbesi de, lengeri de iki parçadan olanları vardır. Dervişlerin tâc'ında sarık olmaz. İç astarı olan beyaz patiska, kenardan dışa doğru, kapıları örtecek şekilde kıvrılır, böyle giyilir. Baba yani mürşid tâc'ında bunun üzerine yeşil bir sarık sarılır. Bu yeşil üç veya oniki defa çevreyi dolandırılır. Dedebaba tarafından halife seçilmiş olan halife babaların sarığının ucu sağ taraftan omuza doğru sarkıtılırdı. Buna **Taylasan** denir. Oniki terkli tâcı ilk defa Balım Sultan'ın giydiği söylenir. Tâc giyen dervişin oniki vasfı olması gerekir: 1 — Bilgi sahibi olmak, 2 — İsyankâr olmamak, 3 — Nefsine uymamak, 4 — Gaflette olmayıp cân gözü açık olmak, 5 — uymamak, 4 — Gaflette olmayıp cân gözü açık olmak, 5 — Tama etmemek, 6 — Dünyaya bağlanmamak, 7 — İstekler-den geçmek, 8 — Şehvet-perest olmamak, 9 — Kibirsiz olmak, 10 — Kimseye acı ve zarar vermemek, 11 — pinti ve aceleci olmamak, 12 — Kazâya rıza ile teslîm olup vesvese etmemek. «Tâc'a büyük kutsiyet atfedilir ve **'Tâc'ın içi sırr, dışı Nûr'**dur, denilirdi.» Bu konudaki bir nefeste, **«Hacı Bektaş Veli'nin külahını başına giyen, Hz. Ali'nin sırrına erer» denmektedir. (53) Muhib ve muhibbeler ise,** «ter alıcı, terlik» manâsına gelen, «Takye» giyerler. (54) Tâc, Hulle ve Kuşak, cennette, **«Nûrdan bir sandık** içinde» bulunuyordu. Hz.

(53) Noyan, aynı makale (Yeni Gazete, 6 Temmuz 1966).
(54) Aynı makale.

Peygamber, Tâc'ı giydi, hulle'yi **eğnine** (omuzuna) koydu ve kuşağı beline bağladı. Bu yüzden bunların hepsi, mukaddes eşyalardır. (55) İmam Câfer buyurur ki: «Hz. Muhammed'e Cebrail'in getirdiği **nurdan tâç** oniki tereklidir. Oniki terek, insanda bulunan oniki mezmum huyu terketmektir. Tacın kubbesinde oniki terekin birleştiği yere, **'Noktai hakikat'** derler; zatı ahadiyetin vahdaniyetine işarettir.» Tâç, şu manâlara gelir: 1 — Hakikat menzilidir, 2 — Tekbirdir, 3 — Pîrdir, 4 — Muhabbettir, 5 — Hizmettir, 6 — Yaramaz adamdan ırağ durmakdır, 7 — Müşkül halletmektir, 8 — Pâk tutup **erlik** giymektir, 9 — Halk eline vermek, 10 — Âlemi süflîden âlemi ulvîye tahvil (üstüvâsı), 11 — Başta görünmek (canı), 12 — Terki dünya (aslı), 13 — Avamdan ayrılmak. (56)

Bektâşî menkıbesine göre, Hacı Bektaş Veli, Rûm'a (Anadolu'ya) geldiğinde, Rum erenleri (Anadolu evliyası) onu yakalamak istediler. Hacı Bektaş, göğe sıçrayıp, Tanrı katına yaklaştı. Melekler kendisini, **nûr**'dan yapılmış, **«Kubbe-i Elif»** ile karşıladılar (57) ki, Bektâşî ve Alevî Kızılbaş Türkmenlerin mürşid ve rehberlerinin giydiği başlığın manâsı budur.

Âsa-Aiaca Deynek. Gerek kamların, gerek dedelerin, âyin esnasında kullandıkları kutlu eşyadan biri de, «âsa», «tarîk», «alaca deynek»tir. Yakut kam'ları, âyin esnasında, davulla birlikte, kayın ağacından yapılmış bir sopa (âsa) kullanırlar. Genç kam (oyun), davul yerine, **Yölge** adı verilen küçük bir yay veya kayın ağacından âsa kullanır. (58) Güçlerini şöhretli atalarından aldıkları söylenen (59) Müslüman Kazak **Baksa**'ları, **kobuz** ile beraber, bir sopa (âsa)

---

(55) C. S. Revnakoğlu, aynı dergi, sf. 12 - 13.
(56) Tevfik Oytan, aynı eser, sf. 55 - 56.
(57) Birge, aynı eser, sf. 37.
(58) İnan, aynı eser, sf. 76.
(59) İnan, aynı eser, sf. 84.

kullanırlar. (60) Samoyed samanlarının **âsa** vasıtasıyla, gaipten haber verdiklerini daha önce belirttik.

C) Kam'ların Hayır Dua'sı Dedelerin ve Babaların Hayırlı'sı, Gülbank'i

İlk bölümde bazı örneklerini verdiğimiz gülbanklar (hayırlı'lar) ile, kam'ların, baksaların «Hayır-dua»ları, «Alkış»ları arasında büyük bir benzerlik vardır. Orta Asya Türkleri, kamların, baksıların hayır-dua'sını almağa çalışırlardı (Tıpkı Alevî ve Bektâşîlerdeki gibi). «Urehna'ların inançlarına göre kamların kudreti ilâhidir; göklerden verilmiştir. Bu kudret, şamanın başı üzerine bulut olarak gelir; ebekuşağı şekline girerek başını, vücudunu doldurur. Bunun içindir ki her şamanın davulunda 'ebekuşağı'nın resmi bulunur... Mensup olduğu boy ve oymak ona koruyucu diye bakar. Herkes onun iyi duasını (alkış) almağa çalışır. Hele âyin yaptığı zaman birinin verdiği su veya tütünden memnun olarak dua ederse bu duanın ruhlar tarafından kabul edileceğine inanırlar... Şaman ekstaz halinde iken birine böyle 'alkış' verirse bunu 'Tanrı yargısı' (Tanrı'nın hükmü) sayarlar, 'dediklerin olsun kam ata' derler.» (61)

Radloff, İslâmiyetle Kam'lık dinini bağdaştıran Kazak baksa'larından bahsederken diyor ki: «Gördüğüm baksalardan her biri her zaman dinî ibareler kullanıyor, içerken, otururken, her hareketinde yüksek sesle 'Bismillâh' diyor, söylediği her söze 'Vallahi, Billâhi' ibaresini ekliyordu; halbuki bunları Kazak'larda ancak bazı yaşlı kimseler yaparlar. Belki bu sözlerle o, kendisinin hakikî bir Müslüman olduğuna inandırmak istiyordu... Kulunda'da bir baksa şarkısını yazıp alabildim. Fakat bunun büyük bir kısmı anlaşılmaz imalardan ibaret olduğu için, burada ancak kısmen ve özet ha-

---

(60) Radloff, Sibirya'dan, c. II, sf. 67.

(61) İnan, aynı eser, sf. 79 - 80.

linde vereceğim.» Radloff'un tespit ettiği bu şarkıda (duada), bizdeki «Allah, Muhammed, Ali» sözlerine benzer ifadeler geçer:

Önce Tanrı ya sığınayım,
İkinci Muhammed'e sığınayım,
Birine biz kul olduk,
Birine ümmet olduk,
Üçüncüsü, Tanrım, dört yar meşayih,
Yüzyirmidört peygamber,
Mekke'de evliya,
Medine'de evliya

«Bu duayı bir sürü azizler için niyaz takibeder ki, bunlar şaman tarafından büyüye başlamadan önce davula çağrılan Altay'lıların Yersu'larını, dağ ve nehirlerin onyedi kam'ını hatırlatır.» (62)

Baksa, hastayı tedavi ederken, ata ruhlarını çağırır Ve Radioff'un tesbit ettiği şu duayı okur. Bu duada, Alevîliğin Bektaşîliğin, «Kırklar»ını hatırlatan **«Kırk Hoca»**dan, «Kamber»i hatırlatan **«Kambar»**dan söz edilmesi çok dikkat çekicidir. Az önce de, **17 Kemerbest**'i hatırlatan **«dağ ve nehirlerin onyedi kamı»**ndan bahsettik. Baksa'nın tedavi için yaptığı uzun duadan bazı bölümleri şöyledir:

Once Tanrı cin yaratmış,
Birbirinden bol yaratmış
.....
Ak sakaldan fatiha aldırıp
.....
Cin olup bağlanmış

Radloff, Alevîlik ve Bektâşîlikteki inançlara ışık tutucu mahiyette olan şu çok dikkat çekici açıklamayı yapar ve duayı vermeğe devam eder:

---

(62) Sibirya'dan, c. II, sf. 69 - 70.

«Başlarında, ölüleri dirilten, hayvanlarla insanlara to hum veren reisleri Kazret Koia (Hazret Hoca) olduğu halde aşağıdaki on Koja ile yukardaki **kırk Koja**'ya anlayamadığım bir hitapta bulunduktan sonra, büyüsüne devam eder:

.....
Oniki ak boz at ile
.....
Cin çağırdım **Kambar**'dan
Yamaçta yatan **canlar**dan
.....
Davut Peygamber er Davut

Bu duayı nakleden **Radloff**'a göre, bu dua kendisine kasten hatalı ve eksik olarak yazdırılmıştır. Buna rağmen bir fikir vermektedir. Radloff, bir tabiat dini olan şamanizmden uzaklaşılarak, mistik esaslara geçilmiş olduğu kanaatindedir. Böyle olmakla beraber, gene de «şamanlık merasiminin bütün eski unsurlarının izleri kalmıştır.» (63)

Baksa'nın duasında, **«Bismillah»**, Kam'ın duasında **«Esen selâm»** şeklinde islâmî ifadeler geçer. (64)

Doğu Türkistan Baksı ve oyunlarının dualarında da, peygamberlerin ve islâmî velîlerinin adları geçer. Okuma yazma bilen bakşılar, mesleklerini meşru hale getirmek ve tanıtmak için **«Peri-Han» (Peri okuyucu)** risaleleri düzenleyerek, **«Fatma Ana»**yı koruyucu ve pîr olarak kabul etmişlerdi. Bunların yaptıkları âyinler, Altay ve Yakut samanlarının âyinlerinden daha muhteşem olur. «Bakşının yanında hanendeleri, saz takımı bulunur.» (65)

Müslüman kam'lara, Doğu Türkistan'ın bazı yerlerinde «Peri-han», bazı yerlerinde **«Dua-han»** denilir. Kurale'de ise, **«bahşı»** denir. Bu kam'ların okudukları dualar, 'Kur'an başı bismillâh, işin başı bismillâh» diye başlamasına rağmen

---

(63) Aynı eser, c. II, sf. 72 - 73.
(64) Aynı eser, sf. 68 - 69.
(65) İnan, aynı eser, sf. 109 - 110.

«tam manâsiyle şaman ilâhilerinden ibarettir... N. Pantusov - un verdiği malûmata göre, Tarancılarda üfürükçü mollaların da şamandan farkları yoktur. Bunlardan biri hastaya bakmağa getirilince remil bakıp, 'hastaya Müslüman cinler musallat olmuş. Karabaşlı ak tavuk getiriniz. Kırk tane yağlı yufka hazırlayınız' der. 'Âzemtü aleyküm ya ervahlar, ya cinler... göçünüz, göç' diye afsun okurlar. Hastalığı başka bir nesneye göçürürler.» (66)

Bizim gülbenklerdeki **«Bektaş»** ve **«Hu»** kelimeleri gibi kelimelerin geçtiği bir kam duasını verelim: «Sizden medet diliyorum, Kara Murt (kara bıyıklı) ata evliya! Hu Allah ey! Bektav ata, Bekata Bekiç ata yardım et! Çakmak ata evliya, Koçkar ata evliya, sizden medet diliyorum. Hu Allah ey! Evliya ata evliya... Sizden medet diliyorum. Tekturmas ata evliya. Karahan babam yardım et! Hu Allah ey!» (67)

---

(66) İnan, aynı eser, sf. 112. Budist Uygurlar, muska kullanır ve buna **«Bitig»** derlerdi. (İnan, sf. 73). Kuman (Kıpçak) kamlarının bu vecidli âyinleri, Romen papazlarına bile tesir etmişti. «Bandini adında bir İtalyan piskoposu XVII. asırda Moldava'da yani Kara Bogdanda resmî bir tetkik seyahati yaparken Rumen papazlarının âdetlerini müşahede ve kaydediyor. 'Codex Bandinus'ta olan ve Rumen papazlarının bir âdeti hakkındaki tasviri, Altay Türkleri şamanlarının Radloff tarafından tasvir edilen vecd haline gelme halleriyle aynidir ve bu iki hadisedeki en ehemmiyetli motiflerin birbiriyle tamamen uygun olması XVII. asırdaki Rumen papazlarının eski kuman samanlarının âyinlerini halâ muhafaza ettiklerini açıkça göstermektedir» (Rasonyi, **Tuna Havzasında Kumanlar»**, Belleten, sayı: 11 - 12, sf. 421.)

(67) İnan, aynı eser, sf. 142. Bu kam duaları, Alevî-Bektâşî gülbenklerine benzediği gibi, Sünnî Türkmenlerin - Yörüklerin sofra dualarını da andırmaktadır. Dr. Kâzım Kopraman'ın bize verdiği şu sofra duası (Akseki'nin Mahmutlu Köyünde oturan anasının sofra duası) buna misâldir: «Elhamdülillâh, Allah bereket versin; kazananın başı dişi ağrımaya; ak kata, sarı bula; boş kata, dolu bula; dünyadan gele geçe, yokluk görmeye; boş kaplara eller sunmaya». Konya Taşkent'inin dağ köyleri Avşarlarından olan bir dostumuzun anasının **«Bun günlerinde evliyalar yardımcın ola», «Horasan erleri yardımcın ola»** şeklindeki duası da dikkat çekicidir.

Kam'lar, dedeler, babalar, Türk edebiyatının ve dilinin koruyucuları olmuşlardır. Bütün destanları, sözlü rivayetleri bilen bu din liderleri, zengin bir kelime hazinesine sahip bulunuyorlardı. Buryat samanları, zengin sözlü kahramanlık edebiyatının esas koruyucularıdır. Yakut'larda halk toplulukları, günlük dili dörtbin kelime ile konuşurken, bir Yakut samanının şiir ile ilgili lûgatında oniki bin kelime bulunmaktadır. Kazak-Kırgız baksa'ları, şarkıcı, şair, müzisyen, kâhin, rahip ve doktor, dinî ve halka ait geleneklerin koruyucusu olarak görünür, asırlarötesinden gelen destanları, hafızalarında saklarlar. (68)

Dedelere, babalara, «niyaz», «yol hakkı» v.s. adıyla verilen yıllık hediyelerle, kamlara, samanlara verilen hediyeler arasında benzerlik vardır. Buryat şamanı **«Baba»** ve yardımcıları «Oğullar» her yıl köyden köye, obadan obaya dolaşarak, dinî âyinleri yürütür ve verilen hediyeleri, yiyecekleri atlarına yükleyerek götürürler. (69) «Bazı oymaklar samanlarına yıllık maaş bağlarlar; bazı oymaklar ise her âyin ve tören karşılığı olarak ücret verirler. Kamlar pazarlık etmezler, ne verirlerse razı olurlar. Umumiyetle gerçek kamlar dünyalığa düşkün değillerdir. Kamlar hakkında söylenen menkıbe **(yürüm)**lere göre, gerçek kamlar yoksul olmağa mahkûmdurlar. Kamların kendileri de buna inanırlar.» (70)

Kızılbaş Tükrmenler, dedeler önünde secdeye kapanırlar, **niyaz**'da bulunurlar. Bu, eski bir Türk geleneğidir. **İbn Fazlan**, Türkmanlerin bu âdetinden bahsettiği gibi, Hudûd el-âlem, Oğuz Türklerinin, kamları önünde secde ettiklerini kaydeder. (71) **Kaşgarlı Mahmud**, Türklerin (Kamlık

---

(68) Eliade, aynı eser, sf. 29; Kafesoğlu, aynı makale, sf. 17 geniş bilgi için bk. Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 131 - 193.

(69) Eliade, aynı eser, sf. 117.

(70) İnan, aynı eser, sf. 80.

(71) İbn Fazlan Seyahatnamesi, sf. 35.

dininde kalmış olan Oğuz'ların), saygı duydukları şeylere ve insanlara **«yükündüklerini»** (secde ettiklerini) açıklar.

II — Âyin-i Cem ile Kamlık Dini Âyinleri Arasındaki Benzerlik

1 — Gizli Cemiyet ve Sır

a) Gizli Cemiyet Üyeliği

Sosyoloji ve sosyal antropoloji edebiyatında, gizli cemiyetlerin üyesi olma konusunda pek zengin bilgi ve malzeme mevcut bulunmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerinde, cemaat hayatı yaşayan kapalı topluluklarda, cemiyet içindeki itibar, yaş ve cinsiyet gruplarına bağlı olmaktadır. Buralarda, belli yaşlar ve cinsler için, ayrı ayrı kapalı zümreler doğmuştur. Bunlara girebilmek, belli yaşı doldurmak veya belli bir cinsiyet grubuna mensup olmakla mümkündür. Erginlik çağına gelen, delikanlı olan topluluk üyesi, yapılacak büyük törenlerle, esas cemiyet üyeliğini kazanır. Bundan sonradır ki, onun cemiyet içindeki itibarı, sosyal statüsü değişir. Bazı Afrika topluluklarında cemiyete giriş törenleri, işkencelerle bir arada yürütülen, bizim gözümüzle vahşice diyebileceğimiz, dayanılması oldukça güç safhalar ihtiva eder. Böylece, yeni üyenin benliğinde derin izler bırakılmış ve üyeliğe iyice hazırlanmış bir üye kazanılmış olur. Batı Afrika'nın bazı topluluklarında, erkekler ve kadınlar, sosyal organizasyonun (içtimaî teşkilâtın) belli bölüm'erinden dışarıda bırakılmışlardır. Buna göre, erkeklerin gizli cemiyetlerine kadınlar girememektedir. Buna karşılık, kadınların da, erkekleri dışarıda bıraktıkları gizli cemiyetleri vardır. Doğu Afrika kabilelerinden Nandi'lerde erkekler, onar yaşlık gruplara göre, yedi dereceye ayrılmışlardı. Onbeş ile ondokuz yaş arasındaki delikanlılar, yedi-sekiz yılda bir yapılan büyük törenlerle ilk dereceye girerlerdi. Üyeliğe giriş töreninde de-

likanlılar, manen temizlenirlerdi. Bunun için ısırgan otu ile dövülürler, cesaretleri artsın diye, sırtlarına eşek arıları serpilirdi. İyi savaşçı olarak yetiştirilirlerdi. Aynı törende üyeliğe girmiş olanlar, ömür boyu aynı dereceye, aynı sosyal statüye sahip bulunurlar, aynı işleri görürler, aynı imtiyazlardan faydalanırlar. (72) Afrika kabilelerinden Yorubalarda, yaşlıların gizli cemiyetlerine Ogboni adı verilir. Burada büyük bir dayanışma, bağlılık ve gizlilik mevcuttur. Bu gizliliği teminat altına alan, çok sıkı müeyyideler vardır. Herşey kaidelere ve bu ağır müeyyidelere uygun şekilde olur. İhtilâflar, anlaşmazlıklar, resmî mahkemeler önüne götürülmez, kendi içlerinde çözülür. (73)

Türk dünyasında ve öteki şamanist cemiyetlerde, şaman olacak kimseler, böyle sıkı yetişme safhalarından geçerek, törenle mesleğe girerler. Türk kamları **«Baba»**lar ile yardımcıları **«Oğullar»** böyle âyin ve törenlerden geçer ve bütün âyin ve törenleri idare ederler. Bir bakıma, Bektâşî Tarikatı, buna benzer. Kızılbaş Alevîlerde ise, bütün topluluk mensuplarının üyeliği söz konusudur. **«Sır»** bakımından ise, hepsi aynıdır.

Biraz aşağıda nasıl yapıldığını açıklayacağımız, Orta Asya kurban âyinlerinin bir kısmı gizli, bir kısmı açık yapılır. Yer Tanrısı **Erlik** için kesilen kurban, yurt'ta (çadırda) veya mezarlık başında, açık şekilde yerine getirilen bir kurbandır. Bunu bizdeki "dışarı kurbanı"na (adaklar, ölüme bağ'ı kurbanlar, Kurban bayramı'nda kesilen kurbanlar ve diğer kurbanlar) benzetebiliriz. **Bay Ülgön** (Gök Tanrısı) için kesilen kurban, kuytu bir kayın ormanında, tenha bir köşede, büyük bir gizlilik içinde kurban edilir. Bunu da, Kızılbaş'ların, **"İçeri Kurban:"**na benzetebiliriz. Buradaki yakın benzerliği az sonra

---

(72) R. Firth, Human Types, London, 1960, sf. 100, 102.

(73) C. D. Forde, Habitat, Economy and Society, London, 1964, sf. 163 - 165.

göstereceğiz. Kurbandaki sır'rı belirtmek için bu kadarını söylüyoruz. Cemiyetteki gizlilik, üyeliğe girişteki zorluk, dışarıya kapalılık, kurbanın gizli kesilmesi gibi usuller, Kamlık dininin ve Alevî - Bektâşî Tarikatının gizliliğini, «sır»-rını meydana getirir. **Bektâşî Sırrı,** «ser verip, sır vermeme» prensibi, bu noktada düğümlenmektedir. Daha önce uzun uzun naklettiğimiz nefeslerde, bu sırra dair görüşleri açıklamağa çalıştık. Şamanizmdeki gizliliği, kısaca gösterelim.

Radloff, samanların sır saklama hususundaki ısrar ve inatlarından yakınır ve başından geçen bir hâdiseyi şöyle anlatır: «Samanlığın dünya görüşü hakkında umumî bir tasvir yapmak istendiği zaman bu iş pek zordur, çünkü hepsinin de birbirini tutmayan münferit haberlerden toplanması icabetmektedir. Samanlığı araştırırken bize hiçbir yazılı vesika da yardım etmemektedir... Bu yolda bizim için biricik kaynak olan halk, kendisi bile kendi inanışı hakkında ancak karanlık bir fikre maliktir. Bizim için yegâne emin kaynak olabilecek şamanlar ise sırlarını açığa vurmaktan korkarlar ve kazançları için çok lüzumlu gördükleri esrar perdesine bürünürler. Bu yüzden, Kabize Misyonerliğinde Hıristiyan olmuş iki şamana rasladığım zaman çok sevinmiş ve daha zengin malzeme elde edeceğimi ümit etmiştim. Maalesef bu sefer de ümidim boşa çıktı, çünkü onlardan, bu hususlaki bütün sorularıma şu cümlelerden başka cevap alamadım: «Eski Tanrımız, kendisini terkettiğimiz için bize kâfi derecede dargındır; şimdi bir de kendisine ihanet ettiğimizi öğrenirse ne yapar? Fakat, eski dinimiz hakkında konuştuğumuzu duyar diye Rus Tanrısından daha fazla korkuyoruz. O zaman nasıl bir kurtuluş yolu buluruz?)» (74)

Rodlof'un bahsettiği, Hıristiyan olmuş bu şamanlardaki ruh hali, bütün kamlarda ve bütün şamanistlerde gö-

---

(74) Sibirya'dan, C. II, sf. 4 - 5.

rülür. Altaylı bir kam'ın Bay Ülgön'un oğullarından Han Karşıt'a hitabesinde, ruh hali açıkça görülür: «Eski dinimizin kurulduğu gündenberi, eski nesilden kalan bizler bu dine inanıyoruz. Dünya yaratıldığı günden beri yedi göbek atalarımız bu dini kabul etmişlerdir.» (75) Bunları başka cümlelerle, İslâmî bir hava içinde, birçok Tahtacı köyünde dinlemek fırsatını bulduk. Hele, Aydın'ın Kızılcabınar Köyünde, hıdırellez törenleri vesilesi ile eğlenirken, şimdi Tanrı'nın rahmetine kavuşmuş olan Hüseyin Ercins'in ağzından en belirgin şekilde dinledik. Bu yol'un çok çetin bir yol olduğunu, benim çok zor, fakat o nisbette kutlu bir işi omuzladığımı, Kızılbaşlığın, dünya yaratılalı beri var olduğunu, çok tatlı şekilde güzel konuşması ile açıklamıştı. Silifke'nin dağlarındaki Tahtacı Köyünde, Felteş Emmi'nin bu konudaki açıklamalarını, diğer yaşlılar, eteğini çekerek, sırtına hafifçe dokunarak, önlemeğe çalışıyor, **«Sır»**ın fâş edilmesinden, bize olan sevgilerine rağmen, kaygı ve kuşku duyuyorlardı.

Bu sır, kapalı cemaatler meydana getirir iken, aynı cemaat içinde, birbirine bazı hallerde ve zamanlarda kapalı, ikinci derecede gruplar oluşturmuştur. Meselâ, Müslüman Kazak - Kırgızlar ve Başkurtlar, Mayıs'ta, **«Kımız Murunduk»** adını verdikleri bir bayram yapar ve baharı kutlarlar. Başkurt kadınları, baharı kendi aralarında da kutlarlar ve buna **«Karga Toy»** derler. «Bu törende kargalara darı, süt koyarlardı. **Bu törene, küçük erkek çocukların dahi katılması yasaktı.»** (76)

Bizdeki, **«Düşkünlük»** müessesesine benzer bir âdeti, Moğollar'da da görüyoruz. Moğollar'da, «kurban merasimine ancak aynı kabileden olanlar iştirak edebilirlerdi; bu

---

(75) İnan, Şamanizm, sf. 104.

(76) Aynı eser, sf. 97 ve aynı yazarın, **«Altay Türklerin Kadınlar Diline Mahsus Sözler»** (Türkiyat Mec. 303) adlı makalesine de bk.

merasime iştirak ettirmemek, kabileden ve kabile cemiyetinden kovmakla müsavi idi.» «Moğollar'ın Gizli Tarihi»nde de, kurban törenine katılmayışın, katılmaktan alıkonuşun, kabile ile ilgilerin kesilmesine yol açtığı anlatılır. (77)

Bu açıklamalarımız, kapalı cemiyetlerin ve bunlarda görülen sır saklamanın, çok eski zamanlara dayanan içtimaî bir hadise olduğunu göstermektedir. Ferdî vicdanlar üzerinde yer etmiş, damgasını vurmuş olan bu kamu vicdanı (kollektif tasavvur), incelemekte olduğumuz inançlar sisteminin ana direkleri olmaktadır. Bu sosyolojik vakıadan habersiz olanların, dışarıdan çeşitli hükümler vemesi, gayet normaldir. Işin esası anlaşılınca, ön yargıların ne kadar yanlış olduğu ortaya çıkar.

Büyük bir gizlilik ve sır deryası içinde bulunan Kızılbaş Alevî - Bektâşî topluluklarının, niçin kapalı oldukları hakkında bazı ipuçları verebildik sanıyoruz. Bundan sonra ki açıklamalarımız, daha iyi fikir verecektir. Bu arada kısaca, Türk ahlâkından da bahsetmeliyiz ki, gizli toplantılar için uydurulan dedikoduların boşluğu, asılsızlığı anlaşılsın.

b) Türk Aile Ahlâkı

Vesîkalar incelendiği ve içtimaî gerçek kavranabildiği takdirde görülür ki, Türk ahlâkı gayet sağlamdır. Bu, eski dinde olsun, Müslümanlığı kabul etmiş olan Türklerde olsun, bütün Türkler için böyledir. Yabancıların, Türklerin faziletleri, meziyetleri, dürüstlükleri hakkında anlattıkları, bunun en büyük delili olmaktdaır. Câhiz'in ve diğer birçok yabancı tarihci ve ilim adamının yazdıklarını buraya almamıza imkân yoktur. Konu ile ilgili olan, birkaç kaynağa başvurmakla yetineceğiz.

Çin Yıllıkları'na göre, Tu-kiu'lar (Göktürkler), ahlâk

---

(77) B. Y. Vladimirtsov, Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, Çev. Prof. Abdülkadir İnan, Ankara, 1944, sf. 83.

hususunda sert kanunlara sahip bulunuyorlardı. Göktürklerin «ceza kanunlarına göre isyan, ihanet, adam öldürme, zina ve bağlı bir atı çalmak ölümle cezalandırılır» idi. (78) İbn Fazlan, Oğuz Türkleri kadınlarının yerli ve yabancı erkeklerden kaçmadıklarını söyler. Türklüklerini koruyan, Bulgaristan'daki soydaşlarının uğradığı Slavlaşma felâketinden kendilerini korumuş bulunan **«itil Bulgarları»**nda da, kadınlar mecliste bulunur, erkekten kaçmazlardı. Meşhur Arap bilgini bunu şaşarak kaydettikten sonra şöyle diyor: «Halkın huzûrunda hükümdarın karısına hilât giydirdim. Hâtun hükümdârın yanında oturuyordu. Bu onların âdetidir. Hâtuna hilât giydirince, kadınlar onun üzerine gümüş paralar saçtılar». (79) Aynı yazar, Oğuzlar, «zina diye birşey bilmezler» diyor, ve şöyle devam ediyor: «Böyle bir suç işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler». itil Bulgarları da böyldir. Kadınlar ve erkekler birbirlerinden kaçmazlar ve nehirde birlikte yıkanırlar. «Bununla beraber, herhangi bir şekilde zina etmezler. Zina onlara göre, en büyük suçlardandır. İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun, dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu, boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler». (80) itil Bulgarları'nda adam öldürmenin cezası, kısastır. Yani öldürenin, öldürülmesidir. (81) **İbni Batuta** da buna benzer haberler vermektedir ki, başka konularla ilgili olarak ileride ona da, başvuracağız.

Alevî topluluklarının ahlâk anlayışına gelince, bazı kayıtlara ve kendi müşahedelerimize dayanarak, bunu ay-

---

(78) Sibirya'dan, C. I, sf. 131 ve Eberhard'ın, Çin'in Şimal Komşuları adlı eserine bk.

(79) İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi, sf. 31, 45.

(80) Aynı eser, 31, 34, 57 (Hırsızlık ve oğlancılık yapanın da öldürüldüğünü yazıyor.)

(81) Aynı eser, sf. 56.

dınlatmağa çalışalım. Alevîliğin, üç sünnet ve yedi farz'ında, ahlâk ile ilgili hükümler vardır. Şöyle ki: «Menâkib el esrâr behcet el-ahrâr ile, yine XVI. asra ait olan ve dergâh-ı âlîde Seyyid Abdülbâkî Efendi hazretleri evliyâyâ muhib olan mü'minlere gönderdiği mektuptur, başlığını taşıyan 25 sahifelik risâlede kızıl-başlığın esasları kayıtlıdır. Menâkib'e göre, bu mezhepte 3 sünnet, 7 farz vardır. Sünnetler: dilden tevhid kelimesini bırakmamak, kalpten düşmanlığı atıp, kimseye karşı kibirlenmemek ve kin tutmamak, gönül kırmamak ve kimseye düşmanlık etmemektir. Farzlar: Sırrını saklamak, mezhepdaşları ile birlikte olmak, yalan ve gıybetten kaçınmak, hizmette bulunmak, mürebbîsine itaat etmek, müsâhibini görüp gözetmek, halifeden tac ve kisvet giyinmektir. Aynı kitapta bu 3 sünnet ile 4 farzdan düşenin, yani bunları yapmayanların, cezâları da yazılıdır. Bu cezalar, ihvan topluluğunda tarîk, yani sopa yemek ve halife ile mürşide para cezası vermektir.». (82)

Onsekizinci Asır Bektâşilerinden **Kâtib,** bu ahlâkın esaslarını şöyle gösterir:

«Haramdan zinâdan koğdan kaçarız
Hakk a doğru menzil menzil göçeriz». (83)

Tahtacılar, zina edeni yakmak suretiyle cezalandırırlardı. Zina yapmak, «esrarı faş etmek, babaların hakkını vermemek, köyde ve obada geçimsizlik etmek... bu yolsuzlukların bazıları da ölümle cezalandırılır... İç il'de birisinin çam ağacına bağlanarak oğulları tarafından yakıldığı meşhurdur». (84) Yörükler de, zina edeni, çam ağacına bağlayarak yakarlardı. Bunu ihtiyar Yörüklerden dinlemiştik. İzmir'in Hortuna Köyüne yerleşmiş olan Karatekeli Yörük-

(82) «Kızıl-Baş» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi, cüz: 64, sf. 791.
(83) Bektâşî Şairler ve Nefesleri, c. 2, sf. 129.
(84) Besim Atalay, Bektâşilik, sf. 20.

lerinden Ahmet Ağa, gençliğinde böyle bir hâdiseye şahit olduğunu bize anlatmıştı. Toroslar'daki Yörük oymaklarında da aynı âdet vardır. Fakat, böyle haller çok seyrek olarak görülmüş. Elli yıl kadar önce, Söke'nin Sofular Köyünde (Çepni Köyü) bir yolsuz kadın, çifte ile vurularak cezalandırılmış.

Görülüyor ki, eski Türkler'de ahlâk nasıl sağlam ise, Kızılbaş Türkmenlerde ve Yörüklerde de öyledir. Onbeş yıl kadar önce, Aydın'ın Kızılçapınar Köyüne. Germencik kazasından seyyar sinema gelmişti. Kızılbaş olan bu köyün halkı, «çıplak, öpüşlü filimlerle çoluğumuzun çocuğumuzun ahlâkını bozuyorsunuz. Bari bunu Ramazan'da yapmayın» diyerek, sinemacıları köyden kovmuşlardı. 1963'te, Edremit'in Kazdağı eteklerinde, Orman idaresi hesabına tahta biçen yaşlı bir Kızılbaş Türkmen'le (Tahtacı ile) yaptığımız sohbette, Kızılbaş'ların ahlâkının ne derece sağlam olduğunu bir kere daha anlamıştık. Yazın akşam güneşi solgunlaşırken, yanık yüzünde ışıl ışıl yanan gözleri ile Edremit Ovasına bakan bu Türkmen, bize ahlâkın bozuluşundan, şehirlerin ahlâkı bozduğundan, balolarda ahlâklı olunamıyacağından bahsediyor, yakınıyor ve Türklük adına üzülüyordu.

Malatya çevresi Alevîleri arasında, «büyük kız saklamış kullardan ola mısın? Bu ikrarı bozarsan, bu sözden dönersen» şeklindeki and, yemin, aile müessesesine, evliliğe verilen değerin ifadsi olmaktadır. Buradan anlıyoruz ki, Alevî aile başkanı, kızının evlenmesi için gereken dikkat ve gayreti göstermelidir; bunu yapmayan kimse, vazifesini yapmamış kötü bir insan sayılır. Gene bu çevrede, kocanın karısına iyi davranması, onu perişan etmemesi, Tarikat emridir; daha doğrusu, Türk Töresinin icabıdır. Bundan ötürü, «ayalini yalın ayak gezdirmiş kullardan ola mısın?»

(85) diye and verilir. Kadının da kocasına saygılı olması gerekir; karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan bir aile bağı görülür. Kadının erkeğini sayması şarttır. Toros Tahtacılarından (**Felteş Emmi**'den) aldığımız şu deyiş'te, bu görüş işlenmektedir:

Bir bacı gudretten guşak guşansa
Erini hak bilmezse zaydır emeği
Türab olsa ayaklara döşense
Erini hak bilmezse zaydır emeği

Çıplaklar örtse de açlar toylasa
Çıksa aşkın ummanını boylasa
Yetmiş bin kere hac'cı tavaf eylese
Erini hak bilmezse zaydır emeği

Coşkun sular gimi coşsa akınsa
Çıksa arşalâya seyrana bakınsa
Fatma anamızın hamaylısını da dakınsa
Erini hak bilmezse zaydır emeği. (86)

Al evî ve Bektâşîlerin gizli toplantılarında, Cem'lerinde görülen hizmetlerle ilgili ünvanlara (makam, post), Orta Asya samanlığında ve eski Türk kültüründe de rastlamaktayız. Biraz aşağıda anlatacağımız, Özbek Saraylarındaki kımız içme törenlerinde hizmet gören vazifeliler arasında, «pervaneci» gibi ünvanlar vardır. Buryat'larda, şaman âyini esnasında, şamanın göğe çıkışını temsil eden törende, bir huşu (kayın) ağacı, göğe giden yolun girişini belirtir. Buna, «udeşi-burhan» (kapı muhafızı, kapı ilâhı) denir ki, (87) Alevilikteki oniki hizmet sahibinden birinin adıdır. Altay'-

(85) Alevi dedesi, Muharrem Dede nin (Av. Muharrem Naci Orhon) verdiği bilgiden.

(86) Türk Ailesinin yapısı hakkında bilgi için, şu eserimize bakınız: **Türk Aile Sosyolojisi**, İstanbul, 1977.

(87) Eliade, aynı eser, sf. 117.

lılarda da aynı şeyi görürüz. Ülgön için yapılan kurban töreninde şaman, «Tanrının önünde hürmetle eğilerek af ve merhamet ıcın yalvarır, kötü ruhlara karşı himaye ister; merasimin başında da **kapı ruhuna** başvurarak, merasim esnasında kendisini rahatsız etmemeleri ve kurbanın menfi bir netice vermemesi için kötü ruhları yurttan uzaklaştırması yolunda yalvarmış bulunur». (88) Cem'lerdeki gizliliğin nerelere dayandığı görülmektedir.

2 — Kurbanlı Âyinler, Törenler

a) Tanrılar İçin Kesilen Kurbanlar

Tolu - Dolu - Kurban

Orta AsyaTürkleri, kurbana, **«Tolu»** veya **«dolu»** derlerdi. Kurbanın, nezirin ipine **«Söltü»** denirdi. Altaylı'larda, Bay Ülgön için (Gök Tanrısı) için kesilen kurbandan hazırlanan nezir ipine asılan dokuz kat elbiseye de **«Tolu»** denirdi. (89) Bir menkıbeye göre, dolu, şimşek ve yağmur ilahı olan «Totoy: Payan», kimsesiz kalan bir kız çocuğuna, dolu ve buğday yedirdi. Bundan iki erkek çocuk meydana geldi Mundus ve Tölös'lerin buradan üredığine inanılır. Bu uruklar, ona kurban keser ve âyin yaparlar. Güney Hunlarında bir kadın, dolu tanesinden gebe kalmıştır. (90) Gök-

---

(88) Radloff, Sibirya'dan, C. II, sf. 63.

(89) Radloff, Sibirya'dan, c. II, s. 29, 36-41; İnan, Şamanizm, s. 75-76, 105.

(90) Sibirya'dan, s. 36-38 ve İnan, Makaleler ve İncelemeler, s. 193, 457.

Aydın İli nin, Yeniköy ve Tekke (Tekin) köyleri arasındaki bir mezarlığın adı, **«Tolu Mezarlığı»**dır. Çocukluğumda dinlediğim rivayete göre, bir gelin alayı buradan geçerken, şiddetli bir doluya tutulmuş. Ceviz iriliğindeki dolular, gelinin ölümüne sebep olmuş. Gelini oracığar gömmüşler ve o günden sonra buraya, «Tolu Mezalrığı» denmiş. Göçebeler ve yerleşik topluulklar ara-

türklerin boy'larından birinin adı da **«Dolu»**dur. (91)

Anlaşılıyor ki, **«Tolu-Dolu»**, gerek şamanlık (kamlık) ta, gerek Alevîlik ve Bektaşilikte çok şey ifade ediyor. Dolu Tanrısının verdiği dolu ile kadınlar gebe kalıyor, buradan nesiller türüyor. Böylece kelime, kutlu bir manâ kazanmış olup, kurban'ın da yerini alıyor. Bundan başka, Bay Ülgön'e sunulan ve nezir ipine asılan elbiselerin de adı oluyor. Kısacası, **«Tolu-dolu»**nun etrafına bir mukaddeslik örgüsü örülmüştür. Alevîlik ve Bektâşîlikte, içilen içki, alınan dem manâsına gelmektedir. Demek ki bu tarkiatta, içki, kurban hükmünde sayılmaktadır. Bu, kansız bir kurbandır, bir saçıdır. Nitekim kam'lar, Tanrılar, koruyucu ruhlar için, «arak» (rakı)dan saçı saçarlar. Üstelik, şamanizmdeki kurban da, kansız kurbandır. Alevî ve Bektâşî Tarikatında, içilen içkiye, «içki», «rakı», «şarap» denilmeyip, şaşmaz bir kaide olarak, «dolu-tolu» denilemesi, yukarıdaki açıklamalarımızın ışığında, çok şey ortaya koymaktadır.

Kansız Kurban ve Kurban Tığlama.

Kurbanın kanını akıtma âdeti, kanın tabu olmasından ötürüdür. Bu tabu, «hayvanrn canının veya ruhunun kanda bulunduğu şeklindeki ortak inanca dayanıyor olmalıdır». Bu tabu, dünyanın birçok kavimlerinde ve kabilelerinde var olmuştur. Bazı Estonyalılar, hayvanın canını taşıdığına inandıkları kanı, kanlı eti tatmazlar; tadınca, hayvanın ca-

sında pek çok rivayet ve menkıbe duymuşuzdur kl, tarihî hâdiselere, mantığa uymamaktadır. Bizim düşüncemize göre, bu mezarlıkta, eski tarihlerde **kurban (tolu)** kesiliyordu; bundan ötürü, kurban kesilen mezarlık manâsında, kurban yeri manâsında bu isim verilmiştir. Biraz aşağıda göreceğimiz gibi eski Türklerde ve geleneği devam ettirenlerde kurban, mezarlıklarda kesilirdi. Uludağ'daki bir yatırın adı **Dolubaba**'dır.

(91) İnan, aynı eser, sf. 500.

nının kendi vücutlarına geçeceğine inanırlar. Bazı Kuzey Amerika Kızılderililerininde de aynı tabu vardır; bunlar da, hayvan kanından sakınırlar. Yahudi avcıları, hayvanın canının kanda olduğuna veya kanının, canının kendisi olduğua inandıkları için, avladıkları hayvanın kanını boşaltır ve bu kanı toprakla örterler. Kan tabusu hakkında, dünyanın çeşitli yerlerinde, benzer inançlar görülmektedir. Bilhassa Asya ve Uzak Doğu ülkelerinde, hükümdar ailelerinin kanının akıtılması da tabu sayılır. Bunların kanının bir damlasının bile toprağa damlamasının felâket getireceğine inanılır. Gol'lerde bu tabu, tersinedir. Onlar, düşmanlarının kanını içer, kendilerini de bu kanla boyarlardı. İrlândalı'ların bir kısmı böyle yapar, bir kısmı da, kutluluk kazanmak için arkadaşlarının kanını içerlerdi. (92) Bu sonuncu âdet, Türklerdeki «kan kardeşliği» geleneğine benzer olmalıdır. Bizden, Macar'lara da geçmiştir.

«Kurbanın kanını yere damlatmamak» âdeti, Türkler ve Moğollar arasında yaygındır. Bu âdete uyularak, Türkler ve Moğollar, hükümdar ailelerinin kanını dökmezler, onları idam ederek veya keçe içinde boğarak öldürürlerdi. Köprülü, değerli makalesinde, Türk ve Moğol tarihinden aldığı misallerle bunu açıklıyor, (93)

Türkler, kanlı kurbana, «Tayılga» veya «Tolu» derlerdi. Kansız kurbana ise, **«saçı», «saçu», «saçılga», «çaçılga»** adını verirlerdi. Görünüşte kanlı kurban gibi görülen, **«tayılga, hayılga, tolu»**, aslında bir kansız kurbandır. Bunu az sonra açıklayacağız. Kansız kurban demek olan **«saçı»**, her kavmin kendi emeğiyle kazandığı en kıymetli ve mübarek saydığı nimetlerden biri olur. Göçebe kavimlerde süt, kımız, yağ; çiftçi kavimlerde buğday, darı, şarap; tüccar ka-

---

(92) J.G. Frazer, The Golden Bough, London, 1967, sf. 300 - 303.

(93) Fuad Köprülü, **«Türk ve Moğol Sülâlelerind Hânedân Âzâsının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti»**, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, c. I, Ankara, 1944, sf. 4 - 9.

vimlerde para vesaire saçı olarak kullanılır. Ruhlara saçı yapma âdeti... dinî mahiyetini kaybettikten sonra dahi birçok kavimlerde yalnız görenek olarak son zamanlara kadar devam ettiği malûmdur. Biri hakkında hayırlı haber söylenirken 'darısı başımıza' temennisi işte bu eski âdetten kalma bir hâtıradır. Şamanistlerde... kurban sunulmadan âyin ve tören yapılmaz. Her âyin için kanlı veya kansız kurban sunulması gerektir». Kanlı kurbanların en mühimi, at kurbanıdır. Attan sonra koyun gelir. Bunların kurban için en makbulü, erkek hayvandır. (94) Altaylı'larda, şaman cüppesi ve külâhı giymeyen davul kullanmayan, kötü ruhlara ve karanlık tanrılarına âyin yapmayan kam'lara, **Ak-kam** (iyi şaman) denirdi. Bunlar kanlı kurbanlar vermekten sakınır, **kara-şaman**ların aksine olarak, ancak gündüzleri, aydınlık ruhlar şerefine kansız kurban âyini ve törenleri yaparlardı. (95)

Türklerin kanlı kurbanlarını bile, **kan tabusu** göz önüne getirilince, kansız kurban saymak gerekmektedir. Gerçekten, Türkler ve Moğollar, kurban hayvanlarını, kan akıtmadan, keserek değil, öldürerek kurban ederlerdi. **İbn Fazlan**, bunu şöyle açıklar: «Türkler hayvanları kesmezler. Koyunları başlarına vurmak suretiyle öldürürler.» **Subaşı el-Katağan oğlu Etrak**, «ailesinden ve yakınlarından büyük bir kalabalığı davet ederek onların yemeleri için pek çok koyun öldürttü». (96) Kurban (at veya koyun), tek damla kanı yere, toprağa damlamayacak ve kurbancıların üstüne gelmeyecek şekilde, öldürülür. (97) **Yakowlev**'e göre, Güney Yenisey Vâdisindeki Türkler, koyun kurban ederken, hayvanın kanı dökülmiyecek tarzda öldürürler. (98)

---

(94) İnan, Şamanizm, sf. 100.
(95) Aynı eser, sf. 83.
(96) İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi, sf. 33, 38.
(97) Eliade, Shamanism, sf. 192 v.d.
(98) Köprülü, aynı makale, sf. 3.

Kurbanın kanının dökülmemesi konusunda, **Cengiz Yasası**'nda şu yargı ve yasak vardı: «bir hayvan yemek için öldürülürse, ayaklarını bağlamak, karnını açmak ve kalbini elle hayvan ölünceye kadar sıkmak lâzımdır. Ancak bu takdirde eti yenir. Eğer bir kimse hayvanı Müslümanların kestikleri veçhile keserse, idam edilmelidir.» (99)

Radloff'un verdiği bilgiye göre, Altaylılar ve Teleüt'ler, kurban edilen atın bir damla kanını akıtmaksızın, öldürme işini bitirirler. Sonra derisini bütün olarak çıkarırlar. Buna, **«Baydara»** denir. Bu deriyi, **«Tükölö»** veya **«Taskak»** denilen, kurban sırığının üzerine asarlar. Sonra, etini parçalara ayırırlar. (100)

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra, kurban âdetlerinde de değişme olmuştur. Buna rağmen, eski itikatların izleri tamamen silinmemiştir. Hele, Kızılbaş Türkmenlerde ve kısmen Bektâşîlerde, bu hatıralar daha canlı kalmıştır. Bu tarikat mensuplarının, kurban kesmeyi, **«Tığlamak»** terimi ile ifade etmeleri ve kesilen kurbanı kanının yere akmaması için, büyük dikkat sarfetmeleri bunu gösterir. **Yesevî** Tarrîkinde bile, bu gelenek devam etmiştir Yesevîler, kestikleri kurbanın kanını yere damlatmaz, toprağı derince kazarak gömerlerdi. (101)

Kan Tabusu, kurbanın kanını akıtmamak âdeti, Kızılbaş Türkmenlerde de görülür. Altaylı'ların bir kayın ormanının gizli bir köşesinde, Gök Tanrısı (Bay Ülgön) için tığladıkları kurbanla, Kızılbaş Türkmenlerin tıgladıkları kurban **(İçeri Kurbanı, İç Kurban)** arasında çok az fark vardır. Tahtacılar, Çepniler, Karakeçili Kızılbaş Yörükler, bu

---

(99) Aynı yerde.

(100) Sibirya'dan, c. II, sf. 29. Orta Asya'da (Pazırık'da) bulunan at iskeletleri için bk: B. Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. sf. 61 - 65.

(101) Köprülü, İlk Mutasavvıflar, s. 87-88.

kurban töreninde, en yeni elbiselerini giyer ve büyük bir heyecan ve huşu içinde hizmete koşar, âyinin icaplarını baştan sona yerine getirirler. Kurban **tığlama** işini iki kurbancı üzerine almıştır. Orta Asya samanlığında da böyledir. Bu işle vazifeli olan iki kişi, kurbanın kanını, kara kazana akıtırlar. Bir damlasının bile toprağa damlamasına ve üzerlerine sıçramasına göz yummazlar; bunun için gereken bütün dikkat ve ihtimamı gösterirler. Bu, Tarikat töre'si, âdabıdır. Bozüyük köylerindeki Kızılbaş Karakeçililer, kurban kanının yere dökülmesini uğursuzluk sayarlar. Isparta Tahtacıları, içeri Kurbanı'nın kanını ve kullanılmayan parçalarını derin bir çukura gömerler. Bunu, **«hürmte»** olarak görürler. Senirkent Bektâşîleri, kan vs.nin derin bir yere gömülmesi işine, **«kefinleme»** derler.

Kanı yere dökmeden, göklere ulaştırma, kurbanın kabulü için şart oluyordu. Aydın ilinin, Çine ilçesine bağlı Söğütçük Köyünde, kurban kesmeye, **«kurban uçurma»** denir ki (102), kan tabusu'nun, kansız kurban kaidesinin, Türkiye'de aldığı şekli gösterir.

Kurban Kemiğinin Kırılmaması

Buryat'larda kurban kemikleri, iri saman parçaları ile karıştırılarak sarılır ve âyin için hazırlanmış olan dokuz kayın ağacına asılır. Samanların hırkasındaki demir eşya, kemik veya iskeleti temsil eder. Bu iskelet, insan veya kuş iskeletidir. Şamanizmde, kemiğin manâsı büyüktür. Avcı topluluklarda, hem insan, hem hayvan kemikleri, hayatın sonuncu kaynağını teşkil ederler. Bunlarda, av hayvanının kemikleri kırılmaz; örf-âdete göre, bir araya getirilerek, ya toprağa gömülür, ya da toprağın üzerine veya ağaca bırakılır, yahut denize atılır. Hayvanın canının, kemik-

(102) Öğrencilerimizden 5628 numaralı İbrahim Kapar'ın hazırladığı vazifeden.

ler içinde barındığına, kemikleri kırmamakla hayatın yeniden başlayacağına inanırlar. Güney Besarabya ve Kuzey Dobruca'da oturan **Gagauz**'ların bir menkıbesinde, Âdem'in, oğullarına eş bulmak için, hayvan kemiklerini bir araya topladığı ve onlara can vermesi için Tanrıya yakardığı anlatılır. Vosyugan-Ostyak şamanı, hastanın ruhunu aramak için, öbür dünyaya, hayvan kemiğinden (göğüs veya omuz kısmının) yapılmış bir sandal içinde seyahat eder. (103) Bütün Türk boylarında, koyunun kürek kemiği, oyun ve fal için kullanılır. Şamanlar kurbanın kabul edilip edilmediğini de bu kemik vasıtasıyla anlarlar. Aşık kemiği havaya atılır,**«alça»** düşerse, kurban kabul edilmiş sayılır. (104)

Altaylılar ve Teleütler, Bay Ülgön için tığladıkları kurbanı (at), yüzdükten sonra, iç kısmını çıkarır ve parçalara ayırırlar. Öyle ki, **«et mafsallardan kesilir, kemikler kırılmaz.** Şimdi ön ve arka kısımların kemikleri yumuşak etten çıkarılır, sonra da arka, kaburga ve göğüs kısmı ayrı ayrı konur. Kemikten ayrılmış et, çiğ olarak dağıtılır. Sırtı, sağrı, kaburga parçaları, küçük kemikler ve göğüs kısmı hiçbir şey katılmdaan büyük bir kazanda suda pişirilir. Bu parçalama işi büyük bir ustalıkla yapılmalıdır, çünkü dediğim gibi hiçbir kemiğin üzerinde en ufak bir zedeleme izi bile görülmemesi lâzımdır. Bu yüzden, bu işten anlayan biri vazifelendirilir. Seçilmiş iki aşçıya, kazandaki etleri karıştırmak gibi şerefli vazife verilir.» Radloff, bu törenin devamını şöyle anlatır: şaman, pişen etin bir parçasını ala-

---

(103) Eliade, aynı eser, sf. 120, 158 - 159, 161, 164. Siverek Haseranlı'larında şöyle bir menkıbe vardır: Dördüncü Murad'ın askerlerini, Bağdat seferine giderken, **Diktol'daki Akbaş Dede**, bir oğlak ile doyurmuş. Kemiklerini atmamalarını tenbih ediyor onları toplayıp, hayvanı canlandırıyormuş. Bir er denemek için oğlağın oyluk kemiğini cebinde saklamış. Bu kemiği noksan olan hayvanın, bir ayağı aksamağa başlamış.

(104) İnan, aynı eser, sf. 103.

rak, atalara, koruyucu ruhlara sunar, kalanını, onun hısımlarına, ağızlarına uzatarak yedirir. Et, kuşbaşı haline getirilmiştir. Daha sonra, kurbanın çeşitli parçalara, belli usullerle, belli kimselere verilir. Bütün bunlarda kemiklerin zedelenmemesine dikkat edilir. Ev sahibi küçük küçük parça'ara ayrılmış olan eti, sağ elinin baş, işaret ve orta parmakları ile tutup, misafirlerin ağızlarına sokar. Tabaklara konarak, mecliste bulunmayan akrabalara gönderilir. Etleri götürenler, ev sahibi adına, aynı usulle, herkese ayrı ayrı yedirirler. Bundan sonra kemikler dikkatle toplanarak, «kayın çubukları üzerine konur, sonra da kurban iskelesi (taskak) üzerine kaldırılır, burada üzeri bir kat kayın dal ve yapraklariyle örtülür. Bunlar orada Tanrıya sunulmuş olarak kalırlar. Kemiklerin hepsi de, en küçük parçasına kadar dahi kurban iskelesinin üzerinde bulunmadığı takdirde, bu hal büyük bir felâket sayılır. Ertesi akşam güneş battıktan sonra kurban merasimi tekrar başlar bugün merasimin temelini teşkil eden âyin yapılır. Şaman, karanlık basmıya başlarken artık ateş yakılmış olan çadıra girer. O önce dün pişirilen etten bir parça alarak davul sahiplerine, yani kendi neslinin şahıslandırılarak düşünülmüş şaman kuvvetine sunar... Kurban merasiminin üçüncü sahnesini içki sunma ve büyük bir yemek ziyafeti teşkil eder ki, bu esnada muazzam tulumlarla kımız ve kuzeydeki şamanistler arasında (Teleüt ve Şor'lar) çok miktarda arpa birası içilir. (105)

Gene Radloff'tan öğrendiğimize göre, Müslüman Kazak'lar, kurban kemiklerini gömerler. Şöyle ki: «kurban kesilen koyunun kemikleri iyice temizlenir, kafası üzerine baksa türlü türlü şekiller çizer ve hamurdan deve, at, inek, koyun ve keçi gibi muhtelif hayvan şekilleri yapar, sonra bütün bu kemiklerle şekilleri bir çuvala atarak türlü renkte iplerle bağladıktan sonra tenha bir yere gider ve bir sürü

(105) Sibirya'dan, c. II, sf. 29-32, 56 - 57.

merasimle gömer. Bu yeri hiç kimse bilmemelidir, çünkü bu kemikler tekrar meydana çıktığı takdirde kurbanın sahibi için büyük bir felâket olur». (106)

Bütün Türk topluluklarında, **«soy»**un, **«sök» (kemik)** le ifade edilmesi de, kemiğin eski kültürdeki yerini gösterir. Yesevî Tarikatında da, bu gelenek devam etmiştir. Yesevîler, kurbanın kemiğini, kanı ile birlikte derin bir çukura gömüyorlardı. (107)

Kızılbaş Türkmenler, kurbanın kemiklerini mafsallarından ayırarak, kemikleri zedelemeden çıkarır, bir araya getirip, ya kanıyla birlikte toprağa gömer (Senirkent Bektâşîlerinin deyimi ile **kefinler)** veya ambarlara, kilerlere, bereket ve uğur getirmesi için korlar. **Kul Mustafa,**

> İlm-i hikmet dürür gördük zâtını
> Kabul etti Kâzım münâcatını
> Kırma kemiğini ezme etini
> Tercemanın şerhin beyân eyleyem (108).

diyerek, bunu açıklıyordu.

Kurban Etinin Hazırlanması ve Pay Edilmesi

Kamlık dininde olanlar, kurban olarak at, koyun, sığır, deve, keçi keserlerdi. Manas Destanında, Kazak'ların Edige ve Toktamış destanlarında, kurban olarak «ak boz kısrak» (töbel kısrak) kurban edildiği söylenirse de, esas kurbanlar, erkek hayvanlardan olurdu. Doğu Türkistan'ın şehirli ve çiftçi ahalisi arasında iş gören şamanlar, kümes hayvanlarını da kurban olarak kabul ederler. Radloff tarafından tesbit edilen Dudar Kız Hikâyesinde, Tanrıdna çocuk dileyen bir zengin, «attan aygır, sığırdan buğa, koyundan koç, keçiden teke» kurban eder. (109) Dede Korkut hikâyelerin-

---

(106) Aynı eser, II, 68.
(107) İlk Mutasavvıflar, sf. 87-88.
(108) Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. 2, sf. 83.

de de, kurban olarak, «attan aygır, deveden buğra, koyun dan koç kırdırıldığı» anlatılır. Bunları az sonra ele alacağız. Tahtacılar, kurban edilen horoz'a, **«Cebrail»** adını verirler. Bu, Müslümanlıkla eski dinin bağdaştırılışını ve kurbanın Gök Tanrı'ya gidişinin hatırasını dile getirir.

Altaylı'lar, kurbanlık hayvanın canına, **«pura»** derler. Kayın ağacından hazırlanmış bir değnek ise, kurbanlık hayvanın ruhunun bekçisi sayılır ve adına **«purasakçı»** denir. (110) Âyin sırasında kam, göklere, Bay Ülgön'ün huzuruna, kurbanın canını götürürken, **Yayık'ın** himayesinde gider. «Yayık rehberlik etmezse, kam göklere çıkamaz... Âyin esnasında şaman göklere yahut yer altına giderken Suyla (insanları koruyan ruh) şamana yolda hücum ederek, kötü ruhları koğar, Yayık ile beraber, kurbanın canını göklere götürür. Âyin esnasında Suyla şerefine saçı olarak rakı kullanırlar (arakı saçarlar)». (111)

Kurbanın eti, kemikleri kırılmadan ayrılır ve **«Kazancı** denilen iki uzman adam tarafından pişirilir. Et pişirilen kazana 'kazancılardan' başka kimse yanaşamaz.» (112) Şamanın kurbancılık vazifesi yoktur. (113) Dede'lerin ve baba'ların da kurbancılık hizmeti ile ilgileri yoktur.

Şamanlıkta olduğu gibi, ülkemizde de, incelemekte olduğumuz tarikat mensupları, kurban etini parçalamadan, rehber'in evinde veya tekke'de bulunan kara-kazan'da, (114) bütün olarak kaynatırlar. Et kavrulmaz, suda haşla-

---

(109) İnan, Şamanizm, sf. 101.

(110) Sibirya'dan, c. II, sf. 26-27.

(111) İnan, aynı eser, sf. 34.

(112) Aynı eser, sf. 104.

(113) Eliade, aynı eser, sf. 181.

(114) Kara kazan'ın Türk kültüründeki yeri büyüktür. Mezarlarda bulunan «seksen cm. yükseklikte ve kurban merasiminde kullanılan kazanlar, Hunlara hastır. Zikri geçen kazanların, daha önce Zoltan F. Takats Hunlara aidiyetini gösterdi. Bu uyaklı

nır ve söğüş haline getirilir. **Kul Mustafa**, bunu üstü kapalı şekilde şöyle açıklar :

Ali Nakî halleyleyip pişiren
Muhammed Takî kaynadup coşuran
Askerî'den Askerî ye düşüren
Tercemânın şerhini beyân eyleyem

Kul Mustafa'm eder irfan kuruldu
Kırkların aşkına lokma verildi
Üstâdım Hatâ (Hâtâyî) Mehdi yle göründü
Tercemânın şerhini beyân eyleyem

Bu nefeste, kurban **«pay»**ından de bahsediliyor. (115)

Alevîler ve Bektâşîler, kurbana, **«Terceman»** veya **«Tercüman»** derler. Bütün olarak pişirilen bu kurban etine, **«Terceman Lokması»**, **«Lokma»** veya **«Rıza Lokması»** adı verilir. (116) Bu etin kuş başı şeklinde dağıtılan parçala-

---

kazanlara Macaristan'daki Kaposvölgy, Törtel ve Silezyadaki Höckricht'ten başlayarak Rusya'daki Perm ve Altaylara kadar rastlanır» (Rasonyi, Tarihte Türklük, sf. 74). Hoca Ahmed Yesevî Türbesindeki meşhur kara-kazan, menkıbeye göre, Efrâsyâb'tan kalma bir bakır kazandır. Bu menkıbeye göre, Timur'a Kaba'da, Türkmen neslinden beş kardeş tarafından hediye edilmiştir. Üzerinde, yapan ustanın adı ve büyükülüğü yazılıdır. Türbedeki camide de bir kazan vardır ki, üzerine Kur'an âyetleri yazılıdır (İlk Mutasavvıflar, sf. 66. 67. 68). Altay'da, Kazak bozkırında, Yenisey boyunda ve abakan civarında, her tarafta tar lalarda bakır kazanlar bulunmuştur ki, bunların şekilleri her yerde aynıdır (Sibirya'dan, II, 97).

(115) Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. 2, sf. 82-83.

(116) Çankırı esnafı arasındaki anlaşmazlıkları, **Yiğitbaşı** hallederdi. Esnaftan birinin **«yolsuz»** davranışını, ustaların da katıldığı bir toplantıda, **«erkân eder»**, cürüm hafif ise, kahve cezası verir; cürüm ağır ise, yemek ziyafeti ile cezalandırırdı. Bütün ustalara ziyafet çekmek ağır bir külfetti. **Esnaf mütevellisi**'nden kara kazan, tahtadan yapılmış karavana yedekleri (**lenger**), kaşık-

rına, «**Pay**», «**Hak**», «**Ülü**», «**Ülüş**» ve «**Lokma**» denir. (117 Bütün Türk uruklarında görülen «Ülüş» usulünü, Tahtacılar da da görmekteyiz. Bir kaynakta, ne derece sıhhatle tesbit edilmiş olduğunu pek kestiremediğimiz şu bilgi verilmektedir: «Tercümana yeni giren kadın, kurbanın döşlerini baş taçlının önüne getirir koyar. Tercümana giren bacının kocası da kurbanın kuyruk sokumunu dedenin önüne koyar. Sağ kol delilciye, sol kol musahip bacısına, sağ but süpürgeciye, sol but eş bacısına, sağ kürek ekmekçiye, sol eş bacısına, sağ kaburga ahçıya, solu eş bacısına, sağ oyluk şemsi'ye, solu eşine, boynu gözcüye, keza sağ oyluk saz-

---

lar alınır ve çorba, pilâv, helva pişirilirdi. **Erkân Yemeğin**'de çorba gelince, Yiğitbaşı, cezalı ustaya sorardı:

— Bu lokma ne lokmasıdır? O da:

— **Rıza lokması,**

demeye mecburdu Demiyecek olursa, sofradan kalkar, yemeği yemezlerdi. Usta olma töreninde de böyle, «**lokma**» yenirdi. Önce, ustaların huzurunda, yeni ustaya, **Ahi Baba Vekili,** şu öğüdü verirdi: «hileye sapma; borcunu inkâr etme; aza kanaat et; başkasının alış verişine haset etme» (**Çankırı Halkiyatı**, Yazan ve Derleyen: Hacı Şeyhoğlu Hasan, Çankırı, 1932, sf. 8 Teksir).

(117) Kurban etinden verilen parçalara, Silifke Tahtacıları ve Bozüyük Kızılbaş Karakeçili Yörükleri, «Ülü» demektedir. Pişen yemekten, bilhassa cuma akşamları, komşuya gönderilen kısma da, bu isim verilir. Diğer Tahtacılar buna, «**Ülüş**» derler ki, Oğuzlar ve diğer Türk uruklarında görülen geleneğe aynen uymaktadır. (Geniş bilgi için bk.: Abdülkadir İnan, «**Orun ve Ülüş Meselesi**», Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, c. I, İstanbul, 1931, sf. 121-134). Erzin, Payas, Dörtyol çevresi Sünnî Türklerinde, komşuya gönderilen yemeğe «**Ülüş**» dendiğini duyduk. Bu, Türklerin âdetidir. Hive civarındaki (Hanabad yakınındaki) göçebe Türkmenler, kurban dolayısiyle, **Vambrey**'e böyle bir **pay** ikram etmişlerdi. Deve, at ve koyun kesilmişti. Bu «**pay**» etini, **kımız** ile birlikte sunuyorlardı (Vambery, Travels'in Central Asia, London, 1864, sf. 118).

cıya, sol oyluk çalgıcıya dağıtılır. Onlar da birer niyaz ve teşekkürle birer lokma alıp, musahiplerine ikram ettikten sonra ahçıya gelirler. Ahçı münasip surette sofralara paylaştırır». (118)

Şölen-Âyin-i Cem.

Eski Türkler, dinî ve içtimaî sistemlerinin icabı olarak, her vesile ile toplantılar, şölenler. toylar, ziyafetler düzenler; burada yer içer, eğlenir veya yas ederlerdi. Bunlar, içtimaî dayanışma ve kaynaşmanın vesilesi olurdu. Bu hususa, **Ziya Gökalp** de bir yazısında işaret etmektedir.

Oğuz Kağan Destanına, Dede Korkut hikâyelerine, tarih kayıtlarına bakıldığında, Türk içtimaî hayatının, kurultay toplantıları, şölenler, toylar ile bir arada yürüdüğünü görürüz. Tarihin en eski devirlerinden günümüz Türkiyesindeki Cem'lere kadar, hep böyle olmuştur. Buralarda, kesilen kurban ve yenilen yemekler yanında, bol miktarda içki içilir ve raks (sema) edilirdi. Şimdi bunlara kısa bir göz gezdirerek, eski Türk kültürünün ve Kamlık dininin toplantıları ile, Alevî-Bektâşî toplantıları arasında bağ kuralım.

Oğuz Han, çeşitli seferlerden zaferle yurduna dönünce, «oğullarım ve halkım ile sağ ve esen varıp geldim, deyip, büyük ziyafet hazırlığı yapıp, bir otağ yaptırdı. Bütün ağaçlarının dışına altın kapladı. Lâl ve yâkut ve zümrüt ve firûze ve inci ile süsledi... dokuzbin koyun ve dokuzyüz sığır (veya at) kestirdi. Derisinden doksandokuz havuz yaptırdı. Dokuzuna rakı ve doksanına kımız doldurttu. Bütün maiyetini çağırıp getirtti. O altı oğluna çok nasihatler söyleyip ve beyler öğretip, yurtlar ve şehirler ve iller ve nimetler verdi». (119)

---

(118) A. Yılmaz, Tahtacılarda Gelenekler, Ankara, 1948, sf. 68.

(119) Ebülgazi Bahadır Han, Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime), İstanbul, sf. 40-41.

Oğuz Han'ın oğlu Kun Han, Arkıl Hoca'nın öğüdünü tutarak, Kurultay tertipledi. Oğuz Han'ın Altın Otağ'ını kurdurdu. Bunun sağına ve soluna, altışar tane ak otağ (ak keçe çadır) kurdurdu. «babasının kıldığına amel kılıp dokuzyüz sığır (veya at) ve dokuzbin koyun kestirdi ve dokuz deri havuza rakı doldurttu ve doksan deri havuza kımız koydurttu. Kırk gece ve gündüz yediler, içtiler». (120) Bu oniki çadırda oturup, **«Pay»** alan, pay'ı doğrayan, dışarıda atları tutanın kim olduğu, anlatılır. Türk Töresine göre, ziyafete gelenlerin nerede oturacağı **(Orun)** ve kurban etinin hangi parçasnnı **(pay, Ülüş)** alacağı, bu destandan anlaşılacağı üzere, (121) çok eski devirlerde tesbit edilmiştir. Bütün göçebe Türk topluluklarında olduğu gibi, Türk imparatorluk ve devletlerinde (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar, Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlılar), törenler, şölenler, bu kaidelere aynen uyularak yapılmıştır. Anadolu Kızılbaş'larında ve Sünnî Barak Türkmenlerinde bu gelenek devam etmektedir.

Duylı Kayı nın kardeşi İrki'nin han olması üzerine de büyük bir şölen tertiplenmişti. «İrki halka davet çıkardı. Herkes himmetine lâyık kurban getirdi. Dörtyüz sığır ve dörtbin koyun kestiler. Derisinden üç havuz yaptırdı. Birisini rakı ile ve birisini kımız ile ve birisini yoğurt ile doldurttu. Bir ay gece gündüz toy düğün oldu. Toyda (ziyafette) hepsi iyi ve kötü yiyip içmekle meşgul olup, ihtiyarlar yaşını unuttu ve fakirler fakirliğini unuttu ve zenginler ölümünü unuttular». Halk, göller gibi kımız hazırladığından, gölün suyundan çok içki verdiğinden ötürü, ona «Köl İrki» adını verdi. Kardeşi ölürken bir oğul bırakmıştı. Korkut Ata'yı çağırdılar, babası ölürken ortalığı keder (duman) kapladığından, çocuğa «Tuman» adını verdi. Tuman büyüyün-

---

(120) Aynı eser, sf. 43-44.

(121) Aynı eser, sf. 46-47.

ce, Köl İrki, onu kendi yerine han yapmak için halkı dâvet etti ve büyük bir ziyafet tertip etti. Korkut Ata'yı da çağırdı. «Korkut'u otağın başköşesinde oturtup. Köl İrki Han diz çöküp kımızlı kadehi sundu. Korkut kımız içip bütün halk yemek yedikten sonra», Tuman'ı getirtip otağın ortasına oturttu ve Korkut'un eliyle han seçildi ve Tuman Han diye ün saldı. (122)

Çin kaynakları, H'yung-nu'ların (Hun Türklerinin), et yiyip, kımız içtiklerini ve kımız şölenleri tertiplediklerini yazmaktadır. 123) Aynı kaynaklar. Tu-Kiu'ların (Gök Türklerin) örf-âdetlerini Hun'larınkine benzeterek, şu bilgiyi verirler: «onlar kısrak sütünden yapılmış kımız kullanırlar ve bunu sarhoş oluncaya kadar içerler. Ruhlara tapar ve şamanlara inanırlar. Savaşta ölmeyi şeref, fakat hstaalıktan ölmeyi bir zillet sayarlar». (124)

Dede Korkut hikâyelerinde de, şölenlerden, toylardan, su gibi içilen içkilerden bahsedilir, «göl gibi kımız sağdırıldığından» söz edilir. Bu hikâyelerin birinde şöyle deniyor: «bir yere konmışlarıdı; al şarabun itisinden içerleridi· Buğaç Han çapup yetdi». (125) Bu destanlardan, henüz Müslüman olmuş Oğuz boylarında, eski âdetlerin, bu arada içki içme geleneğinin henüz ortadan kalkmamış olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birinde, Deli Dumrul'un Azrail'e meydan okumak isteyişi, sonra yalvarışı anlatılır. Bir gün, Azrail tanımıyan «Adem evreni »Deli Dumrul'un, «ağ göğsünün üzerine Azrail basup kondu. Bayak mırlarıdı, şimdi hırlamağa başladı. Aydur:

---

(122) Aynı eser, sf. 59-62.

(123) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, 51, 69, 87.

(124) Radloff, Sibirya'dan, c. I, sf. 133.

(125) Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul, 1973, sf 8. 13.

Mere Azrail aman
Tanrınun birligine yokdur güman
Men seni böyle bilmezidüm
Uğrulayın can aldığun duymazıdum
Dökmesi büyük bizüm dağlarımuz olur
Ol dağlarımuzda bağlarımuz olur
Ol bağlarun kara salkumları üzümü olur
Ol üzümü sıkarlar, al şarabı olur
Ol şrabdan içen esrük olur
Şarabluyıdum duymadum
Ne söyledüm bilmedüm
Yiğitlige doymadum
Canum alma Azrail, meded (126).

Kırgız'ların Manas Destanı'nda da, içkili toy'lar, şölenler anlatılır. Yukarıda açıkladığımız Gün Han'ın şöleni, **Selçuk - Nâme**'de şöyle kayıtlıdır: «Ol toyda dokuzyüz baş kısrak, dokuzyüz baş sığır ve doksan bin irik (eyrek?) koyun boğazlamışlardır ve temâmet hatunlarını ve beylerini ve çeribaşların ve bellü kişilerin ve hazır edip, türlü **aşlar** pişirdiler ve **süci** ve **kımız** ve **ayrân-ı firâvân** getirdiler. Seylân (şölen) düşünüp yiyirip içirip cümlesin hoş hoş görüp halkları giyürdü, bahşişler etti». (127) Anadolu Selçuklularında da, **orun** ve **ülüs** geleneğine uygun şekilde şölenler yapılırdı. **Alâaddin Keykubad**, Konya'ya giderek atalarının tahtına oturduktan sonra, umumî bir ziyafet (şeylan-şölen) kurulmasını emretmişti. Çeşitli ve nefis yemekler hazırlandıktan sonra, «sadra ve iki kola Oğuz resmince baştan başa döşenip müzeyyen ve mürettep oldu ve **kâsât-ı kımız** ve ayran ve mümessek ve muattar şerbetler, Oğuz'un resm-i erkânı üzere içildi.. sonra üstad mutribleri emred-i hoş âvâz şakirdleri ile» güzel şarkılar söylediler. (128)

---

(126) Aynı eser, sf. 77.
(127) Prof. Dr. Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 1966, sf. 73.
(128) Aynı eser, sf. 76-77.

Oktay Kağan, babasının ölümü üzerine, toplanan kurultay'da han seçildikten sonra, Kam'ların uygun gördüğü uğurlu bir günde tören yapıldı ve üç gün süren büyük bir ziyafet (**ceşn**) verildi. Altın kadehlerle içki dağıtıldı. Muhafızlarına «Turkak» denliyordu. Bu umumî ziyafetleri, Timur saltanatında da sık sık görüyoruz. Uluğ Bey'in düğününde, böyle bir ziyafet tertiplenmiş, kadınların da katıldığı bu toy'da, bol miktarda içki içilmiş ve çalgılar çalınmış, oyunlar oynanmıştı. İbn Arabşah, bundan nefretle bahsederken, **«neşât ile semâ'a»** gelişlerinden bahseder ki (129), burada kastedilen, semâ (samah) oyunları olsa gerektir. Timur nezdine elçi olarak giden İspanyol sefiri, bu ziyafetleri açıklarken şunları söylüyor: «Timur'un verdiği ziyafette biz de hazır bulunduk, içkiler içildikten sonra yemek geldi. Ziyafet hitam bulduktan sonra sarayın büyük memurlarından biri, gümüş bir tabak içinde gümüş paralar getirdi. Bunu ziyafete iştirak edenlerin üstüne serpti. Sonra geride kalan parayı bizim ceplerimize doldurdu. Bunu müteakip bize altın sırmalı hil'atler verdi. Ertesi gün de Timur'la birlikte yemek yiyeceğimizi söyledi». Ziyafetten sonra, «müsade istediğimiz zaman, üzerimize gümüş paralar attılar. Bunların içinde üzerleri murassa olan küçük altınlar vardı». İspanyol sefiri, daha sonra, Timur'un en büyük oğlu Miran Şah'ın karısı Prenses Hanzade'nin ziyafetine çağrılıyor. Muhteşem çadırda, prensese hizmet eden hanımlar da vardır. Burada herkese boza ikram ediliyor. Hanendeler saz çalıyor, şarkılar söylüyorlar. Bu şölene, Timur'un en büyük hanımı da katılmıştı. (130)

---

(129) Aynı eser, sf. 77-78. Afganistan'daki Özbekler, **«Toy»** kelimesini, düğün manâsında kullanırlar (Gunnar Jarring, Uzbek Texts Form Afghan Turkestan, Lund, 1938). Bu eserde, **«Orun»un**, yer, sedir, kanape demek olduğu da açıklanıyor. Türkiye'de, «Toy-düğün» şeklinde bir arada kullanılıyor.

(130) Klaviyo, Timur Devrinde Semerkanda Seyahat, çeviren: Ö. R. Doğrul, İstanbul, 1975, sf. 144, 151, 152, 153, 160-161.

Osmanlı saraylarında da böyle şölenler tertiplenirdi. (131) Lütfi Paşa Tarihi'nde, Osman Gazi'nin Beyliğini kurduktan sonra yapılan tören şöyle anlatılır: Oğuz resmince üç kere yükünüp baş koydılar. Andan **dürlü ballardan ve kımızlardan** getürüb Osman Gaziye sağrak sundılar». (132) İkinci Murad devri tarihçilerinden Yazıcıoğlu Ali Efendi, kadınlı erkekli yenilip içilen şölenleri şöyle anlatır:

> İşbu tertib üzre oturmak gerek
> Önlerinde müçeler durmak gerek
> Kımız u komran da bu tertib ile
> Ağa ile ini arasında içile. (133)

İbni Batuta, Kırım Sarayı'nda, beyler ve hatunlar tarafından ağırlanmıştır. En çok at etinden yapılmış yemekler, kımız ve boza ikram ediliyrodu. Yemekten sonra, güzel sesli hafızlar Kur'an okuyor, bir hatib hutbe veriyordu. (134)

Özbek saraylarında, verilen büyük şölenlerde, dâvetliler güzel seslerin nağmeleri ile kendilerinden geçtikleri bir sırada, **«sucı'**lar (sâki'ler) ve sabadarlar yani kımız idare edenler saba, kadeh ve neş'e verecek sofra takımlarını getirerek meclise ruh ve neş'e verirlr. Bundan sonra saray odacılarından biri... Padişahın işartiyle, insanların cemiyet halinde yaşamalarının temeli olan bu içki (kımız) ile kadehi doldurur, bütün adap ve merasimi yerine getirerek padişaha takdim eder. Padişah hazretleri de neş'e

---

(131) İktisat Sosyolojisine Başlangıç isimli kitabımızda (mülkiyet ve mübadele bahisleri) bu konuda geniş bilgi vardır.

(132) Ziya Özkaynak, «Kımız» Kitabını tanıtma yazısı, Kopuz Dergisi, sayı: 5.

(133) Aynı yerde Tevârih-i Âl-i Selçuk, III, 205'e atıf).

(134) Seyahatnâme-i İbn Batuta, M. Şerif tercümesi, İstanbul, 1333-1335, 363-368 ve Binbir Temel Eser arasında çıkan yeni yazılı Seçmeler'ine de bakınız.

dolu bu kadehi derhal kaldırır kımız adıyla muteber olan o pak ve temiz içkiyi biraz içer, sonra, bu kadehleri gideren içkinin kalan kısmını güvenilen emirlerden birine ikram eder, bu lûtfu hümayuna mazhar olan emire muaşeret adabı kaidelerine göre, ikram buyurulan kımızı tamamiyle içmek (kadehi son damlasına kadar içmek); bunu müteakip mezkûr odacı sabanın yanına gelip, padişahın işaretiyle, bir kadeh içer ve diğer kadehi de (padişahın kadehini) mezkûr tertip ve kaide ile padişaha sunar, sonra kendi yerine gelir. Bundan sonra odacılar padişahın bu umumî ve merhametini sağ ve sol taraftakilere süratle haber verirler. Hazır bulunanların hepsi birden ayağa kalkarak tazim izhar ederler. Kadehlerin doldurulup, dağıtılması kızışıncaya kadar böylece devam ederler. Bundan sonra odacılar kadehleri doldurur, büyük emirlere sunar ve içmelerini rica ederler. Bunlar için ayağa kalkmağa ve tazim izhar etmeğe lüzum yoktur. Emirler dairesi tamam olduktan sonra kurcılara kırk çöhre ve köpçöhre ve askerlere kadehler doldurulur, tertibi şöyledir: Sağ taraftan iki kişi ve sol taraftan iki kişi çıkar ve odacıların yanına oturur, odacı kendi yanındaki adama kadehi verdikte o adam kadehi kaldırıp yanındaki arkadaşına, o da yanındaki arkadaşına işaret eder ve hepsi birden ayağa kalkarak içerler. Sonra diz çökerek tazim izhar eder ve kalkarak yerlerine giderler. Meclisin sonuna kadar böylece devam eder. Onlar, ileri gelenler önünde nezakete mugayir ve kabalık sayılan haraketlerden sakınmayı vazife bilirler. Eğer biri, meşru sebep olmadığı halde, nezaket kaidelerine uymıyan hareketlerde bulunursa o kabahatliyi ayakkabıları muhafaza edilen kapı yanına bırakırlar. Ve sâki, ceza olarak ona 12 büyük kadeh kımız içirir». (135)

---

(135) W. Barthold, **«17. Asırda Özbek Hanları»**, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, Çeviren: Abdülkadir İnan, Ankara, 1944, sf. 188-192.

Bu satırlar, Özbek'lerin kımız içilen şölenlere ne derece değer verdiklerini gösterir. Şölenlerde oturulacak yerler, hangi sıra ile ve ne şekilde içileceği, töre ile tespit edilmiştir. O yüzden, **«kımız içmenin şartları çok, kaideleri sayısızdır»** denir. Elçi kabulünde, **«Pervanacı»** ve **«Toksabcı»** denilen iki devlet memuru, elçinin iki yanını alarak, onu padişahın huzuruna getirirler. Padişah, lûtuf olmak üzere, elini, elçinin omuzuna dokundurur (Alevî Cem'lerinde, kapıyı bekliyenin, gelen gidenin omuzuna dokunup niyaz alması gibi). Hizmetler arasında, **Pervanıcı, Eşik Ağabaşı** (kapıcılar başı) ve **sofracı**, Alevî-Bektâşî meydanlarının hizmetlerine benzer. Çaharyar (Dört dost) mevkii, Türkiye'deki «Cıhar yâr-ı Güzîn»e benzer. Bu saraylarda, hanların solundaki en muhterem mevkilerden biri, **«Nakip»** (Ali evlâtları) mevkiidir. (136)

Dil-Tarih dergilerinde okuduğumuzu sandığımız bir makalede, Attilâ'nın meclisindeki kımız içme törenleri anlatılıyordu. Özbek Sarayı'ndaki kımız içme törenleri ile Attilâ'nın huzurunda yapılan kımız törenleri arasında hiçbir fark yoktu. Bütün Türk dünyasında aynı töre'yi görüyoruz. Gökalp, çok haklı olarak, bunları, Türklerin «dinî, siyasî, bedii (estetik)» toplantıları saymaktadır. (137)

Türklerin kadınlı erkekli toplantılar yaparak, buralarda içki içip eğlenmeleri, çalgılar çalıp sema (samah, raks) etmeleri, **töre**'leri icabıdır. İslâmiyeti kabul ettikten sonra, bu âdetleri terkedemiyerek, onları İslâmî bir kılığa soktular. İşte Alevî - Bektâşî Cem'inin aslı budur. «Sekahüm Sırrı» da, eski Türk içki alışkanlığının, Kur'an'da delil arama, bulma gayretinden başka birşey değildir. Bu tarikat mensupları, tamamen eski Türk Töresi'ne dayanan içki toplan-

---

(136) Aynı makale ve Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 548

(137) Türk Medeniyeti Tarihi ve **«Aşiretler Hakkında Sosyoloji Tetkikleri»**, Doğu Mecmuası, sayı: 7-8, 1943.

tılarını, Mi'râç ile ve âyetlerle açıklamağa çalışırlar. Kur'an'da (El insan Sûresi, 21. âyet), «Sekahüm rabbühüm şaraben tahura» (Rableri de onlara gayet temiz şarap içirmiştir) bildirisinin bulunduğunu söyleyerek, (138) âdetlerinin kaynağını İslâmiyette bulmağa uğraşırlar. Bize göre, bunların kaynağı eski Türk örf-âdetidir. Yukarıdan beri vesikalara dayanarak, bunları ortaya koymağa çalışıyoruz. Şimdi bunu destekliyecek olan birkaç vesika daha sunalım ve tezimize yöneltilebilecek olan itirazlara şimdiden cevap vermiş olalım.

Güney Altaylı Türk oymakları arasında uzun müddet kalan **M. F. Gavrilov,** onların kadınlı erkekli bir arada içkili toplantılarını, şölenlerini, akıcı ve canlı bir üslûpla anlatır. Aşağıdaki satırları okuyunca, Kızılbaş-Beştâşî Cem'lerinden farksız toplantılar olduğunu göreceğiz:

«Altay'larda ekşi sütten yapılan rakı imbikten çekildikten sonra kalanı peynirimsi maddeden hazırlanan **kurut** da rakıya meze olarak kullanılır. Bunun için, birkaç evden ibaret köyde, rakının hazırlandığı kulübede toplanarak, her gün içerlerdi. Akraba veya komşuluk bağları ile birbirine bağlı olan köyün erkek ve kadınlarından bütün yetişkin ve yaşlıları rakıyı müşterek içerlerdi. Rakının müştereken içilmesi, herkesçe çok iyi bilinen ve âdet olarak kabul edilmiş bir sürü kaide ve itiyada göre yapılırdı. Toplantıya iştirak edenler, kulübenin toprak zemini üzerinde serilmiş keçe parçası, kayın kabuğu, dana ve tay postları üzerinde bir dâire şeklinde otururlardı. Erkekler bağdaş kurarlar, kadınlar (âdet üzere bağdaş kurup oturan ihtiyarlar müstesna) bir ayağını altlarına alarak otururlardı. **Erkekler ve kadınlar mevki ve yaşlarına göre sıralanırlar;** daha çok hatırı sayılır ihtiyar erkek ve kadınlar, ev sahibi ile hanımı-

---

(138) Buyruk, s. 268.

nın hemen yanında, diğerleri ve gençler kapıya yakın, dâireyi tamamlıyarak otururlardı.

Rakı şöyle içilirdi: Evin sahibi sol eline, rakıya mahsus, küçük tahta fincanı (çoçoy) alır, sağ eliyle de (işaret veya küçük parmağiyle, bazen de küçük bir kaşık veya çöple) ateşe bir miktar rakı serptikten sonra içerdi. Bundan sonra dâireyi dolaşan bu fincanı tekrar doldurur, sağda oturana verir. Sâki vazifesini gören evin sahibi, önünde duran kaptan rakıyı doldururdu; fincanı her zaman sağ elinde tutması ve yanındakine sağ eliyle vermesi gerekirdi. Fincanı sol elle vermek, âdeti hoş görülmiyecek bir tarzda bozmak, ikram ettiği kimseyi tahkir etmek demekti... Toplantılar fazla kalabalık değillerse (20-25 kişi) sâki tek ve muhakkak surette erkek olurdu. İçkiyi evvelâ mevki sırasına göre erkeklere ikram eder, ancak sonuncudan kâse gelince sâki, onu kadınlar için tekrar dolrurur ve baş köşeden başlayarak, sırayı bozmadan kapıda oturana kadar dolaştırırdı». (139)

Altaylı'larda kız istenirken ve düğünde de rakı içilirdi. **«Ka'ım»** (güvey tarafından kızın babasına verilecek para veya hayvan) ve **«çeyiz»** (enci-koncı) üzerinde konuşulur. «Para işi halledildiği takdirde, hepsi de bir daire halinde ateşin etrafında toplanarak neşe ile içmeye başlarlar. Kızın babası, rakı dolu ilk iki çanağı sağdıçlara uzatır. Bunun üzerine sağdıçlar babanın yurdundan ayrılarak güveyin yurduna gider ve aynı merasimle babanın şartlarını bildirirler. Şartlar kabul edildikten sonra burada da boıca içilir.» (140)

---

(139) L. P. Potapov, **«Göçebelerin İptidai Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Âdet»**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, c. XI, sayı: 15, Eylül 1960, Çeviren: Rasime Uygun.

(140) Sibirya'dan, I, 324 - 325. Radloff'un anlattığına göre, **«Arakı»** (süt rakısı) «hususî surette bunun için hazırlanarak ağaç tıpa ile kapanan ve demirden süsleri bulunan bir tulumda **(tajur)**

Kazak'lar, kımızı çok içerler. «Kımız sunulurken ona büyük bir saygı gösterilir. Onu ancak erkekler sunar ve bu işi ya ev sahibi kendisi veya evin enyaşlı akrabası yapar. Evde mevcut en iyi kap her türlü tozdan temizlendikten sonra, ev hanımı bunu kımızla doldurarak evin efendisine sunar. O zaman evin içerisinde büyük bir sessizlik hüküm sürer ve hazır olanların hürmetkâr yüzünden... bu serinletici içkiyi, daha önceden ağızlarında imiş gibi hissettikleri fark edilir. Sonra porselen veya cilâlı ağaç kaplarla misafirlere takdim edilir. Saygı değer bir misafire kımızdan başka bir içki sunmak, onu tahkir etmek demektir.» (141)

Türkiye'deki Alevîler ve Bektâşîler, atalarının âdetlerine uygun şekilde içki içmektedirler. Bunu İslâmî bir cilâ altında yapmaktadırlar. içtikleri içkiye, Orta Asya şamanist Türklerinde **«Kansız Kurban»** mânâsına gelen **«Dolu-Tolu»** demişlerdir. Böylece, onu kansız kurban niyetine, saçı niyetine, ibadet maksadile içmektedirler. Ona gösterdikleri hürmet, içki verilirken (dolu dağıtılırken) büyük bir sessizliğin hüküm sürmesi, bunun işaretidir. Şimdi «dolu-tolu» üzerinde biraz daha durarak, bu konuyu bitirelim.

Yozgat'ta, **Erkânlı** köylerinde, Cem'de, halaca'nın ortasında oturan yaşlılar, adabına göre, **«dolu»** içerler. **Pen-**

---

saklanır. Yazın bu süt rakısı hadsiz hesapsız içilir, bu yüzden sütün bol olduğu aylarda hemen hemen bütün Altay halkı sarhoş olur. Çok kullanılmamakla beraber, kadın ve çocuklar da rakı içer. Süt rakısının ekşi ve tiksindirici bir tadı» vardır (Sibirya'dan, I, 309). Vaktile Safranbolu köylerinde üzümden ve duttan rakı çekilirmiş (M. Enver Beşe, Bu da Bizim Köy, Bursa, 1950, s. 44).

(141) Sibirya'dan, I, 461. Doğu Türkistan'dan Kızıl Çin'lilerden kaçıp Türkiye'ye sığınan Kazak Türklerinin İstanbul'a (Zeytinburnu) yerleşenlerinde aynı âdetler yaşıyor. Kendilerini ziyaret ettiğimizde bize aynı tertip ve usulle, hürmet içinde kımız sundular. Evin erkeği akşam namazını kıldıktan sonra, hanımının getirdiği kımızı ikram etti.

celiler içmez. Malatya çevresinde cem'lerde dolu içilmiyor. Dede Kargın torunlarından Kurt Veli Dede, büyük adam olduğu için, onun Cem'e gelirken dolu içip gelmesine ses çıkarılmıyor. O dahi içeride içmiyor. içki içip gelen dedelerin cem'ine girilmiyor. (142)

Pir Sultan, «Ali'nin dolusun bir gün içersin» diyerek, bu dolu'nun, **Hak Dolusu** olduğunu söyler. Bunun nasıl bir **dolu** olduğunu **Abdal Musa,** «içtüm ol **toluyu** kendümden geçtüm» diyerek belirtir. **Kalender,** «Elif **tac** başında **nikap** yüzünde» olan Hacı Bektaş'ı ve «bize Hak'tan gelen **dolu** gördüm» derken (143) ikisini de aynı İlâhî kaynağa bağlar. Buradaki Haçı Bektaş, başında kızıl külâh, yüzünde örtü olan ve Tanrıya **tolu** sunan kam'ın, Müslüman olmuşu, «Velî»lik mertebesine ulaşmış oianı sayılabilir.

Onyedinci Asır Bektâşîlerinden **Kararsız Veli**'nin gözünde **dolu** içmek, **müminlik** alâmetidir:

> Canum biz müminler ile eşlerüz
> Münkirleri lânet ile taşlarız
> Anun içün esürük sarhoşlaruz
> İçtügümüz kadeh doludur bizüm (144).

Pir Sultan bunu, **müminin** eze'den içtiği bir **dolu** sayıyor:

> Dolumuzu içeliden ezelden
> Münkir ne bilir evliya sırrından (145)

Aynı şair şu rumuzlu nefesinde, âdeta «dolu» ile «kurban»ı tasvir ediyor:

---

(142) Arguvan (Malatya)lı Niyazi Adıgüzel'den aldığımız bilgiye göre.
(143) Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. I, sf. 21, 118, 158.
(144) Aynı eser, c. II, sf. 67.
(145) C. Özetli, Pir Sultan Abdal, sf. 193.

Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim (146).

Pir Sultan, dolu'nun insan üstü bir kaynaktan geldiğine inanır:

Doldurmuş dolusun sunar
Ali'm kendi eli ile (147).

Teslim Abdal, bu **dolu**'yu **Hızır**'ın elinden içer:

Bülbüller gülşende efgana durdu
Hüseyin hakkiçün serini verdi
Doldurdu doldurdu bir dolu verdi
Ol Hızır'ın yeşil eli sabahtan (148).

Pir Mehmed'in dilinde bu dolu, **kudret dolusu**'dur:

Muhammed Mustafa Hayder Ali'sin
Seyyid Battal Gazi sultan velisin
Sun elinden içem kudret dolusun
Senin aşkın beni mecnun eyledi (149).

Kul Şükrî :

Gerçekler Ali'den dolu içtiler
Yedi nefis'ten ruhların seçtiler (150.)

Sünnî Türkmenler'in de bu kelimeyi kulandığı anlaşılıyor. **Erhanlı** Oymağı, İskenderun çevresine, Amık Ovası'na yerleştikten sonra, bu oymağın beyi Ömer Bey, **İlbeğlioğlu**'nu hapsediyor. Bunun üzerine İlbeğlioğlu bir destan yazı-

(146) Aynı eser, sf. XXI.
(147) Aynı eser, sf. 83.
(148) Bektaşî Şairleri ve Nefesleri, c. II. sf. 101.
(149) Aynı eser, c. III, sf. 49.
(150) Aynı eser, c. II. sf. 177.

yor. Bunun bir dörtlüğünde, **dolu** kelimesinin geçtiğini görüyoruz:

Gam kasavet ayrılmıyor serimden
Kalkıp bu illerden gitmeyince olmaz
Kurtuluş yok Ömer Bey'in elinden
İnip bir dolusun içmeyince olmaz (151).

Meriç (Edirne) Bektâşîlerinin **Alicem**'inde, diz çöküp, el bağlayan ve hürmetli bir susuşla bekleyen **can**'lara, sırayla **dolu** sonulur. Onlara göre, «üç dolu, hak dolusudur. Üçten ötesi, harabatlı'dır, kötüye gider.» Dolu'yu büyük bir saygı ile alıp içerler. İlk dolu, hak dolusudur; ikinci dolu, kırklar dolusudur; üçüncü dolu, üçler dolusudur; dördüncü dou, harabatı'dır. Bunlardan sonra, **şu hayırlı'lar** verilir, gülbenk'ler okunur:

Hak Dolusu Niyazı

Bismişâh, Allah Allah. Dolumuz, dolu ola; yollarımız kadîm ola; içtiğimiz dolu, hak dolusu olmuş ola.

Kırklar Dolusu Niyazı

Bismişah, Allah Allah. Nur ola, sır ola; içtiğimiz şaraben tahur ola. Dertlere derman, gönüllere iman ola. Akyazılı Sultan, Kızıldeli Sultan efendilerimizin keremi var ola; himmeti ruhaniyeleri üzerimizde hazır ve nazır ola. Muhabbet aşkına içile. Yuh münkire, lânet Yezid'e.

Üçler Dolusu Niyazı da bunun aynıdır.

Harabatlı Dolusu Niyazı

Bismişah, Allah Allah. Dolumuz dolu ola. Yollarımız

---

(151) Kumahmetoğlu Naci, «**Türkmen Baraklar** (4) «İş Mecmuası, s: 72. 1947. sf. 14 - 15.

kadîm ola. İçeceğimiz dolu harabatlı dolusu olmuş ola. Harabatlının demine, keremine, gerçeğe hü! (152)

Sema, Raks, Müzik. Şaman âyinlerinin ve cem'lerin, vazgeçilmez unsurları bunlardır. Çin'lilerin Türkler hakkında yazdıklarından öğrendiğimize göre, Hun'lar, Göktürkler, günümüzdeki «sema» (samah) oyunlarına benziyen oyunlar, oynar, raksler yaparlardı. Bu rakslardan birinin adı «arslan raksı» idi. (153) Altıncı ve Yedinci yüzyıllarda Çin'de hüküm süren, Türk soyundan gelme Tabgaç'lar, kamlık âyinleri yaptırırlardı. «Hükümdar ve soydaşları, Çin'de bilinmeyen ve hoş görülmeyen bir tarzda, gök âyini sırasında raks ediyorlardı. Âyinin sonunda, kadın kamlar davullar çalarken, Tabgaçlar, Doğu cihetinde yükselen kurban taşına doğru secde etmekte idiler.» M. 569 yılında Batı Türk Hakanına Bizans elçisi olarak gelen Zemarkhos, Semerkand'da Göktürk kamlarının davullar ve çıngıraklar çalarak, ateş etrafında döndüklerini görmüştü. Türk kamlarının raksı, Kaşgarlı'nın «Çığır» dediği, kâinatın dönen çarkını andırmaktadır. Dinî olsun, olmasın bütün Türk rakslarında bu dönüş (devrân) görülür. «M. VI - VII. yüzyıllardan Çin kaynakları, Gök-Türklerin, bir ayak ile, hareketli bir mihver teşkil eden bir top üstünde durarak, muvazene için kollarını yana kaldırıp, diğer ayakla fırtına gibi döndüklerini anlatır. Bu raksın Milâd devrinde de mevcut olduğu İç Asya göçebelerinin kadîm ili olan Şimalî Çin'de, bir mezar duvarındaki tasvirlerden bilinir. Rakkas, sağ ayağı ile bir top üzerinde muvâzene kurmuş, arkaya doğru uzanan sol ayağı ile ise sanki dönmektedir. Açılmış kollarının yenleri uçuşur gibidir. Rakkasın önünde bir diz üzerine çökmüş musikîşinas, davul çalmaktadır. Çok çeviklik isteyen Gök-

(152) Meriç'in Nasuhbey Köyünden Hasan Hüseyin Kaplan'ın verdiği bilgi.

(153) Çin'in Şimal Komşuları, sf. 70, 81 ve Eliade, aynı eser, sf. 452.

Türk raksı ve ona benzer Kengeres ili (Aral Gölü ile Semerkand arası) raksları, M. VII-VIII. yüzyıllarda Çin sarayında da temâşa ediliyordu. Gök - Türk raksı, Çin tarihlerinde adı Çin yazısı ile muhtelif şekilde, 'Ya-loq-şan' veya 'Al-lo-şan' diye geçen bir alp ile birlikte anılıyordu. 'A-lo-şan' bugünkü Şimalî Çin'deki Gök-Türk boylarından birine mensûb, kam ve efsûnkâr olduğu rivâyet edilen bir hatunun oğlu idi. Gök-Türk hatunu bir er oğlu olması için Türklerin savaş mabûdu **'A-lo-şan'**a yalvarmış ve gebe kalmıştır. Doğum gecesi Türk hatununun otağında bir ışık belirdi ve bozkırlarda yırtıcı hayvanlar uludu. Müneccimler bir alp doğduğunu bildirdiler. Bu çocuğa savaş mâbudunun adı verildi. 'A-lo-şan' Çin hizmetine girerek yüksek mertebelere varabildi. Fakat M. 752-57 arasında 'A-lo şan' diğer Türk boyları ile birlikte, Çin devletini yıkmağa kalktı. (154) 'A-lo-şan'ın daha pek genç iken, bir gece Çin fağfuru önünde, 'kasırga gibi dönerek, Türk usulünde raksı', Çın'de unutulmaz bir hâtira bırakmıştır.» (155)

Çin şairleri, Göktürk kızlarının raksını (sema etmesini, samah yapmasını) şöyle anlatıyordu: «Döne-döne raks eden yabancı kızlar! Döne döne raks eden yabancı kızlar! Gönlünüz sanki bir saz, elleriniz sanki birer dümbelek, sazlar ve dümbelekler çalınca, kollarınızı açdınız, döne-döne, durmadan dönerek, kar fırtınası gibi, tek ayak üstünde sola ve sağa, hiç durmadan bin kerre döndünüz, onbin kerre döndünüz». Başka bir şair de şöyle diyordu: «Güzde daldan düşüp titreyen yaprak gibi, kış rüzgârına tutulup döndüler. Sanki gök kuşağı gibi bir hafif kumaş idiler. Gökde fırtı-

---

(154) Eski Türklerin savaş ilâhı olan **«A-lo-şan»** ve onun adını alan bir kahramanın hatırasını, Müslüman olan Türkler, Hz. Ali'nin şahsında yaşatmış olsalar gerektir.

(155) Emel Esin, **«Semâ»**, Türk Edebiyatı Dergisi, Aralık 1974, sayı: 36. sf. 12-13.

nalı bir rüzgâr gibi döndüler. Bu ne zaman başladı? Ne zaman bitecek?» (156)

Çin'lilerin ve Bizans elçisinin anlattığı rakslar, **ahî'**lerde (157), Mevlîvî'lerde, Alevî ve Bektâşîlerde görülen semâlardan başka birşey değildir. Silifke Tahtacılarının dinî olan ve olmayan «samah»larına, **«Mengü-Bengü»** adı verilir. İhtiyarlar «Mengü», gençler «Bengü» derler. (158)

Yunus Emre, semâ'yı, çarkın dönüşüne benzetir:

> Âşık Yunus, sema'la çarh urur
> Bu çarhımızı bozan dünyanın. (15)9

Pîr Sultan Abdal, ışık-dolu ve semâ'yı birlikte düşünür:

---

(156) Aynı makale, sf. 13-14.

(157) İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, Hazırlayan: İ. Parmaksızoğlu, sf. 10.

(158) Kadınlı erkekli iki çiftin karşımızda oynadığı bu oyunları hayranlıkla seyrettik. Kaşgarlı Mahmud, **«Menggü»**nün, **«ebedî,** sonsuz» mânâsına geldiğini söyler (I, 44; III, 65, 378). **«Menggü-ajun»** ise, «sonsuz dünya, âhiret» demektir (III, 378).

Vambery, bu kelimeyi **«Mangu»** şeklinde yazan **Hammer, D'Ohson** ve diğer şarkiyatçıların yanıldıklarını haklı olarak belirtmektedir. Onun açıklamasına göre, **«meng»**, «gök, cennet» demektir. Kü» ise sıfattır, nisbet ifade eder. Böylece, **«Mengü»**, «ölümsüz» demektir ve **Bâkî** karşılığıdır (A. Vambery, History of Bokhara, London, 1873, sf. 147, dipnot:1).

Balıkesir zeybek oyununun adı **«Bengi»**dir. Hanabâd'ın doğusunda, bu isimle anılan ve Özbek'lerin yaşadığı bir vadi vardır (Jarring, On The Distribution of Turk Tribes in Afganistan, Lund, 1939, sf. 15).

Göktürk kitâbelerinde bu kelime, **«Bengü»** şeklinde geçmekte ve **«âbide, anıt ve ebedî»** mânâsına gelmektedir (H. Namık Orkun, Eski Türk yazıtları, I. 8, 26, 28; II, 6).

(159) Burhan Toprak, Yunus Emre Dîvanı, sf. 97.

Kırk Budak'ta şem'a yanar
Dolu'sun içenler kanar
Aşıklar sema döner
Hünkâr Hacı Bektaş Veli. (160)

Yakut şamanlarına **«Oyun»** dendiğini daha önce görmüştük. Onyedinci Yüzyıl Bektâşîlerinden **Bedrî, semâ** yerine **«oyun»** der. Burada, asırlar öncesinin içtimaî şuurda yaşayan hatıralarına da belirsiz bir atıf yapılıyor olsa gerektir:

Var mıdır dirsen haberdar bu oyundan cüz'ice
Oynadır hem dahi oynar çok oyunbazdır hoca
Oynananlardan oyundur âlem oynar böylece
Oynadır hem dahi oynar oynayan Bektâşîdir. (161)

Raks, semâ hakkında bu açıklamaları yaptıktan sonra, biraz da çalgılar, müzik âletleri üzerinde durmamız gerekir. Eski Türklerde, «üç telli Hun kemanları» ünlü idi ve savaşa giderken bunlar da götürülürdü. Savaş başlamadan, raks edilirdi. (162) Bunlar, Toros Tahtacılarında (Kırtıl Köyünde) gördüğümüz **«Gabak Kemane, Kemençe»**den farklı olmasalar gerektir. Doğu Türkistan'ın Müslüman kam'larının **(Bakşı'**larının) bir kısmı, âyin esnasında **«Re-**

---

(160) Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, sf. 179.

(161) Bektâşî Şairleri ve Nefesleri, c. II, sf. 36. Silifke Tahtacılarının gizli oyunlarından birinin adı **«Uhu»** idi ve bunu Silifke'de ilk defa halkın önünde oynayıp, açıklayacaklardı. Bu ada benzer bir ismi Orta Asya'da görüyoruz. Zerafşan Vâdisinde, Semerkand civarında bir yerin adı, **«Uhum»** dur (Sibirya'dan, II, 484). Aydın'ın Kızılcapınar Köyünden Hüseyin Ercins'ten dinlediğimize göre, yakınlarındaki Salatın Köyüne yerleşen Yörükler, elli-altmış yıl kadar önce, çalgı önünde, **«Şıbben»** adını verdikleri bir oyun oynarlarmış. Karşılıklı olarak oynanan bu oyun, tıpkı Alevîlerin «Samah» (semâ)ına benziyormuş.

(162) W. Eberhard, **«Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair»**, Belleten, sayı: 41, Ocak 1947, sf. 25.

vap» (rübab) adı verilen üç telli bir saz kullanırlar. Bazıları ise, dombak kullanır; yardımcıları ise, **dap** (def) kullanır. (163)

Kazak Baksa'sı, «**kobus**» veya «**Kobuz**» denilen bir nevi keman kullanır. 163) Altaylıların ve Yakutların kam'ları

---

(162) İnan, Şamanizm, sf. 96. Silifke Tahtacıları, çalgıları arasında bulunan **def'e**, **delbek** derler.

(163) Sibirya'dan, II, 59, 60, 67. Batı Türklerinde bu kopuzları, **ozan**'-larçalardı. Ellerinde kopuzları ile diyar diyar dolaşan ve sonradan sîlâm Medeniyeti tesiri altında «Âşık-saz şairi» adını alan bu ozanlar, eski menkıbe kahramanlarının (Oğuz Han gibi) hatıralarını çalar ve söylerlerdi. Bir kısım Oğuz boylarının kahramanlık menkıbeleri, «Dede Korkut» isimli efsanevî bir ozana dayandırılarak, nesilden nesile aktarılıyordu (Köprülüzade Mehmed Fuad, «**Türk'lerde Halk Hikâyeciliği Tarihine Ait Bazı Maddeler**», Türkiyat Mecmuası, c. 1, 1925, sf. 3). Bu ozanlar, İkinci Murad'ın sarayında kopuz çalar, şarkılar söylerlerdi. Taşlıcalı Yahya, bunlardan nefretle bahsediyor (Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 107 - 108). Hun'lar, Şato Türkleri gibi, kopuzlu ozanlar da, savaş meydanlarına giderlerdi. Evliya Çelebi bunlardan bahsediyor. Burada görülen kıyafet ve kemerler, Orta Asya kam'larının ve Bektaşî babalarının kılığından farksızdır. «Başlarında beyaz kalpakları, bellerinde kıymetli taşlarla süslü pâlhenkleri yeşim ve balgamî taşlı kuşakları, ziynetli bıçaklariyle meftunluk bakışlarını celbeden Peçuyî gazîlerinin **kopuz** çalmaktaki mâharetlerini» Evliya Çelebi, anlata anlata bitiremiyor (Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 108) Kopuz ve Ozan haakkında geniş bilgi için, adı geçen eserin 102-109. ve 131 - 144. sayfalarına bakınız. Ayrıca bk.: Sadık Uzunoğlu, «Kütahya'da Kopuzlu Ozanlar Musikisi Hakkında Birkaç Söz», Türk Folklor Araştırmaları, sayı: 4, Kasım 1949,).

Yörükler ve Türkmenler arasında bugün «ozan», «ozanalık», gevezelik, boşboğazlık etmek manâsına gelir. 19. Asır ortalarında Manisa çevresine yerleştirilen Yörük oymakları arasında, «Ozan» ismini almış olanları görüyoruz: **Ozan aş** (Kuyucakaşireti civarında), **Ozoncalı aş** (Gölmarmara civarında), **Sarı ozan aş** (Selendi-Kula) (M. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955, sf. 85).

ise, âyin esnasında, müzik âleti olarak davul kullanırlar. (164)

Alevî - Bektâşî âyin-i cem'leri hep gece yapılır. Samanlık âyinleri de hep geceleyin olur. (165) Şimdiye kadar gördüğümüz bahislerden anlaşılmış olacağı üzere, her iki inanışta, dinî liderlerin kıyafetleri, davranışları, hizmetleri, âyinlerde çalınan sazlar, müzik, oyunlar, dualar bakımından büyük benzerlik vardır. Türkiye'deki dede ve baba'lar gibi, Yakut şamanı da, post üzerinde oturur. Post üzerinde dünyanın dört yanına secde ettikten sonra, ağzına aldığı birkaç yudum suyu etrafa püskürtür. Böylece âyin başlamış olur. (166)

Alevîlik ve Bektâsîlikteki **«Baş Okutma»**, «kendini temize çıkarma töreni»dir. (167) Buryat'larda, her yıl böyle

---

(164) Türkler arasında davul kullanma geleneği çok eskilere dayanır. «Zülkarneyn Semerkand'ı geçip te Türk ülkesine yöneldiği sıralarda Türklerin çok kuvvetli ve büyük ordusu bulunan Şu adında genç bir hakanları vardı. Balasagun yakınında Şu kalesini bu açmış ve bu yaptırmıştı. Hergün Balasagun'daki sarayının önünde Beyler için üçyüz altmış nöbet davulu vurulurdu.» Kaşgarlı, Divân, III, 413). Osmanlı'larda da öyle idi: «Ertuğrul'un ölümü haberi Sultan Alâaddin'e erişince buyurdu: Ertuğrul oğlu Osman'a yarlık yazdılar. Tuğ, davul, kılıç, kaftan gönderdi. Osman'ı savaşa memur kıldı. Sancak, kaftan ve davul gelince Osman Beğ ayağa kalktı. Padişahlık türesince davul çaldılar. Kutlu olsun dediler. O zaman oturdu. O çağdanberi Osman'ın türesidir: Ne zaman seferde davul çalınsa Osmanoğulları ayakta dururlar» (Şükrullah, Behcetüttevârih, İstanbul, 1949, Atsız neşri, sf. 52).

Evliya Çelebi'nin anlattığına göre, Menemen halkı yazın yaylalara çıkar, sıtma ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı, kötülüğü def etmek için bekçiler, sabaha kadar davul çalarmış. Bütün bunlardan, davulun Türk içtima' hayatındaki yerini çok iyi anlıyoruz.

(165) Eliade, aynı eser, sf. 185.

(166) İnan, Şamanizm, sf. 114-115.

(167) Noyan, Yeni Gazete (6/7/1966)

bir manevî temizlenme usulü vardır. **«Baba» (kam)** ve **«oğullar»** (yardımcılar), üç ayrı pınardan su getirirler. Bunu kazana boşaltır ve kekik, ardıç yaprağı, çam kabuğu ve kurban edilecek tekenin kulağından birkaç kıl atarlar. Su kaynatılır. Kesilen tekenin birkaç damla kanı da içine atılır. Manevî temizlenme için kullanılan bu suya, **«Tarasun»** adı verilir. Huş ağacının dallarından yapılmış süpürge ile, bu kazanı karıştırırlar. Belli işlemlerden sonra temizlenme tamamlanmış olur. (168) Cem'lerde Selman'ın hizmetini gören kimsenin kullandığı süpürge ile, Tarasun'daki manevî temizlenme esnasında kullanılan süpürge arasında benzerlik vardır. Dede'nin veya baba'nın 11 yardımcısı vardır. Pîr, mürşid ve rehber makamlarını üst seviyede hizmetler olarak ayırınca, geriye 9 hizmet kalır ki, bu dokuz hizmet sahibini, Buryat'ın şamanın (Baba), dokuz yardımcısına benzetmek mümkündür.

Kesilen **(Tığlanan)** kurbanın tüyünden 12 kat olarak örülen ve kurbanın kanına birazcık boyanan ipe, Alevîlikte, **«Lâmelif bendi»** denir ve bele bağlanır. (169) Alevîlik - Bektâşîlikteki, **«Onyedi Kemerbest»** ile, Altaylıların büyük saygı duydukları, dağ ve nehirlerin **«Onyedi Kam'ı»** (170) arasında da benzerlik mevcuttur.**«Boyuna sicim takma»**nın, eski Oğuz'larda **esaret** ve **kulluk** işareti sayıldığı anlaşılıyor. Dede Korkut destanlarında, Salur Kazan'ın oğlu Uruz'un tutsaklığı, şu cümlelerle anlatılıyor: «Kıl sicim ak boynuna takıldı», «Kara kıldan sicim boynuna takıldı», «Ak boynunda kıl urgan takılu». (171)

b) Atalar İçin Kesilen Kurbanlar ve Atalar Kültü

Atalar Ruhu ve Ocak: Kamlık (samanlık) dininde, dün-

---

(168) Eliade, sf. 19, 115-117

(169) Noyan, Yeni Gazete (8/7/1966) ve A. Yılmaz, Tahtacılarda Gelenekler, sf. 41.

(170) Sibirya'dan, II,70.

(171) İnan, Makaleler ve incelemeler, sf. 334.

yada yaşamakta olan insanla, ölmüş olan ataları arasında çok yakın bir münasebetin var olduğuna inanılır. Yaşayanla, ölmüş olan atası arasındaki bu bağın gücü, atalara, ardı arası kesilmeyen bir saygıyı gerekli kılar. Işık dünyasında bir Tanrı gibi yaşayan ataları, ilâhî kuvvetlere sahiptirler ve insana sıkışık anlarında yardım edebilirler. Bu durum karşısında, ancak kendi atalarıyla sıkı bir bağ kurabilen kimse, kam (şaman) olabilir demektir. Böyle olunca, burada ancak irsî yani aileden gelme bir samanlık mümkündür. Bu yüzden şaman, insanlarla ruhlar arasında vasıtalık yapar. Kam (şaman), Tanrılara ve atalara kurban sunar, **yurt**'u (çadırı) ölülerin ruhlarından temizler, ölünün ruhunu öbür dünyaya götürür (ruha o tehlikeli yolda, yoldaşlık ve rehberlik eder), rica ve şükran dualarını yapar, gelecekten haber verir ve hattâ hekimlik yapar. Bu yüzden kudretli şamanlar halk arasında büyük bir itibara sahiptirler. Bu itibar ve saygı, sevgiye değil, korkuya dayanır. Samanlıkta, ataların yaşayış şeklinin, canlıların yaşayış şekline benzediğine inanılır. Ölüler, yiyip içen canlı varlıklar olarak düşünülür. Burada ocak ve ateş, ataların canını temsil eder. (172)

Atalarla olan bu sıkı bağı, Alevîlik ve Bektaşîlikte de görüyoruz. Silifke dağlarında oturan Tahtacılardan **Felteş Emmi, «ölümüz çok gıymatlıdır beyim»** diyerek, bunu açıklamıştı. Bu sıkı bağ, bu inanış, mezarlıkların birer park gibi tutulması sonucunu doğurmuş. Gezip gördüğümüz Tahtacı oymaklarında, köylerinde, mezarlıkların dağ tepelerine, yamaçlara yapılmış olduğunu, bir mesîre yeri olduğunu gördük. Bunun sebebini, daha sonra açıklayacağız. Mezarlığın, bir çiçek bahçesi gibi bakımlı halde tutulmasının bir sebebi de, **«Atalar Kültü»**dür; atalara duyulan sevgi ve saygıdır. Aydın'ın Kızılcapınar Köyünde, mezarlıkta yapılan

---

(172) H.N.Michael (ed.), Studies In Siberian Shamanism, Toronto, 1963, sf.8-9 ve Radloff, Sibirya'dan, II,19-20.

Hıdırellez şenliklerinde, kız erkek birçok gencin ve yaşlıların, mezarlıkların önünde diz çöküp, toprağı üç yerinden öptüklerini gözlerimizle gördük. Bu, atalarla olan, ölümün bile koparamadığı bağı gösterir. Mezarlıklarda yenilip içilmesi ise, biraz aşağıda açıklanacağı üzere, ölmüşlerin canlarının da bu ziyafetten istifadesi içindir.

Göktürk Yazıtları'ndan anlaşılıyor ki, «Türk halk inancına göre, insanın ruhu, öldükten sonra kuş yahut böcek şekline giriyormuş. Ölen hakkında **'uçtu'** deniyor. Bilindiği gibi, Batı Türklerinde, hattâ İslâmiyeti kabulden sonra 'öldü' yerine, **'şunkar boldu'** yâni **'şahin oldu'** deyimi kullanılıyordu.» (173) Yakut'ların inancına göre, ölüm halinde **«kut»** (can), bedeni terkederek, kuş şeklini alır ve kâinatı kap'ayan Dünya Ağacı'nın dalları üzerine konar. (174) Yakut'larda ruh, hayvan şekline de girmektedir. (175) Moğol şamanının kuş şekline girmesini sağlayacak **«kanatları»** vardır. (176) Orhun Yazıtları'nda ve Kaşgarlı Mahmud'un Dîvân'ında gösterildiği üzere, eski Türkçede, «cennet»in **«Uçmak - uçmağ»** kelimesi ile açıklanması da bu bakımdan manâ taşır. Bu kelimeyi, bazı Alevî şairlerinin nefeslerinde de buluruz.

Önceki sayfalarda gösterildiği gibi, Bektâşîler, ölen insanın canının, hayvan şekline girebileceğine inanırlar. Bu Tarîkat'a göre ölüm, **«Göçmek»**, bir diyardan, başka bir diyara taşınmak, «kalıbı dinlendirmek»tir. Tasavvuftaki Devriyye görüşünün, bu eski Türk inancını tesiri altında kaldığı tahmin edilebilir.

Ölmeyi bu şekilde telâkki edip, can'ların, insanlar gibi yaşayışlarını devam ettirdiklerine veya hayvan suretinde

---

(173) Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, sf.23.
(174) Eliade,Shamanism, sf.206.
(175) Aynı eser, sf.89.
(176) Aynı eser, sf.157.

yaşadıklarına inanan Türkler, ocak çevresinde düğümlenen bir kült'e, bir tapınma şekline sahip olmuşlardır. Buna, «Atalar Kültü» diyoruz. Bu kült'ün, Hun Türkleri arasında var olduğunu Çin kaynakları haber vermektedir. (177) Diğer Türk topluluklarında da, atalara saygı ve ibadet görülüyordu. (178) Atalar kültü, ocak kültü'nü, doğurmuştur. Ocağın tütmesi, ateşin devamlı şekilde yanması, ataların o ocakta, o yurt'ta, o çadırda devamlı şekilde bulunması demektir. Ataların can'ları, ocağın ateşi içinde tecellî eder. Bunun için Türkler, ocağı ve ateşi kutlu sayıyor, ona secde ediyorlardı. **Vambery**, Tiyan - Şan dağlarının kuzeyindeki bölgelerden Aral Gölü kıyılarına kadar uzanan geniş bozkırlarda oturan Türk boylarının, Yedinci yüzyılda ateşe taptıklarını söyler ve bunu Zerdüşt tesirine bağlar. (179) Ocağa ve ateşe gösterilen aşırı saygının, tapınmanın sebebinin atalara olan saygı olduğunu açıklamış bulunuyoruz. Atalarla temasta olmanın bir vasıtası da ocak ve ateştir.

Göktürkler de, diğer Türkler gibi, ateşin kutlu oluşuna inanıyorlardı. «M. 569 Yılında Bizans elçisi Zemarkhos, Orta Asya'da Batı Gök - Türk sınırına vardığı zaman, Türkler onu ve arkadaşlarını ates alevleri üzerinden atlatmak suretiyle, kötü ruhlardan temizlemişlerdi.» (180) **Kenzü'l-Dürer** yazarı, Türklerden bahsederken «Adetleri şudur ki, sene başında büyük bir ateş yakarlar; hakanları bizzat gelip bu ateşe karşı birşeyler söylerken, ateşten çıkan alev gökçe olursa o sene bolluk olacağı» sonucuna varırlar, diyor. (181) Doğu Türkistan Türkleri yılda bir kere, **Berat Gecesi**'nde, ölü'lerin hatırasını anmak için büyük bir ziyafet tertiplerler. Burada çalgılar çalınır, rakslar edilir, şarkı-

---

(177) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 93.
(178) Aynı eser, sf.87,103.
(179) A. Vambery, History of Bokhara, sf.13.
(180) Kafesoğlu, «Eski Türk Dini», sf.11.
(181) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf.101

lar söylenir ve güneş battıktan sonra ateşin üstünden atlanır. Kadınlar ölülerine **puşkal**, yani yiyecek götürürler. **Grenard**, bu hususta geniş bilgi veriyor. (182) Kara - Kırgız'ların hepsi de, Kazak - Kırgız'lar gibi **«Busurman»** (Müslüman)dır. Bunların erkekleri de, kadınları da, ateşin üzerine yağ döküp önünde saygı ile eğilirler. Bu şekildeki merasimler, perşembe günleri, dokuz ateş önünde yapılır. (183) Kazak kadınları «yeni yurta ilk girişlerinde ve gerek ilk çocukları doğduğu zaman ateş önünde eğilir ve üzerine yağ parçaları atarlar.» (184) Kırgız - Kazakların şerîate uymayan âdetlerini tenkid eden Molla Gazi'nin bir beytinden anlaşıldığına göre, erkekler bile, ateş ruhuna yağ döküp, ateşe taparlar. (185) Başkurtlar ve Kazaklar, bir yağlı paçavrayı tutuşturup, hastanın çevresinde «alas, alas» diye dolaştırırlar. Buna «alaslama» derler. Bu kelime Anadolu Türklerinde «alazlama» şeklinde yaşamakta olup, «ateşte temizleme» demektir. (186) Yakutlar, and törenlerini ateş ve ocak karşısında yaparlar. Budist Buret'ler bile gelin ve güveğiyi ateşe secde ettirirken, dua okurlardı. (187) Şor'larda yeni evliler, dokuz kayın ağacından yapılmış geçici evlerine geldiklerinde, ilk önce ateş yakma töreni olur. Bu törene çok ehemmiyet verilir. Çünkü bu sırada, ateşin yanışına, çıkardığı kıvılcıma bakılarak, genç evlilerin geleceği okunur, mutlu olup olmayacakları anlaşılır. Altay'lılarda gelin, kayınbabasının evine (yurt'una) girdikten sonra, ocağın önünde yere kadar eğilir. (188) Altaylı kam, âyine başlarken, ocağa doğru dönerek, ocak ruhuna dua

---

(182) Aynı eser, sf.100.
(183) Sibirya'dan, I,539.
(184) Aynı eser, I,484.
(185) İnan, Şamanizm, sf.90.
(186) Aynı eser. sf. 68.
(187) Aynı eser, sf. 70,71.
(188) Sibirya'dan, I,326.

eder. (189) Sonra «tam bir vecd içinde davuluna vurarak beş defa ateşin etrafında koşar. (190) Kurban eti hazırlandıktan sonra da, kuş başı şeklindeki kurban etinden birkaç parçayı ateşe atar. (191) Bu, ateşe yapılan bir saçı'dır. Doğu Türkistan kadın bakşı'sı da, âyine başlarken, elindeki kılıç veya hançeri, ocağın yanına, duvara sokar ve ocağa karşı durarak dua okur. (192) Kaç'ların «ateş duası»nda, **Imay Ana», «ateş ruhu»** olarak anılır. (193)

Alevî - Bektâşî meydanlarında ocak'ın yeri büyüktür. «Bektâşî tekkelerinin meydan odalarında kıblenin olduğu yerdeki ocağın adıdır. Ocak bulunmayan meydanda köşenin biri Ocak ittihaz edilirdi. Ocağın bir tarafında Seyyit Ali postu, öbür tarafında Horasan postu vardı.» Yeniçeri teşkilâtı hakkında da bu kelime kullanılırdı. Teşekkül (kurum) manâsına da gelir. (194)

Genis bilgi edindiğimiz Bektâşî Babasına göre, ocak, aydınlıktır, ısıtan şeydir. «O makama niyâz edilir.» Yâni «secde» edilir. Senirkent, Uluğbey Köyü Bektâşîlerinin dediğine göre, «ocak, çiğleri pişirir. Hem zâhiri, hem bâtını pişirir. Bundan ötürü ona secde edilir. «Edremit'in Camcı Köyü Tahtacıları, ateş yansın yanmasın, ocağa niyaz ederler. Eskiden secde ederlermiş; şimdi, sağ el ocağa sürülür ve dudaklara götürülür, bıyıktan çeneye doğru süzülür veya kalbe konur. «Ya medet mürvet» veya «medet mürvet Yarabbim» denir. Kapı eşiğinden geçerken de aynı şeyleri yaparlar. Aydın'ın Alamut Köyünde oturan Tahtacılar, **Çaylak** Oymağındandırlar. Vaktile, çadırlı ve göçebe idiler. Baba, evlenen oğlu için çadır (topak ev, keçe

---

(189) Eliade, Shamanism, sf.193.
(190) Sibirya'dan, II, 49 - 53.
(191) Eliade, aynı eser, sf. 120.
(192) İnan, aynı eser, sf. 110.
(193) Aynı eser, sf. 35.
(194) «Ocak» Maddesi, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.

çadır) yaptırır ve yeni çiftler bu çadıra gelirdi. O zaman, «ata», kurban keser ve «ocağı ebediyen tütsün diye» ilk ateşi yakar. Buna, **«Yeni Ocak Uyandırma»** deniyor. Bugün, yeni ev yapılınca da bu âdet yerine getiriliyor.

Samsun - Lâdik'in Meşepınarı Köyünde, cem âyininde, Cemevi'nde lüks lâmbası yanıyor olsa da, ocağın üzerindeki terek'te «çıra - çırak» (mum) yanar. **«Çırakman»** cem âyininin sonunda ocağa doğru gider. İki avucunu, ortası şişkin olacak şekilde birleştirir ve ocağa doğru uzatır, kendisi de saygı ile ocağa doğru bu vaziyette eğilir. Sonra hürmetle geriye doğru çekilir ve böylece durarak, dedenin hayır duasını (gülbank'ini, hayırlı'sını) alır. (195)

---

(195) Pirigedim Ocağından Kurtman Ersanlı'nın verdiği bilgiden, Adapazarı Millî Eğitim Müdürü İlyas Arslantürk'ten duyduğumuza göre, Bulgaristan'da, Deliorman Türkleri Hıdırellez'de büyük şenlikler yapar, akşam da yaktıkları ateşin üzerinden, dertleri, hastalıkları alıp götürsün diye herkesi, hattâ hayvanları bile atlatırlarmış. Aynı âdet, Geyve'nin köylerinde de varmış. Yakın bir arkadaşımızdan duyduğuma göre, Çerkeş'te, ateş etrafında oynanan oyuna, **«Sinsin»** oyunu deniyormuş. Galiba, Azerbaycan'da da bu oyun biliniyormuş ve rahmetli Prof. Ahmet Caferoğlu'nun buna dair makalesi olacak. Televizyonda gösterilen bir programdan, bu oyunun, Adana nın zengin folklara sahip Karatepe'sinde biraz daha başka şekilde oynandığını öğrendik. Vaktile, Uluğbeğ (Senirkent) de, düğünlerde, meydan ateşinin çevresinde oynanan oyuna **«Çevrim»** denirmiş. Silifke'nin Kabasakallı Köyünde, on beş yıl önce, bizim için, meydan ateşi etrafında oynanan bir orta oyunu (Arap Oyunu) tertiplemişlerdi. Yüzü gözü karalı, elinde şişirilmiş bir tulum bulunan bir adam, kadın kılığına girmiş iki adam ve başka şahısların katıldığı ve Şam'dan Aydın İli'ne göç eden Yörükleri temsil ettiği anlaşılan bu çok dikkat çekici oyunda, çok manâlı konuşmalar geçiyordu. Şiddetli yağmur, oyuna engel oldu ve ateşi söndürdü Eğlentiye, lüks lâmbasının ışığında, ilkokul binasında devam edildi. Kadın erkek bütün köy halkı orada idi. Bir Türkmen genci, elle çalınan davulun eşliğinde, değme kuklacılara taş çıkartan bir oyun **(Bebek Oyunu)** gösterdi.

Prof. Abdülkadir İnan'ın dediği gibi, «şamanistlerin yaptığı her törende muhakkak ateş bulunur.» (196) Alevî ve Bektâşî Tarikatlarında da böyledir. Bunu, gezip gördüğümüz bütün köylerde yakından müşahade fırsatını bulduk. Sünnî Yörük ve Türkmenlerde de aynı inanışlar ve uygulamalar vardır. Atalara olan sevgi ve saygı, bütün Türk dünyasında, ocak ve ateşe saygıyı doğurmuştur. «Aile ocağı», «Asker ocağı», «Ocağına İncir dikmek», «Ocağı tütmek», «Ocağı bozulmak» gibi deyimler, böyle bir dünya görüşünün ve ocak etrafında çevrelenen itikat ve inanışların ürünü sayılmalıdır. Bu inanış, ölüm âdetleri, mezar şekilleri üzerinde de tesirli olmuştur. Bunları da kısa bir şekilde görelim.

Ölüme Bağlı Kurbanlar ve Yas Tutma Âdeti: Tarih vesikalarının incelenmesi ile görülür ki, ölüm karşısında

---

Toros yaylalarında, çeşitli Yörük oymaklarında, ateş ve ocak hakkında geniş bilgi edindik. Bunları, **Yörükler** hakkında yazacağımız eserde vermeği umuyoruz. Kozan'ın Aslanlı Köyünde, ocak kutlu sayılır. «Kürtler» denilen ve Türkçeden başka dil bilmeyen ve Avşar'larla yakın hısımlıkları bulunan bu köylülere göre, ocakta daima bir taş bulunması uğur getirir. Buna «Uğurtaşı» derler. O taşın orada bulunması, **«Yorasa»** (uğur ve iyilik alâmeti) sayılır.

Ataların ruhları için adanan kurbana, Türkiye'de «adak» denir. Dr. Hikmet Tanyu'nun, «Ankara ve Çevresinde Adak Yerleri, Ankara, 1967» isimli, hacimce dolgun ve muhtevaca zengin eserinde, bu konuda geniş malzeme sunulmaktadır.

Adak, atalar kültü ile çok yakından ilgilidir. Meselâ, Batı Afrika'da Dahomey'de atalara adak olarak adanan hayvanlar, baba soyu zümresi tarafından kurban edilir. Adandıktan sonra artık bu hayvanlar ataların malı sayılır. Bir çocuk, anasının ataları için yapılan âyinde, anasının atalarının ruhu için kesilen kurbandan, ufak bir parça et yemiş olsa, bu prensip bozulmuş olur (M. W. Herskovits, Economic Anthropology, New York, 1952, sf. 323).

(196) İnan, Şamanizm, sf. 71.

Türkler, çok sayıda kurban keser, «aş» verir ve büyük yas tutarlar. Bunu, en eski Türk topluluklarından, şamanist Türklerden, Batı Türklerinden, Alevî ve Sünnî Türkmenlerden alacağımız misallerle göstermeğe çalışalım.

Göktürk Kitabelerinde, Bumin ve İstemi kağanların ölümünde, «Yuvçı» (mâtemcilerin)ların, «Sığıtçı)ların, sayısız boy ve milletlerin gelerek, mâtem tuttukları ve ağladıkları» anlatılıyor. Bilge Kağan'ın ölümünde, sayısız kavmin gelerek ağladığı, yas ettikleri, saçlarını yoldukları, yüzlerini, kulaklarını kestikleri, Yazıtlar'da açıklanıyor. (197)

Çin'liler, Göktürk'lerin ölüm âdetlerini şöyle anlatır: «Ölen bir adamın cesedini bir çadıra koyarlar. Ölünün çocuk, torun ve diğer kadın ve erkek akrabaları at veya koyun keserek, bunları mezkûr çadırın önüne serer ve ölüm ruhlarına kurban ederler. At üzerinde yedi defa çadırın etrafında dolaştıktan sonra, kapısının önüne gelerek yüzlerini bıçakla keser ve yüksek sesle ağlarlar; böylece kan ve gözyaşı birlikte akar. Bu merasimi yedi defa tekrar ederler... Ölüm gününde olduğu gibi, gömme gününde de akrabalar kurban keser ve yüzlerini parçalarlar. Mezarın üzerine ölünün taklidini dikerler ve bu taş heykellerle onun hayatta iken iştirak etmiş olduğu bütün savaşları gösterirler. Yalnız bir adam öldürmüşse ancak bir taş dikerler. Bazı mezarların üzerinde yüz ve daha fazla taş bulunur. Koyun veya at kurban edildiği zaman bunların kafasını bir değneğin ucuna asarlar. Bu günlerde (yani kurban günlerinde) kadın erkek bayram elbiseleriyle mezarlıklarda toplanırlar.» (198)

Oğuz Destanından anladığımıza göre, yeni seçilen han, ölen «**han'ın ölü aşını**» verirdi. (199) Buğra Han, karısının ölümünde büyük yas tutmuştu: «Babür (Baber) adlı hâtunu

---

(197) H. Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, I, 30 - 31, 52, 70, 139; II, 123.
(198) Sibirya'dan, I, 132.

var idi. Çok akıllı ve ibadetinde, iyi ve mükemmel idi. Oğlunun anası idi. O vefat edince Buğra Han büyük yas tuttu. Bir yıl kadar kimse ile konuşmadı ve evden çıkmadı.» (200)

Oğuzlar, İbn Fazlan'ın yazdığına göre, **«ölü aşı»** için çok sayıda kurban keserlerdi. Varlıklı kimseler, ikiyüz başa kadar at kurban ederdi. (201) İdil Bulgarları'nın ölüm âdetleri de şöyledir: «Bir adam öldüğü gün erkekler gelip, ölenin kubbeli çadırının kapısında dururlar. En çirkin, en vahşi bir şekilde bağırarak ağlamaya başlarlar. Bu ağlayanlar hür adamlardır. Onların ağlaması bittikten sonra ellerinde deriden örülmüş kırbaçlar bulunduğu halde köleler gelirler. Devamlı surette ağlayıp ellerindeki deriden örm kırbaçarla yanlarına ve çıplak yerlerine vururlar. O kadar ki, kırbaçla vurulan yerlerde mor izleri kalır. Ayrıca ölenin çadırının kapısı üzerine muhakkak bir bayrak dikmek gerekir. Bundan sonra ölenin silâhını getirip kabrinin etrafına koyarlar. İki sene müddetle mâtem devam eder. İki sene dolunca çadırın kapısı üzerindeki bayrağı indirip saçlarını keserler (traş olurlar). Ölünün akrabaları bir dâvet hazırlarlar. Bu ziyafetle mâtemden çıktıkları anlaşılır. (202)

Göktürk'ler, ölüyü anmak ve ruhunu dinlendirmek için kurban keser ve herkesin katıldığı büyük ziyafetler verirlerdi ki, bunun adına **«Yug»** veya **«Yog»** denirdi. **«Yugladı»** veya **«Yogladı»** demek, ölünün aşı verildi, demekti. Kaşgarlı Mahmud, bu Yazıtlar'dan dörtyüz sene sonra yazdığı büyük eserinde, Türk oruklarının örf-âdetlerini anlatırken, onların ölüme bağlı âdetlerinden de bahseder. Onun da,

---

(199) Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, sf. 59.
(200) Aynı eser, sf. 68.
(201) İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, sf. 36.
(202) Aynı eser, sf. 63.

ölü için verilen aş'a (yemeğe), «Yog» dediğini görüyoruz. Bu kelimenin şu mânâlara geldiğini açıklıyor: «matem, yas; ölü gömülmesinden sonra üç veya yedi güne kadar verilen yemek». (203) Misal olarak şu cümleyi veriyor: «ol ölüğge yogladı o, ölü için yemek verdi». Kaşgarlı, «Türklerin göreneği böyledir» der. Ölü gömüldükten sonra verilen yemeğe, **«Yog-basan»**da denir. (204)

Dede Korkut destanlarında buna, **«aş yedirmek», «aş vermek», «aş dökmek»** deniyor: «kazanlarun aşlarını döktü». «Aş yemekçe gelmez bana», «Umanına usanına aş yedürdüm». Ölenin binek atı olan aygırın (erkek atın) kurban edilmesi geleneği ile ilgili olarak Oğuz yiğitleri şunları söylüyor: «Üç ayda varmazısam öldügümü ol vakıt bilsün; aygır atum boğazlayup aşum versün». «Aygır atum boğazlayup aşum vergil» (205)

Büyük Selçuklu Hakanı, Sultan Melikşah, oğlunun ölüm haberini Bağdat'ta aldı. Çeşitli Türk urukları ve bu arada Türkmenler, atlarının kuyruklarını kestiler; eyerlerini tersine çevirdiler; karalar giydiler; kadınlar saçlarını yoldu. Bağdat halkı da, bir hafta dükkânları kapamak suretiyle mâteme katıldı (206). Sultan Sencer, kızı «Mah Melek Hatun»un ölümüne mersiye (ağıt) söylemek için meşhur mersiyeci (ağıtçı), «Amak-ı Buharî»yi, Buharâ'dan çağırtmıştı. (207) Anadolu Selçuklu Hükümdarı, Sultan Gıyaseddin'in şehit düşmesinden sonra toplanan kurultay Sultan İzzettin Keykâvus'u saltanata seçince sultan 'ağlayıp azâ ve bükâ şerâitin yerine getirdi... saltanat tahtına geçirdiler, direm ve dinâr üzerine **saçu** saçtılar. Üç günden

---

(203) Divan, III, 143.

(204) Aynı eser, I, 399; III, 309.

(205) O. Ş. Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, sf. 52, 64, 66, 69, 128.

(206) Prof Dr. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Ankara, 1965, sf. 150.

(207) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 100.

sonra sultan, şehzadeelerin, yas tonun çıkarmağa emreyledi» (208). **Ali Şîr Nevâî**'nin cenaze töreni de Sultan Hüseyin Baykara'nın emri ile, «muhteşem bir âyin tarzında icrâ olunmuştu... Hükümdarın emriyle üç gün mâtem tutulduktan sonra, haftasında merhûmun ruh istirahati için büyük bir umumî ziyafet verilmiş idi». (209)

Arap gezgini İbn Batuta, Manisa'ya vardığında, Saruhan Beyini ve karısını, birkaç ay önce ölmüş bulunan oğullarının türbesinde bulmuştu. Bu hâdiseyi şöyle naklediyor: «Bayram gecesi ile sabahını anne ve baba, her ikisi de bu türbede geçirmişlerdi. Çocuğun cesedi tahnit edilerek kalaylı demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı örtülmemiş bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilerek ortaya konacak, üstüne de ölenin elbiseleri örtülecekti. Birçok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce de görmüştüm» (210) Candaroğullarında da ölüm âdetleri aynıdır. Sinop Beyi İbrahim Bey'in annesinin cenaze töreninde, Hükümdar, beyler, emîrler ve halk, cenazeyi, elbiselerini ters giymiş ve başlarını açmış oldukları halde, yaya olarak takip ediyorlardı. Kadı, hatib ve fakihler, elbiselerini ters giymiş olmakla birlikte, başlarını açmamış, esas baş giyimini çıkararak, yerine siyah yünden örülmüş birer örtü sarmışlardı. Yaş, kırk gün sürdü ve kırk gün, yenildi içildi. (211)

---

(208) Aynı eser, sf. 97. Alâaddin Keykubad'ın tahta geçişinde de, ölüm için üç gün yas tutulmuş, Sultan, yas alâmeti olarak atlas elbiseler giymişti. Emirler, başka türlü börk giymişlerdi. Yas töreni, Selçuklular'dan Osmanlılara da geçmiştir (Aynı eser, sf. 97).

(209) Aynı eser, sf. 96-97.

(210) İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, sf. 39-40; M. Şerif tercümesi, sf. 337.

(211) Seyâhatnâme-i İbn Batuta, M. Şerif tercümesi, sf. 357 ve seçmeler, sf. 64-65.

Aydınoğlu Mehmed Bey öldüğü zaman, yakınları yas tutmuş ve saçlarını kesmişlerdi. Saruhanoğlu Süleyman Bey'in ölümünde de Umur Bey, onun için yas tutmuş ve saçlarını kesip, başını açmıştı (212).

Yas işareti olarak elbisenin ters giyilmesi usulü, Altay dağlarında yaşayan göçebelerde de vardır. Bu göçebelerin kadınları, yas tutarken elbiselerini ters giyerler. Bu yas, yedi gün sürer. Kırım sultanlarından meşhur «Âdil Sultan Destanı»nda, Sultan'ın anası **«Dânâ Bigim'**in oğlu için ağıt söylerken, «elbiselerini ters giyip ağladığı» anlatılır. (213)

Eski Türkler, yas alâmeti olarak, atlarının kuyruklarını keserlerdi. Dede Korkut destanlarında da yas alâmeti olarak, atın kuyruğunun kesilmesinin âdet olduğundan söz edilir. Büyük Selçuklu Hakanı, Sultan Alp Arslan, Malazgirt Meydan Mukarebesinden bir gün önce, kendi eli ile atının kuyruğunu örerek bağlamış ve askerleri de aynı şeyi yapmıştı. Hakat, savaşa girerken beyaz bir elbise giymişti. Bizans İmparatoruna ve Rum Ordusuna karşı zafer kazanmak için Allah'a yalvarmış, İslâm geleneğine uyarak kefenini hazırlamıştı. Diğer yandan, Türk geleneğine uyarak, ölüm işareti olarak, atının kuyruğunu bağlamıştı. (214)

---

(212) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal, Ankara, 1970, sf. 137.

(213) Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 387. Bazı Başkurt boylarında molalar yağmur duasında elbiselerini ters giyerler. Bu âdet İslâmiyet öncesi Araplar'da da vardır. (Aynı yerde). İleride göstereceğimiz gibi, Türkler, yağmur duasında böyle yaparlar.

(214) Beltir Türkleri, eski zamanlarda, ölenin binek atını eyerleyip, kuyruk ve yelesini kadın saçı gibi örerler, üzerine eşya (ölünün) yüklerler ve kurban edip, mezarına bırakırlardı. Bütün Türk lehçelerinde **«Tul»** (dul) kelimesi, mâtem dolayısiyle at kuyruğunu tullamak (kesmek) demek olduğu gibi, savaşa girmek için hazırlanmış at manâsına da gelir. Kırgız lehçesinde,

Meşhur Kırgız-Kazak beylerinin ve baturlarının «aş»ına, bütün Kırgız-Kazak halkı ve diğer Türk ulusları çağırılırdı. Yüzlerce at ve binlerce koyun kesilirdi. Dâvetliler de kımız ve çeşitli azıklar getirirdi. Ziyafet haftalarca sürer, at yarışları, pehlivan güreşleri, koşular yapılır, millî oyunlar oynanırdı. Herboy'un **«akın»ı** (saz şairi) hüner göstermeğe ve birinci olmağa çalışırdı. Ziyafeti veren, sadece ölen kimsenin varisleri değil, mensup olduğu boy veya oymak idi. Ev veya **çadıra kara bayrak çekilirdi.** Önce üzüntü ve yas ile başlayan tören, sonunda bir şenlik havası gibi, oyunlarla devam ederdi. Bizans kaynakları, Hun hükümdarı Atilâ için verilen «ölü aşı»dan, **«dochia»** kelimesi ile bahsederler. Uygur eserlerinde, «ölü aşı» yerine, «üzüt aşı» denilir. 215)

Kamlık (samanlık) dinine bağlı çeşitli Türk topluluklarında, ölüler için yapılan törenlerin yukardakilerden farksız olduğu görülür. Radloff'un anlattığına göre, Altaylı'larda ve diğer şamanist boylarda, kırk gün yas tutulur. Kırkıncı gün, **«Yurt'un** (çadırın) temizlenmesi» işine girişilir. Kam'ların en büyük sanatı budur. Altaylılar, uzak yer-

---

«tuldamak» kelimesi, yas tutmak demektir. Kumuk lehçesinde, «tullamak», matem alâmeti olarak at kuyruğunu kesmek demektir. Yakut lehçesinde «Tuluyah», yetim, öksüz demektir. (Abdülkadir İnan, «Altay'da Pazırık Harfiyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini, Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah», İkinci Türk Tarih Kongresi, sf. 148-149). Kurban edilen atlar, aygır (erkek) idi. Dede Korkut'ta da kurbanlık hayvanın erkek olduğu gösterilir. Kırgız bilgini Velihanoğlu Çokan, Kırgız'ların dişi hayvan kurban etmediklerini söyler (Aynı makale). Toroslarda, Akseki'nin üzerindeki Göktepe Yaylası'nda yaylayan **Sülekli** ve Saraçlı (Sıraçlı?) Oymaklarında, üzüntülü kimseye, **«çadırınıza gara bayrak mı asıldı?»** diye sorulur. Bu, vaktile yas işareti olarak, çadıra kara bayrak çekildiğini gösterir.

(215) İnan, «Manas Destanında Aş-Yoğ Merasimi», Makaleler ve İncelemeler, sf. 121-122.

lerden, masrafa katlanarak güçlü, şamanlar getirirler. Yurt'un temizlenmesi, **Yayık Kan**'ın yardımı ile icra edilir. Bu hizmeti ve yardımı için, ona kurbanlar sunulur. Bir ailede ardı ardına ölümler olmuşsa, yurt'un temizlenmesine daha çok dikkat edilir. Altaylı'ların inanışına göre, ölünün ruhu bir müddet daha evde kalır. Yalnız başına gitmek istemez. Aile üyelerinden veya komşulardan, yahut hiç olmazsa, ailenin hayvan sürüsünden birkaç hayvanı kendisi ile birlikte ölüm ülkesine sürüklemek ister. Bu, inanış, tıbbî imkânsızlıkların ve bulaşıcı hastalıkların yaygınlığının eseri olsa gerektir. Kam, gecenin karanlığında, boğuk sesli davulunu çalarak, yurt'un içinde saklanan ölünün can'ını yakalamağa uğraşır. Radloff, 1860 Yılı Temmuzunda **Kengi Gölü** civarında böyle bir yurt temizlenmesi törenine rastlıyor. O bile, dehşete kapılıyor. Çok sanatkârca ve ustalıkla yapılan bu töreni, çocuklar, kadınlar seyredemeyip, yurt'u terkediyorlar. Şaman, cezbe içinde uzun sıçramalarından sonra, ölünün canını, «orbu» (davulun tokmağı) ile davul arasında yakalamağı başarır, ve ölüler diyarına götürür. Oradakiler, yeni geleni kabul etmek istemez. Ricalar fayda vermeyince, şaman, raki sunar ve bundan sonra yeni misafir kabul edilir. (216)

Beltir'lerde «mezardan dönenler hep beraber ölünün çıktığı eve gelirler. İyice yıkandıktan sonra yemek yer ve rakı içerler. En yakın dostlarından ve akrabalardan bazı kimseler bu evde üç gün misafir olurlar; geceleri kimse uyumaz. Her yemekten önce ateşe rakı ve yemek atarlar. Göme töreninden yedi gün geçtikten sonra köy (yahut oba) halkının hepsi toplanıp mezara gelirler ve ateş yakarlar. Herkesin getirdiği rakıdan bir yudum ve yemeklerden bir parça toplayıp» ateşe atarlar. (217)

---

(216) Sibirya'dan, II, 58 60.
(217) İnan, Şamanizm, sf. 185.

Abakan Tatar'ları, ölüm hâdisesinin üçüncü günü mezarın başında bir ziyafet tertip ederler. «Akrabalar, ölüyü aynı şekilde yemekle hatırlamak üzere yirmi gün sonra tekrar mezarın başında toplanırlar. Aynı merasim kırkıncı günü yine tekrarlanır ve bu münasebetle sahibinin öldüğü gün serbestî kazanmış olan at ulusun sürüsünden yakalanarak kesilir. Atın eti mezar başında yendikten sonra, kafası bir değneğe geçirilerek mezar hüyüğünün ucuna dikilir. Yüz gün geçtikten sonra, ölüyü hatırlama maksadiyle tekrar bir bayram tertip edilir.» Bu bilgiyi veren Radloff, bir Koybal Mezarlığında rastladığı buna benzer bir töreni de şöyle anlatır: «Burada takriben kırk kişi toplanmış ve her biri bayram için ayran, pişmiş ve kızatılmış et, peynir, süt, tereyağı ve başka yiyecek maddealeri getirmişti... Sıranın en sonunda mezar hüyüğünün sağ tarafında birkaç kadın oturmuştu. Bunlar durmadan yiyor, içiyor, pipo çekiyor, ağlıyor ve mersiyeler (ağıtlar) söylüyorlardı. Bunlardan biri herhalde ölünün dul karısı idi, çünkü mezarın üzerine et parçaları koyarak üzerlerine ayran döküyordu». (218)

Sagaylar, ölünün gömülmesi törenine katılanlar için evde et pişirirler. Mezardan dönenler, yemek yer ve rakı içerken, «bu anamız Imay tarafına» diyerek, evin üst başı tarafına üç kere rakı saçarlar. (219) Yedinci günü mezarlığa giderek mezarın sağ tarafına ateş yakarlar. Ölü aşı için kesilen hayvanların kemiklerini yakarlar. «Ateşe rakı serperler ve yemek atarlar. Ateş tnrısının bu rakı ve yemekleri ölüye ulaştıracağına inanırlar». (220) Beltir'lerde ilk «ölü aşı», ölümün üçüncü günü verilir. Yedinci günü bütün oba halkı toplanıp, mezarlığa giderler. Mezarın sağ tarafına büyük bir ateş yakıp getirdikleri yemeklerden ve iç-

---

(218) Sibirya'dan, I, 385-386.
(219) İnan, Şamanizm, sf. 35.
(220) Aynı eser, sf. 186.

kilerden ateşe atarlar. Sonra herkes mezarın üzerine kadehlerle rakı koyarak ve yemek atarak, ölüye hitaben «bu rakıyı iç, bu yemeği ye. Bunlar sana yukarıdan tâyin edilmiş yemek ve içkilerdir» derler. Bu töreni yaptıktan sonra kendileri içmeğe ve yemeğe başlarlar. Yirminci günü evde yine **aş verilir.** «Kırkıncı gün mezarlığa gidip, yedinci gün yaptıkları töreni tekrar yaparlar. Altı ay sonra yine böyle tören yapılır. En büyük aş töreni, ölümün yıldönümü münasebetiyle yapılır. Bütün akraba ve dostlar toplanıp mezara gelir, mezar üzerine yemek ve içkiler kor, kendileri de yiyip içerler... Bütün Altay ve Yenisey Şamanist boylarında «aş» töreni aşağı yukarı böyle olur». (221)

Bu açıklamalarımız, eski dinde olsun, Müslüman olsun, bütün Türklerin, ölüm âdetleri bakımından birbirinden çok az farklı olduklarını gösterir. Hun'lar, Göktürkler'den başlamak üzere bütün Türkler, ölümün, üçüncü, yedinci, kırkıncı günleri ve yılında «aş» verir, hayır yapar, kurban keser, yas eder, kadınları tırnaklariyle yüzlerini kanatır, saçlarını yolardı. Bugünün Türkiyesi'nde ve çevresindeki Türklerde de, Sünnî olsun, Alevî olsun, bu geleneğe uyulduğunu biliyoruz. Şimdi bu hususta da biraz bilgi verelim.

İran'daki Şahseven Türkmenlerinde kadınlar, ölü için yas tutarlar ve ölünün gömülmesinden üç, yedi ve kırk gün sonra komşulara, oba halkına yemek verilir. (222) Kıbrıs Türklerinin ölüm âdetleri de aynıdır. (223) Kerkük Türk-

---

(221) Aynı eser, sf. 189-190. Abakan Tatar'ları, Beltir'ler, Sagay'lar, Kırgız'lar, Teleüt'ler, Altaylı'lar, ölü için aynı şekilde yas tutar ve 3,7 ve 40. günlerde aş verirler (Eliade, Shamanism, sf. 207 - 208.

(222) Richad, L. Tapper, Leadership and Social Change Among the Shahsvan, London, 1967 (School Of Oriental And African Studies'e sunulan doktora semineri teksiri), sf. 6,7

(223) Kıbrıs Tetkikleri Kongresine, Nermin Erdentuğ'un sunduğu tebliğ, sf. 120.

lerinde yas tutan kadınlar, başlarına çamur sürer, saçlarını yolar, yüzlerini tırnaklarıyla yırtarlar. Gözyaşı ve kan, birlikte akar. Burada da kırk günün mânâsı büyüktür. Hususî ağlayıcı (**«sazlayan»** kadınlar, ücret karşılığı «sazlarlar» ve herkesi ağlatırlar. Buna **«Sazlanmağ»** denir. Genç yaşta ölenler için, diğer törene ilâveten **«Şıvan»** denen bir tören yapılır. Yas dolayısiyle, meyter (davul) ve zurna, ters olarak çalınır. İlk üç gün, sabahın erken saatlerinde mezarlığa gidip **«Yığlarlar»** (ağlarlar) ve **«sazlarlar.»** **«Türbeliğe»** (mezarlığa) bayramlardan bir gün önce gidilir, ağlanır, dualar okunur. Bayram günü, mezarlık ziyaretini günah sayarlar, Bayrama saygısızlık telâkki ederler. (224)

Avşar'larda (Sünnî ve Alevî), ölünün arkasından büyük yas tutulur. Kadınlar toplanır, **«Soyka»** adını verdikleri, ölüden kalan elbise ve giyim eşyalarını ortaya yığarlar. Obadan obaya, köyden köye dâvet edilen hususî ağlayıcı (ağıtçı) kadınlar, «Soyka»ları ellerine alarak, ölünün meziyetlerini, erdemlerini, yiğitliklerini, cömertliğini anlatır. Bunu yanık bir seslea, akıcı bir şekilde, doğuş halinde söyler. Bütün kadınlar ağlar, yüzlerini yırtar, saçlarını yolarlar. Üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü hayır yapılır aş verilir. (225)

---

(224) Enver Yakuboğlu, Irak Türkleri, İstanbul, 1976, sf. 76-79; Şakir Zabit, Kerkük'te İçtimaî Hayat, Bağdad, 1962, sf. 53-54.

(225) Bulgaristan'da **Kızanlık**'a bağlı **Selvi** Köyü Alevileri, ölünün elbiselerini, Avşar'ların yaptığı gibi, ortaya koyup ağlarlar, yas ederlermiş. Burada, **Yenişar** Köyü de Kızıl baş imiş. **Çırpan** Köyü halkı, Sünnî ve Alevî karışık imiş (Kızanlık'lı eczacı Orhan Dabakoğlu'ndan edindiğimiz bilgiye göre).

Türkiye'ye (İstanbul-Zeytinburnu) gelen Doğu Türkistan Kazak Türklerinden Oraz Kumandan'dan öğrendiğimize göre, Kazak'lar, ölümün **«cedi»** (yedi) sinde, kırkında, elliikisinde ve **«cıl»**ında, yas tutar, etli pilâv yapar, birlikte yer ve mevlid okuturlar. Mevlid, bilhassa 52. günü okunur. Türkiye'de de

Bozüyük çevresi Kızılbaş Karakeçili Yörüklerinde, ölümden yedi ve kırk gün sonra ve yılında hayır verilir. Elikinci günü mevlid okuturlar. Hayır için, ölü adına **adak** kesilir, **«ülü»** (ülüş, pay) dağıtılır. Bu âdetler, Sünnî Karakeçili Yörüklerinde de vardır. Sünnî Avşar'larla Alevî Avşar'lar arasında, aynı ölüm âdetlerinin yaşaması gibi, bunlarda da örf- âdetlerde tam bir benzerlik görülür.

Malatya Alevîleri, yedi hayrına, kırk hayrına, **«Can gün görme»** denir. Babası ölen bir kimse, kurban kesip hayır (aş) verdiğinide, «babasının canını gününü gördü» derler. «Can Gün» de verilen «aş»ın adı, «Lokma»dır. Lokma mezarlıkta yenildikten sonra, kalanı «kurt kuşa yem olsun» diye mezarların üzerine saçjılır. (228)

Uluğbey (Senirkent) Bektâşîleri, ölümün üçüncü günü kestikleri kurbana, **«Eğin Kurbanı»** adını verirler. Kaşgarlı Mahmud, **«Eğin»**in, «sırt, yamaç» demek olduğunu açıklar. Alevî ve Bektâşî nefeslerinde de bu manâya geldiğini, önceki sayfalarımıza aldığımız deyişler, nefesler ortaya koymaktadır. «Eğin Kurbanı», «Sırt Kurbanı» demek olmakta-

---

(228) Arguvan (Malatya) lı Niyazi Adıgüzel'in verdiği bilgiden. Aydın'ın Sünnî köylerinde ve kasabalarında, ölüm üzerine yapılan hayıra, verilen yemeğe **«ölü aşı»** denir. Alevîlere benzer şekilde, yedisinde, kırkında, elliikisinde ve yılında hayır (aş) yapılır; konu komşuya, yoksullara dağıtılır. Ölü için, hamurdan tatlı **«Lokma»** da dağıtılır. Bir niyet gerçekleşince **«adak»** kesilir ve bir kazanda bulgurla birlikte pişirilir. Buna **«Dede aşı»** denir. Bunun davetlisi, evinden kaşığını alıp gelen mahallenin çocuklarıdır Tepsilerde, büyük kaplarda bulgur pilâvını yiyen çocuklar, tek kelimelik (Âmin! şeklindeki) dualarını yapıp sevinçle dağılırlar.

Tosya'nın Sünnileşmiş **Çepni»** Köyünde, 7.sinde yoksullara yemek verilir. Kırkında mevlid okutulur. Elliikisinde, **ölünün eti kemiğinden kolay ayrılsın diye, mezarının üzerine Yasîn okunmuş su dökülür.** Yas tutma geleneği devam eder (İktisat Fakültesi öğrencisi Mustafa Abavın'ın talebe vazifesinden).

dır ki, bunu nmecazî bir manâsı olmak gerekir. Yedisinde, onikisinde, kırkında ve yılında kestikleri kurbana, sadece «kurban» adını verirler. Onikinci gün, kurban kesmeye gücü yetmeyen **«Datlaş»** (tatlı aş-aşure) yapar, bütün köylüye dağıtır. Yaşlı Kur'an okumasını bilen kimselere Kur'an okuturlar.

Rahmetli Abdülkadir İnan'dan öğrendiğimize göre, **«Karnı acıkan karalı eve koşar»** şeklinde bir Kazak atasözü vardır. Karalı olan, yaslı olan evde, herkese yemek verildiği darbımesel haline gelmiş. Verdiğimiz misaller de, Türk dünyasında bunun böyle olduğunu gösterir. Türk uruk ve ulusları, her vesile ile kurban keser ve bütün oba halkına dağıtırlardı. Geleneğini kaybetmemiş olan yerlerde bugün bile böyledir. Doğum, sünnet, düğün, bahar bayramı, ölüm ve diğer vesilelerle, kurban kesen, aş veren, hayır yapan Türkler, binlerce yıl önceden, bugüne örnek olacak bir sosyal adalet gerçekleştirmişlerdir. Tenceresinde et kaynamayan yoksul kimseler, dayanışmacı bir topluluk içinde, hergün bir sofraya dâvetli idiler. Bu töre, İslâmiyetin yüksek prensipleri ile de beslenince, daha güçlü hale geldi. Türk'lerin, sosyalizmden, sosyal adalet dilenmeğe ihtiyaçları yok. Yeter ki, kendi değerlerini bilsin ve onu modern hale getirebilsinler.

Gömme Âdetleri. Hun'lar, mezarın üstüne taş yığarlardı. Hun mezarları, kare veya dikdörtgen şeklinde, iki bölmeli olurdu. Birine, ceset gömülür, diğerine, kurban edilen at gömülürdü. Atların başı sırığa geçirilip, mezarın başına dikilirdi. Savaşta öldürdüğü düşman sayısı kadar işaret taşı (Balbal), mezarın üzerine dikilirdi. Ölenin, bir kısım eşyası, serveti, altın ve gümüşü birlikte gömülürdü. (229) Hanların, beylerin, varlıklı kimselerin mezarları bi-

---

(229) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 93-94; Nejat Diyarbekirli Hun Sanatı, İstanbul, 1972, sf. 41-43, 99-102.

rer hazine gibi olduğundan, bunların yerlerinin gizli tutulmasına çalışılırdı. O yüzden üzerleri taşla ve toprak yığınları ile örtülür, tümsek haline getirilirdi.

Göktürk hakanlarının mezarlarının yeri de bilinmemektedir. Radloff'a göre, «ölen Türk hanları ve prensleri şerefine dikilen bu anıtlar (Göktürk Anıtları), mezarlardan uzak yerlerde yapılan yog merasimi hatırasına dikilmiştir». (230)

Eski bir Tunguz kültürünü yaşattıkları sanılan Su-Şın kavimlerinde, **«mezar üzerine bir koruma evi inşa»** edildiğini, Çin kaynaklarından öğreniyoruz. (231) Orta Asya Türkleri, Moğollar ve komşuları, mezarlar üzerine taş, toprak yığarak, **«Kurgan»** (höyük) yapıyorlardı. **«Gûr»** veya **«Gavr»**, Farsça'da, «Mezar» manâsına gelmektedir. Doğu Türkçesinde **«kur»** veya **«kurgan»** aynı manâda kullanılır. Semerkand'da Timur'un mezarına **«Gûr-i Emîr»** derler. (232) Kıpçak sözlüğünde «Kurgan» kelimesinden sonra, «İv» kelimesi getiriliyor. Bu isim tamlaması, **«Ölü evi»** demek oluyor. Varlıklı kimselerin mezarının üzeri, tepesi sivri bir türbe, tuğladan örülmüş bir kule, taştan bir ev şeklinde olurdu. Mezarın üzerine, ölünün kahramanlığını gösteren ölünün şerefine dikilen ve yüzü doğuya bakan taşlara, **«Balbal»**, **«Taşnine»** deniyordu. Ve Balbal kelimesi Çince'den gelmedir. Daha önceleri onun yerine **«Sın-taş»** kelimesi kullanıyordu. Çuvaş ve Kıpçak lehçelerinde **«Sın»**, «resim, suret» demektir. **«Sın-taş»** ise, **«suret taşı»** manâsına geliyordu. Bu taşlar (**Balbal, Taş-nine, Sın-taş**), at su-

---

(230) W. Barthold, **«Türkler ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair»** Çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 375.

(231) Eberhard, aynı eser, sf. 44.

(232) Emel Esin, Türkistan Seyahatnamesi, Ankara, 1959, sf. 39.

reti, insan sureti ihtiva ediyordu. (233) Bu taşlara, Türkiye Türklerinde de rastlanmaktadır. Kırşehir ve Konya'da bulunan mezar taşlarında, eski Türk mezarlarında olduğu gibi, at ve insan suretleri vardı. Bu mezar taşlarında, uzun kaftanlı, külâhlı, elinde kanatlarını açmış bir doğan kuşu bu'unan, at üzerindeki bir insan kabartması görülüyordu. (234)

Rubruk'tan öğrendiğimize göre, Kuman mezarları da böyledir. «Kumanlar ölünün üzerine büyük bir tümsek yaparlar ve bunun üzerine yüzü şarka dönük, elinde göbeğinin hizasında bir bardak bulunan bir heykel dikerler. Kumanlar zenginler için ehramlar, yani sivri binalar yaparlar. Bazı yerlerde tuğladan büyük kuleler, bazı yerlerde de taştan evler yapıldığını grödüm. Halbuki bu memlekette taş yoktur. Yeni ölen birinin mezarına, her yöne dörder tane olmak üzere uzun sırıklara onaltı at derisi astıklarını ve önüne içmek için kımız, yemek için de et koyduklarını gördüm». Kazakistan'da, mezarın üstüne dikilen bu heykellere, **«Taş baba»** deniyordu. (235)

Oğuzlar, aralarından biri öldüğünde, «onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar... hırkasını giydirip, kuşağını ve yayını kuşandırırlar. Eline, içinde nebîz bulunan ağaçtan bir kap koyarlar. Sonra bütün şahsî eşyasını getirip onunla birlikte bu oda gibi çukura koyarlar. Daha sonra ölüyü çukurda oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarın üzerinde çamurdan kubbe gibi bir tümsek yaparlar. Bun-

---

(233) Barthold, aynı makale, sf. 362-364. Adapazarı'nın Akyazı'sına bağlı bir köyün adı **«Balbal»** dır. Köylüler, balı çok olduğu için böyle denildiğini söylüyor

(234) Semavi Eyice, **«Kırşehir'de H. 709 (1310) tarihli tasvirli bir Türk Mezartaşı»** Reşid Rahmeti Arat için, Ankara, 1966, sf. 208-223.

(235) A. Y. Yakubovsky, Altın Ordu ve İnhitatı, Çeviren: Hasan Eren, İstanbul, 1955, sf. 19-20.

dan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya ikiyüze kadarını kurban olarak öldürürler. Onların etlerini yerler. Başlarını ayaklarını ve derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp, bunları kesilmiş ağaçlar üzerine, kabrinin başına asarlar. Bunlar 'ölünün cenet'e giderken bineceği hayvanlardır' derler. Eğer ölen kimse sağlığında insan öldürmüş kahraman biri; öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan sûret yontup, bunları kabrinin üzerine dikerler. 'Bunlar onun hizmetçileridir. Cennet'te ona hizmet edecekler' derler». (236) Hazar hakanları ölünce, onlar için yirmi odalı büyük saray mezarlar yapılırdı. Hakanın gömüldüğü odayı bilenlerin boynu uçurulurdu. (237)

Moğollar, birçok değerli eşyalarla birlikte, çömelmiş vaziyette gömülürdü. ölenlerin mezarına ayrıca, bir sahan et ile bir desti dolusu kımız korlardı. Yoksul halk da, bolca et koymağa çalışırdı. Rütbe sahipleri köleleri ile, hükümdarlar cariyeleri ile birlikte gömülürdü. Hükümdarların mezarlarının gizli tutulmasına çalışılırdı. Bilenler, cenaze alayına rastlıyanlar öldürülürdü. Gömme töreni bitinceye kadar, seyahat yasak ediirdi. Moğol hanlarından Argun'un mezarına üç gün yiyecek taşınmıştı. Mezarın başında tertiplenen bir ziyafetten sonra, yenilen etlerin kemikleri, üçüncü gün, törenin sonunda ölenin şerefine yakılırdı. (238)

Dinî sebeplerle ve kıymetli eşya ve mücevherlerin bulunması yüzünden, mezarların yeri gizli tutuluyordu. Buna rağmen, bu kurganlar (mezarlar) tarih boyunca, soyguncuların yağmasına uğramıştır. «Hun tarihinde Atilla'nın 2.

---

(236) İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi, sf. 36.

(237) Aynı eser, sf. 77.

(238) Bertold Spuler, İran Moğolları, Ankara, 1957, Çeviren: Cemal Köprülü, sf. 195-197.

Balkan seferinin sebeplerinden biri olarak Hun hükümdar âilesi kabirlerinin Margus (Belgrad civarında Tuna üzerinde şehir-kale) piskoposu tarafından açılarak soyulması gösterilir» (239). Sibirya'daki mezarları da, Ruslar soymuştur. 17. Yüzyılın ortalarında IV. İvan'ın zalim idaresinden kaçan Ruslar, Sibirya'ya dolmuştu. «Gittikçe fazlalaşan muhacirlerin hemen hepsi değerli madenlerin izindeydi. Birçokları altun yerine keşfettikleri kurganları açmakla yetindi. Kurganlarda hazineleerin yattığını duyan muhacirler, İç Asyanın barındırdığı nekropollere, kurganlara üşüşerek onları talan etmeğe başladılar. 1715'te asilzadelerden Demitov yüzbin ruble değerindeki Sibirya'da bulunmuş, altından mamul kemer tokaları ve plâkalardan müteşekkil zengin koleksiyonunu Çar I. Petro'nun oğluna, doğum günü dolayısiyle hediye etmişti. 1716 da Sibirya valisi prens Gagarin, 80 parçayı mütecaviz kurgan talanlarından elde edilmiş altından mamul eserleri Çar'a gönderdi. Çar I. Petro, 1718 yılında bütün yer altı hazinelerinin, bilhassa artistik ve ilmî değeri olan parçaların imparatorluğa ait olduğunu ve bulguların derhal St. Petersburg'a (bugünkü Leningrad'a) gönderilmesini icbar eden bir kanun çıkardı. Toplanabilen bulguların, takıların, kemer, toka ve plâkaların idollerin ve saire önemli bir kısmı bugün Leningrad Hermitaj Müzesinin hazine kısmında I. Petro Koleksiyonu adı altında sergilenmektedir». (240)

Mezarların üzerine oda yapma usulü, Anadolu'da da görülür. İbn Batuta, Göynük-Mudurnu arasında bunlara rastlamıştır. Bunu şöyle anlatır: «Bu taraf ahalisi kabirleri üzerine ahşaptan odalar inşa ederler». (241) Mezarların üzerine taş yığma, taş çevirme geleneği bütün Sün-

(239) Kafesoğlu, «Eski Türk Dini», sf. 23.
(240) Diyarbekirli, Hun Sanatı, sf. 102-103; Ögel'e de bk.
(241) Seyahatnâme-i İbn Batuta, sf. 346.

nî ve Alevî Türklerde görülür. Osman Gazi zamanında bu gelenek vardı: «... hazır olan gaziler ilen Koyun Hisarında bulışdılar. Ceng ede ceng ede Dinboza geldiler. Kâfirler dağa arka verdiler, durdılar. Gayetde kırkun oldı. Osman Gazinün dahı kardaşı oğlı Gündüzün oğlı Ay Doğdı şehid oldı. Dinbozda Koyun Hisarına giden yolun üzerinde yatur. Mezarına daş çevürübdürler. Ol vilâyetde at sancılansa anun mezarına iledürler. Dolandururlar. Allâhu Taâlâ şifa verir.» (242)

Altaylı'lar ölülerini çok zaman «dağ üzerindeki gizli yerlerde toprağa gömerler. Ölü tam giyinmiş vaziyette mezara konur ve yanına yol için bir torba yiyecek de yerleştirilir» Zenginlerin yanına binek atı da gömülür. (243) Abakan Tatarları «ölülerini her zaman yüksek yerlere gömerler... Yaşlı adamlar için mezarın içerisinde ağaçtan bir sandık yapılır, şamanlar, olduğu gibi toprağa gömülür, çocuklar kayın kabuklarına sarılır. Ölü, ipek veya iyi kumaştan bir kefene sarılır ve en iyi elbiseleri giydirilir. Bugün cari olan âdete göre, ölü yatar vaziyette, yüzü yukarıya ve gözleri doğuya bakacak şekilde mezara yerleştirilir... Ayağının ucuna rakı, peynir, et tereyağı vb. yol yiyeceği ile birlikte eyer de konur.» (244) Beltir'ler «ölüyü Müslümanlar gibi yıkarlar. Erkekleri erkek ihtiyarlar, kadınları kadınlar yıkarlar... yıkandıktan sonra ölüye elbiselerini giydirirler ve beyaz keçe üzerine (yatırırlar)... Ölünün elbisesinden düğmelerini söküp ailesine verirler. Buna **kumarkı** denir». (245) Hun'lar, Göktürkler, Uygurlar, dağları Tanrı makamı saydıklarından ölülerini hep yüksek yerlere, tepelere gömerlerdi. Kızılbaş Türkmenler, Tahtacılar da, ölülerini yüksek yerlere, tepelere gömerler.

---

(242) Âşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Âl-i Osman, Atsız neşri, sf. 105.
(243) Sibirya'dan, I, 328.
(244) Sibirya'dan, I, 385.
(245) İnan, Şamanizm, sf. 184.

Manas Destanında, Manas'ın gömülme töreni şöyle anlatılır: «Manas öldü. Aksaray ve Göksaray yaptırıldı. Dokuz gün yattı, doksan kısrak kesildi. Altı gün yattı, altmış kısrak kesildi. Çam ağacından kalın tabut yapıldı. İçerisini altınla dışarısını gümüşle süslediler.» Çokanoğlu rivayetine göre, «Manas'ı kımızla yıkadılar, kılıçla temizlediler». (42) «Çatma ev», çatılı mezar» denilen mezar evleri, Kazak'lar arasında, Kıpçak bozkırında, İtil boylarında görülür. (247)

Mezarlar üzerine yapılan bu çatılı evler olsun olmasın, ölen kimse mühim bir kişi ise, «bir çukur kazılarak, onun kenarlarından birinde bir delik açılıyor ve tabut oraya konulduktan sonra, çukur toprakla örtülüyordu». (248). Bu eski Türk âdetinin, Edremit Kızılbaş Türkmenleri arasında yaşadığı anlaşılmaktadır. Gerçekten, Edremit'in Çamçı Köyü'nde, mezarın sağ tarafında bir yuva açılmaktadır. Bu yuvaya, «Koytan» denlir. Gömme işine pek faydası dokunmadığı anlaşılan bu yuvanın, eski âdetin devamı olarak açıldığı anlaşılıyor. Mezara ve tabutun üzerine eğik şekilde dizilen tahtalara «saptırma» denmesi de, mezarı gizleme gayreti ile ilgili olsa gerektir. Silifke Tahtacılarından Felteş Emmi'nin bize anlattığına göre, eskiden, ölen Tahtacı gelinleri, altın ve ziynet eşyası ile birlikte gömülürmüş. Felteş, bunu babasından duymuş. Akhisar'ın Beyoba Kökünde, ölen genç kadına kırmızı yemeni, yaşlı kadına henhangi bir renkte yemeni bağlanması ve mezarın toprağı örtülmeden önce. mezarın içine gönülden ne koparsa, bozuk para atılması, (249) eski tarihlerde Tahtacı mezarlarının, eski Türk mezarları gibi birer hazine olduğunu göstermektedir. Bu hal, gizlemeyi, mezarı saklamayı, «Koytan»ı, «saptırma»yı gerekli kılmaktadır.

---

(246) İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 164.
(247) İnan, Şamanizm, sf. 181-182.
(248) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 94.
(249) Öğrencimiz Kadriye Oranlılı'nın hazırladığı vazifeden.

Silifke Tahtacıları ve diğer Tahtacı oymakları, ölüyü yıkayıp kefene sarınca, üzerine güzel kokular dökerler. Bütün oba halkı, dağların güzel kokulu otlarını (gül, fesleğen, yarpuz, nane, kekik dibekte döğüp, elekten eledikten sonra, getirip, ölünün üzerine, kefene serperler. Cenaze mis gibi kokar. Onun için, «bizim ölümüz gıymatlıdır» derler. Atalar kültünün varlığını gösteren bu işten sonra, ölünün elini ve gözünü öpüp, ağlaşırlar. Bu sonuncu davranışın, eskiden olduğu, bugün kaybolmağa yüz tuttuğu anlaşılıyor. Uluğbeğ (Senirkent) Bektâşîleri de, cenazeye nane, nergis, çeşitli kokulu otlar serper ve kolonya dökerler. Timur'un cenazesine de, gül suyu, misk ve kâfur döküldüğünü biliyoruz. (250)

Şehir Bektâşîliğinde de gömme âdetleri, buna yakındır. Şehir Bektâşîlerinde, «bir can Hakk'a yürüyünce, evvelâ sedir, sonra saf su ile yıkanır. Tiğ-bend'i beline, Arakiyyesi başına giydirilir. Eğer derviş veya Baba ise evvelâ tennuresi, sonra hırkası tekbirlenerek göğsü üzerine boydan boya giydirilmeden konur. Tiğ-bend'i enseden geçirilerek boynuna takılır. iki ucu göğüsten aşağıya indirilerek sağ uç sağ ele, sol uç sol ele tutturulur, kefeni kapanır. Teslim, Kanberiye, kemer, tac beraber konuimaz. Bazı babalar vasiyet ederse konuluyor. Bunlar yapıldıktan sonra» gülbank okunur. (251)

Tahtacılar, ölülerini geleneğe uygun şekilde hazırlayıp gömmekle beraber, İslâm geleneğine uygun şekilde namazını kıldırırlar. Köyde namaz kıldırmasını bilen varsa kıldırır, yoksa komşu Sünnî köyünden çağrılır. Ödemiş'in Bozdağ eteklerinde yaylıyan Karatekeli Yörüklerinden Osman Ağa, İzmir çevresindeki Tahtacılardan bir kadının bu

---

(250) A. A. Semenov, **«Gûr-i Emîr Türbesinde Timur ve Ahfadının Mezar Kitabeleri»**, Çeviren: A. İnan Makaleler ve İncelemeler, sf. 589.

(251) Doç. Dr. Bedri Noyan, Yeni Gazete, (25.7.1966).

hususta kendisine yakındığını bize anlatmıştı. Kadın, ölen kadınların cenazesini hazırladığını, fakat okuyacak hiç bir dua bilmediğini söylüyor. Osman Ağa, «Dura» isimli bu kadına ihlâs ve Fâtiha öğretiyor.

Tahtacılar, kırkında mezarlıkta toplanıp yemek yer ve mezarı düzeltirler, taş yığarlar. Mezarın ayak ve baş ucuna, tahta veya taş konur. Buna **«Hece taşı»** denir. Baş tarafındaki tahtaya, **«Kaz ayağı»** resmi yapılır. Buna, «Ehl-i Beyt Pençesi» diyenler, «Allah, Muhammed, Ali» yi temsil ettiğini söyleyenler var ise de, bize göre, bu bir kaz sembolüdür. Kaz, Türklerde kutlu bir hayvandır; şamanizm âyinlerinde büyük bir yer işgal eder. Bunu geniş şekilde, ileriki sayfalarda (Totemizm, kutlu hayvanlar bahsinde) inceliyeceğiz.

Kerkük Türkleri de, mezar taşını kırkıncı gün hazırlıyorlardı. O gün hayır verilir. Buna «Mezar kaldırma» denir. Kırk güne kadar, her cuma akşamı, fakirlere **«aş»** verilir. Yılında «ıskat» olarak para verilir. Bir kaç yıl, yemeklere ölü adına tuz atılır. (252) Tahtacılarda «ıskat» usulü yoktur.

Görülüyor ki, Türk dünyasında, ölüm âdetleri birbirinin hemen hemen aynıdır.

c) Bahar Bayramları.

Türkiye'de Alevî-Bektâşî topluluklarının ve Sünnî köyler kentler halkının, her yıl mayıs ayında yaptıkları Hıdırellez şenlikleri ile, eski Türk'lerin bahar bayramları ve Ergenekon'u anma şenlikleri arasında, sıkı bağ ve benzerlik olduğu söylenebilir. Hunlar, Göktürk'ler bahar bayramlarını yüksek tepelerdeki mezarlıklarda kutluyorlardı. Türkiye'de de böyledir. Kızılbaş Tahtacılar, Kızılbaş karakeçili Yörük-

---

(252) Şakir S. Zabit, Kerkük'te İçtimaî Hayat, sf. 52.

leri, Meriç (Edirne) Bektâşîleri, Hıdırellez'i mezarlıklarda kutlarlar. Biz, Aydın ili Tahtacılarının Hıdırellezinde ve Meriç'te yapılan (Dallık» ta (Hıdırellezde) bulunduk. Bakımlı, çimen ve çiçekli mezarlıklar ortasında yapılan bu şenlikleri biraz aşağıda anlatacağız. Şimdi, usulümüze uygun şekilde, en eski Türk âdetlerinden başlayıp, bugüne doğru gelelim.

Çin kaynaklarına göre, **büyük bayramı,** «beşinci ayın ikinci yarısında göktanrıya kurban kesilmesiyle başlar. Kızlar bilhassa ayak topu oynarlar. Kısrak kımızı içerler, sonra şarkı söylerler». (253) Çin'lilerin dediğine göre, bu bayram Lung-Çıng'de yapılıyordu. Burası, Hun'ların kutlu bir dağı olmalıdır. Türkçesinin ne olduğunu bilmiyoruz. Gök ve yer tanrılarına kesilen kurbanlardan sonra, büyük şenlikler başlıyordu. Bu Çince yer adının, bir dağ tepesine işaret olduğunu, Eberhard'ın şu ifadesinden de anlıyoruz: «at kurbanı eski bir Türk ananesidir... Bütün bu kurbanlar bir dağ tepesinde cereyan etmektedir. Bu da, Türkler için tipik bir âdettir.» (254) **Gardizî**'nin verdiği bilgiye göre, eski Türkler dağların Tanrı makamı olduğuna inanırlardı. (255) «Hun Hakanları Çin'le yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri andla teyit ederlerdi... Altaylı Sor ve Beltir'ler kurbanlarını Gök-Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları âyinle sunarlar ve bu âyine 'tengere tayıg' (tanrı gök kurbanı derler.» (256)

Hun'ların, sekizinci ayda, orman çevresinde at yarışları ile yaptıkları bir bayramları daha vardı. (257) Hun'ların ilkbaharda, çayırların yetiştiği, tayların doğduğu bir zaman-

---

(253) W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 53, 87.

(254) W. Eberhard, **«Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair»**, Belleten. sayı: 41, Ocak 1947, sf. 41.

(255) İnan, Şamanizm, sf. 49.

(256) Aynı yerde.

(257) Çin'in Şimal Komşuları, sf. 76.

da yapılan bayramın, ziraat kültürlerinden doğan bir **bereket kültü** işareti olması gerekir. Fakat Eberhard bunun bir **yer kültü bayramı** olduğunu söylemektedir. (258)

Çin yıllıklarına göre Göktürk'ler, bahar bayramlarını mezarlıklarda kutlarlardı. Kurban günlerinde «kadın erkek, bayram elbiseleriyle mezarlıklarda toplanırlar. Eğer orada (yani kurban esnasında) bir erkek bir kızı beğenirse, evine dönünce kızın ailesine bir görücü gönderir. Ebeveynin böyle bir teklifi reddetmesi enderdir». (259)

Moğollar'ın da ilkbahar ve güz bayramları vardı. Bunlar, «devletin dinî bayramları olmuştur. İlkbahar bayramına 'orüs sara' (sürüleri otlatmıya çıkarma ayı) bayramı denir ve 9 mayısta yapılırdı. Güz bayramına 'sağan sara' (ak ay) bayramı denirdi; 28 Ağustosta yapılırdı. 260)

Müslüman Kazak-Kırgız'ların ve Başkurt'ların mayıs ayında yaptıkları bayrama, **«Kımız Murunduk»** adı verilir. Başkurt kadınlarının ilkbaharda yaptıkları şenliğe, «Karga toy» denir. (261) Yakut'ların mayısta yaptıkları bayramın adı, **«lykün»** (ay, güneş) Bayramıdır. Bugüne bütün soy halkı katılır, kurbanlar keser ve kımızlar içilir. Bunlar, **saçı** da edilir. Bu yüzden buna, «saçı-libation» Bayramı mânasında **«ısıah» bayramı** ve âyini denir. Dağ tepelerinde yapılır. Ayrıca sonbaharda yapılanı da vardır. (262) Altay'lıların da, törenlerle kutladıkları ilkbahar ve sonbahar bayramları vardır. (263)

---

(258) Aynı eser, sf. 94.

(259) Sibirya'dan,I, 132.

(260) İnan, Şamanizm, sf. 97.

(261) Aynı yerde Kıpçak'ların ve Kırgız'ların bu kımız bayramı, mayıs sonunda yapılır ve bir hafta sürer. Geceleri ateş çevresinde oynanır. Gündüzleri at yarışı olur; kımız yapma yarışı olur. Büyük şenliktir (Gökyay, Dedem Korkut un kitabı, sf. CDXIII).

(262) Aynı eser, sf. 102.

(263) Sibirya'dan, I, 310.

Abakan Tatar'larından Kaça'lar arasında ilkbahar bayramına «**Tyas Toyı**» adı verilir. «**Ulu şilker** ay» (haziran) da yapılan bu bayram için, bütün komşu aul (oba) lar halkı, belli bir yerde toplanırlar, «Her ev sahibi bu merasim için mümkün olduğu kadar çok süt rakısı hazırlar, ve orada dualarla tanrılara kurban sunar. Bu münasebetle yeni kurbanlık hayvanlar da seçilir ve aynen Altay'lılarda olduğu gibi şeritlerle süslenir... İlkbahar bayramının dinî merasimden sonra yemek ve içki faslı başlar ve bunu yarış, güreş, şarkı ve dans takibeder». Radloff'un açıklamasına göre, bu Abakan Tatar'ları zahiren Hıristiyan, fakat aslında şamanisttirler. (264)

Teye Beltir'lerinde bu ilkbahar bayramı, boy (kabile) bayramı şeklinde kutlanırdı. «Her aile bugün için aragı (rakı) hazırlar. Bundan başka sıraları gelen yedi yahut dokuz aile birleşerek muayyen miktarda koyun hazırlarlar. Bu koyunlardan kurbanlığa mahsus olan beyaz tüylü ve siyah başlı olmalıdır. Eyerleri arkasındaki heybelere konan tulumlarda aragı (rakı) lar, arabalarda tencere, kazan, su ve kurbanlık koyunlar bulunur. Dereden çıkarken bir mezarlık görünür. Bu mezarlığın karşısında yolcular tevakkuf ederler. Büyükler fincanlara rakı koyar, yerden bir ot alıp bununla mezara ve etraftaki dağlara karşı rakı serperler. Nezirlerini kabul etmelerini dileyip ölü akrabalarını ve dağ ruhlarını çağırırlar». (265)

Türkler ve Moğollar, bahar bayramlarından başka, Ergenekon'dan çıkış gününü de şenlik yaparak hatırlarlar. Buna «**Kurultay âyini**» de denilir. **Şecere-i Türkî**'de, Cengiz sülâlesinin Ergenekon Vak'asını her yıl şenlik yaparak andıkları şöyle anlatılır: «andan beri Moğol'un resmidir kî ol günü id ederler (bayram ederler). Bir pâre temürü ateşe

(264) Aynı eser, I, 386.
(265) İnan, aynı eser, sf. 54-55.

sokub kızdırırlar; iptida Han, temürü tutup örs üzre koyub çekiç ile urur, andan sonra büyükleri urur. Ol günü gayet aziz tutarlar. Dağdan çıkıp ataları vilâyetine avdet ettikleridir». (266)

Türkiye Alevî ve Bektâşîlerinin Hıdırellez ve Nevruz'u, Orta Asya Türk'lerinin yukarıda anlatılan bahar bayramlarına benzemektedir. Aydın Tahtacılarının ve Meriç (Edirne) Bektâşîlerinin katılmak fırsatını bulduğumuz bahar bayramlarını anlatarak, bunu göstermeğe çalışalım.

Aydın'ın Kızılcapınar Köyü Tahtacılarının Hıdırellez şenliklerine iki kere katılmak fırsatını bulduk. Bir kahramanlık günü'nde yaptığımız birleştirici konuşma, o toplantıya katılmış olan bir Tahtacı köylüsünün (Hüseyin Ercins'in) gönlünü fethetmiş. Köy halkı bunu öğrenince bizi dâvet ettiler. 1961 ve 1968 yıllarında, 6 Mayısta yapılan şenliklere katıldık. Başka yerlerde Hıdırellez, 6 Mayıs'a yakın düşen cumartesi veya pazar günü yapıldığı halde, burada hafta arası da olsa muhakkak yapılıyor. Bir gün önceden hazırlıklar yapılıyor, kurbanlar kesiliyor ve eski köyün mezarlığına çıkılıyor. Eski köy, bir tepenin yamacında kurulmuş. Tepenin tam üzerine de mezarlık yapmışlar. Aydın ilinde nisan ve mayıs ayları çok güzeldir. Tatlı mayıs güneşinin ışıkları altında, tepenin üzerindeki mesire yeri (mezarlık), insanın üzerinde tarifi imkânsız duygular yaratıyordu. Burası sanki bir Hun mezarlığı, bir Göktürk mezarlığı idi. İncir, zeytin, badem, erik ve dut ağaçlarının gölge verdiği, tabanını yemyeşil çayırların halı gibi kapladığı bu geniş mesîre yerinde, Tahtacıların ataları yatıyordu. Bu bakımlı, temiz, çiçekli, çayırlı, mezarlıklara, ataları ile birlikte Hıdırellez'i kutlamak için gelmişlerdi. İzmir'de, Aydın'da, başka illerde olanlar da izinli olarak gelmişti. Hafta arası bir gündü. Kay-

---

(266) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 100-101 (Ahmet Vefik Paşa tercümesi, sf. 48'e atıf)

ma tehlikesine karşı, yamaçtaki köy devlet tarafından boşaltılarak, Aydın - İzmir karayoluna yakın yerde, düzlükte, modern bir köy kurulmuştu. Sanki büyük bir şehrin, modern bir bahçeli evler semti idi. Hıdırellez dolayısiyle, bu yeni köyde ve eski köyde, bir iki yaşlıdan başka kimse kalmamış, bütün köy halkı yediden yetmişe, tepedeki mezarlığa taşınmıştı. Atlara, katırlara, eşeklere yiyeceklerini, kap kacaklarını yükleyip gelmişlerdi. Ağaçların altına, çayırların üzerine bağdaş kurulmuş, pamuklu veya yünlü dokumadan veya naylondan sofra bezleri serilmişti. Et çeşitleri, yoğurtlar, yeşil yiyecekler ve meyvalarla süslü çok zengin sofralar kurulmuştu. Herkes bağdaş kurarak, geniş bir daire meydana getiriyordu. Yaş ve cinsiyete göre, ayrı ayrı sofralar kurulmuştu. Fakat bütün köy halkı bacı ve kardeşti. Kimse kimseden kaçmıyordu. Yemeğe «Bismillâh» ile başlanıyor, sonunda sofra duaları okunuyor, Allah'a şükrediliyordu Gelen «Selâmünaleyküm, bereketli olsun» diyor, cevap olarak «Aleykümselâm, hoşgeldin, buyurun» deniyordu. Sazlar, gramofonlar çalınıyor, çoğu rakı olmak üzere içki içiliyordu. Her halkada bir tek kadeh dolaşıyor, sağ avucun içine saklanarak alınıyor veriliyordu. içemeyen, az içen belli olmasın diye böyle yapılıyordu. Yarım saatte bir kahve geliyordu. İçki dualarla içiliyor, dualarla kesilen kurbanlar, adaklar meze yapılıyordu. Bunu birçok kimsenin havsalası almıyordu. Meriç'te de böyle olmuş, iyi niyetli bir Sünnî Türk bize dert yanarak, kurban etinin meze yapılmasını nasıl karşıladığımızı sormuştu. Soruyu soran da içki içmişti. Kendisinin içtiği içkinin boş ve manâsız bir şey olduğunu, kurban eti ile içki içenlerin ise bunu Hun Türk'lerinden beri bir geleneğe uyarak ve ibadet niyeti ile yaptıklarını anlatmağa çalıştı.

Yediden yetmişe herkes bayramlık elbiselerini giymişti. Salıncakta sallananlar, top oynayanlar, eğlenenler yanında, büyüklerin sofrası daha ciddî idi. Burada nefes-

ler okunurken herkes diz çöktü ve bizim de bu saygı durumuna geçmemizi istediler. Arada bir sağ elerini dudaklarına veya kalplerinin üzerine götürerek «niyaz» da bulunuyorlardı. Akşam üzeri, sofra gezdirilmeğe başlandı. Her evin, her sofranın yemeğinden birkaç tabak yemek ve ekmek getiriliyor, herkes üç lokma alarak, sofranın kenarına iki elle yapışılıyor ve sofra duası okunuyor, sofra öpülüyordu. Kesilmiş olan kurbanlar, hazırlanmış olan yemekler üçer lokma olarak herkes tarafından yeniyor, bu «hayır» dan herkes faydalanmış oluyordu. 1968 Yılı Hıdırellez'inde, sofraya secde edenlerin ve mezarların üzerine muşamba sererek, mezarları üç yerinden öpen, ağlayıp mezara kapanan kızların resmini çekmiştik. Banyo yapan fotoğrafçının gafleti yüzünden bütün filimler yandı ve ilmî tesbiti kitabımıza geçirmek imkânından mahrum olduk.

1974 Yılı 12 Mayıs Pazar Günü, Meric'in Nasuhbey Köyü yakınındaki bir yatırın çevresinde yapılan **«Dallık»** şenliğine katıldık. Burada, Hıdırelleze, bu isim veriliyor. Hıdırellez de diyorlar. Köye adını veren Nasuhbey, Osmanlı akıncı beylerinden Hacılbey'in kumandanlarından imiş. «Dallık» adı, yeşillik, bahar ifadesi oluyor. Hıdırellez veya Dallık dolayısiyle, herkes evini (ahırlar dahil) baştan aşağıya badana eder ve kapılarına yapraklar, çiçekler, yeşil dallar asarlar. Bu köyden «Koca Hoca»nın (ilk okul müdürünün) karısı Edirne'den kalkıp, evini badana etmeğe gelmiş. En uzak yerdekiler bile koşup geliyor ve evini tertemiz ediyor, Dallık'a hazırlanıyor. O sabah çocuklar erkenden kaldırılıyor. Erken kalkınca nasipleri bol, gelecekleri uğurlu olurmuş. Bunun için çocuklara **«kalk»** yerine **«uçtu uçtu»** derlermiş.

Dallık, adı geçen köyün yakınındaki ağaçlık bir yerde yapılıyordu. Yemyeşil çayırlarla süslü bu büyük mesîre yerinde, ünlü bir yatır ve öbek öbek mezarlar vardı. Karşıda Yunan hududu görünüyordu. Şenlik, yatırdaki velînin ruha-

niyetinden gıda alıyordu. Ulu bir meşenin yanında, iki gözlü bir ev (yatır) vardı. «Sancak-ağacı veya Sancak-meşesi» denilen bu ulu ağaca, vaktile Dallık şenliklerinde sancak çekilir imiş. İki gözlü evin, bir tarafı yatır (türbe), diğer tarafı «aş evi». Tek katlı, üzeri kiremitle örtülü olan ev, tertemiz badanalanmış. Zemini, çimento gibi killi toprak. Kilimler serilmiş. Burada bir rivayete göre, Osmanlılar zamanında kırk yiğidin başında düşmanlara karşı sefere çıkan ve kâfir tarafından oracıkta şehid edilen **«Kara Baba»** yatmaktadır. Diğer taraftan, türbede, «Kara Ali» ve «Kara Ahmet» (veya Karaca Ahmet) in yatmakta olduğu söyleniyor. Orta Asya'da, Hoca Ahmet Yesevî'ye, Kazak-Kırgızlar ve diğer Türk urukları, «Kara Ahmed», «Karaca Ahmed» diyerek türbesini ziyaret etmektedirler. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde, İstanbul dahil, bu isimle anılan mezarlık ve yatırlar vardır. Hacı Bektaş'ı karşılayan Anadolu evliyası arasında, «Karaca Ahmed» meşhur idi.

Sonradan öğrendiğimize göre, bu iki yatırın ortak adı **«Karababa»** dır. Aşevi tarafına kazanlar kurulmuş, içinde ve önünde kurbanlar kaynıyordu. Yatıra adanan adaklar kesiliyor, pişiriliyor, evin diğer gözüne ise, sayısız ziyaretçiler girip çıkıyordu. Sünnîsi Alevîsi, yatırın ruhaniyetinden imdat istemeğe, şükretmeğe, manevî ziyafetten pay almağa koşmuştu. Kimi Kur'an okuyor, kimi namaz kılıyor, kimi eşiği öpüyor, kimi sürünerek giriyor, kimi yatıra secde ediyordu. Türk içtimaî vicdanının tezahürünü burada görmek mümkün idi.

Çok geniş bir alanı kaplayan eğlence yerine, çadırlar kurulmuş, satıcılar gelmiş. Sergiler açılmıştı. Sanki bir pazar ve panayır yeri gibi idi. Dönme dolaplar, salıncaklar. şerbetçiler, köfteciler, gazozcular, akla gelebilen her şey, her satıcı vardı. Meriç İlçesinde, komşu köylerden gelen Sünnî Türk'lerle, Nasuhbey'den ve çevre Bektâşî köylerinden gelen Bektâşî Türkler, Karababa yatırının manevî hu-

zurunda eğleniyor, adaklar kesiyor, yiyor, içiyor, oyunlar oynuyor, çalgılar çalıyorlardı. Kimi çayırlara bağdaş kurarak yer sofralarında yiyip içiyor, kimi masalarda o işi görüyordu. Bu, Türk'lerin birliğinden huzursuzluk duyanları huzursuz edecek bir tablo idi.

Ocağı uğurlu sayan, eşiğe basmanın uğursuzluk getireceğine inanan, ölüm, doğum, evlenme âdetleri, içtimaî hayatları diğer Türk'lerden farksız olan Edirne Bektâşîlerinin **Dallık**'ı ile, Hıdırellez'i çok canlı şekilde kutladıklarını öğrendiğimiz Bozüyük Kızılbaş Karakeçililerinin, Aydın ve Balıkesir Tahtacılarının, Çepnilerinin, Toros Tahtacılarının, Anado'lu Alevîlerinin Hıdırellezleri arasında hiç bir fark yoktur. Ayrıca, Türkiye'nin pekçok Sünnî köy ve kentinde de aynı heyecanla kutlanır. Tıpkı eski Türk'lerde olduğu gibi.

Uluğbey (Senirkent) Bektâşîlerine göre Hıdırellez de, deniz ve karanın hâkimi **Hızır** ile **İlyas** bir araya gelip, sohbet ederler. Ondan ötürü, bu günde **«mü'minler»** şenlik yaparlar. Bütün Alevî ve Bektâşîlerin görüşü bu olduğu gibi, diğer Sünnî Türkler de, Hıdırellez'i bu şekilde yorumlarlar. Bu, eski geleneğin,İslâmî bir şekilde açıklanışıdır.

Bazı Alevî ve Bektâşîler, 21 Mart'ta bir şenlik daha yaparlar ki, buna **«Nevruz»** derler. Bazı Alevîler bu günü, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kutlarken, Silifke Tahtacıları, Hz. Hüseyin'in doğum günü olarak kabul ederler. Nevruz, İran'da (267), ve Türkistan'da büyük şenliklerle kutlanır. Vaktile Semerkand çevresinde «Nevruz bayramı, Efrasiyab tepesinde tes'id edilirmiş. İşlemeli çadırlar altına toplanan halk, ciride benzeyen atlı oyunlar seyredermiş. (268)

Arguvan (Malatya) Alevîleri, Nevruz'da, **«Kış bitti Bay-**

---

(267) General Hassan Arfa'nın **Under Five Shahs** (London, 1964) isimli eserinin 52-54. sayfalarında, İran'da yapılan Nevruz bayramı hakkında geniş bilgi veriyor ve Hıristiyanların «Easter»ının (Yortu sunun) buradan mülhem olduğu iddia ediliyor.

(268) · Emel Esin, Türkistan Seyahatnamesi, sf. 37.

ramı» yaparlar. Uğur getirsin diye taştan, küçük evler yapılır, ateş yakılır, elele tutuşarak ateşin etrafında dönülür. Şenlik yapılır, yemekler yenir; herkes birbirinin evine tebrike gider. (269)

Bu şenliğin de, daha önce anlatmış olduğumuz eski Türk şenlikleri ile ilgili olması muhtemeldir.

III- **Yer-Su Kültü.**

Eski Türk'lerde mühim kült'lerden biri olan ve izlerini bugünkü Türk'lerde gördüğümüz **«Yer-Su»** ların ne olduğunu açıklamazdan önce, **«Kült»** terimini kısaca açıklamalıyız. «Her dinin en gerçek unsurlardan birini teşkil eden kült, insanın tabiat-üstü kuvvetler veya ilâhlarla olan münasebeti sırasında çeşitli hareketlerle ifade olunur. Bu hareketler pek muhtelif şekiller gösterir. Bunlar musiki, şarkı, bağırma, feryat gibi halis sesler veya dua, fal, büyü, kur-

---

(269) Niyazi Adıgüzel'in verdiği bilgiden. Malatya çevresinde, bundan başka kışın iki şenlik daha yapılırmış. Bunlardan biri **Abdal Musa Günü**'dür. Bu gün için ev ev yiyecek toplamağa çıkılır. Her evden yağ, bulgur gibi şeyler verilir. Bunlar satılarak, 10-15 kadar koyun ve keçi alınır. Bunlar kesilerek, köy meydanına sıra sıra kurulmuş olan kara kazanlarda etli pilâv yapılır. Bu gün için **«bazlama»** (sac üzerinde yapılan, parmak kalınlığındaki ekmek.) hazırlanmıştır. Erkekler ve çocuklar bir evde toplanarak, bllgur pilâvını bazlama içine koyarak yerler ve dua ederler. Kadınlar, bakraçlarla alarak evlerine götürür, orada yerler. Bir de **Kış Yarısı Bayramı»** vardır. Köyde o gün, bir erkek, kadın kılığına girerek, yanında köy delikanlıları ve davul zurna olduğu halde, ev ev dolaşır. Evin içinde oyun oynarlar. Evlerden verilen yiyecekler bir torbaya konur. Bu erzak satılarak bedeli ile bulgur pilâvı üzüm hoşafı yapılır. Kadınlar ayrı, erkekler ayrı evde toplanır ve birlikte yerler.

Edirne, Tekirdağ çevrelerinde yapılan ve televizyonda seyrettiğimiz **«Cemal Oyunu»** da bundardan başka birşey değildir. Manisa'da **Mart** ayında yapılan**«Mesir»** şenlikleri için de aynı şeyleri söylemek mümkündür.

ban merasimi gibi sözler olabileceği gibi, sessiz dua ve ilâh huzurunda alelâde bir tâzim şeklinde de olabilir». (270) Kısa bir tarifini verdiğimiz kült'ü, Türk inanışları ile ilgili olarak burada iki noktada göreceğiz. Bunlardan biri, «yer-su kültü», diğeri, «dağ kültü» dür. Şimdi bunlardan birincisine bakalım.

Eski Türk'lerin inanışına göre, insanoğlu iki zıt kuvvetin **(ışık** ile **karanlık)** tesiri altındadır. Bunlardan birincisi tabiî bir kuvvettir ve gök'te bulunur; yeryüzüne ışık ve iyilik saçar. Güneş, ışıkları ile yeryüzünü ısıtır, geceleyin ay ve yıldızlar, yeryüzünün soğukluk ve karanlığını azaltmağa çalışır. İkinci güç, arzın soğukluk ve katılığı üzerinde barınan karanlık'tır. Kötülüğün ve ölümün kaynağı budur. Çatışan bu iki kuvvet arasında bir üçüncü kuvvet vardır ki, Türkler buna **«Yer-Sub»** (Yer-Su) demektedirler. «İnsana maddî hayatı için gerekli olan bütün nesneleri veren, onun yiyecek, elbise ve ikâmetgâhını bol bol temin eden yedi dağ ve denizi ile Yer-su'dur. Bu yer insana o kadar yakın ve tabiatı icabı insanla o derece bir akrabalık halindedir ki, insan ona korkmadan başvurabilir. Bu yüzden her insan, Yer-su'ya olan teşekkür ve hürmetini ifade için ona dua eder ve hediyesini sunar. Herkes onu, bu zarara ducar olmadan şiirlerde ve dinî duaiarda över ve hürmet edebilir. Yolcu, her bir tehlikeli dağ geçidinde veya şiddetle akan nehir geçitlerinde o yerin Tanrı'sına olan teşekkürünü ifade etmek üzere, bu maksatla konmuş olan taşlardan ibaret yığına (Obo) bir taş atar veya kutsal bir ağaca bir bez takar», (271)

Yer-su Kültü, dağ, orman ve su kültlerine ayrılabilmekle beraber, biz bunu bir başlık altında inceliyeceğiz.

---

(270) Prof. V. Beşliyev, **«Proto-Bulgar Dini»**, Belleten, sayı: 34, Nisan 1945, sf. 239, Çeviren: Türker Acaroğlu.

(271) Sibirya'dan, II,17-18.

«Yer-su» deyiminden **Thomsen**, bütün yer ruhlarını anladığı halde, Barthold, bir tek ruh kabul ediyor. (272 Bize Thomsen'in düşüncesi daha yatkın geliyor, Radloff bunu, «dağlarda yaşayan yer kahramanları» diye açıklar. ((273) Bunlar, Göktürk Yazıtlarında, **«Iduk yir sub»** (kutlu yer su) olarakyazılmıştır. (274) Bunlar arasında ilk önce, dağ ruhlarına bakalım.

Yer - su ruhlarının en mühim mümessili dağdır. «Şamanist Türklerde dağ kültü Gök Tanrı kültü ile ilgili bir kült olmuştur. Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı, Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdı. Bundan başka Gan-tsuan-şan dağı da Hunların mukaddes dağlarından biri idi. Hun hakanları Çin'le yapılan sözleşmeleri Hun dağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri andla teyit ederlerdi.» (275) Dağlardaki mağaralar da, ayrı bir kült teşkil edecek derecede saygı duyulan yerlerdir. O yüzden, Hunların bir kolu olan Tu-cü'ler, her yıl «atalar mağarası»na giderek, orada kurban keserlerdi. (276) Aynı töre, Göktürk'lerde de görülmektedir. Göktürk hakanı, her yıl **«Ötüken Yış»** (Ötüken Ormanı)daki mağarada, ataları için kurban keserdi. (277)

---

(272) Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, sf. 18.
«İsmail» isimli bir Alevî şairinin şu nefesinde, «yer-sular»ın «Gedik bekçileri» olarak anıldığını görüyoruz.

Yükseğine çıktım göründü kümbed
Gedik bekçileri eyleyin imdad
Cümlemize Hak'dan sağlık selâmet
Biz yolcuyuz duâ edin erenler
(Bektâşî şairleri, c. 3, sf. 372).

(273) Sibirya'dan, II, sf. 73.
(274) H. Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, C. I, (birçok yerde).
(275) İnan, Şamanizm, sf. 49.
(276) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 87.
(277) Emel Esin, **«Ötüken Yış** (Türk sanatında ağaçlı dağ hakkında

Ulu dağlara, yüksek tepelere, Yörüklerin ve Türkmenlerin saygı ile baktıklarını görmüştük. Onlara göre buralar, kutlu makamlar, esrar dolu yerlerdir. Hemen her tepede, geçitte, dağ eteklerinde birer yatır bulunması bunu gösterir. Yaz aylarında, tıpkı Alevî Türkmenler gibi, onlar da bu yatırları toplu halde ziyarete giderler. Adaklarını orada keserler, yatıra dua ederler, çocuğu olmayan kadınlar yatırdan dilekte bulunurlar. Ondört-onbeş yıl kadar önce yaptığımız gezilerde, Toroslar'da, Batı Anadolu dağ ve yaylalarında buna dair pek çok misaller gördük, pek çok menkıbe, hatıra dinledik. Öyle anlaşılıyor ki, İslâmiyet öncesi akideler, gerek Sünnî, gerek Alevî Türkmenlerde, Yörüklerde, «evliya» itikadına dönüşerek devam ediyor. Türkiye'nin dağla-

---

notlar)», Atsız Armağanı, İstanbul, sf. 155.

Kazdağı'nın Edremit'e bakan tepelerinde, Baba ve Sarıkız yatırları ve bunların olduğu yerde bir mağara varmış. Her yıl ağustosta, o çevrenin Türkmen'leri (Tahtacı'ları) yiyecek, içecek, kap kacaklarını alır, yatırları ziyarete gider, mağaranın önünde kurban keser, orada bir iki gün kalırlarmış. Yörükler ve Sünnî köyleri halkı da, ayrıca ziyaret edip kurban keser, dualar edermiş. Ondört yıl kadar önce, Tahtacılarla birlikte bu Sarıkız ziyareti gününe katılmak istediysek de, bizi tanımadıklarından, çeşitli bahanelerle atlatıldığımızı anladık. Güya o yıl gidilmiyecekmiş. Tahtacı'lardan duyduğumuza göre, bir adamın sarışın güzel bir kızı varmış. Kötü yola saptı, diye iftira etmişler. Adamcağız kızını kendi eliyle öldürmek için, Kazdağı'na götürmüş. Namaz kılmak için su aramaş, bulamamış. Kızı, babasının ayakkabısını alıp, Edremit Körfezine uzanmış ve su almış. O zaman, babası hatasını anlamış ve kızının erdiğini görmüş. Fakat kız bir anda yok olmuş ve taş haline gelmiş. Babası da üzüntüsünden ölmüş. Yatırları orada, mağaranın önünde imiş. Bazı kitaplarda gördüğümüz rivayetlere göre, Sarıkız, Kan Kalesi'nde Hz. Ali'nin karşısına çıkan son derece güzel bir kız imiş. Hz. Fatıma onu kıskanmış. Ali, onun kızları olduğunu söylemiş ve Kabe'de, Fatma'nın kucağında bir çocuk oluvermiş. Peygamber, iki torunundan başkasına razı olmamış. Selman'ın terbiyesine vermişler. O büyütmüş, sonunda bu kıza aşık olmuş. (Geniş bilgi için bk.

rında, köylerinde ve kentlerinde, onbinlerle ifade edilebilen yatırlar vardır. Bunların içinden birkaç misali biraz aşağıda vereceğiz. İstanbul'da bile, «Telli Baba, Zuhurat Baba, Tezveren Dede» gibi pekçok yatır vardır ve halk vicdanı, eski inançlarını, İslâm Evliyası akidesi şeklinde, sarsılmaz bir imanla devam ettirmektedir. Buna artık, eski görenek ve geleneklerle beslenen, sağlam bir İslâm inancı demek doğru olur.

Bazı Kızılbaş topluluklarında da, erenlik, ermişlik, evliyalık inanışı yanında, eski Yer-Su kültünün de bütün canlılığı ile varlığını koruduğu görülmektedir. Meselâ Edremit'in Çamcı Köyü Türkmenlerinde (Tahtacılarında) nineler, karnı ağrıyan torunlarının karnını şu dua ile ovarlar: **«Dağlar, daşlar, ulu gabaağaçlar, goca çaylar, goyunoğlu**

Enver B. Şapolyo, Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, sf. 293-297; A. Yılmaz, Tahtacı'larda Gelenekler, sf. 17-20; Sadi Yaver Ataman, Kazdağı'nda Sarıkız» varlık, sayı: 203, 15/12/1941) Tekirdağ yatırlarından birinin adı da «Sarıkız»dır. (Aydın

Oy, Türk Folklor Araştırmaları, sayı: 165, 1963). **Geda Musli'**nin bir nefesinde, dağların ve Sarıkız'ın kutluluğu anlatılır: «Seyit Ali Sultan Kırkların başı, Nevruz Beyleridir yârı yoldaşı, görün **Sarıkız'da** ol çaldı taşı, ol dem kuvvet verildi Pîr'in koluna. Üstümüzde yüce Gani, daima zikreyler anı, ziyaret etmeğe seni, kaç yiğitler geldi dağlar» (Bektâşî Şairleri, C. II, sf. 13). Urenha'ların şaman dualarında, «kayalarda bulunan altı sarı Albastı (kız)»dan bahsedilir. Kazak-Kırgız ve Başkurt'ların Sarıkız suretindeki ruha inandıkları bilinmektedir. Mudurnu'nun dağ eteklerinde, Yazılarderesi'nin biraz yukarısında «Göncek» köyünün civarında «Sarıkayalar» veya «Sarıkızlar kayası» denilen kaya vardır ve köylülerin inancına göre, bu kayalarda Sarı kızlar» varmış) İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 262). Kazak-Kırgız baksıları, bu ruhu «tuv dediği derde derman olan ey Sarı Kız, gel» diye çağırır (İnan, aynı eser, sf. 263). Görülüyor ki, Sarıkız menkıbesi ve mağara, dağ-kaya kültleri arasında (Orta Asya-Anadolu'daki) büyük benzerlik vardır. Şunu da belirtelim ki, Göktürk'ler önünde kurban kestikleri mağaraya, **«Kurt-ata Mağarası»** adını veriyorlardı. (Kafesoğlu, **«Eski Türk Dini»**, sf. 12.)

Yusuf yu! Gel, çocuğumun garnının ağrısını al.» Bu dua, pek az farklı kelimelerle, hemen aynı şekil ve ruhta olmak üzere, Kızılbaş Karakeçili Yörüklerinde de okunur. Büyük çokluğu Sünnî olan Karakeçili Yörüklerinin tamamında, bu duanın bilinip bilinmediğini öğrenme fırsatını bulamadık. Meriç Bektâşîlerinin «Dolu Gülbank»inde de buna benzer bir ifade görürüz: «Bismişah, Allah Allah; dolumuz dolu ola; yollarımız kadîm ola; içeceğimiz dolu da, Niyaz dolusu olmuş ola. Niyaz sahiplerinin ömürleri uzun, kısmetleri gani ola; üzerlerine gelecek olan belâyı, kazayı **Ulu dağlara,** Yezit münkirlere vermiş ola. Niyazlarının kabulluğuna, Hakk'ın birliğine, Pîr Sultan'ın demine, gerçeğe hül» (278)

Oğuz Destanı'nda, efsanevî bir dağın adı, «**Div Kayası**»dır. Bu dağın eteğinde, üç tane ulu ağaç vardır ve her birinin altında suyu gür bir pınar vardır. Pınarların başında da, iki mavi ejderha yatmaktadır. «Div Kayası» adı, Kırgız ülkesinde ve Orta Asya'nın çeşitli yerlerinde görülür. (279) Bunların Türkiye'de de pek çok örnekleri vardır. (280)

---

(278) Yukarıdaki gülbankte, **Dede,** «niyaz sahiplerinin ömürleri uzun, kısmetleri gani ola» diye dua eder. Aynı temenniyi, **Kam**'ın şu **«alkış»** (Hayır duasında görürüz: «Yaşın uzun olsun, kara saçların ağarıncaya kadar yaşa» (İnan, Şamanizm, sf. 79). Azerbaycan'da, Nevruz,dan önceki son çarşamba, evin dışında bir ateş yakılır. Sihirli bir gücü olan bu ateşe, **«Tongal»** denir. Bu ateşin üzerinde atlarken, «ağrım uğrum filâna; başımın tişimin ağrısın filâna» denir ve bir yıl, hastalık ve felâketten kurtulunacağına inanılır. (Caferoğlu Ahmet, «Türkçe'de Tongal Kelimesi», Halk Bilgisi Haberleri, sayı: 7, 1930). Bu, ateş kültü ile ilgili olmakla beraber, ağrının sızının şuraya buraya gitmesi bakımından, yer - su kültü ile de ilgilidir.

(279) Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan, Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili), İstanbul, 1972, sf. 66, 107.

(280) Edremit Türkmenleri, «yatırların ruhu» için kurban keser ve bununla **«Hıdırellez Sofrası»** kurarlar. 15 Ağustos'ta Kazdağı'na çıkılır ve Sarıkız'ın yattığı **taş yığınının** dibinde kurban kesilerek, **«Dede sofraları»** kurulur. Burada, **Sarıkız** ve **Baba** yatırla-

Yer-su kültüyle ve bilhassa dağ kültü ile yakından ilgili olduğunu gördüğümüz ruh ve sonradan yatır (türbe) inancı, şamanizmden İslâmiyete geçilmesi ile birlikte, nitelik değiştirmiştir. Fakat her iki halde de açıkça görülür ki, Türk'ler, başları sıkıştığında, dara düştüklerinde, tarlaları, hayvanları kuraklıktan kavrulduğunda, bu yerlere koşar, oralardan niyazda, dilekte bulunurlar. İslâmiyetten önce bu dilek, doğrudan doğruya oradaki ruhtan dilenirken, İslâmiyetten sonra, bu yatırlar aracı vaziyetine gelmişlerdir. Artık, Allah'ın sevgili kulları olan ve Allah'a sözü ve nazı geçebi-

---

rından başka şu yatırlar vardır: **Şahmelek, Davutdedesi, Sivri, Küçükdede, Buğdaycı, Eybek, Kurtdedesi, Çanlıbaba, Şıpşıpdede, Börülcededesi, Kapancadedesi, Yaylatepededesi, Billerdedesi, Sinandede.** Tahtacılar, «Baba» yatırından her akşam top atıldığına inanıyorlar. Türkiye'nin pek çok yerinde yatırlardan top atılması inancına şahit olduk. **Yeşil Abdal'ın bir nefesinde de, yatırlardan top atılması inancına şahit** olduk. **Yeşil Abdal'ın** bir nefesinde de, yatırlardan atılan toplardan bahsedilir. (Bektâşî Şairleri, C. 2, sf. 107).

Afyon Dumlupınar'da, **Kazuçurantepe** ve **Dedesivrisi** meşhurdur. Erdek'te, «Dilektepe»de **«Dilekdede»** yatırı vardır, ondan dilek dilenir. Akçakoca'da, Halkın (Karkın) Dağında bu isimde bir yatır vardır ve **Kaplandede Dağında, Kaplandede** yatırı vardır. Melen, Yenice ve diğer köyler halkı, rahmet (yağmur) duası için bu yatıra gidip, kurban keser.

Aydın'ın Dalama Nahiyesinde elli yıl önce halk, Kurudere denilen yere giderek, onun eteklerinde yatırları bulunan **«Horasan Erleri»**nin yanında bayram namazı kılarlarmış. Halen yoğmur duasına oraya gidiliyor. Madran Dağında ise iki yatır var: **Büyükmadran, Küçükmadran.** Yazın bu yatırların başına, Sünnî ve Alevî bütün civar köyler halkı ve Yörükler, Tahtacılar ziyarete gelip, kurban keser, dua eder, dilek dilerler. Madran'daki dede top atarmış; kumandan imiş. Sünnî ve Alevî Karakeçililerin ziyaret ettiği, Domaniç ve diğer dağlarda bulunan yatırlar: **Ağlarcababa, Karcıkebe, Bayraktarkaraveli, Selimbaba, Karacabey** (Kızılbaş Karakeçililer, Karcıkebe yerine bu adı veriyor), **Çetindede, Pir Sultan Abdal,** dağlardaki yatırları nefesinde dile getirir: «Hayal hayal oldu gözüme vatan, Ahmaktır dünyaya göz gönül katan, Çıplak

!en evliyanın yardımını dilemek yoluna gidilmişitr. Eğer onu razı edebilirse, dilek sahibi, muradına erecektir. Çünkü, Allah, evliyasını kırmayacaktır. Bunun için, çocuğu olmayanlar, çocuğa kavuşmak için, yatırlara koşup, niyazda, dilekte bulunurlar. Orta Asya'da, Kazak - Kırgız'lar bunun için **«Kara Ahmed»** dedikleri «Ahmed Yesevî» Türbesini ziyaret ederler. İran'da, onun halifelerinden **«Avşar Baba»**nın da bu maksatla ziyaret edildiğini Evliya Çelebi söylüyor. Yesevî soyundan **«Baba Şeyh»**in yatırı da böylece ziyaret ediliyor. Türkistan'da, «Turabek Hanım Türbesi» de ünlüdür. Türkiye'de, ünü büyük yatır pek çoktur ve onları burada vermeğe imkân yoktur. Sadece, Uluğbey'de Veli Baba Türbesinin, çocuk dileği için ziyaret edilişinden bahsetmekle yetinelim. Kadınlar yatıra gidip, çocuk dileyip, dua ettikten sonra, oradan geçen bir Er'e, bellerini bir iple bağlatırlar. Bu niyazdan sonra, çocukları oğlan olursa, adını yatırdaki

---

Ali ile Hayderi Sultan, Bize yol vermiyor aşmağa dağlar. Gaibdesin, kandildesin, sırdasın; münkire görünmen, göze perdesin, Hasan Dedem, Yöğrük Kulu nerdesin, bize yol vermiyor aşmağa dağlar. Denek Dağı'nda yatan Yediler Kırklar, buna inanmadı münkirler şekler, Çiçek Ana ile Hürü Melekler, bize yol vermiyor aşmağa dağlar.» **«Kırk Kızlar»** da denen **«Hürü Melekler»** **Çiçekdağı**'nda yatmaktadırlar. (C. Öztelli, Pir Sultan Abdal, sf. 309). Senirkent çevresinde yedi yatır var. En mehuru, Kocadağ'daki **«Gelincikana»** Sünn'ler de, Bektâşîler de ziyarete gidiyor. **Vambery**, Türkistan seyahatinde, **«Kahriman Ata»** denilen bir velînin yatırına rastlıyor. Kervanbaşı'nın ikazı üzerine, yatıra hürmeten, oraya varmadan onbeş dakika önce atlarından iniyorlar. Çok uzun bir yatırmış. Bu velî, cinlerle savaşan bir dev imiş. Hâkimiyet alâmeti olarak, mezar **koç boynuzları** ile süslenmiş. (Vambéry, Travels..., sf. 111 - 112). Aynı şeyi, Ahlat çevresinde, Karakoyunlu'larda da görürüz. Vambery, Türklerin Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki Yuşa Tepesindeki dev bir yatıra da manevî bağla bağlı olduklarını, halbuki buna Yunanlıların Herkül dediklerini söyler. (Aynı yerde) Diktol (Siverek)daki **Akbaş Dede**'nin yatırı da çok uzun imiş.

evliyaya izafeten **Veli** adını korıar. Kız olursa, «**Fatma**» adını verirler. Kerkük'te de, çocuk dileği için ve çocuk hastalıkları için, başka başka yatırlar ziyaret edilir. Orada çocuk için niyaza, «**uşağ isteme**» denir.

Orta Asya şamanistleri ise, çocuk dileğini, yer-su'lardan dilerler. (281)

Yer-su inancının silik izlerini Osmanlılar devrinde de görebiliriz. Şükrullah'ın **Bencetüttevârih** isimli eserinin başındaki «**iyilerin bardağından toprağın da payı vardır**» sözünden (282), bunu anlıyoruz. Aynı itikadı, «**Eşik**» (283) ve **Yağmur Taşı**» (**Yada Taşı - Cada Taşı**» inancında görebiliyoruz. (284)

---

(281) Sibirya'dan, I, 484.

(282) Şükrullah, Bencetüttevârih, İstanbul, 1949, Atsız neşri, sf. 47.

(283) Eşiğe basmanın uğursuzluk getireceği bütün Türklerde ortak inançtır. Bu, yer-su kültü ile ilgili olsa gerektir. Nitekim, Altaylı şamanistler, «kapı ruhu»nun varlığına inanırlar (Sibirya'dan, II, 63). Alevî ve Bektâşîlerin Cem'lerindeki 12 hizmetten biri olan «kapıcılık», bununla ilgili olmalıdır. Uluğbey'de Veli Baba Türbesi'nin **yeşil eşiği**'ni üç yerinden öpüp, ayak değirmeden girip çıkmıştık. Edremit Tahtacılarında, eşiğe basmanın ve eşikte durmanın uğursuzluk getireceğine inanılır. **Orhan Gazi**'nin «adı Süleyman Paşa olan ulu oğlu, **atasının eşiğini** öpmeğe» gelmişti (Behcetüttevarih, sf. 53). **Kul Hüseyin de**, «Kırklar eşiğine yüzümü sürdüm» diyor (Bektâşî Şairleri, C. 2, sf. 8). Altaylı'ların şaman âyinleri esnasında, «eşiğin sağ ve sol taraflarında «koruyucu olarak bulunan «atam Kayra Han» diye dua edilir (İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 393).

(284) Eski Türkler, **Yada-Cada**» adını verdikleri bir taşın sihrine inanırlar, onunla yağmur yağdırırlardı. Çin'liler, çeşitli kaynaklarda bu hususta bilgi veriyor. Orta Asya şamanistleri, bununla yağmur yağdırdı. (Sibirya'dan, II, 8, 10, 179 - 180). Müslüman Türklerde, yağmur taşı, yağmur duası ve ters giyme âdeti devam etmiştir. (Ş. Yaltkaya, II. Türk Tarih Kong. Kitabı, sf. 693 - 697). Bektâşîlerin, **Teslim Taşı**» ve «**Pelhenk Taşı**» bununla ilgili olmalıdır. Türkiye'nin her yerinde bu âdeti görebilmekteyiz. (Geniş bilgi için şu değerli esere bak.: Doç. Dr. Hikmet Tanyu, **Türk-**

Orman kültü de, Türklerde mevcut olmuş olan kültlerdendir. To-ba'larda bu kült, kayın ormanı dikmek şeklinde beliriyordu. Bunlar, kurban kestikten sonra kayın ağacı dikerlerdi, buradan mukaddes kayın ormanı meydana gelirdi. (285). Hunlar arasında bazı boylar, ağaçtan türediklerine inanırdı: «Selenge civarında bir ağaçta bir budak peyda olmuş; bundan beş erkek çocuk çıkmış» (286). Türk uruk veya uluslarından biri olan **Kıpçak, «ağaç kovuğu»** manâsına gelir. (287) Göktürklerin **«Ötüken Yış'ı** (Ormanı), «Vladimirtsov ve Pelliot'ya göre, Türklerce, devlet kutu veren bir yer Tanrısının makamı sayılıyordu. Pelliot 'El Ötüken kutı' tabirini 'Devletin yer tanrıçası' olarak anlıyordu. M. VI. yüzyıl Çin kayıtlarına göre Gök Türk Hakanı daima Ötüken Yış'da otururdu... Uygurların 'Kut Dağı' da Ötüken bölgesindeki başkentleri balık yanında idi.» (288)

Şaman âyinlerinde kayın ağacının yeri büyüktür. Bu, Alevilikteki **«Tuba Ağacı»** gibi, mistik ve dinî bir rol oynar. Dede Korkut'un hayır duaları arasında, «kaba ağacun

---

lerde Taşli İlgili İnançlar, Ankara, 1968). Yağmur duası hakkında (Bitlis, Van, Erciş, Çankırı, Konya, Sivas, Niğde) Caferoğlu güzel bilgi veriyor (Anadolu Ağızlarından Derlemeler, İstanbul, 1951, sf. 13, 44, 69 ve Reşid Rahmetî Armağanı, sf. 157).

(285) Çin'in Şimal Komşuları, sf. 80 - 81.

(286) Aynı eser, sf. 75.

(287) İnan, Şamanizm, sf. 65 - 66.

(288) Emel Esin, «Ötüken Yış...», sf. 155, 159.

Ötüken Yış hakkında bk. (N. H. Orkun, Eski Türk Yazıtları, C. I, ve II). Kaşgarlı Mahmud, «Ötüken»i şöyle açıklıyor: Uygur ili yakınında Tatar bozkırlarında bulunan bir yer adı (Divan, I, 138) ve «Yış» için, «ormanla kaplı dağ» diyor (Divan, III, 4, 143). Ötüken'in, «Ötüğ, ötük, ötügci» (dilek, dua, niyaz)dan türediği açıklanıyor (Kafesoğlu, «Eski Türk Dini», sf. 22, dip not: 67, Orkun ve Caferoğlu'na atıf.)

Ötüken, Türk'lerde vatan sevgisini canlandıran, kutlu bir yer olmuştur.

kesilmesün» (289) diye bir dua vardır. Oğuz kahramanı Basat, Depegöz'e, «Atam adın sorar olsan kaba ağaç; anam adın sorar olsan kağan aslan» (290) diyordu Buradan anlıyoruz ki, bu ağaç kutlu sayılır. Osmanlı Türkleri de bu ağacı çok değerli tutuyorlardı. Murad Han Gazi, Gelibolu'ya çıkmış, Malkara'ya doğru birçok yeri almıştı. Âşıkpaşazâde, bu sefer dolayısiyle, «kabaağaç»tan da şöyle bahseder: «vardılar. Devletlü Kaba Ağaç dedükleri yere kondılar. Murad Han dahı bir kaba ağaca arkasın verdi. Okurdı. Bir lâhza gecdükden sonra adamlar geldi biri biri ardınca kim: 'Hanum! Hak Ta'âlâ kudretiyile ol hisar yıkıldı' deyü (müjde verdiler)... ve hem ol ağaca kim han arkasın vermiş idi, han eyitdi: 'Bu ağaç Devletlü Kaba Ağaçdur' dedi. Ve ol ağaca vech-i tesmiye hanun sözi olup durur. Ve ol ağaç şimdi dahı vardur. Kütük olup durur. Yanında bir kuyu dahı vardur» (291). Buna benzer bir kayda, Kâtip Çelebi'de rastlıyoruz. Kâtip Çelebi'nin anlattığına göre, Ferecik, Lala Şahin Paşa tarafından alındıktan sonra, İnceğiz civarındaki Polonya Kalesi kuşatılmıştı. Bu «kalenin alındığı haberi kendisine ulaştığı zaman Sultan, bir ağacın altında gölgeleniyordu. Habere çok sevindi ve bu ağaca Devletlü Kavak adını verdi»' (292) İki yüzyıl önce, bir

---

(289) Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkud'un Kitabı, sf. 30, 58.

(290) Aynı eser, 113. Burada adı geçen Basat ve Depegöz hikâyelerini, Toros eteklerinde Silifke Tahtacılarından dinlemiştik, Onlar, «Basat» yerine «Vasat» diyorlar ve atalarından duydukları şekilde, bu ve diğer Oğuz destanlarını, hayranlık veren bir anlatışla bize naklediyorlardı. Kitabî hiç bir dayanağı olmayan ve yüzlerce yıl öncesinden gelen bu destanları, ne yazık ki, bir banda geçiremedik. Aynı destanlar, Dinar (Afyon) Türkmenlerinden de dinlemiş, sesleri zaptedemeyişimizden aynı şekilde hayıflanmıştık.

(291) Âşıkpaşaoğlu, Tevârih-i Âl-i Osman, Atsız neşri ,İstanbul, 1949, sf. 132.

(292) Kâtip Çelebi'den Seçmeler, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, sf. 194.

eşkıyalık hâdisesi dolayısiyle yazılan bir hüküm'den, Denizli civarında bir köyün adının «Kabaağaç» olduğunu anlıyoruz. (293)

Bektâşî menkıbesin egöre, Hacı Bektaş Veli'nin duası kerametiyle, «buğday»dan bir çocuk dünyaya gelmiştir. (294)

Kıpçak'ın «ağaç kovuğu» demek olduğunu ve ağaç kovuğundan türeme menkıbesini yukarıda anlatmıştık. Edremit'in Çamcı Köyü'nde, kendisi ile alay edilen öksüz çocuk, kendisini savunurken, «Ben ağaç kovuğundan mı oldum?» der. Aynı köyde, kırmızı yemişleri olan bir ağaca, «Yemişen Ağacı» denir ve uğursuz sayıldığı için odunu yakılmaz. «Cadının çıktığı mezara yemişen kazığı çakın» denir. (295)

Kırgızların Manas Destanında Yakup Han, hatununun kısırlığından şikâyet ederek, diyor ki: «Bu çırıçıyı alalı ondört yıl o'du. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor». (296)

---

(293) M. Çağatay Uluçay, 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955, sf. 148. Bu isimde birçok köyümüz vardır. Bursa'da bir mahallenin adı, «**Duaçınarı**»dır.

(294) Vilâyet-Nâme, sf. 35. Vilâyetnâme ve menakıpnâmelere göre, Hacı Bektaş Veli Tekkesi nde Balım Sultan Türbesi'nin önünde bir dut ağacı vardır. Bu kerametle, Horasan'dan buraya atılan bir ağaçtır. Gelen ziyaretçiler bunun kabuğundan dişağrısı için alır ve ağrıyan dişlerinin üzerine koyarlar. Diğer bir rivayete göre, bu kara dutu Balım Sultan dikmiştir ve kabukları öd ağacı gibi yakılır (Hâmid Zübeyr, «**Hacı Bektaş Tekyesi**» Türkiyat Mecmuası, İstanbul, 1926, ikinci cild, sf. 379.

(295) Aydın zeybekleri, «Tehnel» Ağacını kutlu sayarlardı. Bu ağacın zeytine benzeyen tanelerinin yağı ile silâhlarını yağlar, bunun altında and içerlerdi. Kızılbaş'lar, dibinde Hızır'ın yattığına inandıkları «Ezentere» Ağacını kutlu sayarlardı. (E. Behnan Şapolyo, «Efe, Zeybek, Kızan...», Türk Yurdu, Temmuz, 1954, sayı: 234, sf. 52).

(296) İnan, Şamanizm, sf. 168.

Kırgız-Kazaklar'ın «Şeriate aykırı» âdetlerinden şikâyet eden Moila Gazi Hoca «kadınları kısır olursa sahrada tek başına biten bir ağaç, bir kuyu (pınar) veya su yanında koyun kesip gecelerler.»

Yörükler, Türkmenler ve birçok köyler halkı, ulu ağaçları kesmenin iyi bir şey olmadığına, uğursuzluk getireceğine inanırlar, bazı kutlu tanınan aağçlara bez bağlarlar. Bu ağaçların dibindeki yatırlardan dilekte bulunurlar. (297)

---

(297) Çocuğu olmayan Yakut kadınları, kutlu «bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde 'yer sahibi' (an daydı iççite) ne yalvarırlar; ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar bunun Tanrı'dan, yer ağaç ruhları tarafından verildiğine inanırlar» (İnan, Şamanizm, sf. 167). Altaylı'lar, Ağaçlara nezir için bağladıkları paçavraya **«Yalama»** derler (Sibirya'dan, II, 22). Anadolu'da ağaçlara **«Çapıt - Çaput»** bağlanır.

Söğüt'ün Borcak Köyünde, ağlamaktan kasığı fırlayan çocuklar (bilhassa oğlan çocuklarının) için çam ağacı tedavisine başvurulurdu. Kadınlar dağ eteklerine giderek, bir çam ağacını, yumurta şeklinde (söbü) oyarlar ve ağacın iki tarafına duran iki kadın, çocuğu bu delikten üç kere geçirirlerdi. Çocuğu kadının biri alır, sonra diğerine uzatırdı. Dileği olur, çocuğun kasığı düzelirse, Borcak tepelerinde, «Yakup Dede»nin yatırı başında kazanlarla **«Tutmaç Çorbası»** pişirir ve dâvet edilmiş olan bütün köy halkına dağıtır ve birlikte yemek yenilirdi. (Borcak'lı Hatice Yavaş'tan). Köylünün dâvet edilmesine **«okumak»** denir. Bütün köylü **«Okunur»** (dâvet edilir). Türkiye'de bugün **«oku»**, **«okuntu»** ve **«okumak»** şeklinde yaşıyan kelimedir. Âşıkpaşazade aynı mânâda kullanır.

«Tutmaç» ise eski bir Türk yemeğidir. «Töre» dergisinde bu konuda geniş bilgi verdik. Kaşgarlı Mahmud, «herkesçe bilinen bir Türk yemeği» diyor. (Divan, i, 452; II, 233; III, 119, 289).

Şark mitolojisinde meyvaları insan olan ağaca, «Vakvak» denir. 1656'da isyan eden Yeniçeriler, birçok devlet ileri gelenini, Sultanahmet avlusundaki bir çınar ağacına asmışlardı. Bu yüzden bu vak'aya, **«Çınar Vak'ası»** veya **«Vak'ai Vakvakiye»** denir. 1825 - de Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırıldığında birçok âsinin cesedi

Kızılbaş Türkmenlerin **«Alaca Değnek»**, **«Tarîk»**, **«Erkân»** adını verdikleri kutlu sopanın da ağaç kültü ile ilgili olduğu bellidir.

Bu misallerden anlaşılır ki, eski Türklerde ve Türkiye Türk'lerinde (Sünî ve Alevî), ağaç kültü ve bu kültün izleri vardı ve halen de vardır.

Su Kültü. Türkler arasında görülen Yer-su kültlerinin en mühimlerinden biridir. Çin'lilerin verdikleri haberlere göre, Hun Türkleri, **«sulara ve ağaçlara** kurbanlar verirler» idi. (298) Kutlu dağların tepesinde bazan volkanik bir göl bulunur ki, eski Türk Kültüründe bunlara, **«Gök Gölü»** denirdi ve kutlu sayılırlardı. (299)

Bir Orta Asya rivayetine göre, Yâfes'in oğullarından

---

bu ağacın altına atılmıştı. **Keçecizade İzzet Molla** bunu telmihen şu dörtlüğü söylemişti:

Bir zaman ehli fitne Camii Hanı Ahmet'te
Bigünah asmıştı kullarını Hallâkın
Şimdi erbabı şıkanın dökülüp kelleleri
Meyva vaktine yetiştik şeceri Vakvakın

(M. Şakir Ülkütaşır, Türk ve İslâm Geleneğinde Ağaç, Ankara, 1963, 13). Müslümanlıkta da ağacın kutlu bir yeri vardır (aynı eser, sf. 21 - 23).

(298) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 69.

(299) Eberhard, **«Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair»**, Belleten, Ocak sayı: 41, sf. 18.

Toroslar'da, Bulgar Dağları üzerinde, dağın doruğunda, kutlu sayılan iki veya üç göl vardır. Çadırlarında misafir olduğumuz Karakoyunlu Yörüklerinden öğrendiğimize göre, onlar ve diğer Yörük oymakları, Temmuz veya Ağustosta, kalabalık halde bu göllere gider, oradaki yatırlara kurban keser ve gölü ziyaret ederek, dilekte bulunurlar. Bu ziyaret gününe rastlıyamadığımız için katılamadık. Göllerin adı, galiba **«Gök - Göl»** ve **«Kara - Göl»** idi ve dipsiz, esrarlı sayılır. Söke'nin Kemer (Sazlıköy) Köyünün yakınında bulunan iki su birikintisi (Gölet), çevre köylüler tarafından esrarlı sayılırdı. Birinin adı «Deve - yutan», diğerinin adı «Bağlı veya Ballı - su» idi.

Türk, Doğu'ya, **Isık-Köl** (Issı göl)'e geldi. Burada «su pınarları ve tatlı suların aktığı bir ağaçlı dağ vardı... Türk oraya yerleşti... Dağın tepesinde bir ateş gördü ve oraya tırmandı. Ateşi bulamadı, fakat kuşlak bir koru buldu. Oraya otağını dikti.» **«Işık-Köl** civarında **«Binbulak»** denen bir yış (orman) vardı. (300)

Gardizî irtiş byunda yaşayan Kimeklerde su kültü bulunduğunu yazmaktadır. Onun verdiği malûmata göre, Kimekler İrtiş ırmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederler. 'Su, Kimeklerin tanrısıdır' derler. İbn al-Fakih'in verdiği malûmata göre, Barshanlılarda Isık-göl kültü vardı. Barshan halkı her yıl mahsus bir şekilde, yani merasimle, bu gölü dolaşarak takdis ederlerdi». (301)

Edremit çevresi Tahtacı'larının, çocuklarının karın ağrısının geçmesi için «ulu çaylara» dua ettiklerini yukarıda söyledik. Onlarda, erkâna girme töreninde su ile ilgili bir âdet vardır: Bacılar yazmalarının ucu ile su alıp bunu musahip erkeklerin ayakları ucuna damlatırlar.

Su'yu kutlu sayıp, ona tapınma şeklinde beliren bu kült, aynı zamanda sudan korkma ve çekinme yaratıyordu. Göçebe Türk toplulukları arasında bunun pekçok örneklerini görebiliriz. Türkiye'de, bilhassa Kızılbaş Türkmenler arasında bunun izlerine rastlanabilir. (302)

---

(300) Emel Esin, **«Ötüken Yış...»**, Atsız Armağanı, sf. 158.

(301) Abdülkadir İnan, **«Türklerde Su Kültü İle İlgili Gelenekler»**, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, sf. 249 (A. Z. V. Togan, İbn al Fakih'in Türklere ait haberleri, Belleten, XII'ye atıf).

(302) İbn Fazlan'ın yazdığına göre, Oğuzlar, «küçük ve büyük abdesten sonra temizlenmezler. Cenabetten ve diğer hususlardan dolayı yıkanmazlar. Bilhassa kışın su ile hiç bir ilişkileri yoktur... Tüccarlar ve diğer yabancılar onların yanında cünüplükten yıkanamazlar. Sadece geceleyin onların gözünden uzak olarak yıkanabilirler. Zira, onlar böyle bir harekette bulunan birini görürlerse kızarlar ve 'bu adam bize sihir yapmak istiyor. Çünkü, suya giriniyor, derler. Ondan bu hareketine karşılık tazminat alırlar.» (İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, sf. 32).

IV — Gök Kültü.

Eski Türkler ve bugünkü Alevî ve Bektâşîler, gökyüzüne, ay, güneş ve yıldızlara büyük değer verirler, onları kutlu sayarlar. Buna «Gök Kültü» demekteyiz. Diğer kültler arasında mühim bir yer işgal etmektedir. Takip edegeldiğimiz metod gereğince, önce eski Türk'lerin bu hususta ki inanışları incelenecek, sonra, yakın devirlerin şamanist Türk toplulukları ele alınacak ve sonunda da Türkiye'ye bak ılacaktır. Bu arada, eski Türk'lerin, yeraltı güçleri, cennet ve cehennem hakkındaki inançlarına da yer vereceğiz.

Çin kaynaklarından öğrendiğimize göre, Hun Türk'leri, göğe büyük saygı gösterirlerdi. Onların **«Gök Dini», «Güneş ve ay** kültlerinden» meydana geliyordu. (303) Aynı kaynaklar, gökyüzüne, aya ve güneşe gösterilen bu hürmeti, **«Güneş ve aya taparlar»** (304) cümlesiyle ifade ederler. Hun'larda, ay ve güneşin yanında, **«yıldız kültü»** de vardır. Yani bazı yıldızlar da aynı şekilde sayılmatka, onlara tapılmaktadır. (305)

İbn Fazlan, Oğuz Türklerinin bir haksızlığa uğradıkları zaman, başlarını göğe kaldırarak, «Bir Tanrı» dediklerini söylüyor. İbn Fazlan'ın verdiği bu bilgi, Onuncu Asıra aittir. Ondan yüz yıl sonra, meşhur Divân'ını yazan Kaşgarlı Mahmud, aynı şeylerden bahsederken, bu inanışları, İslâmî bakımdan şiddetle tenkit eder. Kaşgarlı bu konuda şöyle der: «Yere batası kâfirler göğe 'Tenğri' derler. Bu yüzden bu gibi şeylere yükünürler (secde ederler). Yine bunlar bilgin kimseye 'Tenğrigen' derler. Bunların sapıklıklarından Tanrı'ya sığınırız.» (306)

---

(303) Çin'in Şimal Komşuları, sf. 93.
(304) Aynı eser, sf. 76.
(305) Aynı eser, sf. 51.
(306) Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lûgati-t Türk, Besim Atalay çevirisi, C. IIII, Ankara, 1941, sf. 377.

«**Moğolların Gizli Tarihi**»nde: Temuçin (Merkitlerin elinden kurtulduktan sonra) güneşe bakıp saçı saçtı ve «Burkan Haldun'a her sabah tapmalıyım. Neslimin nesli böyle bilsin» diyerek kuşağını boynuna astı, külahını eline takıp göğsünü açtı, dokuz defa secde etti.» (307) Kurultay'da Cengiz Töresine göre han seçildikten sonra üç kere çenk çalınır ve «günün ortasında güneşe teveccüh olunarak çenkler tekrar çalınır. Ve herkes buna (güneşe) secde eder.» Bu toplantı, ilkbaharda yapılır ve sonunda şölen verilirdi. (308)

Hun'ların çoğu, 429 yılından sonra göçebeliği terkederek, tarla ziraatine geçmiştir. «450 yılından sonra bunlardan 5 grup bir araya toplanıp göğe kurban vermiştir, bu törende at kurbanları sunulmuş ve şarkılar söylenmiştir.» (309) Göktürkler'de «her yıl ecdat mağarasına kurban kesilir. Büyük bayram beşinci ayın ikinci yarısında **Göktanrı** ve **Karatanrı**'ya kurban kesilmesiyle başlar.» (310)

Saltuk (Satuk) Buğra Han Tezkiresinin ve Müslim'in Siyâm'ının, gökle ve Mirâç'la ilgili bölümleri incelendiğinde, Alevî - Bektaşî rivayetindeki Mirâç hâdisesine büyük bir benzerlik gösterdiği hayretle görülür. Şöyle ki: «Gizli ibadete meclûp melekler, en yüksek göklerde, Peygamberin 'Kubbet ül-Türkiyye'ye çekildiği gibi, Türk usûlünde kubbeli ve rengârenk 'alacuk'lara gizlenmiş, bu âlî mertebede,

---

(307) İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 333.

(308) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 77.

(309) Eberhard, aynı eser, sf. 73.

(310) Aynı eser, sf. 87. **Banzarov**, Şamanizm'e **«Kara Din»** demektedir ve isimde bir kitap yazmıştır. Ünlü **Çakırcalı Mehmet Efe**'nin öfkelendiği zaman **«Kara dinine»** diyerek sövdüğünü biliyoruz. **«Kara Tanrı»** sözü de yer yer yaşıyor. Meselâ, Adana'nın Karataş'ına bağlı Sırınsı Köyünde, şaşılacak ve ibret alınacak bir iş olduğunda, hak yerini bulduğunda, Gadanı alayım **Gara Tanrı** gördün mü nasıl gösterdi?» denir. (Bozdoğan Oymağından Veysel Erdem'in anlattığına göre).

Hazreti Muhammed, bir peygamber kadar asîl bir rûha rastlamış ve bu rûhun Türklere İslâmiyeti getirecek Saltuk Buğra'nın rûhu olduğunu öğrenmiş. Peygamberin vefatından üçyüzotuz yıl sonra doğacak bu yiğit, **kırkbir yârân'ı** ile birlikte, başlarında keçe kalpak, kara kaska atlara binmiş, ellerinde dört ak tuğ, Peygambere ve ashaba gözükmüş.» (311)

İbn Fazlan'ın verdiği bilgiden öğreniyoruz ki, Başkurt'lar, Alevî ve Bektâşîlerin Oniki İmam inancına yakın bir semavî güçler inancına sahip idiler. Başkurtlar, gökte bulunan en büyük Tanrı'ya ve onun aşağısında bulunan **Oniki Tanrı'ya** inanırlardı. (312) Bütün Şamanist Türk ulusları ve urukları, bir büyük Gök Tanrısı'na ve ona bağlı olan daha küçük derecedeki Tanrı'lara inanırlar. Altaylı'ların gök veya atmosfer Tanrı'sından sonra en büyük yeraltı Tanrısı, **«Erlik Han»**dır. (313)

Şamanistler, Radloff'un açıkça belirttiği gibi, (314) dünyayı bir sürü katlardan ibaret sayarlar. Gökyüzü katlarının herbirinde, kudret bakımından farklı olan bir Tanrı oturur. Alevîlerin «A'lah-Muhammed-Ali» şeklindeki üçlü Tanrı inancı ve üçünü bir sayıp, önce «Muhammed-Ali» de, sonra sadece «Ali» de birleştirip, sembolleştirmelerinin köklerini, Orta Asya şamanizminde bulabiliriz. Yakut ve A'tay Türklerinin dinî itikatlarında, biri büyük rol oynayan üçlü Tanrı inanışı ve Alevîliğin **«Onyedi Kemerbest»** ine karşılık, **«Onyedi yüksek han (ruh)»** inanışı mevcuttur. Al-

---

(311) Emel Esin, **«İsrâ Gecesi, Uygur Mi'racnâmesi'nde Cennet Tasvirleri»**, Türk Kültürü, Köprülü Sayısı, sayı: 47, Eylül 1966.

(312) İnan, Şamanizm, sf. 27.

(313) Eliade, Shamanism, sf. 9, 10. Buryat'larda 55 iyilik ve 44 kötülük tanrısı vardır. Bunlar birbiri ile mücadele eder dururlar. Çocuk doğumunda, çocuk hastalıklarına karşı kadın kadın Tanrılar vardır. Türkler buna **«Umay»** derler (Aynı eser, sf. 10, 153).

(314) Sibirya'dan, II, 5.

tay kamlık dininde, **«Tengere Kayra Kan»**, semanın onyedinci katında oturur ve «oradan kâinatın kaderini idare eder. Kayra Kan'dan sudur yolu ile aşağıdaki **üç yüksek ilâh** meydana gelmiştir: Semanın onaltıncı katında altın bir dağ üzerinde yaşayan ve orada altın bir taht üzerinde oturan **Bay Ülgön;** semanın dokuzuncu katında oturan kudretli **Kızıgan Tengere** ve semanın yedinci katında yaşıyan akıllı **Mergen Tengere;** gökle yeri aydınlatan**güneş ana** (kün ene) de burada bulunur. Atlıncı katta **ay baba** (ay ada) oturur... Beşinci katta en yüksek yaratan Tanrı **(Kuday Yayuçi)** oturur. **Yüksek Bay Ülgön**'ün iki oğlu vardır, biri **Yayık**'tır, buna **May-ene** dahi derler, diğeri insanların hâmisi ve pîri **May-tere**'dir. Bunlar semanın üçüncü katında otururlar; bütün hayatın kaynağı olan Süt-ak-köl (süt-ak-göl) ve onun yanındaki Sürödağı da burada bulunur; yedi kuday (yetti Kuday-yedi tanrı) kendi tebaaları, Yayuçi'ler (yaratanlar), koruyucu melekler ve insanlara refakat edenlerle birlikte yaşar. Üzerinde insanların yaşadığı yerin kendisi ise, insanlara iyilik yapan bir ruhlar cemiyeti şeklinde şahıslandırılır ve Yer-Su adı altında takdis edilir... Yer-su deyince onyedi yüksek hanın hepsi kastedilir;.. onyedi hanın en kudretlisi Yo Kan'dır. O, arzın merkezinde, yeryüzündeki bütün ağaçların en büyüğü olan çok yüksek çamın bulunduğu yerde oturur. Bu çamın ucu, Bay Ülgön'ün evine kadar ulaşır. Bu ağaç, Yo Kan'ın, kudret bakımından en yüksek Tanrıya muadil olduğunu göstermektedir... denizlerin hâkimi, ölüleri koruyan Taluy Kan'dır ona Yayık Kan (taşmış suların hanı) dahi denir». 315

---

(315) Aynı eser, II, 8-9. Uluğbey'de (Senirkent), **rehber**'ler bile, 17 Kemerbest'in isimlerini bilmemektedir. Kendisinden bahsettiğimiz Bektâşî Babasına göre, Hz. Ali'nin ikinci karısından 15 çocuğu olmuştur. Hz. Hasan ve Hüseyin'le birlikte 17 ediyor. 17 kemerbest bunlardır. Bedri Noyan ise, «Hz. Ali'nin kemer kuşattıklarıdır» diyor.

Altay'lıların **Tengere Kayran Kan'ı**, tarlalara ve hayvan sürülerine bereket getiren, bereket Tanrısıdır, en büyük Tanrı'dır. Dünyanın yaratılışında ve sona erdirilişinde, bu Tanrı rol oynar. **Bay Ülgön,** sadece atmosfer Tanısı'dır. **Bay Ülgön** ve **Erlik Kan,** dünyanın yaratılması ve sona erdirilmesi gibi meselelerle ilgili değildirler. O yüzden ikinci derecede bir mevki sahibidirler.» (316) Bu sonuncuların durumunu, Alevîlikteki, «Allah ve Muhammed»in mevkiine benzetebiliriz. Ali'nin rolü ise, «Tengere Kayra Kan»ın rolüdür. Çok kesin olmamakla birlikte, pek muhtemeldir ki, eski Türkler bu üçlü Tanrı inancını, İslâmiyet cilâsı altında devam ettirmişler veya İslâmiyet onlara yumuşatılarak, böylece sunulmuştur. Yakut'ların Tanrıları için de aynı şey söylenebilir. Onların inancına göre, semavî Tanrıların ve ruhların başı olan **Art Toyon Aga,** dokuzuncu gök katında oturmakta olup, kudretine karşılık, hareketsiz ve durgundur. Güneş gibi parlar timsali (amblemi), güneştir. Gök gürlemesi ile konuşur; insan işlerine az karışır. Mühim şeylerde bile, insan işlerine karışmak istemez. Gökte, ondan başka yedi büyük Tanrı vardır. Yer Tanrılarının sayısı sekizdir ve başları **«Ulu-Toyon»**dur. (317)

Açıkladığımız eski Türk din inanışları, Müslümanlığın yanı sıra, topluluğun vicdanında yerini korumuştur. Şüphesiz ki, İslâmî bir şekil altında devam etmiştir. Meselâ, Rumeli Beylerbeyi Yakup Paşa'nın yazıp, ikinci Bayezid'e gönderdiği **Zafemâme**'de bunun izlerini görürüz. Birkaç mısraını verelim:

Melekler bağlayup saflar hâvâda
Aceb mi bu zafer, çün gayb erenler
Muâvindür bize arz-ü semâdâ (318)

---

(316) Eliade, Shamanism, sf. 198 - 199.

(317) Aynı eser, sf. 186-187.

(318) Prof. P. Coles, Avrupa'da Osmanlı Tesirleri, Çeviren: Vecdi Bürün, İstanbul, 1975, sf. 220.

Pir Sultan Abdal, Allah inancı ile, Gök-Tanrı inancını şu nefesinde birleştirir:

> Kadirsin Allah'ım sen de kadirsin
> Üstümüze dört direkli çadırsın
> Çağırdığımız yerde hazır nazırsın
> Cümlemiz üstüne yürüyüp gider. (319)

Gök kültü'nün en belirgin ifadesini, güneş ve ay kültlerinde buluruz. «Doğan güneş kültü», Türk'lerden başka Moğol Samanlığında da vardır. İbn-ül Esir, «güneş doğduğu zaman ona taparlar» diyor. (320) Cengiz Han'ın, güneşe

---

(319) S. Nüzhet Ergun, I, 165; Öztelli, sf. 313. Adapazarı M. Eğitim Müdürü İlyas Arslantürk un anlattığına göre, Bulgaristan'daki Deliorman Türkleri, yaz aylarında, yılın ilk gök gürlemesinde, kuşaklarından bıçaklarını çıkarır, onunla veya bir demir parçası ile, çocuklarının başına hafifçe dokunurlarmış. Bu maddenin teması ile, çocuğa bir yıl sağlık ve iyilik geleceğine inanılırmış.

(320) Barthold'un, «Defin» hakkındaki makalesi, İnan, Makaleler ve İncelemeler. Burada, bu konu ile ilgili ve Türk Din Sosyolojisi bakımından çok değerli bir bilgi vermek istiyoruz. Bu bilgiyi, Konya'nın Yunak Kasabasının Honamlı Köyüne yerleşmiş olan, **Honamlı Oymağı**'ndan İsmail oğlu İsmail Bilici'den edindik. İsmail Bilici, ellı yıl kadar önce, oymaklarının en yaşlısı ve en bilgilisi olan, 85 yaşındaki **Kör Hacı Osman**'a, asıllarının nereden gelme olduğunu soruyor. İki gözü de görmeyen, mektep medrese görmemiş olan bu ihtiyar, sorulan soru üzerine, yaylada yaz sıcağından korunmak için gölgesinde oturduğu ağaca, sırtını iyice dayadıktan sonra, görmeyen gözlerini uzaklara dikerek: «Oğul! Böyük suval sordun. Bu yaşa geldim, daha bunu bana kimse sormadı. Dedemden duyduğuma göre, biz evvelce Horasan Elinde **Güneşe daparmışız,** Sabahlayın, **Şaban Baba** adında bir **abdal**, davulla halay çektirir, 'Tanrımız doğuyor' deyerekten, güneşe daptırırmış. Nameyle Müslüman olmuşuz. Anadolu'ya akın yapmışız. Güneşi yaradanın Allah olduğunu bilip, bundan vazgeçmişiz. Şaban Baba da, aşiretten faydalandığından, oğlu evlenenin düğününü, sünnet olanın sünnet düğününün

taptığını yukarıda söyledik. Timur Türbesi'ndeki kitâbeler den anlaşıldığına göre, burada yatmakta olan asılzadelerin biri, Alankuva isimli çok meziyetli bir kadına, Hz. Ali soyundan birinin **Işığı'nın** (nûrunun) değmesi ile dünyaya gelmiştir. (321) Bu ışığın, güneş ışığından ziyade, ay ışığı olması gerekir ki, bunun sebebini biraz aşağıda açıklayacağız.

Altaylı şamanistler, güneş üzerine and içerler. And formüllerinde, «kün ana körüptur» cümlesi geçer. Müslüman Türklerden Mişer ulusu güneş üzerine yemin eder, «kuyaştır and ediyorum» derler. «Altaylılara göre güneş ana, ay atadır. Güneşi yerde ateş temsil eder. Yakut masallarından anlaşıldığına göre, büyük kahramanlar güneş ve ayın himayesi altında bulunurlardı.» (322)

Turfan Kazılarında bulunan ve ilk defa A. V. Le Coq tarafından yayımlanan, aşağıda kaydedeceğimiz ilk Türk ilâhisinde, güneş, ay ve gök'e atfedilen Tanrı gücü açıkça görülür. Bizi ilgilendiren bazı mısralarını, Türkiye Türkçesi ile veriyoruz:

---

yaparak, içimizden ayrılmamış» şeklindeki mühim açıklamayı yapmış. Burada, davulu ile **«Şaman» (Şaban Baba)** ve Alevîlerin **«Abdal»**ı göze çarpıyor. Ayrıca, Anadolu'daki gezginci Abdal'lara da, Türk içtimaî teşkilâtında ve din hayatında yer verilmiş oluyor.

(321) A. Semenov, **«Gûr-i Emîr Türbesinde Timur'un ve Ahfadının Mezar Kitabeleri»**, İnan, Makaleler ve İncelemeler sf. 591 - 592.

(322) İnan, Şamanizm, sf. 29. Bugün Türkiye'nin köylüleri ve kasabalılarında da görüldüğü gibi, «güneş ve ay tutulduğu zaman şamanistler, bunları kötü ruhun elinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Bu gürültü patırtıların kötü ruhu korkutacağına inanırlar» (Aynı yerde).

(323) Prof. Rahmetî Arat, **«En Eski Türk İlâhisi»**, Türk Yurdu, sayı: 4 (274), Haziran 1959, sf. 46.

Tan tanrı kendisi geldi,
Kalkınız bütün beyler, kardeşler!
Tan tanrıyı övelim!
Gören güneş tanrı,
Siz bizi koruyun!
Görünen ay tanrı,
Siz bizi kurtarın!. (323)

M. de Groot'un açıklamasına göre, Çin kaynakları, eski Hun İmparatorunun «**Tengri**» ve «**Mukaddes yer**» tarafından himaye gördüğü gibi, «**ay**» ve «**güneş**» tarafından da takdis olunduğunu bildirmektedir. «Buna göre Hun imparatorları, bir dereceye kadar 'ay' kültüne bağlı kalmış, ona tapmışlardır. Şöyle ki, imparator Tan-hu yani Tanrıoğlu, tan atarken hep askerî karargâhını terkederek ibadete çıkar ve her yeni doğan ayı tebcil amacile batıya dönük, ayı tebcil ederdi. Ayrıca yılın i.k ayı görülür görülmez, Tanhu Sarayının 'Kurbanlık mahalli'nde ufak bir meclis toplardı. Her yeni ayın doğuşunda ise, daha büyük toplantılar yapılırdı. Tanrı'ya ve yer'e ayrıca kurbanlar sunulurdu. Hattâ bir aralık yılın üçüncü ayı doğarken imparatorlardan birinin vasiyeti üzerine, Tan-hu'nun oğlu yılın ilk ayı doğduğunda imparatora, yani babası nezdine mutlaka bir heyet göndererek onu tebrik ve sağlık dileme, imparatorun hatununa da şâmil idi. Karşılığında, aynı heyetle hediyeler gönderilirdi.» (324) Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, yeni ay doğduğunda, Hun saraylarında onu kutlamak için büyük törenler yapılırdı.

---

(324) Ahmet Caferoğlu, «**Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları**», İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c. XIII'den ayrı basım, İstanbul 1965, sf. 21.

Oğuz Han'ın çocukları, Özbek hükümdarları, Osmanlı padişahları arasında, veya şehzadeler arasında «Gün» ve «Ay»lı adlar alanlar vardır. Bununla ilgili pek çok yer adları da vardır (Bu konuda zengin bilgi için adı geçen makaleye bakınız. Ayrıca Osmanlı tarihlerine ve umumî Türk tarihlerine de bakınız).

Az sonra açıklayacağımız üzere, «Ay» ve «Güneş»in Alevîlikteki yeri büyüktür. Bu bakımdan, meselenin bütünü ile ve tarihî kaynaklarına inilerek ele alınması gerekli olmaktadır. Bugünkü duruma geçmeden önce, «Ay» ile ilgili eski Türk inançlarına biraz daha yer verelim.

«Ay»lı destan kahramanlarından birinin adı, **«Ay-Mökö»**dür. Yakut destanlarında buna benzer **yüksek ilâh derecesini** işgal eden zâtın adı **«Yürüng-Aytoyon»**dur. (325) Kumuk destan kahramanlarından birinin adı, **«Aygazi»dir.** (326) Karakalpakların harp parolası, **«Ay-Şolpan»**dır. (327) Türk lehçelerinde, «sabah yıldızı»na, **«Zühre Yıldızı»**na, **«Şolpan» «Çolpan», «Çolbon»** gibi adlar verilir. Bu, **«Çoban Yıldızı»** demektir. Bu yıldız, Hz. Fatma'yı temsil etmektedir. Daha doğrusu, temsilden de ileri, bir ayniyet vardır. Yani Alevî topluluklarının inancına göre, **«Güneş», «Hz. Muhammed»**dir; **«Ay» «Hz. Ali»dir** ve **«Zühre** (Çoban, Çolpan)**Yıldızı», «Hz. Fatma»**dır. Karakalpaklar'ın savaş parolasında görülen, «Ay ve Çolpan «Zühre» parolası, İslâmiyeti kabulden sonraki devre ait ise, Hz. Ali ve Hz. Fatma'yı belirtir olsa gerektir. Müslümanlık öncesine ait ise, Alevîlikteki inancın kaynağını göstermesi bakımından, manâlıdır.

Altaylılar, ay'ın altıncı gök katında ve güneş'in yedinci gök katında bulunduğuna inanırlar ve «Dolunay»a ibadet ederler. Onlarınınanışlarına göre, **«Tavşan», «Ay» a ait** semanevî bir hayvandır. Ancak altıncı semada avlanmalıdır. Altay kam'ı bunu temsilî olarak gösterir. (328) Alevî ve Bektâşîlerin, tavşan'dan nefret etmeleri buradan gelse gerektir. Bu nefreti, herbiri başka türlü açıklamaktadır. İlerideki bahislerde açıklayacağımız üzere, burada totem inan-

---

(325) Aynı makale, sf. 25.

(326) Aynı makale, sf. 23-24.

(327) Aynı makale, sf. 25. Lap'lar, güneş ve ay'ı, Tanrı ve Tanrıça saraylar (Eliade, sf. 176).

(328) Eliade, Shamanism, sf. 195-196.

cının tesiri açıkça görülür. **Durkheim**'in dediği gibi, totem'lerde, hem cezbedici (hoşagiden, sevilen) taraf, hem de korkutucu (nefret yaratıcı, sevilmeyen) taraf vardır. Çok hallerde ikincisi ağır basar. Burada da böyle olmalıdır.

Teleüt şamanları, daima **«Dolunay»** a «niyaz» ederler ve gökyüzü seyahatlerinde **Ay** ve **Güneş**'e ibadet ederler. (329)

Yakut ve Tunguz şamanları, elbiselerinde, **«Ay, güneş ve yıldızları»** gösteren demir parçaları taşırlar. (330)

Tatar kabilelerinde ve Lap'larda, davulun derisinin üzerine, «Dünya Ağacı», «Güneş», «Ay» ve «Gök-Kuşağı» resmi çizilir. (331) Adı geçen ağaç, «Kayın» ağacı olup, şamanlıktaki yeri büyüktür. «Gökkuşağı» (Alâim-i semâ) ise, **«Ebem Kuşağı»**, veya **«Fatma Anamızın Kuşağı»** adıyla anılmakta olup, Zühre yıldızı gibi, Hz. Fatma ile birleştirilen bir gökyüzü belirtisidir. Bunu da biraz sonra ele alacağız.

Sibirya kabileleri, ölünün tabutunun altına, «Güneş», «Ay» ve «Kaz» resmi çizerler. (332) Totem konusu açıklanırken, Türk kamlık dininde, «Kaz» ın ne derece büyük yer işgal ettiği ve Alevîlikteki yeri gösterilecektir. Şimdi, Türkiye'ye bakarak, ay ve güneş ile ilgili âdet ve inanışları gösterelim.

Pîr Sultan Abdal, «Güneş» in **«Hz. Muhammed»** ve **«Ay»** ın **«Hz. Ali»** olduğunu açıkça ilân ediyor:

Var dükkâna pazar eyle
Hışmından kork hazar eyle
Aya güne nazar eyle
Ay Ali gün nur içinde

---

(329) Aynı eser, sf. 76.
(330) Aynı eser, sf. 149.
(331) Aynı eser, sf. 172.
(332) H. N. Michael (ed), Stadies in Siberian Shamanism, sf. 30.

Ay Ali'dir gün Muhammed
Üçyüzaltmışaltı sünnet
Balıklar da suya hasret
Çarh dönerler göl içinde
Ay Ali'dir gün Muhammed
Kılasın farz ile sünnet
Yedi tamu, sekiz cennet
Bülbül oynar gül içinde. (333)

Pîr Sultan, bu açıklamasına rağmen, onu gene **«Sır»** saymaktadır:

Pîr Sultan'ım bu bir sırdır
Sırrını saklayan erdir
Ay da sırdır gün de sırdır
Allah bir Muhammed Ali. 334)

Bu **sır, «Haydar»** (Ali) Sırrı'dır :

Pîr Sultan'ım Haydar sırdır
Sırra saraydan serverdir
Ay da nurdur, gün de nurdur
Allah bir Muhammed Ali. (335)

Bu «Sır» ra kendisi de akıl erdirememektedir :

Be âşıklar ben bir dosttan ayrıldım
Şule verip doğan ayla gün nedir
Akıllar mı erer Hakk'ın sırrına
Akan ırmakların gör seli nedir

Pîr Sultan ım Haydar diye anıldı
Hep bir aradan mânâlar verildi
Cennet misalinde Ali'm göründü
Kandildeki yanan nuru bil nedir. (336)

Yer ile gök'ün «Ay» ve «Güneş» e bend olmuş bulun-

(333) Öztelli, Pir Sultan Abdal, sf. 82-83.
(334) Aynı eser, sf. 90.
(335) Aynı eser, sf. 90.
(336) Aynı eser, sf. 324-325.

duğunu açıkladıktan sonra (337), Hz. Ali'yi, yaz gecelerinin yorgun ve süzgün Ay'ı olarak görmektedir :

Güzel Ali'm çıksa çıksa salınsa
Yorgun aylar gibi doğsa dolunsa
Üç şey vardır bir kardeşte bulunsa
Biri sabır, biri ibadet, biri niyaz. (338)

Pîr Sultan'ın, «Ay Ali, Gün Muhammed, balıklar da suya hasret» şeklindeki nefesi bütün Alevîler tarafından bilinmekte ve aynı inanç paylaşılmaktadır. Balıkesir Çepnileri, Amerika'lıların «Aya» ayak basmış olduğuna inanmak istemiyorlardı. İhtiyarları, bunun asla mümkün olmadığını belirtirken, orta yaşlıları, şehirle teması biraz fazla olanları, kararsız idiler. Gazetelerin yazdığı, radyoların söylediği bu hâdiseye, bir türlü inanıp inanamıyacaklarını bilemiyorlardı. (339)

Sulucakarahöyük'e (bugünkü Hacıbektaş İlçesi), bir Çepni oymağı yerleşmişti. Oymağın ulularından Yunus Mukri, bilgin idi. Oğullarından ikisi (İdris ve Saru) da okumuş idiler. İdris'in karısı **Kadıncık Ana** (Kutlu Melek), bir gece rüyasında, ondört günlük dolunayın koynuna gir-

---

(337) Aynı eser, sf. 394.

(338) Aynı eser, sf 355.

(339) Malatya'lı eski bir arkadaşımız, cahil bir dede ye, «Dede, Rus'lar Ali'nin yüzünü yırttı» demiş. Dede, buna kızmış ve inanmamış. (Kıbrıs Türk'lerinin ay ile ilgili inançları hakkında şu makaleye de bakınız: Prof. Dr. Nermin Erdentuğ, **«Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği»**, Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri -Kongresi, Ankara, 1971, sf. 120).

Lâdik'in (Samsun) Meşepınar Köyünden, Pîrigadim Ocağından Kurtman Ersanlı, Pîr Sultan'ın yukarıda verdiğimiz nefesini şöyle açıkladı:

Ay Ali, gün Muhammed
Okunur doksanbin âyet
Balık ta suya hasret
Çark döner su içinde

Birçok Alevî köyünde,nefesin bu şekli biliniyor.

dığini görür. İdris Hoca, bu rüyayı şöyle yorumlar: «Güneş peygamberdir, Ay, eren. Senden bir çocuk dünyaya gelecek, erenlerden olacak». (340)

Şah Hatâyı :

Ay da sırdur gün de nurdur
Allah bir Muhammed Ali

diyerek, Ali'nin şahsında beliren «Muhammed Ali» yi, «Ay» kabul eder :

Gökte kaç bin ılduz olur
Ay Muhammed Ali'nündür

«Ay» ile bir olan «Ali» yi, «Güzel şâhım, Kamer mâhım» diye belirttikten sonra, ona olan sevgisini, «gözlerim nûru ziyâsı bedr-i mâhımdır Ali» ifadesiyle açıklar. (341)

Teslim Abdal, ay ile güneş'in anadan doğmuş olduklarını (yani Hz. Ali ve Hz. Muhammed olduklarını), «Anadan doğdular şems ile kamer» diyerek anlatıyor. (342) **Derviş Mehmed** bunu, «Arş yüzünde nişan duran ikiyi» diyerek açıklıyor. (343)

Viranî, «Lâ ilâh illâ Ali'dir gökteki bedr-ü hilâl» ve «Ali'dir âlemin mâh-ı münîri» diyerek, bu konudaki itikadını belirtir. (344) **Sürûrî**'nin dilinde Hz. Ali, «âftab-ı ezel

---

(340) Vilâyet-Nâme, sf. 26-27.

(341) Ergun, Bektâşî Şairleri, C. I, sf. 47, 52, 55, 57.

(342) Bektâşî Şairleri, c. 2, sf. 99.

(343) Aynı eser, c. 2, sf. 45.

(344) Aynı eser, c. 1, sf. 218. Erzurum'un doğusunda, dünyayı terk etmiş dervişlerin oturduğu bir köyün adı, **«Deliler Köyü»** idi (Ömer Rıza ya göre, yeni adı, **Deli Baba** imiş). Dervişler saç ve sakallarını tıraş edip, yaz kış eski bir aba ile gezerlermiş. Çevre köyler halkı, hastalarını buraya getirip, adaklar keserlermiş. Bu dervişlerin tekkesinin kapısında «bir püskül ve ay şeklinde bir resim görülüyor. Altlarında geyik, keçi, koyun boynuzlarından bir sıra dizilmişti. Her dervişin kapısı üzerinde böylo bir işaret vardır» (Klaviyo, Timur Devrinde Semerkanda Seyahat, Çeviren Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1975, sf. 78-79).

Murtezâ Ali» dir. (345) **Sefil Abdal** ise bunu, «veçhinde bedr olan Mâhâ aşk olsun» diyerek dile getirir. (346)

Noksanî, bu inancı şöyle açıklar: «yüzüne müştakdır şems ile kamer, dâim gelür gider cihan içinde». (347) **Gurbî** ise şöyle söyler: «Din-i islâm ile imân ehline, şemsü mâh ü gökte ülkerdir Ali». (348) **Pir Sultan Abdal,** bunu, «yedi kat arşta asılı, kandildeki nura geldim» diyerek de anlatır. (349) Aynı şair, sorgu sual şeklinde de, bu itikadı açıklar: «nurdan kandil ile inen kim idi» ve «bir kandil içinde iki nur nedir». (350)

---

(345) Bektâşî Şairleri, c. I, sf. 60-61.

(346) Aynı eser, c. 3, sf. 430.

(347) Aynı eser, c. 3, sf. 401.

(348) Aynı eser, c. 2, sf. 139-140.

(349) Öztelli, Pir Sultan Abdal, sf. 283.

(350) Aynı eser, sf. 257. Yalnız Aleviler arasında değil, Sünnî köy ve kasabalarında da, «Ay»la ilgili inançlar devam etmektedir. Ay'a, **«Ay Dede»** denmesi ve Kıbrıs Türkleri nin yeni ay doğduğunda, bir erkeğin yüzüne bakmaları, bunun belirgin örneğidir. Rahmetli dedem Serçinli Hasan Efendi'den edindiğim din bilgisi ve ilmihal malümatı arasında, «Ay» inancı ile ilgili Âmentü»de vardı. Bilindiği gibi «Âmentü'de, «Allah'a meleklerine kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine, öldükten sonra dirilişin olduğuna iman edilir ve Allah'tan başka Allah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve peygamberi olduğuna kalple ve dille iman getirilir». Rahmetli dedemden öğrendiğim şekilde, her yeni ay doğduğunda göğe bakarak, Ay'ı gördüm Allah, âmentü billâh ve melâiketihi ve kütübihi...»yi okumak âdet ve alışkanlığını edinmişimdir ki, Türkiye'nin pekçok yerinde bunun var olduğunu biliyorum. Bu, İslâm inancının, özünü sarsacak birşey değildir; sadece masum bir gelenektir. Rahmetli Süleyman Çelebi nin Mevlid'inde bile, **«Merhabâ ey Şâh-ı hurşîd-i Hudâ»** Timustaş yayını, sf. 29) şeklinde geçer. Bazı Mevlidhanların bunu, **«Mâh-ı Hurşîd-i Hudâ»** şeklinde okuduklarını duyduk (Eğer radyolardan yanlış duymadı isek). Mevlid'de ayrıca, **«Tolu şerbeti»** diye de bir ifade var. (sf. 28)

Eski Türk'ler, ay ve güneş'ten başka, «Çolpan-Çoban» (Zühre) Yıldızı'na da taparlardı. Alevî-Bektâşîler, aynı itikad ve ibadeti, İslâmiyet içinde de devam ettirmişlerdir. Okuması yazması olmayan Kızılbaş Türkmen oymakları'nın gönlünde, **«Fâtımat-üz Zehra», «Fatımat-üz Zühre»** veya kısaca,**«Zühre»** olmuştur.

Bütün Türkler, **Zühre** (Solbon, Çolpan, Çuban) Yıldızını kutlu sayarlar. «Abakanlı kamların ilâhilerinden anlaşıldığına göre, Solbon yıldızı tanrı sayılmaktadır». (351) Çiğil'ler, **Çoban Yıldızı»** na, «tanrıların tanrısı» derlerdi. (352)

Tarancı (Uygur) Türkleri, kamlarına, Kazak-kırgızlar gibi, «bakşı» derler. «Bu bakşılar, kendi mesleklerini hocalara karşı müdafaa için olsa gerek, 'bakşılık risalesi' adiyle bir kitap uydurmuşlardı. Bu 'risale'ye göre bakşılık sanatının piri, Hazreti Fatma'dır. Bakşıları ve mesleklerini o himaye eder. 'Bir gün Hazreti Fatma bir ağacın gölgesinde oturuyordu. Havadan bir kuş gelip bu ağacın bir dalına kondu, dal derhal kurudu. Bu menhus kuşun gölgesi Fatma'nın üzerine düştü. Fatma hastalandı. Hekimlerin ilâcı fayda vermedi. Tanrı tarafından **kırk eren geldi.** Bu erenler bir tuğ dikip etrafında dolaştılar. Fatma iyileşti. Böylece bakşılık Hazreti Fatma'dan bakşılara kaldı». (353)

---

(351) İnan, Şamanizm, sf. 29. **El-Semerkandi**'nin naklettiği rivayete göre, Zühre Yıldızı, cezalandırılıp, yıldızlar arasına atılan bir melikedir. (**«Tenasuh»** maddesi, İslâm Ansiklopedisi, 121. cüz, sf. 159). Karamanoğulları Tarihinde şöyle bir kayıt vardır: «çalub bir zevk ettiler ki, felekde **Zühre** tahsin eyledi» (Şikârî, Karamanoğulları Tarihi, Konya, 1946, sf. 67).

(352) İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, sf. 84.

(353) İnan, Şamanizm, sf. 86. Buradaki hâdise ile, **Kul Hüseyin**'in şu dörtlüğünde anlatılmak istenen mânâ arasında bir benzerlik olmalıdır: «Çekilip giderken miraç yolunda, rastgelip te sekiz uçmak elinde, cennet evlerinde, elma dalında, Fatma Ana idi dar çeken Bacı» (Bektâşî Şairleri, c. 2, sf. 10). **Kul Himmet,**

Arnavutluk'ta ve diğer yerlerde, bir Bektâşî Tekkesinin **«Erenler, Kırklar, İbadet»** Meydanı'ndaki ocağın adı, **«Fatma Ocağı» veya** «Küre» dir. (354)

Pîr Sultan Abdal soruyor : «Zühre yıldızını doğuran kimdir», «Fatm'ana'yı muştulayan kim idi, kırk yılda bir kere doğan yıldızı, Ali'nin alnında gören kim idi» (355). **Kul Himmet**, Zühre Yıldızı'nın, Ay'ın (Ali'nin) altındaki gök katında bulunuşuna işaret eder: **«Ali'nin altında Zühre yıldızı»**. (356)

Pîr Sultan Abdal, «Zöhre yıldızını görmektir arzum» derken, (357) **Fakir Ednâ** onu, kırkbin yıl önce, Haydar'ın (Ali'nin, Ay'ın) alnında ışıldayan bir nûr olarak görmektedir: «Zühre yıldızı da kırkbin yıl evvel, alınında da balkır nûrudur Hayber». (358)

Bektâşî şairlerinden **Sâdık**, şu nefesinde, âlemin yaratılışı hakkındaki samanlık görüşü ile, İslâmiyetin yaratılış telâkkisini yuğurarak, Alevîlik şeklinde sunar:

Ol Arş-ı Rahman bu arşta yok iken
Ezelî kandili tutandır Hayder
Cihan deryâ iken yer gök su iken
Arşın binasını çatandır Hayder

Muhammed'i yarattı öz nûrundan
Bir **Zühre Yıldızı** doğdu alnından
Eridi halloldu hem gevherinden
Katresin ummana katandır Hayder

Fâtıma Ananın eteğin tuttum» (Aynı eser, c. 1, sf. 194) derken, Doğu Türkistan'ın Müslüman Kam'ları, aynı ocağa bağlanarak, Hz. Peygamberin kızını Pîr ilân eder ve ona **«Hazreti Fatma Anamız»** derler (İnan, Şamanizm, sf. 73).

(354) Birge, The Bektashi Order Of Dervishes, sf. 178.
(355) Öztelli, aynı eser, sf. 253, 258.
(356) Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 195.
(357 Öztelli, aynı eser, sf. 126.
(358) Bektâşi Şairleri, c. 2, sf. 53.

Kudret tarafından üç melek geldi
Cebrail emretti eflâke saldı
Anda coşan nûru ikiye böldü
Can hasret kalemin çalandır Hayder

Nûr ile keffeyni hisâr eyliyen
Fetahnâ suresin besâr eyliyen
Mağripten maşrıka nazar eyliyen
Mu'cizâtın topun tutandır Hayder. (359)

Yeraltı ruhları, Tamu (Cehennem), Uçmağ (Cennet).

Kalmık inancına göre insanın sağ omuzunda **«Yayuçi»** (iyilik meleği), sol omuzunda **«Körmös»** (kötülük meleği) vardır. «Fena insanın ruhunu ise **Yayuçi** terkeder ve **Körmös** de onu, aşağıdaki dünyanın korkunç cehenneminin bulunduğu en alt katına kadar sürükler. Burada kaynayan ziftle doldurulmuş muazzam bir kazan vardır ki, körmös, günahkâr insanın ruhunu bunun içine atar. Bir müddet sonra ruh, kaynayan ziftin üzerinde muayyen bir dereceye kadar yükselir. Yeryüzünde hayatları esnasında hiç iyilik

---

(359) Aynı eser, c. 3, sf. 424. Silifke Tahtacılarından Felteş Emmi'den dinlediğimiz şu nefeste, Fatma Ana ve Hamaylısı geçer: «Coşkun sular gibi coşsa akınsa, çıksa arşalâya seyrana bakınsa, Fatma Anamızın hamaylısın da dakınsa, erini hak bilmezse zaydır emeği».

Sünnî olan Çaltı Köyü (Söğüt-Bilecik) kadınları, «Üç-etek»lerini çıkarmamışlar. **«Bu, Fatma Anamızın kısbeti»** derler imiş (Borcak Köyünden Hatice Yavaş'ın verdiği bilgi). Borcak ve Çaltı köylerinde, nazara karşı kurşun dökülür, sonunda, «El benim değil, Fatıma Anamızın eli» diye dua edilirmiş. Bunu söyleyen, beş vakit namazında bir kadındır. Bu satırların yazarının ninesi de, beş vakit namazında idi ve soğuk algınlığı, bilek incinmesi gibi hallerde, kekik yağı, tenhel (defne) yağı sürer, soğan vurur ve aynı duayı okurdu.

Birçok Sünnî köyler halkı da, Aleviler gibi, Gök kuşağına **«Fatma Ana kuşağı», «Ebem kuşağı»** adını verir.

yapmamış olan en ağır günahlılar, ebediyen sathın altında kalırlar; günahı tarafından daha az aşağıya sürüklenen kimsenin ruhu ise, saçı ile başının tepesi, kazandaki siyah akıcı maddenin sathında görünecek şekilde yukarıya doğru yükselir. İyilikleri fazla olan insanlar daha az batarlar, öyle ki, başlarının saçla örtülü kısmı tamamiyle kazanın dışında kalır. İnsanın iyi amelleri ne kadar çoksa, kazandan yükselmesi de o derece fazla olur, meselâ, bazılarının başları, gözü, burnu, ağzı ve nihayet çenesi ve boynu ile birlikte bütün başı gözükür. Demek oluyor ki insanın hayatında yaptığı iyi işler, ölümünden sonra da kaybolmuyor ve **Erlik**'in korkunç cezası ve lâneti de ebedî değildir. Semadaki mesut kimseler, günahkârlardan (gördükleri) iyilikleri unutmazlar, onlar ve günah işlemiş kimsenin cedleri, orada ızdırap çeken hayırseverlere yardım etmek maksadiyle kendi Yayuçi'lerini cehenneme gönderirler. Yayuçi, iyilik yapmış olan ve kendisinin eski hamisi sayılanın ardılını ziyaret ederek onu saç örgüsünden yakalar (işte bunun için **her Kalmık'ın başında bir örgü vardır**) ve onu kaynayan ziftten çekip çıkarmaya çalışır.» (360)

Türkmenlerin rüzgâr gibi atları üstünde, bambaşka kı-

---

(360) Sibirya'dan, II, 15 - 15. Kazak baksası, hastanın başında dua ederken, Ak sakaldan fatiha aldırıp», «tepeme saç bıraktırıp» diye mırıldanır (aynı eser, I, 71).

Burada sözü edilen «**tepe saçı**», bütün Alevilerde olduğu gibi, Yörükler'de ve Sünni Türkmenler'de de vardır. Bulgaristan'dan gelip Silivri'nin Kavaklı Köyüne yerleşmiş olan Rumeli Türkleri, otuz yıl kadar önceleri, tepelerinde bir tutam saç bırakırlar imiş.

Kitabımızın sonundaki resimler arasında görüleceği gibi, Edremit Türkmenleri arasında hâlâ tepe saçını saklayan iki ihtiyarın resmini almıştık. Başın arkasından aldığımız resim iyi çıkmadığı için koyamadık. Enseye doğru uzanan bu saçın sebebini, «düşman eline geçer isek, düşman başımızı keserken, murdar elini yüzümüze sürmesin, tepe saçımızdan tutsun di-

yafetleri ve «kadınlarınkine benzer uzun saçları», mızrakları ve yaylariyle görünüşleri, Ortadoğunun çehresini değiştirmişti. «Bu asırda Türklerde ileri gelenlerin başlarının yalnız ön kısmını tıraş ettirip, asâlet alâmeti olarak arkada, saçları üç örgü halinde bırakmaları âdeti (vardı). Krallar ve hükümdarlar ise hiç saç kestirmezlerdi. (Henüz Hıristiyan olmamış ve Slavlaşmamış olan Bulgar'ların) kralı Kurum Han'ın Madara'daki kaya kapartmasında böyledir. Diğer taraftan cenûbî Rusya bozkırlarında bulunan Türk kavimlerine ait taş heykellerin ekserisinde, başın arka tarafından aşağı doğru sarkmış üç saç örgüsü bariz surette gösterilmiştir». (361)

Tahtacılar'ın, ölünün başında geceleyin okudukları, **«Ölüm Üstü Nefesi»**nde de tepe saçından bahsedilir:

> Ölürse kara yerler ölsün
> Anam babam taşlar alsın dövünsün
> **Siyah perçem ensemizden dökülsün**
> Nice yiğitler var kara yer sende. (362)

Şamanistlerde, insan saçı kalınlığında ipten köprü motifi vardır ki (363), Müslümanlığın «Sırat» ın kolayca benimsenmesinde rol oynayacaktır. Eski Türklerin, «Tamu» (cehennem), «uçmağ» (cennet) terimleri, Alevî şairlerine aynen geçmiştir. Bunlardan bir iki örnek verelim.

---

ye bu saçı bırakırız» diye açıkladılar. Aynı açıklamayı, Sünni Yörüklerde ve Sünnî Türkmenlerde de duymuştuk.

Isparta'lı Veli Çavuş, **«Tepe Perçemi»**nin, Alevîleri ayrıt etmek için bir nişan olduğunu söylüyordu. Halbuki, bütün Türkler bu saçı bırakırlar.

(361) Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, **Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihî Ehemmiyeti»**, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, sf. 267. Avşar'lar buna «tepe kekili» derler. Bir Avşar bozlağında, «insanların dersen depe kekiklli» diye bir ifade vardır. (Kozan'ın Aslanlı Köyü'nde **Aşşık Omar**'dan).

(362) A. Yılmaz, Tahtacılarda Gelenekler, Ankara, 1948, sf. 79.

(363) Eliade, Shamanism, sf. 111 - 112, 203, 428.

Abdal Musa, «**yedi tamu** bize nevbahar oldu, **sekiz uçmak** içindeki köydenüz» der. (364) **Muhyeddin Abdal** bunu, «yedi tamu, sekiz bab» diye anlatır. (365) **Kul Hüseyin**, «sekiz uçmak elinden» söz eder. (366)

V — Uğurlu ve Uğursuz Hayvanlar ve İnsanın Hayvan Suretine Bürünmesi inancı.

Bu konu, sosyoloji ve din sosyolojisi gibi disiplinlerde, «**Totemizm**» başlığı altında incelenir. Bu terim, «**Totem**» sözünden türetilmiştir. Kızılderililerin, «**hısım**» yerine kullandıkları bir kelimedir. Bu hısımlık, insanla hayvan arasında kurulan bir akrabalık bağına dayanır. Bu bağ, aynı «kutlu cevher»den, «**Mana**»nın kaynağından doğar. İnsan, hayvanla aynı atadan türediğine inanır. ikisinde de aynı, «kutlu cevher» (mana) bulunur. O yüzden, belli bir hayvan, bazı insanların «Totem»i (hısımı)dır. Bu totem'i öldürmek, incitmek «Tabu»dur (haramdır, yasaktır). Klân halindeki topluluklarda, totemizm (totemcilik), dinî ve içtimaî bir sistem teşkil eder. Yani, mevcut kültürün özü ve sosyal yapıya tesir eden mühim bir unsur olur. (367)

Türkler, «**totem** yerine «**Töz**», Moğollar, «**Ongon**» kelimesini kullanırlar. Çağataylılar bu terimi Moğolca'dan alarak, «damga, nişan» manâsında kullanmışlardır. Reşideddin Tabib vasıtasiyle, Osmanlı tarih edebiyatına da geçmiştir. «Ongon kelimesi Moğollarda, Türkçedeki **ıdık** kelimesi yerine de kullanılır, yani Moğollar **töz** ile **ıdık**'ı ayırd

---

(364) Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 20 - 21.

(365) Aynı eser, C. I, sf. 152.

(366) Aynı eser, c. 2, sf. 1-. Aynı şeyleri, **Noksanî** (aynı eser, c. 3, sf. 405), **Kul Mustafa** (c. 2, sf. 81), **Fakir Ednâ** (c. 2. sf. 55) da anlatıyor. «Yedi gök, yedi yer, yedi felek» konuları ise birçok şairin nefesinde görülür.

(367) Bu konuda daha geniş bilgi için, «İktisat Sosyolojisine Başlangıç» isimli kitabımızın «aile, klân ve Türk Ailesi» bahislerine bakınız.

etmezler. ...Büyük, ünlü şamanlar ve bazı hayvanlar da ongon sayılır... Ongonlar insanları koruyan ruhların timsalidir, mukaddesattan sayılırlar.» **Töz** (ongon) kelimesinin, eski ve yeni Türkçe'de, «esas, menşe, kök» anlamını vermesi (368), sosyolojinin açıklamalarına uygun düşen bir haldir.

Eski Türk'lerin kamlık dini içinde, totemcilik izleri, bakiyeleri mevcut olmuş, hattâ şamanizmin en kuvvetli unsurlarından birini meydana koymuştur. Totemizmde, sadece hayvan değil, bitkilerin ve ağaçların da **totem** sayıldığı görülmektedir. Türk'lerde, ağaçlara verilen değeri, daha önceki bahisler içinde incelemiş bulunduğumuzdan, burada yalnız hayvanları, birer totem, birer töz olarak ele alacağız. Bu inceleyiş, totemizm ve şamanizm esaslarına göre, hayvanın, insan hayatında ve insan cemiyetlerinde gösterdiği tesirle ilgili olacaktır.

Bu bahiste, gerek eski Türk'lerin, gerekse bugünkü Türk'lerin kutlu saydığı hayvanlar hakkında açıklamalar yapacak ve kam (şaman)ların ve Alevî - Bektâşî ululârının hayvan **«donuna»** (kılığına) girişine dair menkıbeler üzerinde duracağız. Ölümden sonra hayvan suretine giriş inancı da incelenecek ve arada bağlar kurulmağa çalışılacaktır.

Bektâşîler, **ölümü, «don değiştirmek»** yani, kılık kıyafet değiştirmek, başka şekle girmek sayarlar. Bu kelime üzerinde biraz durmak gerekiyor. Eski Türkce'de, **«ton** veya **don»**, «elbise, kılık» demektir. Bugün Azerbaycan Türkleri aynen kullanıyor. Orta Asya'da da aynı şekilde kullanılır. Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki köylerde ve süvarilikte, atın **renginden** söz etmek, gülünç olmak demektir. Onun yerine, **atın donu»**nda bahsedilir ki, bunlar da, «kır, demir kırı, al, doğru, kulâ, yağız, bakla kırı»dır. Dede Korkut destanlarında, yas aâmeti olarak, «ağ donları çıkarıp, karalar» giyildiği an-

---

(368) İnan, Şamanizm, sf. 44 - 45.

latılır. (369) Altaylı'larda topluluğun bütün üyeleri aynı elbiseyi giyer. Bu, Türk cemiyetinde keskin bir sınıf farklılaşmasının olmayışının bir işaretidir. Aynı ebise ile gezen Altay Türkleri, giyimine bakarak insanların ayırt edilemiyeceğini belirten bir ata sözüne sahiptirler. Bu ata sözünde, «Ton», «kurk» demek oluyor: «Ton içinde er yürer anı kem piler? Tokum aldında at yürer anı kem piler?» (Kürk içinde er yürür, onu kim bilir? Belleme altında at yürür, onu kim bilir?) (370)

Türk'lerin Müslüman olduktan sonra bile, eski itikatlarını tamamen unutmadıkları ve bilhassa ölüm âdetlerinde bunu iyice belli ettikleri, yukarıda geniş şekilde anlatıldı. Meselâ, bir kimsenin ölümünü anlatmak için, «öldü» yerine, **«Şunkar boldı»** (şahin oldu) deyişleri gibi. Bununla, Alevî - Bektâşîlerin, ölümü don değiştirme kabul etmeleri arasında hiç bir fark yoktur. Altaylı'lar ve diğer şamanist Türkler, ölümden sonra insanın ruhunun, çeşitli hayvan suretlerine bürüneceğine, hattâ böcek, ağaç, taş, toprak, ateş olacağına inanıyorlardı. Aynı şeyin Bektâşîlerde de var olduğunu, Balkan Bektâşîlerinin böcek olmuş bir Bektâşîyi ezmemek için dikkat ettiklerini nakletmiştik. İyi ruhların çoklukla kuş şeklinə girdiğine inanılır. (371)

Alevî - Bektâşî erenleri ve Kam'lar, sağlıklarında da hayvan donu'na (suretine) girebilirler. Şamanistlerin inan-

---

(369) Orhan Şaik Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, sf. CCXLIV.

(370) Radloff, Sibirya'dan, I, 277.

(371) İnan, Şamanizm, sf. 83 vd.; Köprülü, İlk Mutasavvıflar, 26, 60-63; Kafesoğlu, **«Eski Türk Dini»**, sf. 23 - 24; Eliade, sf. 89, 157.

Türkler **«Töz»** (cevher, kök, ada)ün insan üzerindeki tesirini, **«Töz basıp yat»** diye anlatırlar (İnan'ın eserlerine bk.) Buradaki **basıp yat** şekli, Türkiye'nin bazı yerlerinde (Milâs- Muğla; Ilgın; Turgutlu tarafları ve Beypazarı'nın **Karaşar** kasabasında), **«Gelibatı»**, **«Basıbatı»** ile ifade edilir. Caferoğlu'nun, Milâs ağzı için, güzel bir incelemesi vardır.

cına göre, şamanin canı, herhangi bir hayvanda belirip, cisim haline gelebilir. Bu hususî can'a, Altaylı kam'lar, **«Tös (Töz)»** adını verirler. Yakut oyun'ları, **«ije-kil»** (ana-hayvan) yahut **«Emeget»** derler. Kazak-Kırgız baksı'ları ise, **«arvak»** (ruh, can) derler. **Tös, emeget, arvak,** ataların veya büyük şamanlardan birinin koruyucu ruhudur. Kam, baksı, şaman)ın hayatı, eş-ruhu olan hayvanın hayatına bağlıdır. **«ije-kil»** ölürse şaman da ölür. Bazan iki rakip şamanın 'ije-kil'ları birbiriyle kavga ederler; hattâ birbirini öldürürler.» Kazak - Kırgızlar'da, kam'ların, oyun'ların hayvan şekline giren eş-arvakları (eş ruhları), birbirleri ile mücadele eder, savaşırlar. Bir menkıbe (yürüm) de, iki rakip şamanın, boğa suretine girip dövüştükleri anlatılır. Kaşgarlı Mahmud, bu eş-ruha, Türk'lerin **«Çıvı»** dediğinden söz eder. Savaşan toplulukların, «Çıvı»larının da savaştığına inanılır ve savaşın kaderini Çıvı'ların savaşının sonucunun tâyin edeceğine itikat edilirdi. (372)

Bir Müslüman kızı olan bir kadın şaman'ın, kâfirle evlenmemek için, **«Doğan kuşu olup»** göklere doğru uçarak, gözden kaybolduğu kamlığa ait menkıbeler arasındadır. (373)

Türkistan Türkleri arasında Müslümanlığın yayılışı ile ilgili rivayetler içinde, ilk defa Müslüman olan Satuk Buğra Han'la ilgili olanı meşhurdur. Buna göre, hicrî 330 yılında, Saman şehrinde oturan Hoca **Ebu Nasr Samanî,** Türkistan'ın Kaşgar şehrinde Satuk adıyla anılan birinin Türkler arasında ilk Müslüman olacağına dair bir hadîs okudu. Bunun üzerine, yanına **«Kırk Müslüman»** alarak, Kaşgar'a doğru yola çıktı. Şehrin kuzeyindeki Artiş (Artuş) köyünün yakınındaki kırlarda konakladı. O gün, Kaşgar Hanı'nın oniki yaşındaki oğlu, **«Kırk arkadaşı»** ile ava çık-

---

(372) İnan, Şamanizm, sf. 81 - 82, 87.

(373) Aynı eser, sf. 89 - 90.

mıştı. Şehzadenin önüne bir tavşan çıktı. Şehzade onu kovalarken, tavşan birden tilki oluverdi; sonra büyük bir hayvan oldu ve sonunda da bir ihtiyar olarak göründü. Şehzadeye, «Kaşgar Hanı'nın oğlu Satuk Buğra!» diye seslendi. Anasının, babasının yanlış yolda olduğunu, yani ateşin, bir odun parçasının veya bir taşın önünde diz çökerek ibadet ettiklerini, söyledi. Hoca Ebu Nasır ve İslâmlıktan bahsetti ve gözden kayboldu. Orman içinden, Hoca Ebu Nasr'ın okuduğu ezan sesi geliyordu. Onu orada namaz kılarken gördüler ve Satuk Buğra ve otuz arkadaşı hemen Müslüman oldular. On arkadaşları büyüklerine sormak istedilerse de, diğerlerinin baskısı ile Müslümanlığı kabul ettiler. Av bahanesiyle hergün bir arkadaşlarını getiriyor ve Müslüman ediyorlardı. Sayıları **altıyüz** olmuştu. Satuk Buğra'nın babası ölmüş olduğundan, amcası Harun Buğra Han, tahta geçmişti. Yeğeninin Müslüman olduğu söylentilerini duyunca onu sıkıştırdı. Sonunda, altıyüz arkadaşı ile birlikte silâhlanarak, amcası ile savaşa girişti ve Deve Dağı'nın arkasındaki vadide mevzilendiler. Han'ın askerinin bir kısmı Müslüman olarak, Satuk'un tarafına geçtiler. Bir gece, Han ve askerleri uyurken, Satuk, amcasının çadırına daldı. Uyuyan insanı öldürmenin yiğitliğe aykırı olduğunu düşünerek, onu uyandırdı ve Müslüman olmasını teklif etti. Olmayınca, kılıcıyla boynunu vurdu. Hakan olup, Kaşgar'a girdi ve uzun yıllar Müslümanlık için çalıştı. (374) Bektaşî menkıbesine göre, Alâiye (Alanya) Beyi'nin oğlu **Gaybî** de, buna benzer bir avlanma sırasında, **Geyik** suretine giren bir derviş'i **(Abdal Musa'yı)** dağlarda kovalamış, sonunda bir ok isabet ettirmiş. Hızla kaçan yaralı geyiği izlemeğe başlamış, sonunda yaralı geyik bir tekkeye girmiş ve az son-

---

(374) Gunnar Jarring, Uzbek Texts from Afghan Turkestan, Lund, 1938, sf. 142 - 155. Yazar, bu rivayetin ilmî kaynağı için, Barthold'un Türkistan hakkındaki İngilizce eserini salık veriyor.

ra ihtiyar bir derviş olarak kapıda görünmüş ve şehzadenin attığı oku, hırkasının altından çıkarıp uzatmış. Bu keramet üzerine **Gaybî,** kendinden geçerek, tacı tahtı terketmiş ve derviş olmuş ve **Kaygusuz Abdal** adıyla ün salan derviş haline gelmiş. Buna biraz aşağıda dokunacağız.

Bektâşî menkıbesine göre, Hacı Bektaş, şahin ve güvercin suretine bürünür. Geyikli Baba, geyiklere binerek, dağlardan dağlara koşar. Karacaahmet oğlu Hacı Doğrul, **doğan,** Hacim Sultan, güvercin olur. (375) **Vilâyetnâme'**de, Hacı Bektaş'ın **şahin** oluşunu anlatan bir menkıbe vardır. Bu menkıbeye göre, Hacı Bektaş, mürşidi Hoca Ahmed Yesevî'nin, Bedahşan Şehri'nin kâfir olan halkının eline esir düşmüş olan oğlu Kutbeddin Hayder'i kurtarmak için şahin kılığına bürünmüştür. Sonunda, mürşidinin oğlunu kurtarmış ve Bedahşan halkını Müslüman etmiştir. Vilâyetnâme'de bu hâdise şöyle anlatılır: «Hacı Bektaş şahin şekline girip Bedahşan'a gitti. Uça uça her yanı dolaştı, gördü, gözetti. Sonucunda Kutbeddin Hayder'in nerede olduğunu anladı. Hayder bir mağarada mahpustu. Süzülüp mağaranın üstüne indi, deliğinden girip yanına gitti ve silkinip insan şekline girdi...» (376)

Uluğbey (senirkent) Bektâşîlerinin anlattığına göre, Hacı Bektaş, Horasan'dan Anadolu'ya doğru, **«güvercin donu'nda»** uçmağa başladı. Sulucakarahöyük üzerinden uçarken, **Kadıncık Ana,** «üstümüzden er geçti» diye bağırdı. Bu sırada, bir Anadolu ereni, Hacı Bektaş'ın karşısına **«alıcı - kuş donu'nda»** çıkıverdi, güvercin'i **«almağa»** çalıştı. **Hacı Bektaş:** «Erin üstüne alıcı-kuş donunda mı gelinir? Ben en nazik hayvan şekline girdim» diyerek, alıcı kuşun boğazını sıkıverdi. **Abdal Musa,** bu hâdiseyi, «güvercin donuyla Urûma uçan» şeklinde bir ifade ile anlatır.

---

(375) İnan, Şamanizm, sf. 83.
(376) Vilâyet-Nâme sf. 10 - 13.

Pîr Sultan Abdal'ın dilinde Hacı Bektaş, «Güvercin donunda duran», «güğercin donuna girmiş oturan», «kuş olup güvercin donunu geyen», «Hünkâr Hacı Bektaş Velî»dir. **Derviş Mehmed**, «güvercin donuna girdin de geldin, altındaki postu aldın da geldin» diyor. 17. asır Kızılbaş şairlerinden **İsmail**, «güvercin donunda havadan indi, darı çeçi üstünde namazın kıldı» diyor. Bektâşî şairlerinden **Şevket**, «Horasan elinden Rûm'a uçarak, «güvercin donunda pervaz eyleyen», «Hünkâr Hacı Bektâş Veli»yi hürmetle anar. (377)

Turna, güvercin, geyik ve kurt, Alevîlerin ulu saydığı hayvanlardır. Keklik, katır gibi hayvanları sevmezler ve tavşandan nefret ederler. Silifke Tahtacılarına göre, tavşan hem uğurlu, hem de «mundar» (murdar)dır. Yolda giderken insanın önüne çıkarsa, uğurlu sayılır. Çünkü, uğursuzluğu üzerine alıp, o kimseyi kurtarırmış. Bu izah, tam manâsiyle totem inanışınauygundur. Kaz'ın uğurlu veya uğursuz sayıldığı pek belli değildir. Fakat bu hayvan, hem şamanizmde hem Alevilikte mühim yeri olan bir totem (töz)dir. Şimdi bunları ayrı ayrı görelim.

Kaz; Türk'lerin değer verdiği bir hayvandır. Eski Türkler, yabanî kazı uğurlu sayarlardı. (378). **Radloff**'un tesbit ettiği, kâinatın yaratılışına ait eski Türk inancında, kaz mühim bir yer tutar. Bu yaratılış efsanesini Radloff, şöyle anlatır: «Yer ve gök yaratılmadan önce her şey sudan ibaretti, yer yoktu, gök yoktu, güneş ile ay da henüz yoktular. O zaman, Tanrıların en yükseği, bütün varlıkların başlangıcı, insan oğullarının ata ve anası Tengere Kan, kendisine benzer bir varlık yaratarak ona kişi (kiji) dedi. Kay-

---

(377) Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 22. Abdal Musa, Devir Nazariyesine uyarak, «Güvercin donunda geldim cihane» (sf. 21) diyor ve Şamanizm'deki inançla, İslâm Tasavvufunu kaynaştırıyor. Pir Sultan Abdal (Öztelli), sf. 113, 178. Bektâşî Şairleri, c. I, sf. 166 ve Aynı eser, c. 2, sf. 40. 61; c. 3, sf. 442.

(378) Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, sf. 14, 68.

ra Kan ile kişi, su üzerinde **iki kara kaz** gibi sakin sakin uçarak süzülürlerdi.» (379) **Noksanî**'nin şu nefesi, eski yaratılış efsanesinin hatırasını ve izini taşıyor olsa gerektir:

> Noksanî gönülde kuş gezer iken
> Yer gök kurulmadan suda yüzerken
> Kandildeki nurdan okur yazarken
> Aşkın cür'asından sunan Şah deyu. (380)

Şamanın davuluna gerilmiş olan derinin üzerine bazı resimler çizilmiştir. Bunlar, kırmızı renkteki kurbanlık at, kaz, kartal ve ata binmiş bir şaman resmidir. (381) Bütün kurbanların en büyüğü olan ve 16. gökte oturan Bay Ülgön'e sununlan kurban töreni esnasında, kaz'ın rol oynadığı görülür. Bu törende şaman, içine ot doldurulmuş ve çadırın yanına yerleştirilmiş bir **kaz**'a binerek göklere yükselir. «Yüksel semaya ey kuş» diyerek, uzun duasını okuyarak, ara sıra kaz sesini taklit ederek, gökyüzü seyahatini tamamlar, kurbanlık hayvanın ruhunu oraya bırakıp döner. (382)

Kaz, şamanist topluluklarında, dünyanın yaratılışı ve ölümle ilgili konularda ve diğer semavî işlerde büyük yeri olan bir hayvandır. Sibirya kabileleri, tabutlarının altına, güneş ve ay resmi yanına bir de **kaz** resmi çizerler. (383) Kızılbaş Türkmenler mezar tahtalarına «kaz-ayağı» resmi çızerler. Kırk Hayrı verildikten bir gün sonra kadınlar mezarlığa gider, mezarın başında kahve içerler., Mezarı çalı çırpıdan temizlerler. Bir müddet sonra, hep birlikte gidilerek mezara taş çevrilir. Taş çevirme, çok zaman yılında olur. Erkek ve kadınlar için biraz farklı şekilde yontulan ve adına **«Cerenk»** veya **«Başayak Tahtası»** denilen tahta-

---

(379) Sibirya'dan, II, 6.
(380) Bektâşî Şairleri, c. 3, sf. 405.
(381) Radloff, aynı eser, II, 21.
(382) Aynı eser, II, 26-28; Eliade, sf. 192, 195, 203, 204.
(383) Michael (ed.), Studies in Siberian Shamanism, sf. 30.

nın üstüne, kaz ayağına benzetilerek, bir tarafı birleşen üç çizgi çizilir. Bir kısmı bunun ne olduğunu bilmezken, bazıları bunu «Ehl-i Beyt Pençesi» olarak kabul eder. Aslında bu,eski Türk inanışları ile ilgilidir. (384)

Salur ve Karkın boylarının beyi, Tayık Suyu civarında, Ebulhan Dağı'nda yerleşirken söylediği şiir, kaz'ın eski Türk inançlarındaki yerini göstermesi bakımından manâlıdır. Bu şiirde şöyle deniyor:

Altın gözlü tavşanı getirdi diye
Kaz ayağı üç ayrı damga verdim. (385)

Bizim farketmeden geçtiğimiz, fakat şu kayıtta belirtilen husus gerçek ise, Alevîlikte kaz'ın yeri, yukarıda anlattıklarımıza tamamiyle uyar. Şöyle ki: «Çember veya üçken içine çapraz iki kazayağı işlenir. Bu, her Türkmenin iş elbisesinin yakasına ve omuzlarına yakın bir yerine dikilir. işlerken giydiği elbisede ilâhî ve uğur getiren bir sembol olarak taşır. (386)

Virânî'nin bir nefesinde geçen **«kazı»** kelimesi eğer **«kadı»** demek değil ise, Radloff'un naklettiği yaratılış efsenesine aynen uyuyor demektir. Gerçi buradaki ifade, âlemin başlangıcı yerine sonunu ele alıyorsa da, aynı noktaya ulaşması ihtimali vardır. Sözünü ettiğimiz mısra şudur:

«Ali'dir mahşerin haşrında kazı». (387)

Pir Sultan'ın, «Pir Sultan'ım **kazlı** yüksek uçarsın, böyle midir yolumuzun töresi» şeklinde bir nefesi olduğunu hatırlıyoruz.

---

(384) **«Cem»** Dergisi'nin kapağında bulunan ve Ehl-i Beyt Pençesi denilen resim, aslında **«Kaz-ayağı»** bakiyesidir.
(385) Ebülgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, sf. 85-87.
(386) A. Yılmaz, Tahtacılarda Gelenekler, sf. 14.
(387) Bektâşî Şairleri, c. I, sf. 223.

Efrasyab (Alp Er Tunga)ın kızının adı, **«Kaz»** idi ve onun adına kurulan ve «kazın oynadığı yer» demek olan şehrin adı «Kazvin»dir. Manas şehrine akan Manas Nehrinin doğduğu yerlerde bol ağaçlı bir dağ vardır ki, adı **«Kaz Dağı»**dır. Bir de **Kaz Suyu** vardır. (388)

Sultan Alparslan'ın hanımı tarafından meşhur bir ustaya yaptırılarak, hakana hediye olarak sunulan gümüş tepsinin üzerinde, **iki yaban kazı** resmi vardır. (389)

Türkistan'da Sayram civarındaki bir dağın adı, **«Kazgurt Dağı»**dır. (390) Türkistan'da bir yerin adı, **«Kazlı»**dır. Türkiye'de de bu isimde pek çok yerleşme yerleri vardır. Edremit civarındaki dağın adı, **«Kazdağı»** olduğu gibi, Afyon Dumlupınar'da, meşhur meydan muharebesinin olduğu yerin adı, **«Kazuçuran-Tepe»** Turhal ile Tokat arasındaki bir yerin adı da **«Kazova»**dır.

Afganistan'daki Özbekler arasında **Möyten** uruğunun, yedi oymağından birinin adı, **«Kazayaklı»** idi. (391) Kazak - Kırgız'ların Orta Cüz'üne bağlı oymaklardan birinin adı, **«Kaz-davustı»** (Kaz sesli)dir. (392) Aydın İli köylerinde, **«Davuştu»**, gürültü, yüksek ses manâsına gelir ki, Kazak - Kırgızların lehçesine yakın düşer.

Evliya Çelebi, İstanbul'daki **Kazlıçeşme** semtinin bu ismi alışının sebebini şöyle anlatır: «Bu kasabanın (Yedikule'nin haricinde bir çeşmenin kemeri altında dört köşe bir beyaz mermer üzerine mermer ustası, bir **'kaz'**

---

(388) Kaşgarlı, Divan, III, 149, 150; Togan, Türkistan Tarihi, sf. 4; Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, sf. CCXXXI. Dede Korkut'ta, «kaz»dan bahsedilir.

(389) Oktay Aslanapa, «Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan Zamanından Kalan Eserler», Türkiyat Mecmuası, c. XVII, İstanbul, 1972, sf. 23.

(390) Şecere-i Terakime, sf. 56.

(391) Prof. Togan, Bugünkü Türk İli (Türkistan) Tarihi, c. 1, sf. 45.

(392) İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 288.

resmi yapmıştır ki dillerde tâbiri imkânsızdır. Gören canlı zanneder. Buna binaen buraya 'Kazlı Çeşme' ismi verilmiştir.» (393)

Bu açıklamalarımız, Türk'lerde kaz'ın bir **töz** sayıldığını, kutlu bir hayvan kabul edildiğini göstermeğe yeter.

Geyik; bu da uğurlu sayılan bir hayvanıdır. Çin kaynaklarının yazdığına göre, Hun Türk'lerinin bir kolu olan «Tu-cüe»lerde, geyikle ilgili bir efsane vardır. Bu efsaneye göre, «onların ilk dedeleri bir deniz ilahesi ile münasebette bulunuyordu. İlk dede avda bir ak geyik öldürdüğünden, ilâhe münasebetten vazgeçti.» (394) Bu bilgiyi veren **Eberhard,** eski Türk uruklarında, geyik efsanesinin, kurt efsanesi kadar mühim rbl oynadığı sonucuna varıyor ki (395), bu fikre katılmamak mümkün değildir. Bunu, yapacağımız açıklamalar da ortaya koyacaktır.

Batı Türk hükümdarının ülkesi arasında bulunan **Bingyul**»da yaşayan geyikleri öldürmek yasaktı. Bu yüzden «geyikler ehlî olmuştu... Arab kaynakları aynı bölgede Navâkes yanında, Türgiş Hakanının mukaddes dağından ve orada avlanmanın yasak olduğundan bahseder. (396)

Hoca Ahmed Yesevî halifelerinden **Hakim Ata**'nın mezarı, Bakırgan şehrini sular bastığından ötürü kaybolmuştu. Menkıbeye göre, Hakîm Ata, Celâl Hoca'nın rüyasına girdi ve mezarını aramasını istedi. Bu rüyadan sonra bu zat, mezarı aramağa çıktı ve bir ihtiyar kadına rastladı. Mezarın yerini ona sordu, şu cevabı aldı: «Şu yakınlarda bir süs ağacı vardır, gece etrafına **geyikler** toplanır, tan vaktine kadar durup ziyâret ederler; etrafından geçenler zikr sadâsı duyarlar; belki burasıdır.» Celâl Hoca o gece

---

(393) Önasya Dergisi, c. 3, sayı: 35, sf. 39 (Evliya Çelebi Seyahatnâmesi nin 1. cildine atıf).

(394) Eberhard, aynı eser, sf. 86.

(395) Aynı eser, sf. 92.

(396) Emel Esin, «Ötüken Yış», Atsız Armağanı, sf. 158.

doğru oraya vardı, geyikleri gördü, zikr seslerini işitti ve uykuya daldı. Uyanınca mezarı buldu, bir nişan dikti.» (397)

Altaylı kam'ların okudukları dualarda, «bindiğim hayvan **geyik sığın**» sözü vardır ki, Geyikli Baba'nın geyiklere binerek gezmesi menkıbesini hatırlatıyor. (398)

Sekizinci imam, İmam Rıza'nın Meşhed'deki türbesine yakın köylerden birinin adı **«Ahuan»**dır. «Gazallar manâsına gelir. Şöyle bir menkıbeye dayanmaktadır: Bir gün avcının biri, bir ahu (gazal) vuruyor. Yaralı gazal, İmam Rıza'ya sığınıyor. imam, yaralı hayvanı kurtardıktan sonra, o çevrede gazal avlanmasını yasak ediyor. Ora halkı bugün de bu yasağa uymaktadır. (399)

Sonradan Mısır'a giderek, orada irşad vazifesine devam edecek olan Kaygusuz Abdal'ın, daha önce anlatmış olduğumuz av macerasında da, geyiğin kerameti ve uğurluluğu ortaya çıkıyor. (400)

Hatâyî, bu hayvandan, **«geyik erenler»** diye bahseder. (401)

Geyik avının getirdiği felâketi anlatan türkülere, Türkiye'nin birçok yerinde (Adana, Diyarbakır, Fethiye ve Ankara'da bozlak olarak) rastlanır. Uluğbey (Senirkent)teki **Veli Baba Türbesi**'nin, pek çok yerinin geyik boynuzları ile süslü olduğunu gördük.

Turna; Başkurt'larda **«Turna»**nın **töz** olduğu anlaşılıyor. **İbn Fazlan**'ın anlattığına göre, Başkurtlar'ın bir kısmı, «turna kuşuna tapıyorlar. Bana anlattıklarına göre, tur-

---

(397) Köprülü, İlk Mutasavvıflar, sf. 77.

(398) İnan, Şamanizm, sf. 83; İlk Mutasavvıflar, sf. 38, 77, 177, 217; Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, c. 1, sf. 340 ve Âşıkpaşazade Tarihi.

(399) Hassan Arfa, Under Five Shans, sf. 173.

(400) Köprülü, **«Mısır'da Bektasilik»**, Türkiyat Mecmuası, c. VI, 1939, sf. 14 - 15 ve İlk Mutasavvıflar, sf. 265, 297 - 299.

(401) Naci Kum, «Antalya Tahtacıları», sf. 206.

na kuşuna tapanlar, bir gün düşmanlarından bir kavimle harbederken mağlûp olmuşlar. Bu sırada düşmanlarının arkasından turnalar bağırmaya başlamış, onlar da bundan dehşete düşüp galip durumda iken kaçıp mağlûp olmuşlar. Bunun üzerine turnalara ibâdet etmeye başlamışlar. 'Bunlar bizim ilâhlarımızdır. İşte yaptıkları meydanda. Düşmanlarımızı mağlûp ettiler' demişler. İşte, turnalara ibâdet etmelerinin sebebi bu imiş.» (402)

Bektâşî menkıbesinde de **turna**'ya büyük değer verilir. Bu hususta, Hacı Bektaş Vilâyet-nâme'sinde şöyle bir menkıbe vardır: «Horasan erenleri, bir toplantı yapmak, Ahmed-i Yesevî'yi de dâvet etmek istediler. Yedi er gönderdiler. **Bu yedi er, turna şekline girip Türkistan'a uçtu.** Bu hal, Şeyh'e malûm oldu, halifelerine, Horasan erenleri bir topluluk yapacaklar; bizi dâvet için yedi er gönderdiler. Bunlar, turna şekline girdiler, Türkistan'dan kalkıp Semerkand sınırında (Seyhun) denen taşkın akarsuyun üstünde Horasan erenleriyle buluştular. Horasan erenleri, Şeyhin ayağına baş koyup siz erenlere ne malûm değil, dâvete geliyoruz (dediler). Tam bu sırada Ahmed-i Yesevî, aşağıya, suya baktı. Gördü ki bir tâcir, Semerkand tarafından, bunca kumaş ve davarla gelirken Horasan tarafından geçmek için (Seyhun) suyuna girmiş. Ortasına gelince, su bunları almış, götürüyor, tacir de atından düşmüş, ey iklim erenleri ve ey ülke erleri, bizi bu sıkıntıdan kurtarın, yarısı size adak olsun diyor. Ahmed-i Yesevî derhal havadan vilâyet elini uzatıp o tacirin bütün malını Horasan tarafına çıkardı. Sonra erenlerle yeryüzüne inip insan şekline girdiler... (Tâcir, Tekke'ye, Şeyh'in elini öpmeğe koştu. Şeyh köşesinde oturuyordu)... başında, bir zirâ uzunluğunda bir elifî taç vardı.» (403)

---

(402) İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, sf. 43.
(403) Vilâyet-Nâme, sf. 14.15.

Kızılbaş toplulukları ve Bektâşiler, turna'yı uğurlu hayvan sayarlar ve saygı ile anarlar. **Şah Hatâyı**, «turnaya vermiş sesini» diyerek (404), tuna sesini, Ali'nin sesi olarak kabul eder ve turnada ilâhî bir cevher bulur. Bu, **Pîr Sultan**'da daha açıklıkla belirtilmiştir: «Hazret-i Şah'ın âvâzı, turna derler bir kuştadır.» Şu dörtlükte turna, ilâhî bir kuş olarak belirir:

Pîr Sultan yardımcın Yaradan olsun
Âşık olan âşık, dîdârın bulsun
Ârif olan anlar, cahil ne bilsin
Her mânâdan dilleri var turnanın (405).

Pîr Sultan, havada «sema» eden turnalarda büyük keramet buluyor:

Yemen ellerinden beri gelirken
Turnalar Ali'yi görmediniz mi?
Hava üzerinde semâ ederken
Turnalar Ali'yi görmediniz mi? (406)

Âhû'nun dilinde turnalar, gökyüzünde sema eden ve Muhammed Ali erkânını güden (takip eden), ilâhî kuşlardır.

Biri rehber olmuş mürşide gider
Sözünce semamı âşikâr eder
Muhammed Ali'nin erkânın güder
Nazlı nazlı söyler Horasan deyu

Âhû Dedem eder turnamdır âhû
Dünyânın evveli âhırı bir hû
Vird edinmiş turnam dilinde yâ hû
Nazlı nazlı söyler Horasan deyu. (407)

---

(404) Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 51.
(405) Öztelli, Pir Sultan, sf. 104, 296.
(406) Bektâşî Şairleri, c. 1, sf. 160.
(407) Aynı eser, c. 2, sf. 35.

Dedemoğlu da aynı şeyleri demek ister:

Yerin göğün arşın kürsün direği
Varınca bir tel ver pîrime turnam. (408)

Fakir Ednâ, gökyüzünde semâ ederek uçuşan turnaların, İmam Hüseyin için yas tuttuklarını söyler:

Hesap eyle baharını yazını
Fark edegör ördeğini kazını
Dinleyin turnanın ter avazını
Çığrışırlar İmam Hüseyin deyu

İmamlar da Kerbelâ'da yatarlar
İmam Ali Şah Abbas'a yeterler
Kerbelâ çölünde samah tutarlar
Çığrışurlar İmam Hüseyin deyu. (409)

Geçen yüzyılda Seyitgazî Tekkesi postişini olan **İlhâmi**, turnaları, Ali'ye Muhammed'e, Hacı Bektaş Veli'ye benzetir:

İki turnam gelir başı cıgalı
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Birisi Muhammed birisi Ali
Eğlen turnam eğlen Ali misin sen
Yoksa Hacı Bektaş Veli misin sen. (410)

Bozkurt: Türk uruklarının en büyük **töz** (totem)lerinden biridir. Hun Türklerinin bir kolu olan Tu-cje'ler, kurt'tan türediklerine inanırlardı. «Büyük dedelerini kurt, kendi yavrularıyle birlikte güdüyor, inine götürerek besleyip büyütüyor.» Bu yüzden bayraklarının üzerinde kurt kafası bulundururlardı. (411) Türk kabilelerinde, kurttan geliş-

(408) Aynı eser, c. 3, sf. 348.
(409) Aynı eser, c. 2, sf. 59.
(410) Aynı eser, c. 3, sf. 181.

hakkında masallar, efsaneler görülür. Hunlar'ın bir kolu, kurttan gebe kalan bir kadının soyundan gelmektedir. Çin kaynaklarında, Kurt Dağlarından ve oradaki Tanrıdan bahsedilir. (412)

Çin'lilerin Tu-Kiu dedikleri Türk,lerin bayraklarında altın bir kurt kafası bulunurdu. Hakanın muhafızlarına, **«Pörü»** (kurt) denirdi. Tu-kiu'lar, dişi bir kurttan üreditklerine inanıyorlardı. Bu efsaneye göre, «Tu-kiu'ların ceddi, **Aşin'**-lerin imhasından sonra sağ kalan bir erkek çocuktur. Düşmanlar bu çocuğun el ve ayaklarını keserek bir göle atmışlardır. Bir dişi kurt, sahilde onu etle besliyerek onunla birlikte yaşamıştır. Kurdu öldürmek istedikleri zaman başka memlekete gitmiş ve orada on erkek çocuk doğurmuştur.» (413)

Aşin, Aşena, Çine, Çene, Börtçe-çine (Bozkurt, gökbörü) gibi adlar, eski Türklerin kurt'tan türediklerini anlatan destan ve efsanelerle ilgili isimlerdir. (414). **Ergenekon Destanı'**nda Türk'lerin, kurdun kılavuzluğu ile kurtuldukları anlatılır. Oğuz Kağan'a, savaş esnasında, çadırına gelen gök yeleli bir kurt, geleceği müjdelemiştir. Dede Korkud destanlarında, kurda rastlamanın, kurt yüzü görmenin mubarek olduğu, uğur getirdiği anlatılır. (415) Bütün Sünnî ve Alevî Türkmenler ve Yörükler, yolda kurda rastlamanın uğur getireceğine inanırlar.

---

(411) Eberhard, sf. 86. 87, 91.

(412) Aynı eser, sf. 73, 88.

(413) Sibirya'dan, I, 130 - 131.

(414) Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat, **«Göktürk Kağanlığı»**, A. Ü. DTCFD. c. X, sayı: 1 - 2, 1952, sf. 7 - 9; İlk Mutasavvıflar, sf. 115. Aydın'ın bir kazasının adı Çine'dir. Bu isimde köyler vardır. Azerbaycan'da da bir yer adıdır.

(415) Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, sf. CDXLVI - CDL. «Bir kurda tuş oldı (rastladı). Kurt yüzi mubarekdür, kurd-ilen bir haberleşeyim didi» (M. Ergin, Dede Korkut kitabı, Ankara, 1964, sf. 17).

Balkanlar'daki Kuman Türk'lerinin kumandanlarından **Bönek'**in idaresindeki küçük bir Kuman süvari müfrezesi, Macar ağır techizatlı süvarilerini, ustalıkla tuzağa düşürerek, Przemysl Kalesi altında yenmişti. «Burada Kuman'ların dinî, totemistik inanışını gösterme bakımından dikkate şayan bir küçük hâdise görüyoruz. Hücumdan evvel, kumandan **Bönek** geceleyin, kurt ulumasını taklit ederek, kurtların da karşılıklı ulumasından sonra, kendisinin cenkte muvaffak olacağını anladı.» (416)

Anadolu'daki Kızılbaş Türkmen oymaklarından birinin adı, **«Gökbörü-oğulları»** idi. (417) Geçen asırlarda, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde göçebelik hayatı yaşayan Yörükler arasında, **«Kurdlı», «Büyük-Kurdlu», «Küçük-Kurdlu»** adıyla anılan oymakların bulunduğunu biliyoruz. (418) Türkistan'da, Afganistan'daki Türkler arasında, atlı olarak oynanan «oğlak kapma oyunu»na, **«Gök-böri oyunu»** denir. (419) Sultan Alparslan'ın oğullarından birinin adı, **«Böri Bars** idi. (420) Aydın iline yeniden bey olmuş bulunan İzmir Oğlu'nun lâkabı, **«Kurt»** idi ve oğlunun adı da, **«Kurt Hasan»**dı. (421) İstanbul'un alınışı sırasında Topçubaşılık yapan Bali Süleyman Ağa'nın oğlunun adı da **«Gurd»** idi. (422) Dulkadırlı Bey'inin adı, **«Alâüddevle Bozkurd**

---

(416) Rasonyi, **«Tuna Havzasında Kumanlar»**, Belleten, sayı: 11-12, 1939, sf. 406.

(417) Gölpınarlı, **«Hurufilik ve Mır-i Âlem Celâl Bik'in Bir Mektubu»**, Türkiyat Mec. XIV, 93.

(418) Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul, 1930, sf. 104, 131, 219.

(419) Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, sf. 101.

(420) Köprülü, **«Hanedan Âzasının İdamında...»** Türk Hukuk Tarihi Dergisi, sf. 5.

(421) Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, c. 1, sf. 362.

(422) F. İsmail Âyanoğlu, **«Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri»**, Vakıflar Dergisi, sayı: IV, Ankara, 1958, sf. 199.

Bey» idi. (423) Romanya'daki Gagauz Türkleri her yıl **«Kurt Bayramı»** yaparlar. (424)

Şu Bektâşî menkıbesinden, kurda verilen değeri anlamak mümkündür. «Seyyid Cemâl birgün Hünkâr'ın kapısında oturmadaydı. Acaba Hünkâr, bize de bir yurt gösterir mi ki, orada dem'yom oynatalım fikrine düştü. Hünkâr'a malûm oldu. Cemâlim dedi, bizi varlık yurduna gönder, sonra bir merkeb al, yola düş. Merkebini nerde kurt yerse, orasını sana yurt verdik, oraya varır, orda demini yomunu oynatırsın.» Öyle yaptı. Kurdun eşeğini yediği yerde yurt kurdu. (425)

Pîr Sultan'ın şu nefeslerinde de, Kurdun manâlı bir yeri vardır:

İsmail'e inen koçun atası
Kurt donunda alıp giden kim idi

ve diğer nefesi:

Ali bindi Düldül ata
Can dayanmaz bu fırkata
Boz kurt ile kıyamete
Kalan dünya değil misin. (426)

Çuvaşlar, börü «kurt» adını ağza almayı tabu saydıklarından, onun yerine **«Paygambar** (Peygamber) **iti»** sözünü kullanıyorlardı. (427) Edremit Kızılbaş Türkmenleri de,

---

(423) Prof. Dr. Ş. Tekindağ, **«II. Bâyeid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücadelesi»,** Belleten, sayı: 123, Ankara, 1967, sf. 348.

(424) Atanas Manof, **«Gagauzlar»,** Varlık, 1939, sayı: 153, Çeviren: Türker Acaroğlu.

(425) Vilâyet-Nâme, sf. 81-82.

(426) Öztelli, Pîr Sultan Abdal, sf. 257, 302.

(427) İnan, Makaleler ve İncelemeler, sf. 626.

kurda, «**Peygamber köpeği**» adını veriyorlardı. (428)

Silifke Tahtacıları, kurdun aşık kemiğini bir iple bağlar, bir yere asarlar. Bunun türlü dertlere deva olduğuna inanırlar. Karın ağrısına, **kurdeşen** hastalığında, aşık kemiğini bıçakla çentip suya atar ve içerler. Sıtmaya karşı, kurt postundan birkaç kıl koparıp, köz'ün (ateş parçasının) üstüne atar ve başlarına bir örtü örtüp, bu tütsünün üzerine eğilir, onu teneffüs ederler. Gene bu Tahtacılardan dinlediğimiz bir hikâye, kurtla ilgilidir: «Kışın Karaman'a gitmekte olan bir adam, kurt sürüsüne rastgelmiş. Can havli ile ağaca tırmanmış. Kurtlar, başlarını gökyüzüne kaldırarak ulumağa başlamışlar. Gökten peynir gibi birşeyler yağmış. Kurtlar, bu yiyecekleri iştahla yiyip gitmişler. Adam, ağaçtan inerek kalan parçalardan birini almış ve merak edip yemiş. Yer yemez, kurt oluvermiş. Yedi yıl kurtlarla gezdikten sonra, belinde kalan kemerin bir gün bir çalıya takılıp kopması ile, tekrar insan haline dönmüş. Onun soyundan gelenlere **Kurdoğulları** denirmiş. Bu hikâye Türkiye'nin birçok yerinde anlatılır ve bu isimle anılan soylar vardır.

---

(428) Kitabımızın sonuna resimlerini koyduğumuz, tepe saçları bulunan iki ihtiyar bu bilgiyi verirken, babaları zamanında, kırda hayvanlarını kurt yemiş olsa hiç hayıflanılmaz imiş. «O, peygamber köpeğidir. Yesin varsın» denilirmiş. Bu, kurdun, Alevî Türkmenlerde de **töz** olduğunu gösterir. Silifke Tahtacılarından Felteş Emmi, «Kurt, ulu hayvandır» diyerek bunu ifade etmişti.

Kozan'ın Kürt Köyü denilen Aslanlı Köyünde, Avşarlar ve Kırıntılı ve Lek'ler, lohusanın yastığının altına, «**Albastı**» ya karşı, Kurt postundan bir parça korlardı. Halen, yeni doğan oğlan çocukları, kurt gibi olsun diye, kurt postunun ağzından geçirilir.

Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Abdülkadir (İnan), «**Türk Rivayetlerinde Bozkurt**», Türkiyat Mec., c. 2, İstanbul 1928, sf. 131 - 138.

Ali Rıza (Yalgın) «**Bozkurt**», Halk Bilgisi Haberleri, sayı: 12-20, 1930 - 1933.

Tavşan; bu hayvan da eski bir Türk töz'ü (totemi) idi. Totem'de, sevilen-sayılan yanlara karşılık, ~~nefret edilen yanlara karşılık~~, nefret edilen yanlar da vardır. Tavşan için zamanla ikinci taraf daha ağır basmış olmalıdır.

Oğuz destanlarında, «altın gözlü tavşan»dan bahsedilir. (429) Orta Asya şamanistleri, tavşan'a **kozan** derler ve onunla ilgili toteme **«Kozan töz»** adını verirler. Kozan-töz'e, «Urenha'lar, **Ak Eren,** Buretler ise, **Sagan Ongon** diyorlar ki, **Ak Ongon** demektir.» (430)

Radloff'un ziyaret ettiği bazı Tatar ve Teleüt köylerinde, tavşan, totemdir. Anlattığına göre, her evin yanında, tavşan derisi gerilmek suretiyle dikilmiş bulunan kayın ağaçları vardır. «Bu tavşan derisi çürüyünceye kadar alınmaz, ancak ondan sonra yeniden hazırlaimış kayın ağacına yenisi (kış derisi) asılır. Burada ilk ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa deri üzerine süt dökülmek suretiyle yer ve gök Tanrısına «Ülgön'e) kurban kesilir.» (431)

Töz olarak kabul edilen tavşanın resmi, şaman davulunun üzerine çizilir. (432) Tavşanın avlanması ancak, sembolik olarak, altıncı gök katında (Ay'da) olur. (433) Orta Asya'da bir kahramanın adı, **«Kozan-kuş»**tur. (434)

Türkiye ve Balkan Bektaşîliğinde bu töz, sevilmeyen tarafları ağır basarak ortaya çıkmıştır. Bu hali, Sinop taraflarına vardığında **İbn Batuta** bile duymuştur. (435) **Brailsford'**un iddiasına göre, bazı Balkan köylüleri, Hz. Hüseyin'-

---

(429) Ebülgazi Bahadır Han, Türk'lerin Soy Kütüğü, sf. 87.
(430) İnan, Şamanizm, sf. 46.
(431) Radloff, Sibirya'dan, I, 340.
(432) Eliade, Michael (ed.) ve Radloff'un adı geçen eserleri.
(433) Eliade, sf. 196.
(434) Sibirya'dan, II, 93. Kurt gibi olan Kozanoğulları'nın bu adı alması, tavşan (Kozan)ın töz olduğu devirde olmuş olmalıdır.
(435) İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler, sf. 64-65.

in katillerinin ruhlarının tavsan şekline girdiğine inanıyorlardı. (436)

Çeşitli Totem Hayvanları :

Pîr Sultan, arşta öten horoz'dan söz eder. (437) Orta Asya'da, şamanist topluluklarda, kartal, ilk yaratıcı varlık olarak kabul edilir. (438) Üç dört aylıktan bir yaşına kadar olan koyuna, **«toklu»** denir. **«Toklu Dede»** (Baba) adında bir erenin olması (439), totemcilikle ilgili olmalıdır.

Gaziantep halk masallarında, Dudu kuşu, zümrüdü anka kuşu sayılır. (440) Doğubeyazıt'ın kanlı (kanglı) köyünde geniş bir sülâlenin adı: **Duduoğulları'dır.**

Eski Türk'ler, Kukunor Gölü yakınında, kısır atlarını bırakırlardı. Denizden çıkan bir deniz aygırı, bu kısraklara aşar ve cins taylar doğardı. (441)

Bektâşî menkıbesine göre, kerametle, öküz dile gelmiştir. (442)

---

(436) Birge, The Bektashi Order of Dervishes, sf. 130.
Meriç'in Nasuhbey Köyü'nden Hasan Hüseyin Kaplan, tavşanı şöyle anlatıyordu: «Kulağı var, eşeğe benzer; tüyü var, fareye benzer; ayağı var, köpeğe benzer; kuyruğu var, domuza benzer. Ey dost, onun için yenmez bu.» Bunları anlatırken, tavşanın adını ağzına almıyordu. «Yeni yetişenler yiyor. Fakat yenmemesi lâzım» diyordu. «Geyik ve karaca avı haramdır» diyordu. Bektâşî nefeslerinde, tavşanla ilgili birşey bulamadık.

(437) Öztelli, Pîr Sultan Abdal, sf. 243, 369.

(438) Eliade, sf. 69 - 71.

(439) Kâtip Çelebi'den Seçmeler, sf. 166, 495.

(440) H. Yetkin, Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları, sf. 57 - 59.

(441) Eberhard, aynı eser, sf. 103. Dede Korkut'ta da aynı şey anlatılır. Zeki Velidî Togan (Hâtıralar), Orta Asya'da, bu konuyla ilgili pekçok bilgi toplamıştır. Odacımız Durmuş Yıldız'dan dinlediğimize göre, Kabalı Köyünde (Reşadiye - Tokat), gölden çıkan aygır, Hasan Paşa nın kısrağına asmıştır.

(442) Vilâyet-Nâme, sf. 47.

Gardîzî, Kırgızlar'ın, şahin'e, saksağana, güzel ağaçlara taptıklarını söyler. (443)

Başkurtlar, oniki kola (bav'a) ayrılırlardı. Her «bav»ın bir totem olarak kabul ettiği bir kuşu ve bir ağacı vardı. (444)

Oğuz Türk.lerinin yirmi dört boyundan her üç boy'un bir töz'ü (ongon'u) vardı. Töz olan kuşlar, sungur, tavşancıl, çakır (çağrı), kartal, uç-kuş gibi yırtıcı kuşlardı. (445)

Alevî cemaatleri arasında, bülbül de sevilen hayvandır.

Hz. Ali'nin **«Düldül»** isimli atı, Türk muhayyelesinde at sevgisi ile birleştirilmiş ve menkıbeye bürünmüştür.

Yukarıdanberi anlattığımız şeyler, uğurlu ve uğursuz hayvan telâkkilerinin tamamiyle, totemistik ve şamanistik köklere dayandığını ortaya koymuş bulunmaktadır.

---

(443) İnan, Şamanizm, sf. 8.

(444) Aynı eser, sf. 47.

(445) **Türklerin Soy Kütüğü** ve Faruk Sümer'in **Oğuzlar** kitabına bakınız.

S O N S Ö Z

Kitabımızın sonuna gelmiş bulunuyoruz. Eseri okuyanların anlayacağı üzere, Türkiye'deki Alevî ve Bektâşîlerin, İslâm Dinine bağlı olduklarını ve Türk milletinin mensubu bulunduklarını anlatmağa, göstermeğe çalıştık. Töreleri, günlük yaşayışları, deyişleri, nefesleri, sazları ve sözleri ile, Türk kültürünün en özlü yanlarını koruduklarını söyledik ve buna ait birçok misaller verdik. Bu meselenin Türk kültürü ile olan bağın enine boyuna, derinliğine incelenmesi, başlıbaşına bir cilt meydana getirecek kadar büyük bir iştir. Elimizde bunu başarmağa yetecek malzeme var olmakla beraber, zaman ve pratik amaçlar göz önünde tutulunca, şimdilik bunun lüzumsuz olduğu anlaşılıyor. İleride belki onu da başarırız.

Alevîlik ve Bektaşîliğin dayandığı kaynakları, **Müslümanlık, İslâm Tasavvufu** ve **Türk Töresi** olduğunu gösterdikten sonra, Şamanizmle olan bağlarını da açıklamağa çalıştık. Şamanizmle bağ kurmağa çalışmadaki amacımız, akıllı ve vicdanlı olanların kabul edecekleri üzere; yanlış yorumlara, şüphe ve dedikodulara yol açan bazı Alevîlik itikat ve ibadetlerinin, yabancı kaynaklara değil, eski Türk Dinine dayandığını göstermekti. Böylece, onlara karşı gösterilen soğukluğu ve haksız damgalamaları önleyebilirdik. Yoksa, en gelişmiş din olan ve Türk'lerin seve seve kabul

ettikleri, başlarına taç yaptıkları, kılıcı ve kalemi oldukları İslâm Dininden en ufak bir sapmayı ima eden bir maksat yoktur. Asırlarca bu yüce dinin şanını, Kızılelma burçlarında bayrak gibi dalgalandırarak, semavîliğini koruyan bir milletin, başka yola düşmesi felâket olur. Batı Hun'larının, Kuman'ların, Peçenek'lerin, Uz'ların, Hazar'ların, Bulgar'ların (Hıristiyan olmadan ve Slavlaşmadan önceki Bulgar'ların) hali malûm. (1)

Dinimiz zorlama dini değildir; hoşgören, müsamaha gösteren bir dindir. (2) Eski Türk din kalıntılarının, halk inanışları içinde, örf-âdetler halinde yaşaması, Müslümanlığa hiç bir zarar vermez, aksine, Müslümanlıktan uzaklaşmak tehlikesi ile karşı karşıya bulunanları, dinimizin sînesine çeker. (3) Çünkü, akıllı bir din ve millî kültür politi-

---

(1) Türklük yönü ağır basan rahmetli Atsız Hoca, ölümünden birkaç ay önce, yaptığımız sohbet esnasında konu **Şamanizm** ve **Bahaîlik** dinlerine gelince, bir Türk'ün, «Müslümanlık gibi mutekâmil bir din dururken bunlara bağlı kalmasının mânâsız birşey» olduğunu bize açıkça ifade etmişti.

Hıristiyan ve Musevî dinlerini kabul eden Türk'lerin eriyişi hakkında, Togan, Akdes Nimet Kurat, Rasonyi, Deguignes'in eserlerine bakılabilir.

Türk'lük ve Müslümanlık hakkında, Köprülü'nün, Osman Turan'ın eserlerine bakınız. Ayrıca şu iki eser de değer taşımaktadır: Doç. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, **İslâmiyet ve Türkler**, İstanbul, 1976 ve İsmail Hâmi Danişmend, **Türklük ve Müslümanlık**, İstanbul, 1959.

(2) Dinde zorlama olmadığına dair Kur'an'daki Süreler sunlardır: **Bakara** (185. Âyet), **Nisa** (28. Âyet), **Mâide** (6. Ayet), **En'âm** (152. Âyet), **A'râf** (157. Âyet), **Talâk** (7. Âyet) (Ahmet Okutan, **Kur'ân-ı Kerim'in konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı**, sf. 595). Hz. Muhammed'in de bunu destekleyici davranış ve sözleri bilinmektedir.

(3) Alevî büyüklerinden olan bir tanıdığımız, Hz. Ali'nin, Ramazan'ın ondokuzuncu günü, camide namaz kılarken saldırıya uğradığını veyaralandığını, Ramazan'ın yirmibirinci günü de şehit olduğunu söyleyerek, Alevileri uzaklaştırmak yerine, onları şefkatle kucak-

kası takip edilmezse, milyonlarca Alevî Türk'ün küstürülüp, uzakalştırılması vebali altına girilmiş olunacaktır. Düşman birkaç yüzyıldır, onları bizden koparmak için çalışmalar yapmaktadır. (4)

---

layan bir anlayışın, Alevîleri; Ramazan'ın 19-21. arasında oruç tutturup, namaz kıldırma yoluna götürebileceğini ifade etti ki, çok haklı bulduk. Böylece ilk adım atılmış, ilk yaklaşma başlamış olur ve Muharrem orucu tutan bu insanlar, Ramazan orucundan hiç değilse üç gün tutmuş olurlardı. Meselenin içinden gelen ve onu çok iyi bilen bir insanın bu düşünceleri, hepimizi düşündürmelidir.

Çerkeş (Çankırı) li bir arkadaşımızın annesi, yatırlara giderek dua okuyuşunun sebebini şöyle anlatıyordu: «Biz yatırlardaki evliyaya dua etmiyoruz. 'Sizin Allah'a nazınız geçer. Şu dileğimizi Allah'a ulaştırıver' diye rica ediyoruz. O evliyanın ruhu için de bir Fâtiha okuyoruz.» Eski Türk dini inançlarının gelenek halinde Müslümanlık içinde devam etmesinin, Müslümanlığın özüne hiçbir zarar vermiyeceğini, beş vakit namazında olan bu ihtiyar kadıncağızın yukarıdaki açıklamaları (halkın ortak vicdanını temsilen) ortaya koymaktadır.

(4) 17. Yüzyılda Almanya, İran'ı kışkırtarak, Sünnî Türk'lerle Şiî Türk'leri birbirine kırdırmağa çalışıyordu ((Hikmet Turhan Dağlıoğlu, **«17. Asırda Almanya ve İran»**, Yeni Tüark Mecmuası, Haziran 1936, sayı: 42, sf. 317-319). Bu maksatla Ruslar, Kaygusuz Abdal adına Türk'leri birbirine düşürücü şiirler tertip ediyorlardı (Köprülü, Mısır'da **Bektaşılık**, sf. 19, **Şenîzade Tarihi**, c. 2, sf. 27 ye atıf). 1920 de İngiliz Başbakanı Lord Curzon'a gönderilen raporda, «Sünnîler ile Şiîler arasındaki zıtlık büyüktür, biz bu zıtlığı daha da geliştirebiliriz» deniliyordu (Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1967, sf. 283). Milliyet te tefrika edilen yazısında, **David Hotham** adlı bir İngiliz gazetecisi, Türkiye'deki Alevî - Sünnî ayrılığını arttırmağa çalışıyordu. (25 Nisan 1973 tarihli Milliyet'teki yazısında).

Sosyalizm, başarıya ulaşıncaya kadar, Alevîliğe iltifat edecektir. Ondan sonrası malûmdur; Rusya'da ne olmuşsa, o olacaktır. (5)

---

(5) Rus'lar, **Şah İsmail Türbesi**'ni talan ederek, Leningrad Hermitage Müzesi'ne götürmüşlerdi (Hassan Arfa, Under Five Shahs, sf. 60). Rusya'da 1961 yılında toplanan «İlmî Ateist Propaganda Konferansı» nda, İslâm Dininin kalıntılarına ve «**Pîr**» kültünün tesirlerine karşı savaşmanın Ilmi yolları araştırıldı (Prof. Abdurrahman Kunta, «**Sovyetler Birliği'nde Müslümanları Gerçek Durumu**», DERGİ, No. 35-36, 1964, sf. 35-36). Alma-Ata'da çıkan Partinaya zhizn Dergisi, **Ahmed Yesevî Türbesi**'nin, din düşmanlığını yayan bir müze haline getirileceğini yazıyordu (1959, No. 8, sf. 33). (Dr. George A. von Stackelberg, «**Current Soviet Policy Toward Islam**», Religion in the USSR, Munich 1960, sf. 159). Aynı makaleden öğrendiğimize göre (sf. 150), 1956 da Stalinabad'da yapılan Arkeologlar ve Etnograflar İkinci Kongresinde, İslâm Dinine karşı başarılı savaş verilemediği itiraf ediliyor, yeni yollar aranıyordu. 1959 da yüzlerce yatır yıkılmış, türbe bekçileri, «serseriler», «Tüccarlar», «Müstebitler» töhmeti altında sürgüne gönderilmişti. Ramazan ve Muharrem orucu ve adak, kurban kesilmesi aleyhine şiddetli bir kampanya açılmıştı. (N. Teodorovich, «**A Fresh Campaing Against Islam in the USSR**», Religion in the USSR, sf. 228-229).

Sosyalizmin, dine ve bu arada Alevîlerin inançlarına karşı aldıkları pek çok tedbir ve uygulama vardır ki, burada anlatmağa imkân yoktur. Onlar başa geçinceye kadar, her inanca hürmetkâr görünür, sonunda amansız darbelerini vururlar.

Türk'lerin birbirine küsmelerinden, mezhep ayrılığı içine düşmelerinden üzülenler olmuştur. Bunlardan biri, İran Şahı (Avşar Türk'lerinden) Nadir Şah'tır. Mezhep ayrılığını kaldırmak, Türk'leri kaynaştırmak için, Türkiye'ye bir ilim heyeti göndermiş idi. (6) Çeşitli sebeplerden bu teşebbüs, sonuç vermedi.

Genç Buhara'lılardan Fıtrat, eskileri suçluyor; Müslümanları, Sünnîler-Şiîler, Zeydîler ve Vahabîler diye kısımlara ayırmakla itham ediyordu. (7)

Azerbaycan Edebiyat çevresinde, «içtimaî hayatın aynası» diye anılan büyük mizah şairi **Mirza Ali Ekber Sabir, «Fahriye»**sinde, Türk'lüğün bölünüşünden duyduğu üzüntüyü, mizah içinde ifade eder. Konumuzla ilgili olan kısmını nakletmekle yetiniyoruz:

Bir vakt Şah İsmail-ü Sultan Selim e,
Meftun olarak eyledik İslâmı dünîme (iki parça)
Koyduk iki taze adı bir din-i kadîme,
Saldı bu teşeyyü, bu tesennün (Sünnîlik-Şiîlik) bizi bime,
Kaldıkça bu hâletle seza-yi esetiz biz,
Öz dinimizin başına engel kelefiz biz.

İmdi yine var taze haber, yakşı temaşa,
İranlılık, Osmanlılık ismi olup ihya,
Bir kıt'a yer üstünde kopup bir yeke dâvâ,
Meydan ki kızıştı olarık mahv serapa,
Onsuzda ki her çend ki yekser telefiz biz,
Öz kavmimizin başına engel kelefiz biz. (8)

---

(6) Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, sf. 35-36 (Koca Ragıp Paşa'nın bir eserine atıf). Prof. Togan da bundan bahseder (Umumî Türk Tarihine Giriş).

(7) Serge A. Zenkovsky, **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Harvard University Press, 1960, sf. 89.

(8) Süleyman Tekiner, **«Sovyet Azerbaycanında Tenkitlere Hedef Olan Bazı Şiirler Üzerinde İncelemeler»**, DERGİ, sayı: 17, Münih 1959, sf. 69.

Pir Sultan Abdal: «İki kardeş karşı karşı salındı
Ciğerciğim delik delik delindi» derken bunu kastediyordu.

Âşık Veysel de bu ayrılığı kaldırmağa çalışıyordu.

Eserimizin, bu ayrılığı kaldırma yolunda bir konak olmasını diliyoruz.

Ahundzade'nin **«Ekinci»** Gazetesi ve **«Molla Nasreddin»** ismindeki diğer bir mizah gazetesi, Şiilik perdesi altındaki Fars kültürü tesirine karşı kampanya açmışlardı. Geniş bilgisi ile **Hüseyinzade Ali Bey** ve diğer aydınlar da buna katılmıştı. (Zonn kovsky, sf. 95-103).

Kızılcapınar'da Hıdırellez yeri

Aydın'ın Kızılcapınar Köyünde Hıdırellez

Kızılcapınar'da Hıdırellez.

Kızılcapınar'da, Hıdırellez'de, mezarlık başında.

Kızılcapınar'da Hıdırellez

Çamcı Köyünde, ölümün kırkıncı günü mezarlığa giden Tahtacı kadınları, Baba'nın idaresinde dua edip, kahve pişiriyorlar.

Çamcı Köyünde (Edremit) tepe saçı bırakmış ihtiyar bir Türkmen

Kırtıl (Silifke) Tahtacıları

Çamcı'da (Edremit) düğün yemeği hazırlığı

Çamcı'da (Edremit) düğün.

Alamut Köyünde (Aydın) ağaç işinde çalışan bir Tahtacı kadını

Kazdağı eteklerinde bir Tahtacı ailesi

Kırtıl Köyü (Silifke) Tahtacıları

Silifke Tahtacılarından Feltes Emmi ile yazar.

FAYDALANDIĞIMIZ KAYNAKLAR

Kitaplar :

Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,** C. I, İstanbul C. II, Ankara, 1971.

Mustafa Akdağ, **Celâlî İsyanları,** Ankara, 1963.

Hassan Arfa, **Under Five Shahs,** London, 1964.

Mehmet Arif, **Binbir Hadis,** İstanbul, 1966.

Âşıkpaşaoğlu Ahmeı Âşıkî, **Tevârih-i Âl-i-Osman,** Düzenleyen: Atsız, İstanbul, 1949.

Besim Atalay, **Bektaşîlik ve Edebiyatı,** İstanbul, 1340.

Ali Arslan Aydın, **İslâm İnançları ve Felsefesi,** Ankara, 1977.

Ömer Lûtfi Barkan, **Kanunlar,** C. I, İstanbul, 1943.

V. V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,** Hazırlayanlar: Kâzım Yaşar Kopraman - A. İsmail Aka, Ankara, 1975.

John Kingsley Birge, **The Bektashi Order Of Dervishes,** London, 1965.

Ahmet Caferoğlu, **Anadolu Ağızlarından Derlemeler,** İstanbul, 1951.

Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Sözlüğü,** İstanbul, 1968.

P Coles, **Avrupa'da Osmanlı Tesirleri,** Çeviren: Vecdi Bürün, İstanbul, 1975.

Neş'et Çağatay - İ. Agâh Çubukçu, **İslâm Mezhepleri Tarihi,** C. I, Ankara, 1965.

Nejat Diyarbekirli, **Hun Sanatı,** İstanbul, 1972.

W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** Çeviren: Nimet Uluğtuğ, Ankara, 1942.

Ebülgazi Bahadır Han, **Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime),** Hazırlayan: Muharrem Ergin, İstanbul.

M. Eliade, **Shamanism,** New York, 1964.

Sadettin Nüzhet Ergun, **Bektâşî - Kızılbaş - Alevî Şairleri ve Nefesleri,** 3 cilt, İstanbul, 1944 - 1945.

Hasan Basri Erk, **Tarih Boyunca Alevîlik**, İstanbul, 1954.
Mehmet Eröz, **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul, 1973.
İsmail Fennî Ertuğrul, **Hakikat Nurları**, İstanbul, 1949.
Emel Esin, **Türkistan Seyahatnamesi**, Ankara, 1959.
M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara, 1961.
R. Rirth, **Human Types**, London, 1960.
C. D. Forde, Habitat, **Economy and Society**, London, 1964.
J. G. Frazer, **The Golden Bough**, London, 1967.
Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Hazırlayanlar: A. İsmail Aka - Kâzım Yaşar Kopraman, İstanbul, 1976.
Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Hazırlayan: Mehmet Kaplan, İstanbul, 1970.
Orhan Şaik Gökyay, **Dedem Korkud'un Kitabı**, İstanbul, 1973.
Abdülbâki Gölpınarlı, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin**, İstanbul, 1966.
Abdülbâki Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul, 1969.
Abdülbâki Gölpınarlı, **Vilâyet-Nâme, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî**, İstanbul, 1958.
Hacı Şeyhoğlu Hasan, **Çankırı Halkiyatı, Çankırı**, 1932. (Teksir).
F. V. Hasluck, **Bektaşîlik Tedkikleri**. Çeviren: Ragıp Hulûsî, İstanbul, 1928.
Ahmet Sabri Hemedanî, **İslâmda İmam Cafer Buyrukları**, Çeviren: Yakub Kenan, İstanbul, 1974.
M. J. Herskovits, **Economic Anthropology**, New York, 1952.
Hüsniye, İstanbul, 1958.
İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler, Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul, 1971.
İbn Fazlan Seyahatnamesi Tercümesi, Hazırlayan: Ramazan Şeşen, İstanbul, 1975.
Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968.
Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1954.
Abdülkadir İnan, **Birinci İlmî Seyahate Dair Rapor**, İstanbul, 1930.
Mahir İz, **Tasavvuf**, İstanbul, 1969.
Gunnar Jarring, **On The Distribution of Turk Tribes in Afghanistan**, Lund, 1939.
Gunnar Jarring, **Uzbek Texts From Afghan Turkestan**, Lund, 1938.
İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1953.
Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgati-t Türk**, 3 cilt, Çeviren: Besim Atalay, Ankara, 1938 - 1941.
Katip Çelebi'den Seçmeler, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1968.

Kâtip Çelebi, **Mizanü'l - Hak Fi İhtiyari'l - Ahak,** Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, İstanbul, 1972.
Nihat Keklik, **Muhyiddin İbnül - Arabî,** İstanbul, 1966.
Klaviyo, **Timur Devrinde Semerkand Seyahat,** Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1975.
Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları,** Ankara, 1966.
Fuad Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu,** Ankara, 1959.
Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,** Ankara, 1966.
Âmiran Kurtkan, **Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Lâiklik,** İstanbul, 1975.
Yasar Kutluay, **İslâm ve Yahudi Mezhepleri,** Ankara, 1965.
Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri,** I, İstanbul, 1962.
Bernard Lewis, The Assassins, London, 1967.
Makalât-ı Hacı Bektaş Velî, Ankara.
H. N. Michael (ed.), **Studies in Siberian Shamanism,** Toronto, 1963.
Müneccimbaşı Ahmed Dede, **Müneccimbaşı Tarihi,** Çeviren: İ. Erünsal, C. II.
Ahmet Okutan, **Kur'an-ı Kerim'in Konularına Göre Ayrılmış Türkçe Anlamı,** İstanbul, 1967.
Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları,** 4 cilt, İstanbul, 1938 - 1941.
Oruç Beğ Tarihi, Hazırlayan: Atsız, İstanbul, 1972.
M. Tevfik Oytan, **Bektaşiliğin İçyüzü,** 2 cilt, İstanbul.
Bahaeddin Ögel, **İslâmlyetten Önce Türk Kültür Tarihi,** Ankara, 1962.
Cahit Öztelli, **Pîr Sultan Abdal,** İstanbul, 1974.
M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü** (M.E.B. Yayını).
W Radloff, **Sibirya'dan,** Çeviren: Ahmet Temir, 4 cilt, İstanbul 1955 - 1956.
L. Rasonyi, **Tarihte Türklük,** Ankara, 1971.
Ahmet Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri,** İstanbul, 1930.
Vâhit Lûtfi Salcı, **Gizli Türk Dinî Oyunları,** İstanbul, 1941.
Seyahatnâme-i İbn Batuta, M. Şerif Tercümesi, İstanbul, 1333 - 1335.
B. H. Springett, **Secret Sects Of Syria And Lebanon,** London, 1922.
Bertold Spuler, **İran Moğolları,** Çeviren: Cemal Köprülü, Ankara, 1967.
Cavit Sunar, **Vahdet'ı Şuhûd - Vahdet'i Vücûd Meselesi,** Ankara, 1960.
Süleyman Çelebi, **Mevlid,** Hazırlayan: Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul, 1970.
Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler),** Ankara, 1967.
Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatler Tarihi,** İstanbul, 1964.
Şikârî, **Karamanoğulları Tarihi,** Konya, 1946.
Şükrullah, **Behcetüttevârih,** Atsız neşri, İstanbul, 1949.
Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar,** Ankara, 1968.

A Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı (Reşideddin Oguznamesi tercüme ve tahlil)**, İstanbul, 1972.
A. Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) Tarihi**, İstanbul, 1947.
A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1940.
Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Ankara, 1966.
K. Türkmanî, **Alevîlik**, Ankara, 1948.
Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul, 1967.
M Çağatay Uluçay, **18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul, 1955.
İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara, 1970.
Hilmi Ziya Ülken, **İslâm Düşüncesine Giriş**, C. I, İstanbul, 1954.
Hilmi Ziya Ülken, **İslâm Düşüncesi (II) (İslâm Felsefesi Tarihi)**, İstanbul, 1957.
A. Vambery, **History Of Bokhara**, London, 1873.
A. Vambery, **Travels in Central Asia**, London, 1864.
B Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimaî Teşkilâtı**, Çeviren: Abdülkadir İnan, 1944.
Enver Yakuboğlu, **Irak Türkleri**, İstanbul, 1976.
A Yakubovsky, **Altın Ordu ve İnhitatı**, Çeviren: Hasan Eren, İstanbul, 1955.
A. Rıza Yalgın, **Cenup'ta Türkmen Oymakları**, 5 cilt.
A. Yılmaz, **Tahtacılarda Gelenekler**, Ankara, 1948.
Yunus Emre Divanı, Derleyen: Burhan Toprak, İstanbul, 1934.
Şakir S. Zabit, **Kerkük'te İçtimaî Hayat**, Bağdat, 1962.
Serge A. Zenkovsky, **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Harvard University Press, 1960.

Makale ve Broşürler (Kitapçıklar) :

Rahmetî Arat, **«En Eski Türk İlâhisi»** Türk Yurdu, sayı: 4 (274), Haziran 1959.
Veli Âsan, **«Isparta Tahtacılarına Dair Notlar»**, Türk Yurdu, Ankara, 1954.
Oktay Aslanapa, **«Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan Zamanından Kalan Eserler»**. Türkiyat Mecmuası, C. XVII, İstanbul, 1972.
Naci Kum Atabeyli, **«Antalya Tahtacılarına Dair Notlar»**, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, No. 4, İstanbul, 1940.
Kumahmetoğlu Naci (Atabeyli), **«Türkmen Barakları (4)»**, İş Mecmuası, sayı: 72, 1947.

F. İsmail Ayanoğlu, **«Fatih Devri Ricali Mezar Taşları ve Kitabeleri»**, **Vakıflar Dergisi**, sayı: IV, Ankara, 1958.

Ömer Lûtfi Barkan, **«Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler»**, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XIII, No. 1-4, İstanbul 1954 ve C. 15, sayı: 1-4.

W. Barthold, **«Türk'lerde ve Moğollar'da Defin Merasimi Meselesine Dair»**, Çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler.

W Barthold, **«17. Asırda Özbek Hanları Saraylarında Merasim»**, Türk Hukuk Tarihi Dergisi, C. I, İstanbul, 1944, Çeviren: Abdülkadir İnan.

«Bâtıniye» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

«Bektaşîlik» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

V. Beşevliyev, **«Proto-Bulgar Dini»**, Çeviren: Türker Acaroğlu, Belleten, sayı: 34, Nisan, 1945.

Ahmet Caferoğlu, **«Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları»**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. XIII, İstanbul, 1965.

Ahmet Caferoğlu, **«Türkçe'de Tongal Kelimesi»**, Halk Bilgisi Haberleri, sayı: 7, 1930.

Ahmet Caferoğlu, **«Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpus»**, 1957 (Ayrıbasım).

Hikmet Turhan Dağlıoğlu, **«17. Asırda Almanya ve İran»**, Yeni Türk Mecmuası, sayı: 42, Haziran 1936.

J. Deer, **«İstep Kültürü»**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. XII, sayı: 1-2, 1954, Çeviren: Şerif Baştav.

W. Eberhard, **«Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair»**, Belleten, sayı:: 41, Ocak 1947.

Emel Esin, **«İsrâ Gecesi, Uygur Mi'râcnâmesi'nde Cennet Tasvirleri»**,

Emel Esin, **«Ötüken Yış** (Türk Sanatında ağaçlı dağ hakkında notlar)», Atsız Armağanı, İstanbul, 1976.
Türk Kültürü, Köprülü Sayısı, sayı: 47, Eylül 1966.

Emel Esin, **«Semâ'»**, Türk Edebiyatı Dergisi, Aralık 1974, sayı: 36.

Semavî Eyice, **«Kırşehir'de H. 709 (1310) Tarihli Tasvirli Bir Türk Mezartaşı»** Reşid Rahmeti Arat İçin, Ankara, 1966.

A Gölpınarlı, **«Hurufilik ve Celâl Bik'in Bir Mektubu»**, Türkiyat Mecmuası, C. XIV, 1964.

A. Gölpınarlı, **«İslâm Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı»**, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 11. No. 1-4, 1950.

«Hacı Bektaş Veli» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

«Halk» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

«Hulûl» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

«**Hurufilik**» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.
Abdülkadir İnan, «**Altay Türklerinde Kadınlar Diline Mahsus Sözler**», Türkiyat Mecmuası, C. IV.
Abdülkadir İnan, **Orun ve Ülüs Meselesi**», Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C. I, İstanbul, 1931.
Abdülkadir İnan, «**Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler**», Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953.
Abdülkadir İnan, «**Türk Rivayetlerinde Bozkurt**», Türkiyat Mecmuası, C. II, İstanbul, 1928.
Abdülkadir İnan, «**Manas Destanında Aş-Yoğ Merasimi**», Makaleler ve İncelemeler,
P. P İvanov, «**Karakalpakların Tarihine Dair Materyaller**», Ülkü Mocmuası, sayı: 65, Temmuz 1938, Çeviren: H. Ortekin.
İbrahim Kafesoğlu, «**Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti**», Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953.
İbrahim Kafesoğlu, «**Eski Türk Dini**», Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: 3, İstanbul, 1973.
«**Kızılbaş**» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.
Hâmid Zübeyr (Koşay), «**Hacı Bektaş Tekyesi**», Türkiyat Mecmuası, İstanbul, 1926, C. 2.
Fuad Köprülü, **Oğuz Etnolojisine Dair Tarihî Notlar**», Türkiyat Mecmuası, C. I, İstanbul, 1925.
Fuad Köprülü, «**Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar**», Türkiyat Mecmuası, C. II, İstanbul, 1928.
Fuad Köprülü, «**Mısır'da Bektaşilik**», Türkiyat Mecmuası, C. VI, İstanbul, 1939.
Fuad Köprülü, «**Türklerde Halk Hikâyeciliği Tarihine Ait Bazı Maddeler**», Türkiyat Mecmuası, C. I, 1925.
Fuad Köprülü, «**Türk ve Moğol Sülâlelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti**», Türk Hukuk Tarihi Dergisi, C. I, Ankara, 1944.
Fuad Köprülü, «**Ortazaman Türk Hukukî Müesseseleri**», İkinci Türk Tarih Kongresi Kitabı.
Abdurrahman Kunta, «**Sovyetler Birliği'nde Müslümanlığın Gerçek Durumu**», DERGİ, No. 35 - 36, Münih, 1964.
Akdes Nimet Kurat, «**Gök Türk Kağanlığı**», A. Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. X, sayı: 1 - 2, 1952.
Atanas Manof, «**Gagauzlar**», Varlık, 1939, sayı: 153, Çeviren: Türker Acaroğlu.
Bedri Noyan, «**Bektaşilik ve Masonluk**», Strasburg Türkoloji Kongresine (1970) sunduğu tebliğ.

Bedri Noyan, **«Bektaşilik - Alevilik Nedir?»**, Yeni Gazete, Temmuz 1966.
Muharrem Naci Orhon, **«Alevilikte Erkân ve Düşkünlük Müessesesi»**, Cem Dergisi, sayı: 7, 1966.
L. P. Potapov, **«Göçebelerin İptidaî Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Âdet»**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. XI, sayı: 15, Eylül 1960, Çeviren: Rasime Uygun.
Rasonyi, **«Tuna Havzasında Kumanlar»**, Belleten, sayı: 11 - 12.
C. Server Revnakoğlu, **Türk - İslâm Âleminde Tarikatler Tarihi**, sayı: 2, (Tarihsiz), İstanbul.
Rumbeğoğlu Fahreddin, **«Gül Baba»**, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1328, cüz: 15.
A. A. Semenov, **«Gûr-i Emir Türbesinde Timur ve Ahfadının Mezar Kitabeleri»**, Çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler.
Osman F. Sertkaya, **Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar (II)**, İstanbul, 1975.
Georg A. von Stackelberg, **«Current Soviet Policy Toward Islâm»**, Religion in the USSR, Munich 1959.
Ali Sümer, **Hacı Bektaş Veli**, Ankara, 1970.
E. Behnan Şapolyo, **«Efe, Zeybek, Kızan»**, Türk Yurdu, Temmuz 1954, sayı: 1, (234).
«Şia» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi,
R. L. Tapper, **Leadership and Social Change Among the Shahsavan**, London, 1967 (School of Oriental and African Sturies'e sunulan doktora semineri teksiri).
Şahabeddin Tekindağ, **«II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi»**, Belleten, sayı: 123, Ankara, 1967.
Şahabeddin Tekindağ, **«Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı»**, Belgelerle Türk Tarihi, sayı:: 3, Aralık, 1967.
Süleyman Tekiner, **«Sovyet Azerbaycanında Tenkitlere Hedef Olan Bazı Şiirler Üzerine Bazı İncelemeler»**, DERGİ, Münih, 1959, sayı: 17.
«Tenâsuh» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.
N. Teodorovich, **«A Fresh Campaign Against Islam in the USSR»**, Relian in the USSR, Munich. 1959.
Zeki Velidî Togan, **Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malûmat»**, Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953.
M. Çağatay Uluçay, **«İstanbul Saraçhane ve Saraçlarına Dair»**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. III, sayı: 5 - 6, İstanbul, 1952.
M. Şakir Ülkütaşır, **Türk - İslâm Geleneğinde Ağaç**, Ankara, 1963.
A. Rıza (Yalgın), **«Bozkurt»**, **Halk Bilgisi Haberleri**, sayı: 12, 14, 16, 18, 20. 1930 - 1933.

Şerefeddin Yaltkaya, **«Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müessesa lere Tesirleri»,** II, Türk Tarih Kongresi Kitabı, İstanbul, 1943
Şerefeddin (Yaltkaya), **«Selçuklar Devrinde Mezâhib»,** Türkiyat Mu muası, C. I, İstanbul, 1925.
H. Yetkin, **Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları,** Gaziantep.
Yusuf Ziya (Yörükân), **«Anadolu'da Alevî Köyleri ve Bunların İtikatları ve Âdetleri», Hayat Mecmuası,** C. 3, sayı: 56, İstanbul, 1927
Yusuf Fahir Baba, **«Bektasîlik»,** Tarih Dünyası, 15 Eylül 1951.

Bedri Noyan, **«Bektaşilik - Alevilik Nedir?»**, Yeni Gazete, Temmuz 1966.

Muharrem Naci Orhon, **«Alevîlikte Erkân ve Düşkünlük Müessesesi»**, Cem Dergisi, sayı: 7, 1966.

L. P. Potapov, **«Göçebelerin İptidaî Cemaat Hayatlarını Anlatan Çok Eski Bir Âdet»**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. XI, sayı: 15, Eylül 1960, Çeviren: Rasime Uygun.

Rasonyi, **«Tuna Havzasında Kumanlar»**, Belleten, sayı: 11 - 12.

C. Server Revnakoğlu, **Türk - İslâm Âleminde Tarikatler Tarihi**, sayı: 2, (Tarihsiz), İstanbul.

Rumbeğoğlu Fahreddin, **«Gül Baba»**, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, İstanbul, 1328, cüz: 15.

A. A. Semenov, **«Gûr-i Emîr Türbesinde Timur ve Ahfadının Mezar Kitabeleri»**, Çeviren: Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler.

Osman F. Sertkaya, **Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar (II)**, İstanbul, 1975.

Georg A. von Stackelberg, **«Current Soviet Policy Toward Islâm»**, Religion in the USSR, Munich 1959.

Ali Sümer, **Hacı Bektaş Velî**, Ankara, 1970.

E Behnan Şapolyo, **«Efe, Zeybek, Kızan»**, Türk Yurdu, Temmuz 1954, sayı: 1, (234).

«Şia» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi,

R. L. Tapper, **Leadership and Social Change Among the Shahsavan**, London, 1967 (School of Oriental and African Sturies'e sunulan doktora semineri teksiri).

Şahabeddin Tekindağ, **«II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi»**, Belleten, sayı: 123, Ankara, 1967.

Şahabeddin Tekindağ, **«Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı»**, Belgelerle Türk Tarihi, sayı:: 3, Aralık, 1967.

Süleyman Tekiner, **«Sovyet Azerbaycanında Tenkitlere Hedef Olan Bazı Şiirler Üzerine Bazı İncelemeler»**, DERGİ, Münih, 1959, sayı: 17.

«Tenasuh» Maddesi, İslâm Ansiklopedisi.

N. Teodorovich, **«A Fresh Campaign Against Islam in the USSR»**, Relian in the USSR, Munich. 1959.

Zeki Velidî Togan, **Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malûmat»**, Fuad Köprulü Armağanı, İstanbul, 1953.

M. Çağatay Uluçay, **«İstanbul Saraçhane ve Saraçlarına Dair»**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C. III, sayı: 5 - 6, İstanbul, 1952.

M. Şakir Ülkütaşır, **Türk - İslâm Geleneğinde Ağaç**, Ankara, 1963.

A. Rıza (Yalgın), **«Bozkurt»**, **Halk Bilgisi Haberleri**, sayı: 12, 14, 16, 18, 20. 1930 - 1933.

Şerefeddin Yaltkaya, **«Eski Türk Ananelerinin Bazı Dini Müesseselere Tesirleri»**, II, Türk Tarih Kongresi Kitabı, İstanbul, 1943

Şerefeddin (Yaltkaya), **«Selçuklar Devrinde Mezâhib»**, Türkiyat Mecmuası, C. I, İstanbul, 1925.

H. Yetkin, **Gaziantep'te Derlenen Halk Masalları**, Gaziantep.

Yusuf Ziya (Yörükân), **«Anadolu'da Alevî Köyleri ve Bunların İtikatları ve Âdetleri»**, **Hayat Mecmuası**, C. 3, sayı: 56, İstanbul, 1927

Yusuf Fahir Baba, **«Bektaşîlik»**, Tarih Dünyası, 15 Eylül 1951.